

liberal düşünce

Yıl 24 Sayı 95 Yaz 2019

LIBERTE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 24, Sayı 95, Yaz 2019

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Alim Yılmaz, Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Doç. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Doç. Dr. Hasan Yücel Bağdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Öğr. Üyesi Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
Özlem (Çağlar) Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Tarcan Matbaası
İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Hatice Özlem (Çağlar) Yılmaz

Sayı Editörleri

Doç. Dr. Bengül Güngörmez Akosman
Doç. Dr. Mehmet Zeki Duman

Yardımcı Editörler

Salih Zeki Haklı, Serdar Korucu

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 30 Eylül 2019

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin
dergipark.gov.tr/liberal adresinden
gönderilmesi gerekmektedir.

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak: Ayyüce Dalkılıç

Editörden.....	5
MAKALELER / ARTICLES	
İmparatorluk ve Bedevilik	
<i>Empire and Bedoinism</i>	
Hayrettin Özler	9
Sınırları ve Mekânı Yeniden Düşünmek Tarihteki Bumerang: “İmparatorluk”	
<i>Rethinking Borders and Space, Boomerang in History: “Empire”</i>	
Bengül Güngörmez Akosman	23
İmparatorluk Nostaljisi: Michael Hardt ve Antonio Negri’de Egemenlik ve İmparatorluk	
<i>Empire Nostalgia: Hegemony and Empire for Michael Hardt and Antonio Negri</i>	
Mehmet Zeki Duman.....	37
İmparatorluğun Ontolojik Grameri versus Ulus-Devletin İdeolojik Mantığı	
<i>Ontological Grammar of the Empire versus The Ideological Logic of The Nation-State</i>	
Mehmet Ulukütük	67
İmparatorluk ve Ulus Devlet	
<i>Empire and Nation State</i>	
Mihriban Şenses.....	87
Çokkültürlülük Tezi Kontekstinde İngiltere Kolonyalizmi: Beyaz Verem Salgını	
<i>British Colonialism in the Discourse of Multiculturalism: The White Plague</i>	
Akif Kemal Koç.....	99
Economic Impact of Rohingya Exodus on Bangladesh	
<i>Rohingya Toplu Göçünün Bangladeş’e Ekonomik Etkileri</i>	
Mehmet Levent Yılmaz & Md. Ishtiaq Ahmed Talukder.....	111
Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumların Bütünleşik Tehdit ve Sosyal Mesafe Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği	
<i>The Study of Attitudes towards Syrian Immigrants within Integrated Theories of Threat and Social Distance: Case of Suleyman Demirel University</i>	
Hamza Bahadır Eser & Mehmet Recai Uygur	131
Yerel Yönetimlerde Ölçek Ekonomisi: Teori, Kavram ve Tartışmalar	
<i>Scale Economy in Local Government: Theory, Concept and Debates</i>	
Refik Yaslıkaya.....	163
ÇEVİRİ / TRANSLATION	
Edmund Burke’ün İmparatorluk İdeasında Özgürlük, Otorite ve Güven	
<i>Liberty, Authority, and Trust in Burke’s Idea of Empire</i>	
Richard Bourke	193
YORUM / COMMENTARY	
Yerel Seçimlerin Ardından: Total Siyaset Çağında Muhafazakâr Siyaset ve Geleceği	
<i>After Local Elections: Conservative Politics and its Future in the Age of Total Politics</i>	
Şükrü Mutlu Karakoç.....	213
KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW	
Harcîler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması	
<i>Outsiders Studies in the Sociology of Deviance, H. S. Becker</i>	
Tuğrulhan Karaduman.....	227

“Bir ÜNİVERSİTE kampüsünde dolaşın” der Geoff Dyer, “neredeyse elle tutulur bir ölüm kokusu alırsınız, çünkü yüzlerce akademisyen dokundukları her şeyi öldürmekle meşguldür”.¹ *Liberal Düşünce Dergisi*’nin elinizdeki sayısı, bir fikri/metaforu/tarihsel bir fenomeni öldürmeye değil, ‘diriltmeye’ adandı. Marcus Steinweg’in söylediği gibi “Hakikat” üniversite kampüslerinde değil, “sokakta yatar.” Entellektüellerin ve akademisyenlerin sıkça ele aldıkları moda kavramların – söz gelimi, sınıf, küreselleşme, çok kültürcülük, habitus, vb. – aksine zaman içinde tamamen tarihçilerin ilgisine terk ettikleri modası geçmiş bir kavramı ya da fenomeni ele almak kuşkusuz “akademik camianın kloroformlu sığınağından”² çıkmak anlamına geliyor. Sığınaktan sokağa çıkmak saldırıya açık olmak anlamına gelir. Eleştiri oklarına hedef olacağımızı düşünerek hassasiyetlerin bir kısmını şimdiden giderelim. Elinizdeki sayının dosya yazarları, imparatorluk fikrini bir tarihçi duyarlılığıyla ele almadı. Daha ziyade, imparatorluk fikrinin, tarihsel serencamını da görmezden gelmeden, felsefi ve sosyolojik bir çerçevede bizatihi kendisine odaklandı. Bu dosyada ülkemizdeki bilimsel akademik yetkinliğin temel ölçütlerini oluşturan, sürekli artan bir kırtasiyeciliği içeren sırf çözümleme ve açıklama yerine, imparatorluk kavramına dair eleştirel bir değerlendirme ve sorgulama yapmak hedeflendi. Bu eleştirel değerlendirmeler ülkemizin entellektüelleri arasında müşterek bir tartışma konusunu ortaya koymak ve uzun sürebilecek bir diyalogu başlatmak gayesindedir. Bu tartışma ya da diyalogun arkasındaki temel soru şudur: Türkiye ulus devlet vizyonu ile mi yoksa imparatorluk vizyonu ile mi yoluna devam edecektir? Elbette böyle bir sorunun tek bir dosyada ele alınıp cevaplanması mümkün değildir. Bu dosyada da cevaplanmaya çalışılmadı. Biliyoruz ki son cevabı yalnızca tarih verir. Tarihten güçlü yargıç yoktur. Bu soru yalnızca devam eden politik/entellektüel bir tartışmanın öznesi olabilir.

İmparatorluk başlıklı dosyamız altı makale ve konuyla ilgili bir tercümeden oluşuyor. Makaleler öncelikle imparatorluğun neliğine ilişkin felsefi ve sosyolojik değerlendirmeleri, imparatorluk ve ulus devletin sınır ve mekân tahayyülüne dair sorgulamaları, çağımızda imparatorluk hakkında yazarların çeşitli fikirlerini, imparatorluk ve ulus devletlerin özelliklerinin felsefi ve tarihsel bir mukayesesini, imparatorluktan ulus devlete geçişte ortaya çıkan

1 Geoff Dyer’den nakleden Parks Tim, *Ben Buradan Okuyorum*, Kitapların Değişen Dünyası, çev. Roza Hakmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 109.

2 a.g.e, s. 111.

değişimleri, imparatorluk ve ulus devlet söz konusu olduğunda Türkiye'nin payına düşenin ne olduğunu ve klasik değil ancak modern imparatorluklara ait bir mesele olan kolonyalizm eleştirisini ihtiva ediyor. Anlaşılan o ki eski dünya henüz son sözünü söylemiş değil. Gönül isterdi ki, imparatorluk meselesi, sorgulayıcı bir tarzda din, mimari, şehir, kültür, sanat vb. açılarından da ele alınsın. Ne yazık ki böyle bir dosyada bu kadar hacimli konuları ele almaya vaktimiz ve gücümüz yetmedi. Bununla birlikte bu dosya sözü edilen meseleler için bir ilk adım olarak kabul edilebilir.

Dergimizde, derginin kadim yayın geleneğine uygun olarak “İmparatorluk” dosyasının dışında kalan başka makaleler ve araştırma makaleleri de elbette mevcut. Bu makaleler sırasıyla Rohingya toplu göçünün Bangladeş'e ekonomik etkilerini, Suriyeli göçmenlere yönelik tutumların Süleyman Demirel Üniversitesi örneğinde incelenmesini, yerel yönetimlerde ölçek ekonomisini, yerel seçimlerin ardından muhafazakâr siyaseti ve geleceğini, son olarak *Harıçiler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması* kitabını ele alıyor.

Peki imparatorluk meselesi söz konusu olduğunda ülkemiz liberallerinin payına düşen nedir? Düşünmek için ‘vurdum duymaz’ olmak gerekir demişler. Özgürce düşünmek için daha da fazlası. Filhakika ülke olarak geldiğimiz noktada her şeyi baştan düşünmenin zamanıdır. Kuvvetli bir göç dalgasına maruz kalmış, gün geçtikçe nüfusu ve nüfustaki çeşitliliği artan, savunma sanayisini hızlı bir şekilde geliştiren, deniz, hava, kara ve uzaydaki hâkimiyetini genişletmek isteyen, bölgesinde giderek güçlenen ve sınır ötesi hareket düzenleyen, diğer kıtalardan gelen öğrencileri üniversitelerinde hızla yetiştirip onlara Türkçe öğreten Türkiye kendi bekâsını bu aşamadan sonra “kendisi kalarak” nasıl tayin edecek? Büyük göç dalgasının yarattığı pek çok probleme hangi vizyonla yaklaşacak? Meseleleri ulus devlet vizyonuyla mı imparatorluk vizyonuyla mı ele alacak?

Romalılar, “bir adam Roma için savaşacak kadar iyiye yurttaş olacak kadar da iyidir” anlayışına sahipmiş. Romalılar etnik kökene bakmaz ve kendisini güçlendirecek gelişmelere açık kalırken ulus devletler dar bakış açılarıyla etnik kökeni takıntı haline getirmiştir. Bu takıntı ülkemizde göçmenlere karşı tepki olarak kendisini göstermeye devam ediyor. Kimlik hususunda ulus devletler otoriter ve baskıcıyken klasik imparatorluklar düzene karşı şiddetli bir başkaldırı olmadığı sürece hoş görülür, özgürlükçü ve liberaldir.

İçtimaî problemleri de derinden düşünmek lâzım. Montesquieu, Romalılar hakkındaki ünlü eserinde “Tanrı'nın bu dünyada gereksiz yere büyük bir imparatorluğa sahip milletlerin varlığına izin vermesi Türklerin en büyük talihidir” der. Türkiye’de de aydın kesimin büyük bir kısmının Montesquieu

gibi düşünüyor olması en büyük problemlerimizden birisidir. İmparatorluk geçmişimize en azından zihinsel olarak dönmek Türkiye'nin elitleri için adeta lanetlenen bir şeydir. Neo-Osmanlılık sözü, muhafazakâr kesimin bile tüylerini diken diken eder. Entelektüel mahfillerde Neo-Osmanlılık (Neo-Osmanlılık değil, Neo-Osmanlı. Çünkü Neo-Osmanlılık da bir tür "izm"dir ve bütün izmler gibi dışlayıcıdır) lanetlenen bir şeydir. Lâkin aynı elitler tarafından Amerikan İmparatorluğuna, neo-Rus hegemonyasına, hatta *Megalo İdea* ya da Akdeniz'deki Yunan-Rum iddialarına karşı pek lâf edilmez. Akademik 'aydın' küreselleşme lafını dilinden düşürmezken kendi ülkesinin küresel iddiasına ortak olmadığı gibi ona ilginç bir şekilde muhaliftir de.

Antik Yunanlılar diyor ki, "kendini bil!" Kendini, yani ruhunu bil. Bu deyiş başka mânalarda olduğu gibi kendini tanımak anlamında da kullanılabilir. Bütün gücümüzle kendisine benzemeye çalıştığımız Batı "kendini bil!" diyor. Kendini bil! Ama kimi bileceğiz? Peki ama biz kimiz? Eğitim sistemimiz pozitivist yaklaşımıyla kendimizi unutturmaya adanmış. Hâlbuki kendini bilmeyen şimdiki de geleceğini de bilemez. Bütün bu değerlendirmelerden hareketle kendimizin kim olduğunu sormak ve ülkemizin küresel çaptaki iddialarına ortak olmak adına böyle bir dosya hazırladık. İmkânımız ölçüsünde imparatorluk ile ilgili klişelerin, standart kabullerin ötesine geçmeye çalıştık. Dosya yazarları olarak hiç birimiz popüler ya da şöhretli yazarlar değiliz ve popüler bir konuyu da ele almadık. Makalelerin ihtiva ettiği felsefî ve sosyolojik mülahazalarla *Liberal Düşünce Dergisi* ailesinin fikir özgürlüğüne kıymet veren hoşgörüsüne sığındık. Lâkin inanıyoruz ki şimdi değilse de gelecekte imparatorluk fikrinin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Bengül Güngörmez Akosman

Sayı Editörü, Eylül 2019

İmparatorluk ve Bedevilik

Hayrettin Özler*

"Suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş geleceğe ve hale benzer"*

İbn Haldun

Öz

Modern dünya düzenlerinde yaşanan krizler aynı zamanda demokrasi ve cumhuriyet idealinin olmazsa olmazı kabul edilen ulus devleti kriziyle de keşifmektedir. Kabileleşme, kitleselleşme, mutlak yoksulluk, göç ve iç savaşlar imparatorlukların yıkıntıları üzerine kurulmuş emperyalist siyasi ve iktisadi yapıların bir yan ürünüdür. Ulus devleti kendisi de isteksizce de olsa en baskıcı ve yalnızlaştırılmış da olsa hâlâ kabul gören emperyalizm modellerinden birisidir. Bu makale kümeleşme ve kitleselleşme eğilimi gösteren, tâbiyet veya yaderklik ilişkilerine ya da egemenlik ve bağımsızlık gibi yanlışlara karşı yeni özgürlükçü ve hürriyetçi siyasi teorik arayışlara bir katkı sağlama niyeti taşımaktadır. Böyle bir teori muhtemelen bir devlet veya rejim teorisi değil çoğulcu bir toplum ve toplumlararası ilişkiler teorisi olacaktır. Bu yazı bunu yaparken İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinden faydalanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bedevilik, İmparatorluk, İbn Haldun, Umran ve Ulus-devlet.

Empire and Bedoinism

Abstract

The crises which modern world systems have been going through overlap the crises of nation-states which were once considered to be sine qua non of democratic and republican ideals. Tribalisation, popularization, absolute poverty, immigration, and civil wars are the side products of national-imperialist political and economic structures built on top of the leftovers of the old empires. The nation-state itself is one of the most unenthusiastically repressive and desolately well-accepted imperialism models at present. This article intends to contribute to novel emancipatory and libertarian political-theoretical pursuits in opposition to the relations of heteronomy or allegiance and to the fallacies of sovereignty and independency which in general show aggregative and populist tendencies. Such a theory would probably be a theory of society or a theory of intra-societal relations not a theory of state or government. In doing so this paper turned to the accounts of the *Mukaddime* of Ibn Khaldun.

Keywords: Bedoinizm, Empire, Ibn Khaldun, Umran and Nation-state.

* *Mukaddime*, s. 166.

Giriş

Liberal Düşünce Dergisi'nin İmparatorluk temalı bu sayısının amacı yeni bir siyasal fantezi veya ütopya arayışından ziyade bütün modern siyasal fantazmaların krizini ortaya koymak olsa gerek. Geleceğin siyasal organizasyonuna dair sorular ve meseleler ile önümüze konan her siyasal-yönetmel alternatif geçmişte denenmiş yukarıdan aşağıya dayatılan zorun ve baskının ve sözde isyan ve devrimlerin siyaseten iflasının bir sonucudur. Görünen o ki, bütün merkezi ve kolektivist projeler iflas etmiş ve bireycilik de dâhil bütün aşırılıklar aşılmıştır. Bu proje ve aşırılıkların yol açtığı nihilizmden veya krizden çıkmak için hem iktidarı hem direnişi hem itaati hem özgürlüğü hem yerelliği hem evrenselliği mümkün kılacak alternatif örgütlenme ve yönetme arayışları hızlanmıştır. Fakat her alternatif arayışı bizi geriye dönüp bakmaya ve geçmişte sorgulamaya teşvik ediyor. Hakikaten Hannah Arendt'in, *İnsanlık Durumu* adlı eserinde dediği gibi geleceği inşa etmeye girişen insan önce geçmişte sorgulamakla kalmamalı sadece geçmişte sorgulamalıdır, bir başlangıcı başlatmak bu şekilde olur.¹ Burada eskiciliğe kaçmadan insanlık durumumuzu daha iyi anlamak için tarihe, İbn Haldun'un deyişiyle umrandan doğan ahvalimize bakacağız. Haldun'un *umran* ilmi bir hal ilmidir, insanlık hali, halden hale geçiş ve bu geçişlerin dinamikleri (illet ve sebepleri) hakkındadır. Bu sayının konusuna katkı sağlamak ve "klasiklerin" nasıl okunmasına dair daha evvel yapılmış bir tartışmaya² örnek sunmak adına bu makalede ağırlıklı olarak İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden yararlanacağım. Bunu yaparken amacım imperyal toplum tahayyülüne hafif ve minyatür bir mukaddime yazmaktır.

İmperyal Toplum

Bir insan yığınının toplum yapan şey ne onun coğrafi ve politik sınırları ne de onun organik birliğini ve tüzel varlığını simgeleyen merkezi kurumlarıdır. Bir insan yığınının toplum yapan şey bireyler, topluluklar, simgeler, nesnelere, değerler ve normlar arasında hareket eden eklemlerdir. Bir toplumda dayanışmanın ve çatışmanın temeli ne olursa olsun, bu çatışmalar semboller ve anlamlarla -yani bir simgesel düzen-dizge içinde- var olmak zorundadır. Bu bağlamda her toplum hermeneutik ve/veya fenomenolojik sosyolojik incelemenin bile içine nüfuz edemeyeceği kadar gizemli simgesel bir düzendir, tıpkı "Elif lam mim" gibi.³ Bireyleri toplum ve toplumu bireylerden oluşan bir şey yapan şeyler, *elifleri mimplere* bağlayan "*lamlar*"dır, lamiselerdir. Toplumun

1 Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

2 Hayrettin Özler, "Mahlaslar Deryası/Fikir Sahrası: Türk/İslam Sentezi ya da Antinomisi", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara 2018, Sayı: 54, ss. 245-270.

3 Bu ve buna benzer ayetler Kur'an'da tevili ve tefsiri en zor (müphem) kabul edilen ayetlerdir.

(community) bir “*commonality*” olma niteliği “*communication*” içinde olma halinden sonra gelir, topluluk bir toplum olmadan önce -apriori olarak- bir iletişim sisteminin varlığının zihinsel (kognitif) bir kabulünü gerektirir. Aynı şekilde bir toplumu imperyal veya evrensel bir toplum yapan (büyük “İ” ile İmparatorluğun kurucu toplumu yapan şey -aracı ve yaşama toplumu değil!) onu küreye bağlayan lâmiselerdir. Bir toplumu küresel -âlemşümul- yapan işte onun bu “imperyalite”sidir.

Bir imparatorluk ideası bir topluluğun ötekine üstün (transcendent) değil, kendini aşan (*transcendental-aşkın*) tahayyülleri, aşkın muhasebesi, aşkın birikimleri, aşkın mübâyenet ilişkileri ile malûm olur. Bir medeniyet kurma veya bir medeniyeti kurtarma pratiği olarak imperyalleşme süreci sadece kendinde ve kendisi için bir toplum olmak yolunda değil, kendini oluşturan ötekilerle kuracağı mübâyenet ilişkileri yoluyla var olur. Diğer bir ifadeyle imperyal toplum hem kendi içinde hem kendi dışında var olur. Bir medeniyetin taşıyıcısı olan imperyal toplum bir kendilik, bir özcülük veya bir egemenlik veya bütünlük arayışı içinde olamayacağı gibi böyle bir toplum düzeninde hiçbir unsur diğer topluluklar adına da karar veremez.

Bizim burada imperyal toplumdaki kastettiğimiz şey, Hardt ve Negri'nin bir biyoiktidar biçimi olarak sermayenin ve egemenliğin tamamen örtüştüğü küresel bir hegemonya değildir. Hardt ve Negri *çokluğu* ve *imparatorluğu* “ulus” gibi üniter, özerk ve mutlak olma davası güden teolojik-politik iktidar yapılarından ayrıştırır. Ayrıca imparatorluğun ve onu oluşturan ve ona direnen çokluğun bir mutabakat veya sözleşme biçimi olmadığını üç eserinde de vurgular.⁴ Bizim de burada geliştirmeye çalıştığımız imperyal toplum tahayyülü pek çok açıdan İbn Haldun, Kant, Tocqueville, Spinoza, Hardt ve Negri gibi her bir düşünürün gizli düşlerindeki gerçektir. Her siyaset filozofu veya düşünür, imparatoru olmayan bir imparatorluk ya da imparatorluğu olmayan bir imparatordur düşünde.

İmperyal Muhayyile

Toplum, devlet ve siyaset gibi çoğul yapı, eylem, aktör ve yaşam alanlarını bir tümellik arayışı içinde tekillığe indirgemeyen, aksine tüm bu tarihi bir bedevilik, çokluk ve yersiz yurtsuzluk anahtar kelimeleri ile anlamaya çalışan bir muhayyileden bahsediyoruz. (Bu insanın yeryüzündeki hikâyesidir, dünyayı yurt edinmeye çalışırız ama yerleşmeden geçip gideriz.) Bir göçerlik, göçebelik,

4 Hardt ve Negri'nin Ayrıntı Yayınları'na Türkçeye kazandırılan bu üçlemesi sırasıyla şunlardır: *İmparatorluk* (2001, Abdullah Yılmaz'ın çevirisi), *Çokluk* (2004, Barış Yıldırım'ın çevirisi) ve *Ortak Zenginlik* (2009, Efla-Barış Yıldırım'ın çevirisi).

akış ve karışma hali içinde yaşadığımız bu dünyayı tanımlamada yararlanabileceğimiz anahtar kavramlar arayışından... Örneğin küresel toplumsal hareketlerin ve göç olgusunun analizinde kullanılan en iyi benzeştirmelerden biri ve hatta en orijinal teorik yaklaşımlardan biri de İbn Haldun'un Umran kuramı ve onun bedevilik, hadarilik ve asabiyet gibi anahtar kavramlarıdır. Irk, sınıf, kent ve ulus gibi sınıflandırma ve kavramsallaştırma biçimleri analitik gücünü giderek kaybederken bedevilik giderek daha fazla ihtiyaç duyduğumuz doğal ve evrensel bir kolektivite kavramsallaştırmasına olan karşılanamaz ihtiyacımıza *su gibi* yetişmekte, bu ihtiyacı karşılamaktan çok onu ortadan kaldırmaktadır. Mesela modern "Yeni" toplumsal hareketler tekil bir küresel toplumun veya kültürün olduğu kadar ulusal bir cemaat kimliğinin dayattığı emperyalist özelliklere karşı da bir direniştir. Bu toplumsal hareketler ve diğer önemli bir sorun olarak görülen küresel göç olgusu ulus, etnik köken ve ırk gibi yerel duvarları yıkarken yereli ortadan kaldırmamakta ancak yerel olan ne kadar hayır ve şer varsa onları evrensele dolayılmaktadır.

İmparatorlukları tüm insanlık tarihi boyunca ve neredeyse istisnasız bir şekilde kuran işte bu bedevi pratiklerdir. Bunu söylemek kolay ama ispatlamak kolay değildir. İbn Haldun'a göre asli olan bedevi hayattır, hadari hayat bedevi hayatın tedrici gelişmesiyle ortaya çıkar. Bunun ardından bedevi hayat tamamen ortadan kalkmaz, aksine biri ötekini besleyerek yaşamaya devam eder.⁵ Bir asabiyeyi bir imperyal tahayyüle dönüştürme kapasitesine sahip olan bedevilik her ne kadar asabiyeyi mekâna bağlayıp yerleşerek hadarilikle (bir tür saltanat, sulta, hükümlanlıkla) sonuçlansa da, iki ümran (bedevilik ve medenilik) biçimi arasında var olan çatışma uzamı (mekân ideasını) yerle bir edip, hem zaman hem uzam olan tarihselliği kurtarır. Böylece bedevilik (iptidai yaşam formları, yurtsuzluk, göç, hicret ve mültecilik) her medeniyetin ve imparatorluğun aşılacağı ve/veya başlatıcısı olurken ortaya çıkacak yeni medeniyet-ümran elbette geçmişin şimdide ve şimdinin gelecekte bir izdüşümü olmayı sürdürecektir. Çünkü hadaret bir toplumun en medeni olduğu zirve noktası olup ardından çöküş gelse de hadaret bir yere kaybolmaz, sonraki toplumlara intikal eder.⁶

Bedevilik var oldukça -ki İbn Haldun'a göre ortadan kaldırılamaz- kozmopolit (küresel) bir devlet ya da imparatorluk hiçbir zaman olmayacaktır. Kaldı ki evrensel bir devlet veya toplum hiçbir zaman özgürleştirici de olmayacaktır. Bedevilik pek ala bir şekilde Kantçı evrensel misafirperverlik gibi insani

5 İbn Haldun, *Mukaddime I*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 326.

6 Bedavet düşük iş bölümüne dayalı, basit maddi üretim tarzı ve sade bir tüketim tarzı iken hadaret daha ileri ve karmaşık bir maddi yaşam formu ve kültürü olarak anlaşılabilir. Siyasal olarak bedavet bir tür patrimonyal-kurucu ve karizmatik liderliğe dayanırken hadaret daha bürokratik ve mülki-hukuki bir idare biçimi olarak anlaşılabilir.

hak ve özgürlüklerin evrenselliği ile evrensel-tekil bir dünyevi-siyasi otoriteye karşı direnişin evrenselliği fikrinin kurucu ideası olarak görülebilir. Medeniyet ve hatta küreselleşme dediğimiz şey mekânların, tatların, kokuların ve renklerin karışımı olmaya devam ederken bu devamlılığı sağlayanlar, yani zamanın gerçek sahipleri, öyle görülüyor ki, sermaye, emek veya ulus devlet değil hep bedeviler olacaktır. İbn Haldun'un bedeviliğe-medeniliğe verdiği bu döngüsel önem veya bengi dönüş fikri aynı zamanda onun bu uzam yıkıcı bakış açısının ve zamanı mekâna tabi kılmayan ileri görüşlülüğünün de bir göstergesidir. Özgürlüğü nasıl tanımlarsak tanımlayalım en nihayetinde insan mekânın ve mekânın ona dayattığı kimliklerin sınırlılıklarından kurtulduka zamanı daha özgür yaşayacaktır.

İbn Haldun bedeviliği asli bir durum olarak kabul ederken anarşinin (düzensizliğin, otoritenin yokluğunun veya herkesin herkesle savaş içinde olduğu Hobbesçu bir doğa durumunun) imkânsızlığını ve hatta abesliğini ortaya koyar. Hiçbir insanlık durumu tam bir kargaşa manasında anarşik olamaz; İbn Haldun hükümdarsız veya şeriatsız (devletsiz, anayasasız) bir içtimai hayatın mümkün olduğunu kabul eden ender düşünürlerden biri olsa gerek.⁷ Burada bir parantez açıp İbn Haldun'un ne Makyavelli ne de Nizamü'l-Mülk'ün yaptığı gibi, hükümdarlara tavsiyelerde bulunmadığını, nasihat etmediğini belirterek siyasetname ve nasihatname geleneği gibi *naif realizmden* uzaklaştığını da vurgulamak gerekir. Çünkü Mukaddime'e yöneticilerin nasihat ve tavsiye almak için bilgelere değil sıradan insana, halka (çokluğa), danışmasının daha doğru olacağını söyler. Hatta (bilgeler ve cin fikirliiler gibi) zeki insanların değil ortalama bir zekâya sahip insanların yönetici olmasının daha iyi olacağına dair öngörülerini ile Plâtoncu ve Makyavelci düşünceden de ayrılır.⁸

İmperyal Toplumun Asabiyesi

İbn Haldun'un katı bir şekilde tanımlamaktan kaçınmış olduğu asabiyet kavramı bazen bir terimden ziyade bir temadır ama ustalıkla (esnek ama tutarlı biçimde) kullanıldığı ölçüde de oldukça teknik (pratik) bir terimdir. Bu terimin "teknikliği" onun metafizik, materyalist, psikolojik ve rasyonel açıklamaların hiçbirini dışlamıyor oluşundan gelir. İbn Haldun'a göre bedeviliği (badiye veya bedaveti) medeniliğe (hadariliğe) taşıyan -veya başlangıcı sonuca bağlayan-ivme asabiyedir.⁹ Bedavet ile medeniyet döngüsü arasında bir neden değildir

7 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 216.

8 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 419.

9 Süleyman Uludağ Mukaddime'ye yazdığı girişin temel kavramlar kısmında (B/II-ss.90-95) asabiyetin farklı düşünürlerce ne şekilde başka dillere çevrildiğine dair detaylı bilgiler vermekte ancak bu

asabiye; daha çok bir başlangıcı (badiyeyi, uyanışı) amaçlanan bir sonuca (dinginliğe) taşıyan arzudur. Burada asabiyeyi bir terim ve bir kavram olmaktan ziyade bazen bir düşünce ve imgelem tarzı ya da bir ortak biliş (common sense) olarak düşünmek yerinde olacaktır. Her türlü ortaklaşa veya kolektif faaliyeti mümkün kılan bir biliş hali olarak *asabiye* sadece bedevilerde değil kölelerde, göçmenlerde, kardeşler arasında ve yersiz-yurtsuzlarda (İsrailoğullarının asabiyesi) ve sonsuz uzamda (çölde-*mekânsızlıkta*) ve hatta yoklukta ve açlıkta (imkânsızlıkta) ortaya çıkıp serpilebilir.

Öyleyse asabiye ferdi bilişlerden eklemlenme ve artikülasyon (boğumlanma) yoluyla kolektif bir bilincin doğuşudur; bu bilinç koparıcı, dışlayıcı ve ayrıştırıcı olmaktan ziyade birleştiricidir ve yayılma eğilimi gösterir. Fakat aynı biliş bir merkez fikri ile ortadan kalkabilir. Bir çatışma, anomi veya belirsizlik anında insanların güç, arzu, irade veya istençlerinin ortak bir yöne veya gayeye doğru akışına olanak veren iletişimsel akıl olarak da okunabilir. Veya bir mübâyenet ve dayanışma yönünde bir yaşamsal hamle, hatta ereğine ulaştığında dinginleşen bir enerji yoğunlaşması (şehvet ve libidinal enerji gibi) olarak da okunabilir. İnsanları bir hükümdarın etrafında toplanması ve hükümdarın kendini böyle bir hakla donanmış olduğunu iddia etmesi de asabiye ile olur.¹⁰

İnsanlar birbirlerine bağlanmaktan ziyade bir merkeze, ideolojiye, makama ve mezhebe bağlandıklarında asabiyeyi kaybedebilirler. Asabiyenin düşmanı durma ve yer yurt edinmededir. Oysa asabiye sürekli bir mülk edinme, iktidar mücadelesi veya direniştir. Çünkü asabiyenin nihai gayesi *mülki tegallüptür*, bir hegemonyadır, amacı öteki asabiyeleri ortadan kaldırmak değil kendine katmaktır, mülki tegallüp için asabiyelerin birbirine eklemlenmesi gerekir. “Böylece asabiyetlerin hepsi bu asabiye içinde kaynaşır, tek ve büyük bir asabiyet imiş gibi bir hale gelir”.¹¹ İbn Haldun’un bir hanedanlık dediği yerde biz imperyal kavramını kullanırsak, [bir imperyalın] asabe sahipleri ne kadar çoksa, o devlet o nispetle kuvvetli, sahip olduğu memleketler ve topraklar o derece fazla olur. Bunun için de daha geniş bir mülkü bulunur”.¹²

kavramın oldukça farklı ve zaman içinde değişen çok anlamlılığına dikkat çekmektedir. Hatta ihtiyaca göre kavramın anlamının yeniden düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Bu konuda Uludağ ile aynı fikirde olduğumuzdan bu kavramın sabitleneceği bir eşanlamlılar kümesinin olmayacağını belirtelim ve burada kavramdan çıkardığımız anlamların katiyeti üzerinde ısrarcı olmadığımızı belirtelim. Bizim burada tercih etmediğimiz ve karşı çıktığımız kullanımların başında bazı oryantalistlerin tercih ettiği veya kavrama yüklediği milliyet fikri, taassup, milliyetçilik ve kabilecilik gibi anlamlardır. Bununla birlikte elbette kelimenin aseb (vücuttaki sınırlar, bağlar) ve isabe (sargınlık) gibi kök anlamları vazgeçilmezdir.

10 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 215.

11 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 350.

12 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 385.

Mülk bir haslettir ve onun göstergeleri adalet ve müsavattır.¹³ Mülki tegallüp başkalarına korkudan veya makama veya mevkie rağbetten dolayı ikramda bulunmak demek değildir. Mülkün imtiyazlarına tevessül etme, sığınma ve yanaşma olma ve kendini kayırmaya dönüştürebilen hadarilik toplumların merkezini veya yönetsel güçlerini tembelleştirmekte ve nihayetinde acze ve zillete düşürmektedir. Bu durumda mülk, sevgi gibi, kaybedildiğinde tekrar kazanılamayan bir şey olarak başka yere veya asabiyyeye geçecektir. İbn Haldun'a göre mülk "izafidir". "Bu izafet, iki müntesip, birbiriyle münasebeti olan iki şey (örn. hükümdar ile tebaa), arasındaki nispetten ibarettir". Hükümrancılık *ırfka* (rızaya değil, karşılıklı müdafaaya) dayanır.¹⁴ Hükümdar tebaasına ve tebaa da hükümdara izafetle sahiptir. Aksi taktirde "tebaa hükümdarlarının katli hususunda ittifak eder". Artık asabiyyet bozulmuş demektir.

İbn Haldun'un hep kaçınmamız gerektiğini söylediği yerleşiklik (bir yere çökme) hali ve ağırlıklı olarak hükümetlerin hüküm ve tedibi olan yasayla yönetilmek asabiyyenin (veya din ve imanın) zayıflamasının hem bir sonucu hem bir sebebi olabilir. İbn Haldun dini-ilahi (Şer'i) hükümlerin imanla kabulünün zati bir mesele olduğu için kişilikte zayıflamaya yol açmadığını düşünürken kanunların (Şeriatın) tatbiki uğruna konulan müeyyide, korku ve baskı ile yönetmenin bireylerde mücadele etme ve cesaret duygusunu kıracağını düşünmektedir.¹⁵

İbn Haldun Aristo gibi insanın sosyal bir varlık olduğunu, ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı için doğası gereği olarak hadariliğe muhtaç olduğunu ve buradan da hadariliğin doğal bir zorunluk olduğunu kabul eder ama aynı zamanda asli olan içtimai durumun bedevilik olduğunu söyler. İbn Haldun'un kafası insan doğası konusunda karışık değildir, o sadece özcülükten ve indirgemecilikten kaçınarak insan doğasının hem sosyal hem anti-sosyal (saldırmak ve haksızlık yapmak) yönünü kabul eder.¹⁶ Bu yüzden insanlık durumunun, düşünme ve yaşam tarzının, değişimini açıklamaya çalışan ilk önemli düşünürlerdendir. İnsan doğasındaki bu (kültürel) değişimin müdahalelere direneceği, tedrici, yavaş ve kendiliğinden gerçekleşeceği şeklinde bir izlenime sahiptir.

İbn Haldun'un asabiye, bedevilik ve menatik (çevre) gibi kavramları ustaca (esnek ama tutarlı) bir teorik çerçevede kullanımı bu kavramları sıradanlıktan çıkarmakta ve en az Spinoza'nın *conatus'u* kadar önemli hale

13 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 357.

14 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 419.

15 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 332-333.

16 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 213-215.

getirmektedir.¹⁷ Bidayet (badiye) merkezi otoritenin olmadığı, bir merkezin olmadığı, başlangıç veya kalkışma halidir. Bidayet durumu ya da rakiplerle çatışma hali veya bir merkeze karşı direnme anı hep *conatus*'un (yaşama çabasının) bir *asabiye*'ye dönüşmesi ve onun da bir *socius*'a dönüşümü ile yani kolektif hareketle ilişkilidir. Asabiye insanlar bidayet halinde iken yükselişe geçer ve imparatorluğu kuran güce dönüşür. Buradaki bedevi ruh (asabiye) imperyal olanın kurucusu haline gelir. Asabiye (asb ve isabe) akrabalıktan öte bir bağ veya bağlantı anlamına gelmektedir. Çünkü akrabalığın olmadığı durumlarda da asabiye ortaya çıkar. O kurucu bir iletişim, direniş ve kolektif hareket dinamiğidir, örneğin evrensel bir cemaatin kurucu -imar edici, ümran-unsuru olan Hz. Muhammed'in (SAV) *ashabi* derken kastettiğimiz gibi.

İmperyal Toplumun Mekânı

Mukaddime'de merkez ve çevre diyalektiği veya analitiğiyle sıklıkla karşılaşırız. Merkezde, yani kanun ve zorun egemen olduğu yerlerde, fıkıh gelişirken yeni fikirler ve felsefe boğulur; yeni, farklı ve aykırı fikirler ise çevrede (menatıkta) artmaktadır. Basra'yı İslam tarihinin belli dönemlerinde farklı mezheplerin ve aykırı fikirlerin çıkış yeri yapan şey bu merkezden uzaklığıdır, İbn Haldun'a göre. Bu da menatığın yönetilmesindeki güçlüğün ve merkeze direnmesinin sebebidir. Merkezin güçlenmesi, kendisini sürekli korumaya alması Mukaddime'de bir ipek böceğinin kendi ördüğü kozada ölmesine benzetilir.¹⁸ Haldun'un toplum biliminin işte merkezi değil çevreyi, durağanlığı değil değişimi, medeniliği değil bedeviliği öncelemesinin nedenini yeni bir okumayla bugün daha iyi anlıyoruz.

Çoğu zaman merkezi inanç sistemleri daha çok merkezi esas alan onu kurtarmaya çalışan ideolojilere dönüşerek güçlenebilir fakat asabiye, din-iman ve benzeri gaybi inanç ve duygular merkezde zayıflar. Merkezi bir inanç sisteminin zayıflaması kenarda ve uçlarda gerçekleşir, fikir ayrılıklarının bolca görüldüğü bu yerlerde aykırı felsefeler ve mezhepler (ekoller) gelişir. Asabiye yine bu mekanlarda doğar, mutabakatın güçlü olduğu merkezlerde değil. İbn Haldun'un mukaddimesini bu minvalde okuyunca onun seçtiği yöntemi ümran ilmini savunurken onu bir din, uygarlık veya milletin tarihçiliğini

17 Conatus dediğimizde aklımıza üç edim gelir: korumak, sürdürmek ve güçlendirmek. Erdem insanın kendi varlığını koruma ve geliştirme istek ve gücü olarak anlaşılan conatus çabalama anlamına da gelir. Buna göre kendi kendini korumak için çaba göstermek erdemün özüdür. Bkz. Güngör Feyza Şule (2015) Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta Israr) Bağlamında Değerlendirilmesi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 20, ss. 131-142.

18 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 360.

yapmaktan ayırdığını fark ederiz, zira böyle bir yöntem taklitçiliğe ve hatta peşin hükümlere ve yalana bulanmak demektir.¹⁹

Ulus, ırk, millet gibi kavramlarda her ne kadar bir süreklilik vurgusu varmış gibi görünse de onu toprak, mekân, servet, çokluk ve geçmişle övünme gibi bir zaman ve mekânla tanımlama çabaları boşa çıkmaktadır. Hiçbir kimliği belli bir zaman ve mekân içinde sabitleyemezsiniz. Bu çabalar hiçbir zaman bir özgürleşme ile sonuçlanmadı ve sonuçlanmayacaktır. Bir başlangıç ve öz arayışına karşı bedevi duruş her türlü zamansallaştırma ve mekansallaştırma girişimine karşı her daim imperyal tahayyülleri beslemektedir. Yereli evrensel dolayım(la)mayan her bakış veya ilmi görüş eksiktir. Milliyetçiliğe hizmet eden “her şey karşıtı ile vardır tarzı bir yapısalılık” ve “siyaseti bir kazan-kaybet oyunu olarak gören realizm” yerini post-yapısalcı bir tarzda dışardakini içselleştirme içerdekini dışsallaştırma girişimleri ile aşılacak zorundadır.

Bu minvalde post yapısalcı bir bakış açısıyla Mukaddime okumak bir bağlamı ve yapısı olmayan imparatorluk nosyonunu anlamak için etkileyici bir açılım sağlayabilir. Hiçbir imparatorluk belli bir merkezden yönetilmez, imparatorluk merkezsiz bir yapı olmasa da merkezi güç gücünü merkezin dışından alır, merkez her zaman dışarıdadır. Merkezin bu hep kendi dışında oluşu imparatorluğa sürekli bir manevra alanı açar ve onun dinamik güçlerini çatışma ve mukabele ilişkileri içinde hep hareketli tutar. Merkez her zaman kontrolünü artırma çabaları içerisine girebilir ama bu çaba merkezin parçalanmasına çevrenin kendi kısmi ve merkezden bağımsız arzularının güçlenmesine neden olur. İmperyal merkez sınırlara değil her zaman uçlara (lamiselere) sahiptir. Merkezdeki gücü sağlayan şey bu uçlarda gösterilen başarıdır, sınırları aşma becerisi ve daha fazla kaynağı insan, sermaye ve üretime eklenme becerisidir. Bu yetenek hep yeni fikirlere ve yeniliklere açık olma halini beraberinde getirir. İmperyal yapı merkezi durağanlıktan uzaklaştıran sürekli bir yenilenmedir. İmparatorlukların merkezi (başkenti) sınırlara uzak değil yakın olmalı, küreyle bağlantısını maksimum düzeyde tutacağı yerlerde olmalı ve pek çok merkezi olmalıdır.

İmperyal potansiyele sahip bedevi toplumlar kendilerini koruyacak surlara, taşınmazlara ve sınırlara değer vermezler. Bedevi toplumlar diğerlerinin hak ve hukukuna daha az tecavüz ettikleri halde hadariler daha barışçıl göstermeyi başarabilirler. Yerleşik ve hadariler ise asabiyeenin zayıflığından kendilerini koruyacak sınırlara, surlara ve taşınmaz silahlara daha çok ihtiyaç duyarlar. Bedevilerde nesebe (veya din, inanç, gelenek, değer ve yaşam tarzı

19 İbn Haldun, a.g.e., ss. 190-196.

gibi o minvalde bir bağ veya rabıtaya) bağıllık varken hadarilikte mensubiyet bölgeleridir (mekâna, memlekete).²⁰

İmperyal Toplumun Kimliği

İbn Haldun kendi zati varoluşu ve düşünceleri bağlamında da aslında bir bedavidir çünkü o ne bir doğulu ne de bir batılıdır, o sürekli seyahat halini koruyan biri olarak hem doğu hem batıya ait kaynaklardan etkilenmiştir. Asabiye kavramı üzerinde duran onun kadar dini bütün birinin bir milliyetçi veya dinci olmaması oldukça enteresandır. Hal böyleyken Oryantalistler ve milliyetçiler İbn Haldun'un asabiyesini ulus, millet, ümmet ve din şuuru ile özdeşleştirmeye çalışabilmektedirler.

Mukaddime halifeliğin saltanata dönüşmesi kısmında asabiye'nin bir ideoloji gibi kötüye kullanılmasını eleştirir. Çünkü asabiye ile kurulsalar da devletlerin bir sözleşme, devrim veya liderlik yoluyla ihtiyari bir kuruluş olmadığını savunur.²¹ Asabiye Aristo'nun form kavramına benzer şekilde kullanılır, yani bir topluluğu devleti (kanun-yasa-hukuk) kurmak için veya onu telosuna yönlendiren bir hareket ettirici güç olarak görülür. Aksi bir durum mesela asabiyetle övünmek, onu kötü ve yanlış amaçlar (servet ve mal-mülk kazanmak) için kullanmak, milliyetçilik, mezhepçilik, soya dayanan üstünlük davası gibi başkasının zararına kullanmak açık bir şekilde eleştirilir. Devleti kendi arzularına göre yöneten hükümlerinin hakkı ve adaleti yerine getirmekten uzaklaşmaları toplumu devlet etrafında toplayan asabiye'yi de yok edecektir. Asabiye ayırıcı değil birleştiricidir; kabileleri ve kavimleri bir araya getirmek için ve düşmanı korkutmak ve caydırmak için gereklidir. Zira Allah'ın haram kıldığını helal kılan, zulmeden ve sadece saltanatı kan ve şiddetle sürdürmeye hizmet eden haksız ve hukuksuz bir asabiye devleti parçalamış, halifeliğin saltanata dönüşmesine hizmet etmiştir. Böylece hem Tabii mülk (bir maksadın ve arzunun icabına göre şehvet (hırs), arzu, garaz vs. ile idare), hem Siyasi mülk (akli ve dünyevi genel fayda icabına idare) hem de Şar'i mülk (niyabet, vekalet ve hilafet gibi nazarı şer'inin gereğine göre tüm insanlığın uhrevi iyiliği için yönetmek) yıkılmış demektir.²²

Ulus, cemaat ve ümmet gibi homojen veya total birlik tahayyüllerinin aksine imperyal tahayyül birliğin temelini aynılık veya benzerlikte değil farklılıklarda arar. Her toplum aslında bir farklar ve farklılıklar sistemidir, yapısal ve post-yapısalcı yaklaşımlar toplumun belli bir gramer veya dil oyunları

20 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 336-337.

21 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 439-447.

22 İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 421.

biçiminde yapılandığını kabul eder. Bu yönüyle ulus, cemaat ve ümmet gibi kavramlar her ne kadar bir biçim-form niteliği taşısa da o biçime biçimini veren bünyesindeki karşıtlıklar ve farklardır. İmperyal toplumlar farklı milletleri, cemaatleri ve hatta dinleri barındıran yapılardır. Toplumları büyük, muazzam vs. yapan şey işte bu imperyalitedir. Örneğin, imperyal toplumlar veya imparatorluklar yıkılmazlar, ama parçalanabilirler. Bu dünyanın veya tarihin sonu değildir, yeniden toparlanırlar, çünkü birbirlerini inkâr etmezler.

Tarihin ve dünyanın sonunu getirecek olan küresel tekil imperyalist bir imparatorluk olabilir ki bu tarih dışı bir olgudur ve hiçbir zaman olmamıştır (Nuh tufanından önce olmuş olabilir!). Parçalanmış bir imparatorluktan kaç yeni bütün çıkacağı ve bu bütünlerin ne kadar dayanıklı olacakları imperyal birikimden ne kadar şeyi miras aldıklarına bağlıdır; ne kadarından kurtulduklarına değil. Örneğin Türkiye toplumunu tüm etnik, kültürel ve siyasal krizlere rağmen bir arada tutan şey ne onun yüzyıldır kurmaya çalıştığı ulusal kimliği ne dili ne devleti ne de dinidir. Bir toplumu bir arada tutan şey devlet, rejim, ideoloji veya Türklük veya Müslümanlık gibi kimlikler değil onun geçmişten gelen imperyal kimliğidir. İçinde yaşadığımız her toplum kendisine dayatılan kimlikler sayesinde değil bu kimliklere karşı gösterdiği direniş sayesinde ayakta kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle birlik, beraberlik ve bütünlük gibi yüceltmekten sıkılmadığımız şeyleri her türlü kendilik ideolojisine karşı verdiğimiz mücadeleye, daha doğrusu toplumun yapısal direncine, borçluyuzdur. İmperyalitesi bir toplumun bağımsızlık sistemidir, kendisini oluşturan parçalardan birinin büyüyüp ötekine karşı mutlak bir üstünlük kazanmasına veya dışarıdan (yukarıdan) dayatılan bir üst-kimliğe karşı gösterdiği dirençtir. İmperyal kimlik bir üst kimlik değildir, topluma içkin olan aşkın muhayyilesidir.

İbn Haldun, her şey doğar büyür ve ölür gibi basit bir çıkarımda bulunmuyor, bu görünen dizgenin²³ arkasındaki görünmeyeni bulmanın önemine değinir. Bu sebeplerin kökeni mülkün tabiatından gelir ve şunlardır, mülkün tek kişinin hakimiyetine dönüşme eğilimi (otoriteryanizm), lüks ve refaha düşkünlükle gelen yüksek vergilendirme (devletin ve elitin kendinde amaç olması-devletçilik, refah devleti olma) ve en nihai aşama ve önemlisi bedeviliği (özgürlüğü, hürriyeti girişimciliği, özgürleşimi ve direnmeyi) terk ve unutmaya.²⁴ İşte onun da arayıp ta bulmaya çalıştığı şey imperyal toplumun

23 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 392-401. Şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri vardır derken bile bu süreyi üç nesle ayırmaktadır, bu sürecin tarihsel örneklerdeki aşamalarına değinmektedir: Savaşan nesil, tüketen nesil ve unutan nesil. Nitekim bir devletin tavırları da beş aşamada değişim gösterir: zafer, infirad, dinlenme, barış ve israf. Bu döngüler hiç tamamlanmayabilir, 120 yıl da sürebilir daha fazla veya az da çünkü İbn Haldun'un da Müzemmil Suresinden alıntılıdığı gibi "zamanı tayin ve tesbit eden Allah'tır".

24 İbn Haldun, *a.g.e.*, ss. 390-392.

kurulmasında ihtiyaç duyulan bu katılaşmaya karşı direncin kaynağını bulmaktı, bu ona göre asabiye idi, bedevilik idi, sürekli hareket halinde olmaktı.

Bir toplum veya topluluk bir imperyal topluma nasıl dönüşür? Roma kenti bir Roma imparatorluğuna dönüşürken neden Atina bir Grek imparatorluğuna dönüşmedi? Muhtemelen Roma bir kendilik üzerine kurulmadı da ondan. Atinalılar kendinden başkasını beğenmezken ki kendisi Dor istilalarının bir yan ürünü idi ve İyonyalıların, Fenikelilerin ve Mısırlıların birikimlerinden beslenmişti. Kendini beğenmiş kibirli bir Grek kimliği kendinden olmayanı barbar kabul ederken, Roma kendine Truva'yı ve Atina'yı örnek aldı. Fakat kendisi Atina olmadığı için hem kendini hem Atina olma halini aşarak ilerledi. Roma'yı bir anlatıya göre Atina'nın Truva'yı yıkmasından sonra buralara göç eden Truvalıların kurduğu söylenir. Hatta Roma'nın dini Antik-Yunan dininin tanrılarıydı ve Romalılar felsefeyi Atina okullarından öğreniyor ve bunu yaparken Yunanca'yı kullanıyorlardı. Zamanla Yunanca yerini bir başka Lingua Franca olarak Latinceye bırakacaktı. Roma önce yakın sonra uzak çevresini kendi bünyesine kattığında bu coğrafyaların kültürel birikimlerini de almaya devam etti. Roma imparatorluğu örneğinde devam edersek, imparatorluğa katılan halkların tanrıları bir tanrılar başkenti olan Roma kentinin panteonunda kendine diğer tanrılar arasında yer buluyordu. 5. Yüzyılda Roma her imparatorluğun yazgısıyla benzer olarak kendi başarısının doğurduğu sonuçlardan biri olan ve kendisinin bir parçası olmak isteyen barbar akınlarına maruz kaldı. Ama onlarda zamanla Romalılaştı, dilleri Latinceyle karıştı ve bugünkü Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İngilizce gibi Latinleşmiş diller eski yerel dillerin yerini aldı. Kentler zamanla terkedilerek feodal bir Avrupa ortaya çıktı ama Roma imparatorluğunun asabiyesini Doğu Roma-Bizans ve Osmanlı devam ettirdi. İmparatorlukları kuranlar soylu ve hakikaten yerleşik ve homojen topluluklar değil yerinde duramayan, hırslı savaşçılar, yersiz-yurtsuz olma anlamında barbar, göçebe veya bedevi topluluklardır. İmparatorluk bir bedeviliktir.

Bu imperyal gelenek Osmanlı imparatorluğuna kadar devam etti. Osmanlılar sadece Roma değil, Bizans, Moğol, Çin, İran ve İslam-Arap imperyal geleneklerinin hakikaten muazzam bir karışımını kullandılar. Onlar seleflerinin güçlü yönlerini almış zayıf yönlerinden ders çıkarmışlardı. Mesela Moğolların dinsel farklılıkları pek umursamayan ilgisizlik karışımı hoşgörürü geleneğini aldılar. Bizans'ın giderek Ortodoks bir homojenliğine ve ona dışarıdan saldıran Frank bağınazlığına karşı Osmanlılar, gücünü milletler sisteminden alan, çok dinli ve kültürlü bir imparatorluk kurdular. Yunanca, Farsça, Arapça, Latince ve Türkçe dahil pek çok dilden özenle seçilen kavramlardan yepyeni bir imperyal dil bile inşa ettiler. Mesela Osmanlı'nın en güçlü

ve büyük olduğu dönemlerinde imparatorluk coğrafyasında yaşayan halkların çoğunluğu Müslüman değildi. Osmanlı İmparatorluğu bir sünger gibi diğer kültürleri ve toplulukları bir içe alma süreci ile büyüdü, dışladığı dışlamanın kendisi idi. Onu, dağılma sürecinde ortaya çıkan azınlık milliyetçiliklerinden daha çok Yeni-Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar zayıf düşürdü. Kısacası Osmanlı asabiyesine zarar veren düşüncelerden belki de en başta geleni neo-Ottomanizm idi. Çünkü Osmanlıcılıkta bir kimlik ve mekân arayışına, bir merkez fikrine dayanıyordu. Yeni Osmanlıcılar da imparatorluğu kurtarmak için seçtikleri yol uçsuz bucaksız denizler, gökyüzü veya bilim-felsefe değil mevzi idi, yurttaşlığı mevzi ile tanımladıkça toprağın altını gencecik bedenlerle doldurmak ve taze kanla sulamak gerekecekti. Bir savaş gerekli idi ve bu yüzden evlatlarını emperyalist savaşlara soktular. “Bir karış toprağım olsun başka bir şey istemem” diyen mülksüz köylü ideolojisi ile vatanperverlik birbirini besliyordu.

İlber Ortaylı'nın son imparatorluk dediği²⁵ Osmanlı 20. yüzyıla kadar dirense de en genel haliyle bu emperyal gelenek sanayi ve Fransız devrimi sonraları ulusal emperyalizmle bozguna uğramıştı. Bununla birlikte ulusal emperyalizme karşı göçmenlerden (bedevilerden) oluşan yeni bir karma emperyal gelenek bugünkü Amerika Kıtasında doğuyordu. Yeni bir imparatorluk biçimi olarak ABD eski emperyal geleneği zamanla İngiliz ticaret imparatorluğu geleneği ile harmanlayarak ve Avrupa merkezli emperyalizm mücadelesini ve savaşımını küreselleştirerek günümüze kadar gelecek olan küresel hegemonyasını inşa edecekti. I. Dünya Savaşından itibaren Osmanlı gibi dağılan eski emperyal geleneklerden yeni onlarca ulus yaratma çabalarını destekleyen ve II. Dünya Savaşıyla ulusal emperyalizmleri sonlandıran ABD'nin imparatorluklar dünyasını sona erdirdiği söylenir. Kendisi bir imparatorluk biçimi olduğundan bu doğru değildir. Britanya hala bir bütün olarak kalabilmek için emperyal geleneğini (Brexit ile) simgesel olarak sürdürmeye çalışmakta ve Avrupa, Rusya ve Çin ise ABD'nin başını çektiği küresel askeri, ekonomik ve siyasi sistem içinde kendi imparatorluklarını genişletmeye çalışmaktadırlar.

Sonuç

İmperyal toplum değerlerin yokluğuna, inkarına veya inkâr edilebilirliğine dayanmaz, değerlerin inkârı aslında tek bir değeri, normu ve kimliği dayatmakla olur. İnanmak, sürdürmek veya muhafaza etmek bir çokluğu ve çeşitliği sürdürmek demektir, bir direnmedir. Herhangi bir değeri sürdürmek

25 İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2- Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

onu bir fanusun içine hapsetmekle olmayacağından *İmperyal*, değerlerin birbirine örüldüğü, tanınır ve anlamlı kılındığı üretken ve dirençli bir toplumdur. Bazı değerlerin unutulması veya tedavülden kalkması böyle bir toplumda bozulma olarak okunmamalıdır. Zira bozulma değerlerin değersizleştirilmesi ve ardından satışı çıkarılmasıdır; bozulma her zaman açık bir inkârı, hakareti, gücü kötüye kullanmayı, sömürüyü, zora başvurmayı, hiyerarşik bir sınırlandırmayı ve sınıflandırmayı içerir. Bu coğrafya da emperyalizmin ve sözüm ona egemen ulus devletlerin (ulusal devlet demiyoruz çünkü çoğunun ulusallığı da kuşkuludur) düzenini bozacak olan farklı, dağınık, bedevi, devletsiz, yersiz yurtsuz ve her yerde olan bir topluluk veya topluluklar zorundadır. Bunu kendini dayatmadan, emperyalizme ve ulus devletlerin yanaşması ve aracısı olmadan ve onlara da benzemeden (bir ulus inşa sürecine girmeden) yapacaktır. Hiçbir kültürel milliyetçiliğe ve soy-sop asabiyesine bulaşmayan, İbn Haldun'un arayıp dokunacak kadar yaklaştığı imperyal asabiyyeye sahip bir akım, bir fikir, bir topluluk elbette çıkacaktır. İmperyal toplum açık bir toplumdur, üniter değil liberal federatif bir yapı, bütünleşik (integrated) cumhuriyettir.

Kaynakça

- ARENDR, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Haldun, *Mukaddime I*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2- Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZLER, Hayrettin, "Mahlaslar Deryası/Fikir Sahrası: Türk/İslam Sentezi ya da Antinomisi", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara, 2018, Sayı: 54, 15, ss. 245-270.
- ŞULE, Güngör Feyza, "Spinoza'da İyi ve Kötünün Conatus (En İyi Şekilde Varlıkta Kalmakta İsrar)", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, 2015, Sayı: 20, ss. 131-142.

Sınırları ve Mekânı Yeniden Düşünmek Tarihteki Bumerang: “İmparatorluk”

Bengül Güngörmez Akosman*

Öz

İmparatorluk yalnızca tarihsel bir kavram değil, aynı zamanda sosyal bilimlerde karşılaştırmalı analiz hedefi de olmuştur. Bazı düşünürler eski ve yeni imparatorlukları karşılaştırmakta ve onların dünya politikası içindeki rolleri hakkında yazmaktadır. Elinizdeki makale, yakın dönemde sosyal teoride gündeme gelen ‘imparatorluğun yeniden keşfi’ meselesini ele almaktadır. Bu amaçla makalede imparatorluk ve ulus devletin geleceği hakkında düşünen ve yazan Herfried Münkler, Karen Barkey, Carl Schmitt, Benedict Anderson, Halil İnalçık, Kemal Tahir, Hüsamettin Arslan gibi bazı yazarların bu konudaki görüşleri ele alındı. Makalenin temel amacı imparatorluk vizyonunun parçalanmış ve bölünmüş durumumuza ve ulus devletin yarattığı spiritüel karmaşaya deva olup olamayacağını analiz etmektir. Bugün hayatımızın merkezinde bulunan problemler ulus devlet vizyonunun aksine imparatorluk vizyonuyla tarihimize ve imparatorluk geçmişimize geri dönmeyi gerektirmektedir. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu’nun vizyonunu kısmen analiz ettiğimiz gibi, hedefimiz imparatorluk ve ulus devlet kontekstinde sınırları ve mekânı Schmitt’in kavramlarıyla yeniden düşünmektir.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, UlusDevlet, Sınır, Mekân, Demokratik İmparatorluk.

Rethinking Borders and Space, Boomerang in History: “Empire”

Abstract

The empire is not only a historical concept but also an object of the comparative analysis in social sciences. Some thinkers compare the modern empires and old empires and write about their roles in world politics. The aim of the present paper is to focus on the recent topic of ‘rediscovery of the empire’ in the social theory. With this aim, our study deals in large measure with some thinkers’ approaches to the empire and the future of the nation state as a historical-political problem: Herfried Münkler, Karen Barkey, Carl Schmitt, Benedict Anderson, Halil İnalçık, Kemal Tahir, Hüsamettin Arslan. The present paper’s main aim is to analyze whether the empire vision can contribute to the recovery of our fragmented situation and spiritual disorder created by the nation-state. The major problems in our life today requires us to return to our past and empire history not with nation-state vision but empire vision. This article also partly investigates the vision of Ottoman Empire and aims to rethink borders and space in Schmit’s own words, in the context of empire and nation state.

Keywords: Empire, Nation-state, Border, Space, Democratic Empire.

*Doç. Dr., | Bursa Uludağ Üniversitesi | bengulg2000@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5088-9675 | DOI: 10.36484/liberal.606687

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 23-35.

Gönderim Tarihi: 19 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 29 Ağustos 2019

“İttihat ve Terakki liderlerine bizim neslimiz hem borçlu, hem de kırgındır. Borcumuz en bayağı şekilde çürümüş, hantal, çağdışı ve her türlü haysiyetten yoksun bir istibdat idaresini cesur bir hamleyle çökertmelerinden ve genç nesle bir benlik gururu, bir gelecek ümidi aşılamalarından gelir. Kızgınlığımız ise uyandırdıkları bu ümit için, bizim neslimize verdiği hayal kırıklığındandır.”

Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*

İmparatorluk Meselesine Bir Giriş: Resmi ve Gayri Resmi Sınırlar

“20. Asrın başında coğrafyamız üzerinde dönemin egemen güçlerinin çizdiği politik sınırlar” diyordu merhum Hüsamettin Arslan, “sadece ‘politik’ sınırlardır. Ekonomik, stratejik, dinî ve kültürel nihaî sınırları yalnızca Tanrı çizebilir.” Gerçekten de Arslan haklıdır. Nihai sınırları yalnızca Allah çizebilir. Tarih Allah’ın eyleminin tecelligâhı. Devletin cumhuriyetin kuruluş sürecindeki sınır politikasının çoktan sınır ötesi politikalarla tebdil edildiğini, savaştan kaçan imparatorluk halklarının Anadolu’ya doluştuğunu ve bugün devlet tarafından kucaklandığını gördüğümüz an mekâna muktedir olanın Allah olduğunu bir kez daha anlarız.

Arslan’ın yukarıdaki sözlerin devamında ifade ettiği üzere “egemen güçler zulme ve baskıya başvurmaksızın ‘etnik’ sınırlar çizemezler. Osmanlı İmparatorluğu, ‘politik’ açıdan yoktur; fakat kültürel, dini, ekonomik ve stratejik açıdan 20.yüzyıldan önceki kadar vardır ve diridir. Cumhuriyetimizin kuruluş hamlesini tescil eden uluslararası anlaşmalar Osmanlı’nın mirasını Anadolu’ya hapsedmiştir. Lozan, Sykes-Picot prangamızdır.”¹ Peki ya Misak-ı Milli? Misak-ı Milli’nin nasıl ve kimler tarafından hangi şartlar altında hazırlandığını tekrar oturup düşünmek zorundayız. Misak-ı Milli sınırlarından bile niçin geri çekildiğimizi sorgulamalıyız. Türkiye, Cumhuriyetle, resmi ideoloji ve resmi tarih anlayışıyla gömdüğü imparatorluk kara kutusunu açmak zorundadır. Ulus devlete geçerken ve geçtikten sonra açılmayan kara kutuyu geç de olsa en azından bugün imparatorlukların yeni model paktlarla gerçekleştirdiği küreselleşen ya da küreselleşemeyen bir dünyada açmak zorundayız.

On altıncı ve on yedinci yüzyılda, İngilizler, yani koyun yetiştiricisi olan bir halk bir korsanlar halkına, “denizin çocukları”na nasıl dönüştü? diye soran Schmitt, onların korsanlıktan dünyaya hükmeden sömürgecilere nasıl dönüştüğü üzerine de kafa yorar.² Schmitt’e göre, “herkesi sollayıp geçen, bütün rakiplerini mağlup eden ve okyanuslarda hâkimiyet üzerine tesis edi-

1 Hüsamettin Arslan, “İmparatorluğun Dansı”, *Derin Tarih*, Sayı: 61, 2017.

2 Carl Schmitt, “Kara ve Deniz”, *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*, çev. Gültekin Yıldız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 83-91.

len dünya hâkimiyetini savaşarak elde eden İngilizlerdir... İngiltere gerçekten varlığını karadan deniz unsuruna taşımıştır. Bu sayede çok sayıda deniz çatışmasını ve savaşı değil, bambaşka ve sonsuz ölçüde fazla başka bir şeyi, bir devrimi ve de en büyüğünden bir devrimi, gezegen boyutunda bir mekân devrimini de kazanmıştır.”³ Büyük tarihî değişiklikler mekân tasavvurundaki değişiklikle alâkalıysa, yani Schmitt haklıysa, İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecimiz de mekân tasavvurumuzdaki değişikliklerle alâkalıdır. Sultan Abdülhamit, haleflerine imparatorluğu teslim etmek zorunda kaldığında dört milyon km²yi geçen bir alan⁴ı içeren imparatorluk, ulus devlet kurulduğunda 780bin km²yi biraz geçiyordu. Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu kadar dar bir coğrafyaya, Anadolu’ya sıkıştırdılar? Misak-ı Milli sınırlarını kim, neye göre çizdi? Mekân tasavvurunun değişimi kültürün de dönüşümü demektir. Mekân tasavvuru geniş bir alandan dar bir alana doğru sıkışınca kültür tasavvuru da homojenleşip güdükleşti. Halklar kültürleriyle, geçmişten bugüne taşıdıkları gelenekleriyle bu güdükmeye, çekilmeye ve zayıflamaya rağmen var oldular. “Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu dar alana, Anadolu’ya sıkıştırdılar?” sorusu evvelâ tarihçilerin ve ülkemiz politologlarının cevaplaması gereken bir sorudur. Tarihçilerin ve politologların sırasına coğrafyacılara da geçmelidir. “Çünkü coğrafya, her şeyden önce savaş yapmaya yarar”⁵ diyor ünlü coğrafyacı Yves Lacoste. Topraklar, yani coğrafya üzerinde iktidarların girdiği rekabet, haritaların nasıl çizileceği, sınırların nasıl belirleneceği son derece mühim meselelerdir. Lacoste’in dediği gibi hiçbir harita yansız değildir. “Kaçınılmaz tahakkümün, mekân tahakkümünün aracı olan harita öncelikle yetkililer tarafından ve yetkililer için hazırlanır.”⁶ Peki bizim haritamız kim için hazırlandı? Onu kim ya da kimler çizdi? İlim adamlarının mı yoksa kurmay heyetlerinin coğrafyası mı? İmparatorluğun büyük haritasının önünde incelemelerde bulunan öğrencilerden –Şevket Süreyya Aydemir *Suyu Arayan Adam* eserinde bundan şevkle bahseder – bir haritanın ne işe yaradığını ve nasıl okunması gerektiğini bilmeyen öğrencileri yetiştiren eğitim sistemine geçiş yukarıdaki soruların sorulmaması için tasarlandı. Haritasız nesiller. Dolayısıyla da pusulasız. Bugünkü öğrencilerin anladığı haritalar yalnızca turist haritaları. Üstelik kendi ülkelerine ve geçmişlerine turist gençlerin turistik haritaları iki mahalle ötelinde ne olduğunu bilmelerini de sağlamıyor.

3 Schmitt, a.g.e, ss. 93-95.

4 Kemal Tahir, *Notlar 13/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 382-383.

5 Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Ayrıntı Yayınları, çev. Selim Sezer, İstanbul, 2014.

6 a.g.e, s. 51.

“Ne oldu da İmparatorluk elitleri mekân tasavvurlarını bu dar alana, Anadolu’ya sıkıştırdılar?” sorusunu ne hikmetse tarihçiler ya da politologlar veya coğrafyacıardan çok memleket meselesiyle dertlenen edebiyatçılar cevaplamaya çalışmış. Bakın Kemal Tahir, *Notlar*’ında İmparatorluğu kaybetmemenin, mekân tasavvurunu küçültmemenin yollarını namuslu insanlar ararlarken – bunlar, mandacı olarak memlekete yabancıları çağırarak suçlanıyordu - diğerlerinin nasıl bir hıyanet içerisinde olduğuyla alâkalı ne diyor: Bütün bu işlerin gürültüsüz, patırtısız çevrilmesi için ilk iş olarak, ihâneti vataniye kanunu çıkarılmış, İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur. Bu Mahkemeler, “Yahu İmparatorluktan nasıl vazgeçebiliriz?” “Bunun bedeli bu mudur?” diyenleri tepelemek, böyle düşünecekleri de baskı altında tutmak niyetiyle ne idüğü belirsiz adamların idaresinde çalıştırılmışlardır. Bunun güç yetiremediği yerlerde ise düpedüz İttihatçı metoduyla siyasal cinayetlere başvurulmuş, ilk ağızda iki Lâzistan Mebusu öldürülmüştür.⁷

Kara kutuyu açmak belki bir ‘sosyolog’ olarak haddimize değil ve açılması yasal sınırlarla da korunuyor olabilir ama söylememiz lazım ki hakikaten bizdeki durum oldukça tuhaftır. Bir mukayese yapmak mümkün. Şöyle ki hemen kuzeyimizdeki, yüzlerce yıl büyük bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmüş Rusya’nın tarihine bir göz atmak yeter. Çarlık Rusyası’nın yıkılışını SSCB takip etmiş, SSCB, Çarlık Rusyası’nın ‘imparatorluk vizyonu’nu kendi tarzında sürdürmüşken Osmanlı İmparatorluğu’nun ertesinde kurulan ulus devletin ‘imparatorluk vizyonu’ndan bu kadar uzak olması son derece şaşırtıcıdır. Sovyet İmparatorluğu’nun yıkılışını inceleyen Héléne Carrère D’Encausse, Hem Gorbaçov hem de Yeltsin’in imparatorluğu sonuna kadar kurtarma ve sürdürme peşinde olduklarını ifade ediyor ve şöyle diyordu: Gorbaçov imparatorluğu kurtarmayı düşlemişti. Yeltsin Gorbaçov’un tasarısının özünü yeniden ele aldı ama onu imparatorluğun tarihi merkezine, Rus topraklarına uyguladı. Son kertede birbirlerine o kadar şiddetle muhalefet etmiş, hatta birbirlerinden nefret etmiş olan, çok büyük karizmaya sahip bu iki adam ülkelerinin tarihi göz önüne alındığında birbirlerinden ayrılmaz. Kâh benzer kâh farklı yollarla aynı hedefin peşine düşmüşlerdir: Rusların gecikmesini telafi etmek.⁸

Bugün İstiklâl Mahkemeleri olmadığı gibi İmparatorluk ve ulus devlet vizyonunu sıkıştırılmış mekân tasavvuru konteksinde tartışalım diyen elitler de yok. Körler sağırlar birbirini ağırlar. İmparatorluğun kaybına ağıt yakan birkaç kalemi saymazsak Türkiye’de elitler muhafazakâr elitleriyle birlikte büyük ölçüde ulus devlet vizyonu ile çoktan uzlaşmış durumda; küreselleşmeciler

7 Kemal Tahir, *Notlar/Çöküntü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 283.

8 Héléne Carrère D’Encausse, *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl, 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu’nun Yıkılışı*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 241.

belki bir fark yaratabilirdi lâkin onlarda da imparatorluk geçmişine ait ne bir hissiyat, ne de devraldıkları kültürel ve manevi bir miras var. Bununla birlikte dünyada ve dünya elitleri için imparatorluklar çağı henüz kapanmamıştır. Ya da gelecek yüzyıllar imparatorluklar çağı olacaktır. Dünya elitleri bu meseleyi hararetle tartışmaktadır.⁹ Bugün Amerikan İmparatorluğu’ndan söz edilmesi boşa değildir. Eğer İmparatorluk mantığı üzerine harikulâde bir kitabın yazarı olan Herfried Münkler’in dediği gibi, “imparatorluğun kendini kaos korkusunun zıt kutbu, düzensizliğe karşı düzenin, kötülüğe karşı iyiliğin koruyucusu olarak gördüğü bir role soyunup meşrulaştırması, dünya imparatorluğunun temel gerekçesi de olan emperyal misyona tekabül ediyorsa”¹⁰ Amerika bas-bayağı bir imparatorluktur. Ulus devletler tutucu ve sadece kendi iç işleri ile uğraşırken, imparatorluklar misyonları için diğer devletlerin iç işlerine karışır. Düşman içerde değil, dışarıdadır. Onlarla savaşa girer ve onlara yaptırım uygular. Bugün ABD, kara, deniz, hava ve uzaydaki hâkimiyetini dünyanın herhangi bir bölgesiyle sınırlandırmıyor. Dünyanın bütününe hükmetmek istiyor. Eski ABD başkanı Bush’un “who’s not for us is against us” (Bizden yana olmayan bize karşıdır)” sözü emperyal mantığın dürüst bir ifadesidir.¹¹

İmparatorluk Muamması

Biri Arminyuşçu diğeri Kalvenci iki kilisenin Constantinople’da bulunduğunu düşünelim. Türkler kenarda sessizce durmuş, Hıristiyanların Hıristiyanlara karşı nasıl insanlık dışı bir zalimlik gösterdiğini görüp kahkahayla gülüyorken, bu kiliselerden birinin, başka yerlerde uygulandığı gibi sırf bazı doktrinleri ve ayinleri farklı diye diğerinin mensuplarını mülklerinden ve özgürlüklerinden yoksun bırakmaya hakkı olduğunu söyleyen çıkacak mıdır?¹²

Hendeklerimizden çıkıp dünyanın geri kalanı neler yapıyor bakalım. Sultan farklı dinlerden 20 milyon kişiyi barış içinde yönetiyor; Constantinople’da 200.000 Rum güvenlik içinde yaşıyor; Müftü, Rum patriğini bizzat atayıp imparatora takdim ediyor, ayrıca Latin bir patrik de kabul ediyorlar. Sultan Rum

9 Bu konuda geniş bir literatür vardır. Bu devasa literatürden makalede zikredilenler dışında birkaç eser zikretmek gerekirse: Hardt Michael ve Negri Antonio, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000, Mann Michael, *Incoherent Empire*, Verso, Londra, 2005, Harvey David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 2005, Ferguson Niall, *İmparatorluk, Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, Douzinas Costas, *İnsan Hakları ve İmparatorluk, Kozmopolitanizmin Siyasal Felsefesi*, çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

10 Herfried Münkler, *İmparatorluklar, Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.10.

11 Münkler, a.g.e, s. 35.

12 John Locke, “A Letter Concerning Toleration”, Locke’dan zikreden Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar, Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s.150.

adalarının bazıları için şu usulü kullanarak Latin Psikoposlar atıyor: “Ona Sakız Adası’na gidip orada eski adetlere ve başlıca ayınlerine göre piskopos olarak görev yapmasını emrediyorum.” İmparatorluk Jakobitlerle, Nasturilerle, Monotelitlerle dolu; Kıptileri, Aziz Yuhanna Hıristiyanlarını, Yahudileri ve Hinduları içine alıyor. Türkiye’nin kayıtlarında, bu dinlerden birinin başlattığı bir isyan görülmüyor.¹³

Osmanlı, Avrupalılar tarafından sıkça “Şark despotizmi”¹⁴ kavramıyla anılırken, yukarıdaki sözlerin sahibi Batılı düşünürler birer yüzyıl arayla, doğularındaki bir imparatorluk hakkında kendilerince hiç de oryantalist olmayan önemli bir tespiti dile getiriyorlardı. Ortaçağ ve Reformasyon Avrupası’nda kan gövdeyi götürürken, halkların üzerinde baskı ve despotizm hâkimken Osmanlıların hoşgörülü ortamı dikkatlerini çekmiş ve bu ortam yazılarına misafir olmuştu.

Cumhuriyetin neredeyse yüzüncü yılına ulaşmak üzereyken, İmparatorluk biz cumhuriyet çocukları için hâlâ bir muamma. İmparatorluk muammasını biraz anlamaya çalışalım. İmparatorluk¹⁵ olmanın merkezde değil, periferide kurulmakla ilgisi çok büyüktür. Bu bakımdan Osmanlılar şanslıydı. Anadolu’nun periferisindeydiler. Münkler’e göre “başarılı imparatorlukların çoğu dünya politikasının uğruna savaştığı alanların merkezinde değil, kenarında gerçekleşmiştir; Büyük Britanya ve Rusya için olduğu kadar ABD ve Roma ya da İspanya ve Portekiz için de geçerlidir bu. Osmanlı İmparatorluğu bile Anadolu’daki periferide kuruldu ve Küçük Asya-Güneydoğu Avrupa’daki sonraki merkezine ancak genişleme döneminde ilerledi.”¹⁶ Münkler, Pers ve Çin İmparatorluklarının ise birer istisna olduğunu söyler. Merkezdeki güçler rakip güçlerle sürekli savaşa durumundayken periferideki güçler kenarda oldukları için daha kârlı işlere girip ilerisi için büyük kazanımlar elde edebilirler. İmparatorluğun doğuşu ve emperyal tarzda kurumlaşması sınır bölgelerindeki ve çevresindeki gruplarla ittifakını gerektirir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş sürecine baktığımızda Osman Bey’in bulunduğu çevredeki birçok farklı grubu birbirine bağladığını görüyoruz. Osman Bey beyliğini ittifaklarla ayakta tutmuş ve büyütüştür. Karen Barkey’e göre, “Osman Bey liderlik açısından önemli iki işi başarıyla yerine getirmiştir: Başarılı savaşlardan elde edilen ganimetin yeniden dağıtımı ve aracılık yoluyla bağlılık talebinde bulunabilmiş; yatay ilişkileri dikey komuta ve kontrol ilişkilerine

13 Voltaire, *Toleration and Other Essays*, Voltaire’den zikreden Barkey, a.g.e, s. 150.

14 Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 118.

15 İmparatorluk kavramının genel bir değerlendirmesi için bkz. Ünlü Barış R., “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 237-266, 65-3, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870159.pdf>.

16 Münkler, a.g.e, s. 65.

dönüştürebilmiştir.”¹⁷ Barkey, Osman Bey’in lider olarak boşuna seçilmediğini, yalnızca fiziksel ve zihinsel olarak güçlü olduğu için değil, kendi grubunu başka birçok gruba etkili bir şekilde bağlayabileceği için seçildiğini de ekler. “Osman Bey av seferlerinde, savaşlarda ya da ticaret, koruma ve karşılıklı yardım gibi gündelik işlerde hem yerel Hıristiyan beylerle hem de Müslüman beylerle arkadaşlık etmiştir.¹⁸ Barkey’den öğrendiğimize göre, II. Beyazıt, kurduğu ordusunda dine dayalı ayrımcılıktan kaçınıp, ordularını hem Müslüman hem de Hıristiyan savaşçılara açarken Orhan Bey selefinin bu vizyonu sürdürerek kendisine birçok Rum danışman tutmuştur. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü Barkey’in de söylediği üzere, “Osmanlı’nın iktidarının temeli, sınırlar, özellikle de dini sınırlar arasındaki aracılıkta yatmaktadır. Bu inşanın ironisi gözden kaçırılmamalıdır çünkü şurası açıktır ki Batı, Latin Hıristiyanlığını pekiştirir, Ortodoks Hıristiyanlığa her köşe başında karşı çıkar, onu her köşe başında ezerken Müslümanlar ve Rum Ortodoks Hıristiyanlar melez bir devletin temelini atıyorlardı.”¹⁹ Barkey’in tezleri gazâ tezinden (İslam savaşçısı olarak Türkmenler’in fetihleri)²⁰ ziyade dini ethosa pek fazla odaklanmadan Osmanlılar’ın çok kültürlü yapıyı zekice analiz edip anlamalarını, yeni düzenin farklılarla birlikte yaşamaya ve sınırları aşmaya bağlı olduğuna dair derin ferasetlerini vurgular. Barkey’e göre Osmanlılar son derece liberal ve hoşgörülüdürler. Üstelik bu durum onların dinlerinin bir parçasıydı. Zira “Osmanlı liderlerinin başka gruplara karşı hoşgörülü ve liberal söylemi de çokseslilik işaretleri vermenin bir sonucuydu. Başka bir deyişle, dinî söylemin formüle edilme tarzı doğrudu; fakat bu aynı zamanda kısmen çok etnili, çok dinli bir toplumda ayakta kalma mekanizmasının bir parçasıydı. Osmanlı liderleri Hıristiyanlık inancına kabul gösterdiklerinde, Hıristiyanlık ve Yahudiliği Müslüman nüfusu tam anlamıyla hoşnut edecek diğer kitap dinleri olarak gören İslamî kaidelere göre hareket ediyorlardı.”²¹

İnalıcık’a göre, “Osman, Germiyan tarafından gelen yağma akınlarına karşı bölge Hıristiyanlarını koruma görevini üstlenmiş, fetholunan yerlerde yerli Hıristiyan halkı, köylü ve şehirliyi *istimâlet* ile yerlerinde bırakıp korumuştur. ‘İstimâlet’, hoşgörü ile kendi tarafına kazanma anlamındadır. Osmanlı

17 Barkey, *a.g.e.*, s. 66.

18 Barkey, *a.g.e.*, s. 70.

19 Barkey, *a.g.e.*, s. 79.

20 Bunu söylerken elbette Türk-İslâm gazâ hareketine dair tarih tezinin önemini yadsımıyorum. İnalıcık’ın da ifade ettiği üzere, Osmanlı Beyliği’nin ortaya çıkışını üç temel etken belirlemiştir: “ilkini bir demografik devrim, Oğuzların yani Türkmenlerin Anadolu’ya sürekli yoğun göçleri ve Selçuklu saltanatının kuruluşu, ikinci olarak Moğol istilası ve egemenliği altında Türk-İslâm gazâ hareketinin yeni bir ivme kazanması ve nihayet Denizli, Antalya, Ayasuluk ve Bursa’nın milletlerarası pazarlar durumuna yükselerek Türkiye’nin dünya ticaret yolları üzerinde önemini korumuş olması.” İnalıcık Halil, *Seçme Eserleri, Devlet-İ Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar –I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul, s.3. Kuşkusuz beylikten imparatorluk haline gelmesi de gazâ geleneğine bağlıdır. Bkz. ss. 9-42.

21 Barkey, *a.g.e.*, ss. 86-87.

kaynakları, istimâletin, Osmanlı fetihlerinde ve devletin kolaylıkla yayılışında önemini vurgularlar.”²² Sonraki dönemlerdeki emperyal inşanın kurumlaşmasında da aynı vizyon devam eder. Bizanslılar nasıl Roma İmparatorluğu’nun bazı kurumlarını tekrarladıysa, Osmanlılar da onların kurumlarını ve pratiklerini öğrenip, kendi tarzlarını -Türk-İslam gelenekleriyle - yansıtarak tekrarladılar. “Osmanlı sultanları tarzlarıyla Roma ve Bizans imparatorlarını örnek alıyor, onların uyguladığı birçok pratiği öğrenip benimsiyordu.”²³ Barkey’e göre, Bizanslılar nasıl Roma İmparatorluğu’nun çeşitli yönlerini alıp tekrarlamışlarsa Osmanlılar da onların birçok pratiğini öğrenip benimsemişti. Hatta Osmanlı’nın emperyal kurumları, Roma İmparatorluğu’nun emperyal kurumlarına çok benzer bir tarzda inşa edilmişti.²⁴

Bu emperyal vizyon yalnızca kültürel alanda değil, başka alanlarda da özellikle de Osmanlıların ticari alandaki son derece liberal politikalarında kendini göstermiştir. Osmanlılar’ın bir imtiyaz olarak yabancı devletlere kapitülasyonları niye tanıdığına dair doğru düzgün bir izahatta bulunmayan resmi tarihçiliğin kapitülasyonları geçmişin kara lekesi olarak göstermesini içselleştiren biz cumhuriyet çocukları bugün Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki çalışmalarıyla ünlü en önemli tarihçimiz İnalçık’tan Osmanlıların kapitülasyonları “ticareti teşvik için verdiklerini ve böylece modern kapitalizmin yükselmesinin sağlayan Avrupalı bir ekonomik sistemin parçası olduklarını” öğreniyoruz. İnalçık’ın ifade ettiği üzere, “Kapitülasyonların imtiyazları kademeli olarak o kadar yaygınlaştırıldı ki, Doğu Akdeniz ticareti uzmanları olan Paul Masson ve R. Mantran, 17.yyda yabancı tüccarlara karşı Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha fazla liberal politika uygulayan dünyada başka hiçbir devlet bulunmadığını tam bir görüş birliği içinde vurgulayabiliyor.”²⁵

Bir Deli Gömleği: Ulus Devlet

“Heredotos’tan Montesquieu’ye ve onun da ötesine, şairler, tarihçiler ve filozoflar” diyor Charles Tilly, “kültürümüzün standart edebi biçimlerinden birini tekrar tekrar üretmişlerdir: Yıkılmış bir imparatorluğa ağıtlar.”²⁶ Tilly Batılı bir düşünür. Kendi kültüründen hareketle bir tespitte bulunuyor. Bizim ağıdımızı filozoflar ya da tarihçiler değil, şairler, daha doğrusu imparatorluğun kaybını derinden tecrübe etmiş bir şair yaktı: Mehmet Akif Ersoy.

22 İnalçık, *a.g.e.*, s. 12.

23 Barkey, *a.g.e.*, s. 98.

24 Barkey, *a.g.e.*, s. 98.

25 Halil İnalçık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 168-169.

26 Tilly Charles, “İmparatorluklar Nasıl Yıkılır”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997, ss. 11-32.

Bizim ağıdımız İstiklal Marşı’mızdır. Marş! Ben” diyordu bir konuşmasında merhum Hüsamettin Arslan “İstiklal Marşı’ndaki ‘korkma’ sözünün, yalnızca korkmuş bir halka söylenebileceğini düşünüyorum. Onun için onu bir marş olarak düşünmüyorum. Bestesi marş olsa bile güftesi bir ağıttır. İstiklal Marşı, imparatorluğa yazılmış bir ağıttır.”

Lise tarih ders kitaplarının bize, yani cumhuriyet nesillerine ezberlettiği, Osmanlı İmparatorluğu’nun vizyonsuzluğu, köhnemişliği ve çürüyüşü hakkındaki çok sayıda klişe günümüzde yıkılırken, ortaya çıkan gerçekler, imparatorluğun aksine ulus devletlerin aslında ne kadar suni, homojen, hoşgörüsüz ve insanlığın “kendiliğinden doğan düzenine” aykırı olduğunu gösteriyor. İmparatorluklar yenilenme kabiliyetine ve esnekliğe sahipken ulus devletler katı ve değişime son derece kapalıdır. Toplum onlar için bir ölçme biçme nesnesidir. Rasyonalizasyon ve bürokratik merkezleşme ulus devletin hayatta kalmasının ve varlığını sürdürmesinin temel şartıdır. “Modern devlet, memurları vasıtasıyla tam olarak en kolay şekilde izlenecek, hesaplanacak, değerlendirilecek ve yönetilecek standart özelliklere sahip bir coğrafya ve bir nüfus yaratamaya çabalar.”²⁷ Devlet katı kurallarını, çoğunlukla toplumun talepleri ağır bastıkça ya da bu talepler bir tehdit oluşturduğunda değiştirir.

Benedict Anderson’a göre, “ulus *hayal edilmiş* bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. *Hayal edilmiştir* çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder.”²⁸ Hakiki tarihsel, geleneksel, manevi ve dinsel bağlarla bağlanmayan üyelere sahip olan ulus devlet, aynı zamanda ideolojilerin savaş meydanıdır, daha ötede etnisitelerin savaş meydanı. Fikirlerin, halkların dansı değil, ideolojilerin, halkların savaşı. “Ulus devlet” diyordu Arslan, “halkının dansını icra edemez.”²⁹ Çünkü ulus devletin elitleri jakobendir. Bir dene-tim ve disiplin toplumu yaratmak isterler. Halkının geleneklerini görmezden gelir veya onlara aşağılayarak bakar. İnandığı ideolojiye dayanan projeyi halka rağmen hayata geçirmek en temel arzusudur. Türkiye’de bu elitist vizyon ya da ideoloji, Batıcı bir vizyon ya da Batılı ideolojilerdir: Pozitivizmdir; Bili-mizmdir; Kemalizmdir; sosyalizmdir; feminizmdir; İslamizmdir... (İslamizm de özünde bir “-izm”dir ve en az rakipleri kadar Batılıdır) Batı’ya göre bir dünya görüşü, Batı’ya göre yeme içme, giyinme, Batı’ya göre kutlama ve eğlenme,

27 James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, 2008, s. 138.

28 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, İstanbul, 1995, s. 20.

29 Arslan, “İmparatorluğun Dansı”, s. 62.

kıscası yaşama(-ma) vizyonu. Ya da Batı'ya göre bir Batı karşıtlığı. Kendi halkının İslam'ı yaşayışını beğenmeyecek kadar jakoben.

Fransız düşünür Michael Foucault Amerikan mutfağına bayılırmış: “Güzel bir klüp sandviç, bir de kola. Benim zevkim bu. Vallahi. Tabi bir de dondurma.”³⁰ Böyle diyor Foucault karnı acıkınca. Amerikan mutfağı köksüzdür çünkü Amerika'nın Avrupa gibi bir tarihi yoktur. Foucault onu sevebilir çünkü Foucault da köksüzdür, Fransızdır ama köksüzdür, düşüncede köksüzlük; “yersiz ve yurtsuz oluşun olumlanması”. Ancak biz köksüz değiliz. Arslan'ın da ifade ettiği gibi, Türk mutfağı ulus devlet mutfağı değil, İmparatorluk mutfağıdır. Halk dansları, Batılı dans değil, İmparatorluk danslarıdır. Otantik danslar otantik mutfaklar gibi İmparatorluğa aittir.³¹ Ulus devlet ise dar gelen bir kıyafet, elimizi kolumuzu bağlayan bir deli gömleğidir. Ulus devlet sandviç, hamburger, patates cipsi, ketçap ve koladır. Farklı olarak belli ki bu deli gömleği aslında idrakimize giydirilmiştir: dans edemeyelim diye.

Ben şahsi olarak çağların esiri olmamak adına yeryüzünde var olmuş hiçbir şeyin kaybolmadığına inananlar tayfasındanım. Bir çağda ortaya çıkıp sonra kaybolmuş olanın gelecek çağlardan birinde yeniden ortaya çıkmaya çağının garantisi yoktur. İsterseniz dinler ve uygarlık tarihinin büyük yazarı Mircea Eliade'yi okuyun. Yaşadığımız hadiseler bu tespitin birer nişanıdır. Bugün İmparatorluktan ulus devlete geçişle birlikte dışlanmış olan ne varsa geri geliyor. İmparatorluk bakiyesi halklar sınırlarımıza dilleriyle, gelenekleriyle, mutfakları ve kültürleriyle akın ediyorlar. Sokaklarımızdaki İngilizce tabelaların yanına Arapça harflerle yazılmış tabelalar mahcup bir şekilde de olsa iliştiliyor. Bugünkü CHP'nin, kadim, Kemalist ve sekülerist parti çizgisinden sapışıyla birlikte kurucu liderinin dışarda bırakmak istediği şey seküler mahfillere geri dönüyor: “din”. “Mustafa Kemal'in hatalarından bir tanesi” der Şerif Mardin, “bir kaynak olarak seküler eğitimin ve bir ideoloji olarak milliyetçiliğin birlikte İslam'ın yerini alabileceğine, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iki temel dayanağının İslam'ın bütün işlevlerinin yerini doldurabileceğine inanmasıydı.”³² Cumhuriyeti temellendirme amacıyla Osmanlıları atlayıp tarihte çok daha gerilere gitmekle, *Türk Tarih Tezi* gibi tezlerle³³ Osmanlı'dan miras aldığımız sorunların çözülemediği çok açıktır. Ulus devlet gömleği, imparatorluk bakiyesi halklara dar gelmektedir.

30 Foucault'tan zikreden Steinweg Marcus, *Aşıkârlık Dehşeti: Sahte Kesinlikler*, çev. Erkan Ünal, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019, s. 26.

31 Marcus, a.g.m, s. 63.

32 Şerif Mardin, “Osmanlı İmparatorluğu”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, ss. 177, 163-179.

33 Şerif Mardin, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Makaleler I: Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 238.

Bu kadar mültecinin ülkemize göçünden sonra daha da dar gelecektir. Problemlerimiz ulus devletin değil, imparatorluğun problemleridir.

Netice Yerine

Tarih bize imparatorlukların doğduklarını, yükseldiklerini ve çöktüklerini söyler: Roma, Habsburg, Çin, Osmanlı, Rus imparatorluklarının... Bu fikir tam da Batılı bir fikirdir. Aslında tarihsel teori kisvesindeki bir ideolojidir. Batının bu yükseliş ve çöküş söylemi işine gelmektedir. Osmanlı hastadır ve çökmüştür. Büyük Rusya parçalanmış ve çökmüştür vs. Bu söyleme muhataplarını da inandıran Batılı güçlerin yeni kurulacak düzende söz sahibi olmaları zor olmamıştır. Hâlbuki hakikat farklıdır. İmparatorluklar kurumsal değişimler geçirseler, bazı kurumları toptan ilga etseler bile imparatorluk halkları çökmez, ortadan kaybolmaz. İmparatorluk halkları bakidir. Onları ilga edemezsiniz. Yok sayamazsınız. Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi Türkiye'de de, başka imparatorluk topraklarında da bu böyledir; 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin okyanus ötesi müdahaleleri kapitalist uygarlıkta ve ulus devletler çağında bile imparatorluk kavramını yeniden herkesin gündemine sokmuştur. T.S. Eliot'un bu gerçeğin farkında olarak şöyle söylüyordu: “Avrupa uygarlığını miras aldığımız sürece, hepimiz hala Roma İmparatorluğu vatandaşlarıyız.”³⁴ İmparatorlukların ismi değişse de halkları bakiyse, meselemiz ulus devlet anlayışının ve vizyonunun bu halkları nasıl kucakladığı ya da kucaklayacağıdır. Miyopluğu bırakalım. Bu kontekstte asıl sorun, demokratik bir ulus devlete değil, “demokratik bir imparatorluğa” nasıl dönüşeceğimiz sorunudur. Bugün yaşadığımız problemler olan etnisite, kent, göç, yükselen mülteci düşmanlığı, dinî ve seküler meselelerle ilgili tanıma ya da hoşgörü, dış politika, Kürt meselesi, Suriye, Kıbrıs, eğitim, ana dilde eğitim vb. konulardaki bütün problemler ulus devletin değil, demokratik bir imparatorluğun problemleridir. Şimdi ortaya çıkmamış tersine bize geçmişten miras kalmıştır. Alexander J. Motyl'un dediği gibi, “emperyalizm geçmişe ait olsa da imparatorluk geleceğe ait olabilir.”³⁵ Hatta imparatorluk kavramı bütün ekonomik sistemlerden daha kalıcı olabilir. Bu yüzden Türkiye dar ulus devlet vizyonunu süratle terk etmelidir yoksa yukarıda ifade edilenler ve diğer problemlerini çözemez. Türkiye bunu yalnızca mekân vizyonundaki genişlemeyle gerçekleştirebilir. Schmitt'in dediği gibi, “mekân genişlemesi aynı zamanda derinlere inen bir kültür dönüşümüdür.” Yalnızca savunma sanayine, ticarete eğilerek bu yapılamaz, aynı zamanda kültüre ve eğitime de eğilmek gerekir. Türkiye'nin bu meyanda Batı'ya olduğu kadar Afrika, Asya ve uzak doğuya,

34 Eliot'tan zikreden Barış R., Ünlü, a.g.m, s. 257.

35 Alexander J. Motyl, “İmparatorluğu Düşünmek”, *İmparatorluk Sonrası*, ss. 47, 35-47.

hatta bize sosyolojik olarak çok benzeyen Latin Amerika'ya açılması önemlidir. İmparatorluk bakiyesi halkları kucaklaması dar ulus devlet vizyonunu aşması için elzemdir. İstikrarlı bir siyasi, kültürel ve ekonomik bütünlüğü sağlamak istiyorsa Türkiye'nin entelektüel ve siyasi elitleri imparatorluk geçmişlerine dönmek zorundadırlar. Barkey'in de dediği gibi ulus devletin üyeleri olarak bizler şu soruyu sormak zorundayız: "geçmişimizdeki imparatorluk nasıl oldu da bu kadar uzun süre uyumlu ve barışçıl şekilde farklı halkları bünyesinde barındırabildi?" Bu soruyu sormalı ve cevaplamaya çalışmalıyız. Dağılan imparatorluğun romanını yazmak, tekrar tekrar yazmak zorundayız yoksa "Kanuni'nin Kılıcıyla odun yarmaya devam edeceğiz?"³⁶

Kaynakça

- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ARSLAN, Hüsamettin, "İmparatorluğun Dansı", *Derin Tarih*, Sayı: 67, İstanbul, 2017.
- BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar, Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008.
- D'ENCAUSSE, Héléne Carrère, *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl, 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu'nun Yıkılışı*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- DOUZİNAS, Costas, *İnsan Hakları ve İmparatorluk, Kozmopolitanizmin Siyasal Felsefesi*, çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- FERGUSON, Niall, *İmparatorluk, Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- GOODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, 2000.
- HARVEY, David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- İNALCIK, Halil, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- İNALCIK, Halil, *Seçme Eserleri, Devlet-İ Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul.
- LACOSTE, Yves, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Ayrıntı Yayınları, çev. Selim Sezer, İstanbul, 2014.
- MANN, Michael, *Incoherent Empire*, Verso, Londra, 2005.
- MARDİN, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu", *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.

36 Ref'i Cevad Ulunay'dan zikreden Bardakçı Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 397.

- MARDİN, Şerif, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Makaleler I: Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- MOTYL, Alexander J., “İmparatorluğu Düşünmek”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları* içinde, Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.
- MÜNKLER, Herfried, *İmparatorluklar, Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- SCHMITT, Carl, “Kara ve Deniz”, *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme*, çev. Gültekin Yıldız, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009.
- SCOTT, James C., *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu?*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, 2008.
- STEINWEG, Marcus, *Aşıkârlık Dehşeti: Sahte Kesinlikler*, çev. Erkan Ünal, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019.
- TAHİR, Kemal, *Notlar 13/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- TAHİR, Kemal, *Notlar/Çöküntü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- TILLY, Charles, “İmparatorluklar Nasıl Yıkılır”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, , s. 11-32 Ed. Karen Barkey, Mark Von Hagen, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 1997.
- ÜNLÜ, Barış R., “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 65-3 ss. 237-266, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870159.pdf> (erişim:06.09.2019).

İmparatorluk Nostaljisi: Michael Hardt ve Antonio Negri'de Egemenlik ve İmparatorluk

Mehmet Zeki Duman*

Öz

Tarih boyunca hegemonik ve emperyal bir güç olarak karşımıza çıkan imparatorluklar, dünya siyasetinin ve coğrafyasının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynayarak, her zaman kaosa karşı savunmak zorunda oldukları bir düzenin yaratıcısı ve kollayıcı olmaya ve yirminci yüzyılla birlikte yerlerini ulus-devlete bırakmış olmalarına karşın bu tarihsel misyonlarını yerine getirmeye devam etmişlerdir. Hatta imparatorlukla kıyaslandığında günümüzde ulus-devletin egemenliğine rağmen içinde yaşadığımız dünyayı şekillendiren dinamiklerin, imparatorluk politikaları ve imparatorluk kültürleri olduğu söylenebilir. Bu tarihsel/sosyolojik gerçekten hareketle makalede iki temel konu üzerinde durulacaktır. Birincisi, dünya tarihinin aslında bir imparatorluklar tarihi olduğu ve imparatorluk mantığının günümüz küresel siyasetinin de temellerini oluşturmaya devam ettiği görüşü savunulacak, ikincisi de özellikle son yıllarda akademik camiada çok fazla tartışılan Michael Hardt ve Antonio Negri'nin dışarıyı olmayan bir iktidar mekanizması olarak tanımladıkları, temelde klasik emperyalizmi aşan, zamandan ve mekândan bağımsız, barışçıl olmak ile biyo-iktidar uygulamakla karakterize edilen ve Amerika özelinde de somutlaştırılan yeni *İmparatorluk* fikrine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, Hegemonya, Emperyalizm, Küreselleşme, Hardt ve Negri'de İmparatorluk.

Empire Nostalgia: Hegemony and Empire for

Michael Hardt and Antonio Negri

Abstract

The empires, which emerged as a hegemonic and imperial power throughout history, have played a crucial role in shaping world politics and geography, and being the creators and guardians of an order they created against chaos and despite they left their powers to nation-states with the twentieth century, they continued to fulfill their historical missions. Even when compared to the empire, despite the sovereignty of the nation-state today, it can be said that the dynamics that shape the world we live in are imperial policies and imperial cultures. The article will focus on two main issues based on the historical/sociological facts. First, it will be argued that world history is actually a history of empires and that the imperial logic continues to create the foundations of today's global politics. Secondly, especially in recent years, as debated in the academic community by particularly Michael Hardt and Antonio Negri, will be dealt with the idea of the new empire, which is characterized by the implementation and is embodied specifically in the US as a power mechanism, with no outsiders basically exceeding the classical imperialism, independent of time and space, peaceful with the bio-power.

Keywords: Empire, Hegemony, Imperialism, Globalization, Empire for Hardt and Negri.

*Doç. Dr., | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | zekiduman@yahoo.com

ORCID: 000-0002-9369-9337 | DOI: 10.36484/liberal.598883

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 37- 65.

Gönderim Tarihi: 30 Temmuz 2019 | Kabul Tarihi: 27 Ağustos 2019

Giriş

İnsanlar, tarih boyunca içinde yaşadıkları sosyal düzeni idame ettirmek için farklı yönetim sistemleri geliştirmişlerdir. Bu yönetim sistemlerinin adı ister kabilecilik, ister krallık isterse de imparatorluk olsun hiç fark etmez, hepsinin ortak yanı otoritenin; kurumsal, hiyerarşik ve merkezi bir gücün tekelinde örgütlenmiş olmasıdır. Sosyal varlığın kolektif örgütlenmesiyle oluşan devletler, meşru şiddet tekeli elinde bulundurması yanında egemen bir güç olarak da kamusal düzeni ve istikrarı sağlamakla öne çıkmışlardır. Bu anlamda dünya tarihinin aslında bir devletler tarihi hatta bir imparatorluklar tarihi olduğunu söylemek çok da temelsiz bir iddia olmasa gerektir. Zira tarihi bir bütün olarak ele aldığımızda bu iddiamızı doğrulayacak sayısız kanıtlara ulaşmamız mümkündür. İnsanlar, tarım hayatının başlaması ve yerleşik hayata geçildiği neolitik dönemden itibaren kendisini sadece vahşi hayvanlardan korumak veya rakip güçleri yenmek için değil, medeni bir yaşamı inşa etmek ve böylece kültür yaratmak içinde de politik örgütlenmeyi bir gereklilik olarak görmüştür.

Bu gereklilik, tek bir halkı temsil ettiği iddiasında olmayan çok farklı devlet biçimlerinin ortaya çıkmasına ve özellikle son iki bin yılın büyük bir bölümünde nerdeyse her yüzyılda mutlak ve egemen birkaç gücün dünyaya hükmetmesine neden olmuştur. Ancak dünya tarihine yön veren bu güçlerin kurdukları uluslararası politik sistemin sınırlı ve geçici olduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim uluslararası ilişkiler uzmanı Paul Kennedy “Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü”¹ adlı eserinde uluslararası sistemin her dönemde değişime uğradığını ve bu değişimin sadece devlet adamlarının günlük eylemleri, politik ve askeri olayların gel-gitleri yüzünden değil, dünya gücünün temellerinde oluşan ve zamanla yollarını bularak yüzeye çıkan daha derin değişimler yüzünden de meydana geldiğini, dolayısıyla uluslararası sistem açısından zenginlik, güç ve askeri kudretin her zaman için nispi olduğunu ve uluslararası güç dengelerinin de hiç bir zaman oldukları yerde durmadıklarını belirtmiştir.

Başka bir Amerikalı diplomat, siyaset bilimci ve bir zamanlar Birleşik Devletlerin Dışişleri Bakanı görevini de yapmış olan Henry Kissinger ise, “Diplomasi”² adlı o ünlü eserinde, uluslararası güç dengesinin doğasına ilişkin; “Sanki bir doğa kanunuymuş gibi, her yüzyılda tüm uluslararası sistemi kendi

1 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*, çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 629.

2 Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev.: İbrahim Halil Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9.

değerlerine göre yeniden biçimlendirecek kuvvet, irade, entelektüel ve moral güce sahip bir ülke ortaya çıkar” diyerek uluslararası siyasetin doğası hakkında çok önemli bir tespitte bulunuyor. Bu tespiti doğrulayan bir gelişme de, her yüzyılla beraber uluslararası sistemin ömrünün gittikçe azalıyor olmasıdır. Örneğin Vestfalya Barışı'ndan doğan düzenin yüz elli yıl yaşaması; Viyana Kongre'sinin yarattığı uluslararası sistemin, ancak yüz yıl kendisini koruyabilmesi ve Soğuk Savaş'la belirlenen düzenin kırk yıl sonra bitmesi gibi olaylar, yazarın tespitini ziyadesiyle haklı çıkarmaktadır. Dolayısıyla dünya düzeni, tarihin hiç bir döneminde bu kadar çabuk ve bu kadar derinden değişmemişti. Bu gerçeği görmek için, sadece 20. yüzyılın dünya siyasi tarihine bakmamız yeterli olacaktır.

Yakın dönem tarihe baktığımızda özellikle yirminci yüzyılın başına kadar toplumların çoğunun imparatorluk adı verilen siyasi rejimlerin kontrolü altında yaşadıklarını görürüz. Ancak bu “İmparatorluklar Çağı”³ sadece yüzyıl içinde tarih sahnesinden silindi. En başta da bir zamanlar dünya nüfusunun kabaca dördte birini yöneten, yeryüzünün yaklaşık aynı orandaki kesimini kapsayan ve neredeyse bütün okyanuslara hâkim olan Britanya İmparatorluğu yıkıldı.⁴ Çin İmparatorluğu 1911'de, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları Birinci Dünya Savaşı sırasında ya da hemen sonrasında çöktü. İtalya ve Japonya İmparatorlukları İkinci Dünya Savaşı sonunda dağıldı. 1945'ten sonra mali açıdan iflas etmiş olan Fransa, Belçika ve Hollanda İmparatorlukları, 1945 ve 1990'lar arasında uzun süren bir sürecin sonunda ortadan kayboldular. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağıldığında siyasetçiler ve akademisyenler, düşüşteki imparatorluğu değil, bağımsız ulus-devletler ve liberal demokrasiler tarafından insanlık tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı ilan ettikleri son “Şer İmparatorluğun” ölümünü alkışladılar.⁵

Böylece yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorluk fikri, yeni kurulmaya başlanan uluslararası sistem içinde sadece geçmişin bir kalıntısı olarak kalmaya başladı. Çünkü kapitalizmle beraber gelişen ve büyüyen küresel dünya sistemi, bir yandan imparatorlukları tarih sahnesinden silerken diğer yandan yeni bir toplum ve yeni bir politik düzen inşa etmeye çalıştı. Bu politik düzeninin temelleri, neredeyse dört yüzyıl önce Batı Avrupa'da 1648 yılında Almanya'nın Vestfalya (Westphalia) bölgesinde düzenlenen bir barış konferansı ile

3 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1987.

4 Niall Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 11.

5 Russel D. Foster, “The Concept of Empire”, *The Sage Handbook of Political Sociology*, (edt.) W. Outwaite & S. Turner, Sage Publishing, London, 2017, s. 1.

atıldı. Bu konferansta imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması, sonradan tüm dünyada kabul görecek olan yeni bir uluslararası sistemin de oluşmasını sağladı. Avrupa tarihinde belki de en sık alıntı yapılan bu diplomatik belgeyle uluslararası alanda toplumların *egemenlik, meşruiyet ve özgürlükleri*, “eşitlik ilkesi” temelinde yeniden tanımlandı.

Bu anlaşmayla her devletin kendi toprakları üzerindeki egemenliği ve bir öteki devletin siyasi otoritesine veya dini yapısına karışmayacağı ilkesi kabul edildi. Egemen devletlerin güçlerine ve yönetim sistemlerine bakılmaksızın eşit ve doğal haklara sahip olduklarına hükmedildi. Bu anlaşmanın uluslararası ilişkiler açısından taşıdığı önem, yönetimin o güne kadar Avrupa'nın da siyasi düzenini oluşturan imparatorlukların ve hanedanlıkların elinden alınarak doğrudan halkın iradesine bırakılmış olmasından kaynaklanıyor. Bununla beraber Vestfalya Barışı'nın uluslar tarihinde bir dönüm noktası olmasının bir nedeni de belki de ilk kez “devlet egemenliği” kavramını ortaya koymuş olmasıdır. Bu kavram, egemen devletlerin her birinin doğal olarak sahip oldukları eşit şartlara, güçlerine ya da yurtiçi yönetim sistemlerine bakılmaksızın kurumsal hale gelmesine işaret etmiştir.

Böylece dünya hukuksal planda devletlerin eşitliğini, başka devletlerin iç işlerine karışmama doktrinini ve egemen devlet anlayışını, uluslararası düzenin merkezine yerleşmesiyle dünyanın anarşik yapısı düzen altına alınmaya, uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesinde kabul edilmiş ilkeler konulmaya ve savaşların yürütülüş biçimine kısıtlamalar getirilmeye çalışılmıştır.⁶ Bu anlamda Vestfalya Barışı'nın tüm dünyada kabul görmesinin iki temel nedeni olduğu söylenebilir: Birincisi, devletlerin eşitliği ilkesinden hareketle oluşturulan uluslararası sistemin ve bu sistemi kabul ettiğinde her devletin dış müdahalelere karşı kendisini daha korunaklı hissetmesi ve bir öteki devletin saldırılarına maruz kalma ihtimalinin azalması, ikincisi de o güne kadar “gökyüzünün altındaki her şey” üzerinde egemenlik sahibi olduğunu iddia eden imparatorlukların yerini, egemenliği halk adına kullanmaya başlayan ulus-devletlerin almaya başlamasıdır.⁷ Ancak burada “ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla imparatorluklar öldü mü?” sorusuna da cevap vermek gerekiyor.

Bu soruya “evet” diyebilmek çok kolay olmasa gerekir. Zira Foster'in da⁸ belirttiği gibi binlerce yıl dünyaya hükmetmiş olan imparatorluklar yüzyıl gibi kısa bir sürede ölmüş olamazlar. Evet, belki bugün imparatorlukların ortadan kaybolduğu düşünülebilir, ancak onların mirası, çağdaş yaşamın hemen

6 Richard Falk, A., *Dünya Düzeni: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev.: Neşenur Domaniç ve diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28.

7 Henry, Kissinger, *Dünya Düzeni*, çev.: Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 13-39.

8 Foster, a.g.e., s. 1.

hemen her alanında mimariden zoolojiye varıncaya kadar dünyanın her yerinde görülebilir. Bu nedenle modern dünya, mevcut uygarlık üzerinde hala uzun bir gölgeye sahip olan soyu tükenmiş “İmparatorluklar’ın” *tenini* olmasa bile, *tinini* taşımaya devam etmektedir. Çünkü belli bir inancın, tahayyülün, tahakkümün, felsefenin ve zihniyetin tecessüsü olan imparatorluklar günümüz modern toplumun neredeyse her yönünü etkilemeye devam etmektedir. Diğer bir deyişle imparatorluklar her ne kadar ulus-devletin gerisinde kalmış gibi görünse de aslında ulus-devletin gölgesi olmayı da sürdürmektedir.

İmparatorlukların Repertuarı

Günümüz siyaset terminolojisinde imparatorluk kavramının yerine çoğu kez *emperyalizm*,⁹ *kolonyalizm*, *post-kolonyalizm*, *neo-liberalizm* veya son zamanlarda sıkça duyduğumuz *küreselleşme* gibi kavramlar kullanılmaktadır. İngilizede İmparatorluk (*empire*), Latince *imperium* sözcüğünden gelmekte ve genellikle “egemenlik”, “hükümrancılık”, “evrensellik”, “tanrısallık” ve “krallık” gibi anlamlara gelmektedir. Tarihçiler, her ne kadar kavramın kökenine ve tanımına ilişkin farklı görüşler ileri sürseler de, esasen imparatorlukla kastedilen şeyin, Cumhuriyet Romasından bugüne emperyal bir gücün muazzam genişlikteki topraklar üzerinde hâkimiyet kurması olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle imparatorluk, hegemonik bir gücün kendi ülkesel (*territoryal*) alanı dışında kalan ve etnik, dinsel ve kültürel olarak birbirinden çok farklı özellikler gösteren büyük ve geniş toprakları doğrudan veya dolaylı bir biçimde kendisine bağlayan hiyerarşik bir yönetim sistemidir.¹⁰

9 Her ne kadar imparatorluk ve emperyalizm kavramları birbirinin yerine kullanılıyor olsalar da aslında söz konusu kavramlar arasında ince nüanslar bulunmaktadır. Öncelikle daha eski bir kavram olan imparatorluk çok etnikli yapıyla siyasi bir oluşuma gönderme yaparken, 19. yüzyıl sonlarına doğru kullanılmaya başlanan ve daha çok ekonomik yapıyla beraber modern dünyadaki askeri, kültürel, dilsel ve hatta ekolojik hiyerarşilerin açıklanmasında temel bir kavram olarak kullanılan emperyalizm sözcüğü, bir halk ya da ülkenin ötekiler üzerinde daha muğlak ve dolaylı türde kontrolü ve egemenliği anlamına geldiği gibi belli bir görüşün, felsefenin veya ideolojinin hakimiyeti anlamında da gelmektedir. İmparatorluk politik bir yapıyı, emperyalizm ise bu yapının içerdiği politikaları betimler. Daha geniş ayrıntı için bkz. Michael Parenti, *The Face of Imperialism*, Routledge, New York 2016, s. 1-13, Matthew D. Stephen, “Imperialism”, *In The Encyclopedia of Global Studies*, Sage Publication, Los Angeles 2012, s. 884.

10 İmparatorluğun ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinde duran Foster (2017:15), konuyla ilgili beş temel argüman ileri sürmektedir. Ona göre imparatorlukta olmayan ilk şey, insanlık tarihinde belli bir aşamayı teşkil etmemesidir. İmparatorluklar genellikle Avrupa topraklarında kök salmış olan yakın tarihli bir fenomen olarak algılanır veya kapitalizmin doğrudan sonucu olan kaçınılmaz bir tarihsel aşama olarak görülür. Oysa bu Avrupa merkezci bir bakış açısıdır ve gerçeği yansıtmamaktadır. İkincisi, imparatorluklar jeopolitik açıdan sınıflandırılabilir kategorik bir tanım değildir. Üçüncüsü, imparatorluklar evrensel düzeyde siyasi bir fenomen değildir. Dolayısıyla Avrupa dışındaki toplumları tanımlamak için “imparatorluk” kavramı yerine belki bu toplumların kendi dillerindeki sözcükler kullanılmalıdır. Dördüncüsü, imparatorluk tarafsız bir siyasal oluşum değildir. Kendine ait bir tarihi, kimliği ve toplumsal hafızası vardır. İmparatorlukların barışçıl oldukları düşünülür oysa imparatorluk adına haklar ezilmiş, mülksüzleştirilmiş ve katledilmiştir. Beşinci, imparatorluk, modern uygarlığın ayrılmaz

Bu yönetim sisteminin tarihsel kökenine bakıldığında yerleşik hayata geçilmesiyle kent devletlerinin, tarım toplumuyla da imparatorlukların zuhur ettiği görülecektir. Nitekim arkeolojik bulgular, siyaset sahnesine iki bin yıldan fazla bir süre hâkim olan imparatorlukların erken dönem devletlerden 4000 yıl önce Güneybatı Asya'da özellikle de Mezopotamya bölgesinde bağımsız-kent devletleri şeklinde ortaya çıktığını göstermiştir. Akadlı Sargon ve sonradan Hammurabi gibi güçlü hükümdarlarıyla bu devletler geleneksel olarak imparatorluk adını almışlardır. Aynı şekilde Antik dünyanın -Mısır'dan Babil'e ya da Hindistan ve Çin gibi daha erken dönemin devletlerine dek pek çok siyasal sistem de imparatorluk içinde değerlendirilmiştir.¹¹ Özellikle kadim Yunan ve Mısır'da kurulmuş olanlar, hâkim oldukları bölgelerin sosyal, kültürel ve dini yapıları üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmışlardır. Şayet Çin'i bir kenara bırakırsak, tüm dünyada en uzun süreli etkiye sahip olan imparatorluğun, başta hukuk ve ekonomi olmak üzere tarihte ilk kurumların temellerini de atmış olan Roma İmparatorluğu olduğu görülecektir.

Burada başta Roma ve Çin olmak üzere tarihin en güçlü ve en büyük siyasal yapıları olarak karşımıza çıkan imparatorlukların iki temel özelliğinden söz etmek mümkündür. Birincisi, kimi zaman muhalif güçlerle, kimi zaman da rakip devletlerle savaş halinde bulunduğu için imparatorlukların emperyal sınırları kesin ve keskin çizgiler içermemiş ve kara imparatorluklarının siyasi tarihlerinin hem karışık hem de çalkantılı olması, yöneticilerin, yasaların, kurumların ama daha da önemlisi coğrafi sınırların hep bir esneklik ve değişkenlik göstermesine neden olmuştur. Örneğin 17. yüzyıla kadar üç kıtada sürekli genişleyen Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç bir zaman kesin sınırları olmamış ve İmparatorlukta göçebe ve eklektik bir yapı söz konusu olduğu için de 19. yüzyıl öncesine kadar bir örnek kurumlar ya da aynı tarz idare şekli oluşmamış ve bütün topraklarda birbirine benzer bir imparatorluk kültürü ya da ideolojisi de gelişmemiştir.¹²

İkincisi, imparatorluklar böl ve yönet ilkesiyle hareket etmiş ve kontrol ettikleri bölgelerin sosyolojik ve demografik yapılarına göre farklı yönetim modellerini geliştirmişlerdir. Buna göre kimi bölgeler, merkezden atanmış olanlar, kimi bölgelerde de federatif bir yapı söz konusu olduğu için yerel otoriteler tarafından yönetilmiştir. İmparatorluklar hakimiyeti altında

bir parçası olmaya devam etmektedir. Resmi bir "imparatorluk" -evrensel bir fikir olarak- sona ermesine rağmen, miraslarının evrensel olarak görünür olması ironiktir. İmparatorluk dünyayı etkilemeye devam etmektedir ve Avrupa'da evrensel çok uluslu bir blok halinde -AB İmparatorluğu- geri dönmektedir.

11 Stephen Home, *İmparatorluk*, çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2015, s. 50.

12 Reşat Kasaba, "İmparatorluk Düşleri, Ulus Düşleri" *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, çev.: M. Banu Büyükkal, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 181.

bulundurdukları toplulukların hak taleplerini ulus-devletlerde olduğu gibi inkar etmek yerine onları tanımaya ve kabul etmeye çalışmışlardır.¹³ Bundan dolayı imparatorlukların yönetim sistemi, kendi içinde farklılaşmıştır. Merkezde veya merkeze yakın bölgelerde doğrudan, ulaşımda güçlük çekilen veya denetlemede zorlanılan bölgelerde ise dolaylı bir yönetim ve kontrol sistemi uygulanmıştır. Doğrudan yönetim, başta başkent olmak üzere devlet kurumlarının bulunduğu yerlerde söz konusuysen, dolaylı yönetim yukarıda da vurgulandığı gibi devletin rahatlıkla ulaşamadığı için idarecilerini genellikle yerel otoritelerden seçtiği bölgelerde uygulanmıştır.

Buna göre merkezin uzağında kalan yerlerde “âdem-i merkezîyetçi” diyebileceğimiz özerk bir yapının oluşmasına izin verilmiş ve buralarda yerel yöneticiler iki temel sorumluluk üstlenmişlerdir. Birincisi, savaş dönemlerinde periferiden imparatorluğun merkezine asker göndermek, ikincisi de önceden nakdi olarak belirlenmiş olan ve herkesin ödemekle yükümlü olduğu yıllık vergilerin (haraç) toplanmasını sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında sömürü sistemine dayanan imparatorlukların genelde askeri ve ekonomik olmak üzere iki temel gücünün bulunduğunu söylemek mümkündür. Burada üzerinde uzlaşılan temel husus, imparatorlukların öncelikle çok güçlü ordulara ve gelişmiş askeri ve teknik sistemlere sahip olduklarıdır. Örneğin Roma, Çin, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı gibi kara imparatorlukları, güçlerini devasa büyüklükteki ordulardan ve bu orduları yıllarca savaşmadan besleyebilecek kapasitedeki ekonomik güçlerinden almışlardır.

İmparatorluklar, zamanın ruhuna uygun yetişmiş ve kendi içinde profesyonelleşmiş bulunan askeri güç sayesinde uzun yıllar var olabilmişlerdir. Askeri ve mali gücün sağladığı siyasi ve ekonomik avantajlar sayesinde, zaman içinde hem hegemonik bir güce dönüşmüşler hem de bu hegemonik güce dayanarak dünya topraklarını parsellemeye, uzak bölgeleri kontrol etmeye ve aynı anda birkaç kıtayı hâkimiyeti altına almaya çalışmışlardır. Nitekim tarihe bakıldığında gelmiş geçmiş bütün büyük imparatorlukların fetihçi ve cihatçı özellikleriyle ön plana çıktıkları ve imparatorluk kültürünü ve ideolojisini uzak diyarlara taşıdıkları görülür. Bu yönüyle imparatorlukların emperyalist bir nitelik taşıdığı yani ele geçirdikleri bölgelerle sınırlı kalmayıp mümkün olduğunca dünyanın geride kalan diğer bölgeleri veya kıtaları da fethetmeye, oralarda hâkimiyet kurmaya çalıştıkları söylenebilir.

13 Hayrettin, Özler, “Bir Siyasal Tasavvur Biçimi Olarak İmparatorluk ve Yansımaları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Ankara, 2016, Sayı:48, s. 225.

Nitekim Münkler'e¹⁴ göre de dünya imparatorluklarının ayırıcı özelliklerinin başında *zamansal süre* ve *mekânsal genişleme* gelmektedir. Buna göre bir imparatorluğun uzun süre ayakta kalabilmesinin ölçütü, kurucusunun karizmatik niteliklerinden bağımsız olarak kurumsal reformlara girişebilmesine ve yeniliklerde bulunabilmesine bağlıdır. Zaman ölçütü yanında mekânsal genişleme ölçütü de imparatorluğun diğer ayırıcı yanıdır. Öncelikle muazzam bir alana hükmedemeyen bir güç ciddi anlamda imparatorluk olarak nitelendirilemez. Bunun yanında dünya imparatorluklarının mekânsal genişleme kriterinin bölgelerin fiziki kontrol ve denetlemeyle sınırlı olmadığını, mal ve sermaye akışının neredeyse mutlak kontrolünü de kapsayabileceğini belirtmek gerekir. Böylece imparatorluklar, doğaları gereği devletlerden daha uzun süre yaşayan, yarı geçirgen özellikteki sınırlarıyla geniş bir mekânsal alanı kontrol eden ve bu kontrolün de sadece toprakla sınırlı olmayıp, her tür mali ve ticari akışları da kapsayan çok güçlü siyasal oluşumlar olarak da görülebilir.

Tarihin en güçlü devletleri olarak karşımıza çıkan bu siyasal oluşumlar (*imparatorluklar*), kolay kolay alt edilmesi mümkün olmayan ve yüzyıllarda geniş toprakları kontrol etmesiyle ayakta durmuş olan yönetim sistemleridir. Örneğin Çin İmparatorluğu, çeşitli isimler adı altında iki bin yılı aşkın bir süre varlığını devam ettirmiş; Bizans İmparatorluğu'nun ömrü bin yıldan fazla sürmüş, Roma İmparatorluğu yaklaşık olarak altı yüzyıl yaşamış, Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık beş yüz yıl ayakta kalmış, Moğol İmparatorlukları o zamana kadar hiçbir siyasi örgütlenmenin yayılamayacağı kadar geniş topraklar üzerinde beş yüz yıl boyunca iktidarını sürdürmüştür. Merkezi iktidara dayalı yönetimin güçlü olduğu bu siyasal oluşumlarda genellikle dolaylı bir yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Dolaylı yönetimin de iki temel özelliğinden söz etmek mümkündür.¹⁵ Birincisi imparatorluğa bağlı her bir parçanın yönetimi için özel, ayrı sözleşmelerin yapılması ve böylelikle mevcut yönetim mercilerinin korunması, ikincisi de merkeze itaat etme, vergi ödeme ve onunla askeri işbirliği yapmaya karşılık kendi bölgelerinde hatırı sayılır özerklik sahibi araçlarla iktidarın kullanılmasıdır.

Kendi içinde farklı yönetim biçimlerini geliştirmiş olan imparatorluklar, tarihin hiç bir dönemde uluslararası ilişkiler(in)de belli bir güç dengesini gözetme ihtiyacını hissetmemişlerdir. Birleşik Devletler, Asya'da Amerika'da ve Çin tarihinin çoğu döneminde dış politikalarını böyle yürütmüşlerdir. Bilindiği gibi "güç dengesi sistemi", modern devletlerin bir icadıdır ve daha çok birbirine

14 Herfried Münkler, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantiği*, çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 24-27.

15 Charles Tilly, "İmparatorluklar Nasıl Yıkılır" *İmparatorluk Sonrası*, çev.: Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 13-14.

denk güçte devletlerin var olması gerçeğini yücelterek, dünya düzeni için yol gösterici bir ilke olarak da ilk kez 1648 Vestfalya Barış Antlaşması'nın ortaya çıkardığı Avrupa devlet sisteminde rastlanmıştır. Bu sistem hem bir devletin diğerlerini egemenliği altına alma arzusunu hem de anlaşmazlıkları sınırlamak amacını gütmektedir.¹⁶ Oysa imparatorlukların, ne uluslararası sistem içinde hareket etmek, ne de var olan sistemde denge unsuru olmak gibi bir amacı vardır. Ama bu stratejik konumlanış, imparatorlukların küresel hedeflerinin olmadığı anlamına da gelmemelidir. Ünlü'nün¹⁷ deyiimiyle, imparatorluklar her zaman için evrensel bir dini yaymak, barbarlara uygarlık, gelişmemiş toplumlara da insan hakları, demokrasi ve özgürlük getirmek gibi cihanşümül ideallerle karşımıza çıkmışlardır. Yayıldıkları yerlere payeler vermiş, anlam katmışlardır. Dolayısıyla bu tür hiyerarşik yapılarla uygarlık sınırdaştır, özdeştir.

Bugüne kadar siyaset sahnesinin en güçlü aktörleri olarak karşımıza çıkan İmparatorlukların bir diğer özelliği de kuruluşundan işleyişine kadar geçerli olan kuralların şiddete ve baskıya dayanmış olmasıdır. Bu anlamda savaş ve şiddet sadece modern ulus-devletler devletler için değil¹⁸, imparatorluğun hedef ve amaçları için de kullanılan en etkili araçlar olmuştur. Zira imparatorluklar, şiddet yoluyla kurulmuş, şiddet yoluyla devletler fethetmiş/işgal etmiş, şiddet kullanarak genişlemiş ve yine başka bir gücün şiddetine maruz kalarak tarih sahnesinden silinmişlerdir. İmparatorluğun ilk hedefinde -tam da bunu yapacak askeri güce sahip olduğu için- şiddet kullanarak başkalarının toprağını, mülkünü, bedenlerini ve ruhlarını yağmalamak olmuştur.¹⁹ Şiddetin sıklıkla rakip güçleri alt etmenin ve onlar üzerinde üstünlük kurmanın bir aracı olarak kullanılması, imparatorluğun hem yayılmacı, fetihçi ve kimi zaman da işgalci olarak tanımlanmasına hem de savaşlarda kimi zaman kitlesel katliamlar yapması nedeniyle imparatorluk idealinin saygınlığını yitirmesine neden olmuştur.

Nitekim çağımızın en önemli tarihçilerinden Hobsbawm,²⁰ "Aşırılıklar Yüzyılı" dediği imparatorlukların da sonunu getiren ve beraberinde milyonlarca sivilin ölümüne yol açan korkunç savaşların nedeni olarak imparatorluklarla

16 Kissenger, *Dünya Düzeni*, s. 13.

17 Barış Ünlü, "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", *Ankara SBF Dergisi*, Ankara, 2012, Cilt:65, Sayı:3, s. 240.

18 Hiç şüphesiz ulus-devletlerin en önemli özelliği imparatorluklardan farklı olarak coğrafi sınırlarını kesin çizgilerle belirlemiş olması yanında haritalarda kırmızı çizgilerle göstermiş olduğu bu sınırları şiddetli savaşlar ve dökülen kanlar neticesinde oluşturmuş olmasıdır. Ulus-devletler şiddeti sadece kendisini öteki olarak addettiği toplumlardan ayırmak ve dolayısıyla dışsal sınırlarını oluşturmak için değil aynı zamanda kültürel kimliğini homojenleştirmek ve ayrık otlar olarak nitelendirdiği farklı etnik kimlikleri ayıklamak için de kullanmıştır. Ulus-devlet en az imparatorluklar kadar şiddet içeren siyasal yapılanmalardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bkz. (Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008.

19 Michael Mann, *İktidarın Tarihi-III*, çev.: Rıza Güngen ve diğerleri, Phoenix Yayınları, Ankara 2017, s. 30.

20 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Time Warner Books, London 1995.

beraber şiddetin siyasallaşmasını ve evrenselleşmesini gösterir. Gerçekten de tarihsel kayıtlar da bugüne kadar imparatorlukların neden olduğu savaşların, -örneğin Birinci Dünya Savaşında 15 milyon, İkinci Dünya Savaşında 55 milyon insan hayatını kaybetmiştir²¹ açıkça bir katliamla sonuçlandığını göstermektedir. Kimi tarihçiler de uygarlığın başlamasıyla dünyada şiddet, çatışma ve savaşın hiç bir zaman eksik olmadığını, dünyada düzen ve istikrarın sağlanması için de günümüz ulus-devletleri üzerinde de hâkimiyet kurabilecek daha güçlü imparatorluklara ihtiyaç olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşünceyi savunan tarihçilerden birisi de, Britanya İmparatorluğu hakkında yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Ferguson'dur.

Ferguson, bir yandan 19. yüzyılda üzerinde güneş batmayan imparatorluğun -Britanya imparatorluğu- gerçekleştirdiği katliamları ve ticari sömürüyü eleştirirken diğer yandan modern dünyayı Britanya İmparatorluğu olmadan düşünemeyeceğimizi, yaşamakta olduğumuz dünyanın finansal, toplumsal ve siyasal kurumlarını şekillendirenin de bizzat imparatorluk kültürü olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanında Ferguson'un²² başka bir iddiası daha var. O da, dünyayı imparatorluk olmadan yönetme deneyiminin mutlak bir başarı sayılamayacağı yönündedir. Ona göre emperyal çağ sonrası dönem iki çelişkili eğilimin -ekonomik küreselleşme ve siyasal parçalanma- damgasını taşımaktadır. Birinci eğilim ekonomik büyümeyi kesinlikle ileriye götürmüştür; ama büyümenin semereleri çok dengeli dağılmış değildir. İkinci eğilim ise dünyanın daha yoksul ülkelerini güçsüzleştirmede önemli bir rol oynayan iç savaş ve siyasal istikrarsızlık sorunlarıyla bağlantılıdır. Günümüz küresel düzende ortaya çıkan bu iki siyasal ve ekonomik eğilimin/sorunun üstesinden gelebilmenin ve dolayısıyla dünyada düzen ve istikrarının sağlanabilmesinin yolu güçlü bir imparatorluğun kurulmasından -burada kastettiği Amerika'dır- geçtiğini iddia etmiştir.

Elbette ki, dünya düzeninin selameti için imparatorlukların gerekli olup olmadığı sorusu tartışılabilir. Ancak imparatorlukla ilgili bilinmesi gereken en önemli husus, bu siyasal oluşumun en belirgin yanının tahakküm kurmada şiddeti bir araç olarak kullanmış, şiddetten beslenmiş ve şiddet tekeli elinde bulundurmak suretiyle ekonomi-politik bir düzen kurmuş olmasıdır. Dolayısıyla zorlayıcı ve baskılayıcı bir güç (*power*) olarak şiddetin, siyasal örgütlenmenin en üst biçimi olarak karşımıza çıkan devletlerin ve dünya

21 Tarih kitapları, genel olarak dünya savaşları özelde olarak da Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında yaşamını yitiren asker ve sivil sayısı hakkında net bir rakam verememektedirler. Zira savaşların gerçekleştiği ülkelerin uğradığı maddi ve manevi kayıpların net bir biçimde hesaplanması pek mümkün olamamıştır. Ancak tahmini rakamlar üzerinden genel bir istatistik çıkarılabilmektedir. Bu konuda daha geniş ayrıntı için bkz. Victor D. Hanson, *The Second World Wars*, Basic Books, New York 2017.

22 Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendiği*, s. 346.

tarihinin en uzun ömürlü gücü olan imparatorlukların hem üzerinde beslendikleri hem de onun aracılığıyla muktedir olmaya çalıştıkları bir araç olmaksızın hiç bir zaman çıkmadığı söylenebilir. Şiddetin bu denli yoğun yaşanmasının temel nedeni, imparatorlukların neden olduğu savaşların uzun sürmüş olması yanında kimi zaman bu savaşların kitlesel katliamlara dönüşmüş olmasıdır. Bu anlamıyla savaş, imparatorlukların var olmalarında ve varlıklarını devam ettirmelerinde hayati bir rol oynamıştır. Çünkü imparatorluklar savaş sonucunda elde ettikleri zaferlerle ayakta durabilmiş, savaşların neticesinde felsefesini, ideolojisini ve dolayısıyla hegemonyasını rakiplerine kabul ettirebilmiş ve onlar üzerinde mutlak egemenlik kurabilmiştir.

İmparatorlukla ilgili söylenebilecek diğer bir husus da ilk başlarda yaşanan kara savaşlarının yerini zamanla deniz savaşlarına bırakmış olmasıdır. Özellikle 16. yüzyılın başında yeni kara ve denizlerin keşfedilmesiyle beraber İmparatorlukların coğrafya algıları ve mekân tasavvurları tümüyle değişmeye başlamıştır. Bu yüzyılın başında dünyanın sadece kara parçalarından ibaret olmadığı anlaşılmış ve denizler üzerinde hâkimiyet kurmak bu tarihten itibaren imparatorlukların temel hedefi haline gelmiştir. Aslında 15. yüzyılın başında Avrupalıların yeni ticaret yollarını bulmak amacıyla coğrafi keşiflerde bulunmaya başlamaları ve yeni deniz yollarını keşfetmeleri kara imparatorluklarının strateji değiştirmelerine ve daha çok denizler üzerinden hâkimiyet kurmaya başlamalarına neden olmuştur. Zira sabit karalar bir düzine hükümlan devlete ait iken denizler kimsenin sınırlarına dâhil edemediği, kimseye ait olmadığı veya sonunda Britanya imparatorluğu gibi sadece birinin mülkiyetine girdiği açık bir mücadele alanına dönüşmüştür. Böylece denizlere hâkimiyet kuran güçler, sabit karanın, yani mekânın sığılığında da kurtulabilmişlerdir.

Sonunda rakiplerini mağlup edenler ve okyanuslarda hâkimiyetini savaşarak elde edenler, dünya ticaretini de kontrol etmeye başladıkları için büyük imparatorluklar haline dönüşebilmişlerdir. Deniz sathında irtifa kazanan bu güçler sadece kısa süreli zaferlerle yetinmemişler, bu zaferler sayesinde coğrafi engellerden, mekânın darlığından ve sınırlılığında da kendilerini kurtarmışlar ve bir nevi yeni dünyanın *nomosunu* inşa etmişlerdir. Carl Schmitt'in²³ veciz deyişiyle söylemek gerekirse, denize açılan ve denizden hareket eden büyük güçler, bir devrimi ve de en büyük devrimi, gezegen boyutunda bir mekân devrimini gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın denizlerde hâkimiyet kuramayan devletlerin hem politik güçleri zayıflamaya hem de diplomatik itibarları azalmaya başlamış, hegemonik açıdan prestij kaybına uğradıkları için de dünyayı deniz üzerinden tasarlamaya başlayan güçlerin gölgesinde kalmışlardır.

23 Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev.: Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 54.

Günümüze gelindiğinde hem kara hem de deniz imparatorluklarının 19. yüzyılın ilk çeyreğiyle beraber yıkılmaya başladığını, Avrupa'da otuz yıl savaşlarını sona erdiren Vestfalya Barışının 1648'de imzalanmasıyla, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkının meşru devlet olmanın bir ilkesi olarak görülmeye başlanmasıyla da ulus-devletlerin ortaya çıktığını görürüz. Bu anlamda imparatorlukların ölümünü en tatmin edici biçimde açıklayabilecek olgunun da milliyetçilik olduğunu söyleyebiliriz. Zira milliyetçiliğin imparatorluğun selametine karşı en büyük tehdidi içerdiği, mevcut devlet yapılarını ve kurumlarını yok ettiği, muktadir evrensel ve esaslı bir güç olduğu, ancak 20. yüzyılın başında Osmanlı, Hasbsburg, Sovyet ve Alman Kutsal İmparatorluğunun çökmesiyle anlaşılmış oldu. Böylece etnik kimliği bağımsız bir varoluş kategorisi olarak gören ve kitlelere türdeş kimlik sağlama fonksiyonu sayesinde onları yekvücut haline getiren milliyetçiliğin, imparatorlukların çöküşünün hem sebebi hem de sonucu olduğu görüldü.²⁴

Nitekim milliyetçilik ideolojisi sonucu ortaya çıkan etnik çatışmalar, bir yandan imparatorluklar çağının kapanıp dünya topraklarının dörtte birinin el değiştirmesine, diğer yandan yüzyıllarca imparatorluk şemsiyesi altında yaşayan toplumların ulus-devlet halinde yeniden örgütlenmesine neden olmuştur. Ancak çok milletli imparatorluklardan doğan ve emperyal düzenin yerini alan ulus-devletler henüz pek kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen dışarıda kanlı sınır savaşlarına bulaştılar ve istikrarlı bir düzen kurmada zorlandılar.²⁵ Eric Hobsbawm²⁶ bu durumun sebebini, ulusların kendi kaderini tayin etme ilkesinin hayata geçirilmesinden kaynaklandığını iddia eder. Ona göre imparatorlukların ardından kurulan ulus-devletler, beraberinde bir dizi savaşın da müsebbibi oldular. Çünkü imparatorlukların sınırları içinde yüzyıllarca yaşamış olan farklı etnik kimlikler özellikle milliyetçilik ideolojisinden ilham alarak bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Bu durum, hem çok kültürlü bir toplumsal formasyona dayanan imparatorlukların daha fazla dayanamayıp çökmesine hem de devletlerarası sistemin yeni aktörü olarak öne çıkan ulus-devletin, yeni bir siyasal model olarak küresel düzenin temel unsuru haline gelmesine yol açmıştır. Ancak doğrudan sömürgeciliğin sona erdiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ulus-devletlerin bir siyasal yapı olarak uluslararası sistemin ana aktörü olmaktan çıktığı görülmüş ve imparatorlukların ayak sesi duyulmaya başlanmıştır.

24 Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*, çev.: Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, ss. 3-11.

25 Dan Diner, *Yüzyılı Anlamak*, çev.: Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 87.

26 Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, s. 1.

Günümüzde imparatorluk özleminin başta aşırı sağ partiler olmak üzere bazı sivil toplum kuruluşları tarafından da yüksek sesle dillendirilmeye başlanmasının temel nedeni, ulus-devletlerin halklar açısından tam bir hayal kırıklığını yaratmış/yaşatmış olmasıdır. Zira imparatorluk ikliminde yeşermiş olan ulus-devletler, baskın olan etnik kimliğin temel alındığı siyasi bir oluşumdur ve bu oluşumun en büyük özelliği, sınırları içindeki farklı kimlikleri homojenleştirmeye çalışmasıdır. Ulus-devletler, egemen kültüre aidiyet duymayan toplumsal kesimleri dışlamakla kalmamış, bu kesimlerin oluşturduğu farklılıkları budamaya, asimile, tehcir ve tebdil etmeye çalışmıştır. Tek bir toplum ve kimlik yaratma konusundaki ısrarı nedeniyle ulus-devletler, genellikle şiddet ve baskı içeren faşizan uygulamalara girişmiştir. Nitekim dört yüzyıldan fazladır dünya sahnesinin ana aktörü olan ulus-devletlerin tarihine baktığımızda genellikle şiddet görürüz. Onun içindir ki, günümüz halkları, çökmüş olsa da bir zamanlar şemsiyesi altında barış içinde yaşadıkları imparatorlukların özlemini duyabiliyorlar.

Bugün ulus-devlet çatısı altında yaşamını sürdüren insanların çoğu, yıkılan imparatorlukların mirasını ve kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya devam etmektedirler. Onlar açısından suni olarak çizilmiş olan modern devletin sınırlarının hiç bir önemi yoktur. Bugün ister Fas'a, Cezayir'e, ister Bosna Hersek, Irak veya Suriye'ye gidilsin hiç ark etmez oralarda halkın nazarında halen bir Osmanlı imparatorluğu mitinin ve nostaljisinin var olduğu görülebilir. Aynı şey Rusya İmparatorluğundan kopan Orta Asya'daki devletler veya Çin İmparatorluğundan kopan halklar için de söylenebilir. Bugün mağlup imparatorlukların bağrından çıkmış olan ulus-devletlerin yarattığı ideolojik değerlere halkın aidiyet geliştirememesinin temel nedeni, yukarıda da vurgulandığı üzere imparatorlukların bıraktığı kültürel boşluğun ulus-devlet tarafından gidilememiş olmasıdır. Diğer bir deyişle modern toplumların en üst örgütlenme modeli olarak karşımıza çıkan ulus-devletlerin imparatorluklardan farklı olarak sınırları içindeki insanları tektipleştirmeye kalkışması ve bunu yaparken de şiddeti araçsallaştırması, halklar açısından hem büyük bir hayal kırıklığına hem de imparatorluk tasavvurunun yeniden canlanmasına neden olmuştur.

Bu minvalde bakıldığında hiç şüphesiz içinde bulunduğumuz tarihsel dönemde resmi imparatorluk çağının sona ermiş olduğu düşünülebilir ki, gerçekte de öyledir, ancak bu çalışmanın da öne sürdüğü üzere tarihin en güçlü ve en uzun ömürlü politik figürü olan imparatorlukların, günümüz dünyasında bile her ne kadar fiziksel açıdan var olmasalar da kültürel miraslarıyla varlıklarını devam ettirdikleri de söylenebilir. Çünkü Motyl'nin²⁷ de deyişle

27 Alexander J. Motyl, *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Columbia University Press, 2001, akt., Barış Ünlü, "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", politics.ankara.edu.tr, 11 Aralık 2019 (Erişim:13.07.2019).

tarihsel bir gerçeklik, kavramsal bir kategori ve analitik bir araç olarak imparatorluklar fazlasıyla önemlidir ve ortadan kaybolmayı ısrarla reddetmektedirler. Ayrıca arkeolojik bir okuma girişimine kalkıştığımızda veya küresel ölçekte baktığımızda mağlup imparatorlukların mirası üzerine kurulan ulus-devletlerin, özellikle uluslararası ilişkilerde imparatorluk felsefesini ve ideolojisini devam ettirdikleri, çağımızın da aslında gayrı resmi bir imparatorluğun hâkimiyetine girdiğini de görebiliyoruz.

21. Yüzyılın Küresel İmparatorluğu Olarak Amerika

Dünya siyasi tarihine bakıldığında uluslararası sistemi ayakta tutan politik güçlerin sürekli değiştiği ve bu değişimin sadece liderlerle sınırlı kalmayıp devletler düzeyinde de gerçekleştiği görülecektir. Tarihte her büyük gücün bir yükseliş ve çöküş hikâyesinin bulunması, bu durumun en somut tezahürü olarak görülebilir. Nitekim kent-devletleriyle ortaya çıkan ilk siyasal yapılar, zaman içinde yerini krallıklara, krallıklar imparatorluklara, imparatorluklar da ulus-devletlere bırakmıştır. Büyük güçlerin politik ve askeri temellerinde oluşan ve zamanla yollarını bularak yüzeye çıkan derin çatlaklar, anlaşmazlıklar ve çatışmalar, yeni siyasal güçlerin ortaya çıkmasını sağlayarak uluslararası sistemin de değişmesine neden olmuştur. Bu anlamda uluslararası güç dengelerinin hiç bir zaman oldukları yerde durmadıklarını ve siyaset sahnesine çıkan hegemonik güçlerin de süreklilik arz etmediğini söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi günümüzde uluslararası sistemin temelleri, yukarıda da vurgulandığı gibi 1648'de Avrupa'da iç çatışmaları ve mezhep kavgalarını sona erdiren Vestfalya Barışı'yla atılmış ve bu barışın bir sonucu olarak da ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Uluslararası siyasette 'Vestfalya Sistemi'ni kuran bu anlaşma, imparatorlukların yerine devletlerin; *egemenliğini*, *özgürlüğünü*, *özerkliğini* ve *meşruiyetini* esas almıştır. Devletler arasında yasal eşitliği temel alan bu sistem II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişmeye başlamış ve Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletlerinin başını çektiği çift kutuplu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca bu iki gücün hegemonik mücadelesine tanıklık eden diğer ulus-devletler de gelişmelere kayıtsız kalamayarak taraflarını seçmek zorunda kalmış, içinde uluslararası siyasi ve askeri gerginlikleri de barındıran bu süreç, iki süper gücün karşılıklı tehditleri ve düşük yoğunluklu çatışmalarıyla geçmiştir.

Ancak 1970'li yıllarda iki blok arasında başta konvansiyonel ve stratejik silahlar olmak üzere kıtalararası balistik füzelerin yasaklanmasına yönelik anlaşmaların yapılması, uluslararası güç dengelerinin yeniden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Güç dengelerini değiştiren tarihsel gelişmelerin başında

1980'lerde Sovyetlerin "Glasnost" ve "Perestroyka" adlı liberalleşme reformunu içeren yeni bir politika izlemesi, 1989'da Orta ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çökmesi, 1991'de Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesini sağlayan tarihi Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliğinin dolayısıyla Varşova Paktının da çökmesi gelmektedir. Sadece yirmi yıl içinde küresel güç dengelerinin değişmesine neden olan bu olayların günümüz uluslararası sistemde yarattığı en büyük etki, Amerika öncülüğünde tek kutuplu bir dünya düzenini yaratmış olmasıdır. Bu yeni düzende Amerika'nın temel önceliği, küresel hegemonyasını meşrulaştıracak siyasi ve ideolojik angajmanlara girmek ama daha da önemlisi bütün bunları insan hakları, evrensel hukuk ve demokrasi adına yapmak olmuştur.

Bu anlamda Amerika'nın hegemonik bir güç olarak tarih sahnesine çıktığı ilk günden bu yana izlediği temel stratejinin, askeri ve siyasi gücünü küresel ölçekte genişletmek yanında Batı dışı toplumları da "uygarlaştırmak" iddiası olduğu söylenebilir. Amerika'ya bu stratejiyi uygulama şansını veren şey, üstün maddi kaynaklara ve muazzam askeri bir güce sahip olmasıyla jeopolitik bir konumda bulunması ve ideolojik yönden "liberal" ve demokrat değerleri benimsemiş/savunmuş olmasıdır. Bu durum, Amerika'nın söz konusu değerler adına 'rıza' ya dayalı küresel bir hegemonya kurma misyonunu üstlenmesine de imkân vermiştir. Amerika'nın bu misyonu, tüm dünyaya özgürlük, eşitlik ve evrensel hukuku üstün kılmak, demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini yaşatmak ve böylece dünyadaki diğer ulusları kurtarmak için Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olduğu yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır.^{28/29} Aslında Amerika'nın dünya jandarmalığına soyunmaya başlamasının tarihini kuruluşuna kadar götürebiliriz.

Nitekim Amerika, 17. yüzyılda Avrupa'da iç çatışmalar ve mezhep savaşları yaşanırken Atlantik'in öte yakasında, sadece ayrı bir dünya düzeninin temellerini atmakla kalmamış, bu yenedünya düzeninin tüm yerküreye yayılması misyonunu da üstlenmiştir. Bu dönemde Avrupa kendi sorunlarıyla uğraşırken Amerikalı Püriten yerleşimciler, onları yerleşik (ve kendi görüşlerine göre yozlaşmış) otorite yapılarına bağlılıktan kurtaracak bir "yaban ellerde görev"le Tanrı'nın planını yerine getirmeye koyulmuşlardır. Vali John Winthrop'un 1630'da, Massachusetts yerleşkesine doğru yola çıkan bir gemide vaaz ettiği üzere, burada, ilkelerinin adilliği ve sunduğu örneğin gücüyle

28 Bülent Şener, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya Da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2014, No:26, s. 418.

29 Joseph, S. Nye, *Amerikan Yüzyılı Bitti mi?*, çev. Burç Beşgül, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 8.

dünyaya esin kaynağı olacak bir “tepedeki kent” kuracaklardı.³⁰ Yine başka bir Massachusetts’li rahip ve coğrafyacı Morse da 1792 gibi çok erken bir tarihte -Amerika’nın uluslararası düzeyde kabulünün henüz onuncu yılı- şöyle söyleyecekti: “Biz insan ilerlemesinin ulusuyuz ve ileriye doğru yürüyüşümüze kim ve ne sınır koyabilecektir? Tanrı bizimle birlikte ve hiçbir dünyevi güç bize sınır koyamaz.”³¹ Amerika’nın Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus ve yenedünyanın efendisi olduğu hakkını kendinde görenler sadece misyonerler, din adamları veya korsan gemiciler olmamış, bizzat yöneticiler de bu şekilde düşünmüş ve bunu ifade etmişlerdir.

Amerika’yı yönetenlerin önce Kuzey Amerika’yı sahiplenme, sonrasında da tüm dünyayı yönetme arzularının felsefi temelinde “Açık Yazgı” (*manifest destiny*) adı verilen siyasal bir düşünce biçimi yatmaktadır. Açık Yazgı anlayışı ilk olarak gazeteci John O. Sullivan tarafından ortaya atılmıştır. Bu anlayışa göre Birleşik Devletler, Amerika kıtasında doğal bir yayılma ve orayı sahiplenme hakkına sahiptir ve bu hak doğrudan Tanrı tarafından verilmiştir. Birleşik Devletlerin sahip olduğu bu hakkın elinden alınması demek, bizzat Tanrıya karşı gelmek demektir.³² Bu düşünceye sahip yöneticiler, Amerika’ya biçtikleri bu tarihsel misyonun sınırlarını daha fazla genişletmeye çalışmışlardır. Buna göre Amerikan halkı seçilmiş olan bir halktır ve bu halkın yaratacağı yüksek kültür ve medeniyetin tüm dünyaya yayılması Tanrının bir isteğidir. Kissenger’in³³ aşağıdaki satırlarını okuduğumuzda Amerikalı yöneticilerin gerçekte ne demek ve ne yapmak istediklerini daha iyi anlamış oluyoruz.

Kissenger’a göre 20. yüzyılda “hiç bir ülkenin halkı, Amerikan halkı gibi özgürlük ve herkese refah sağlanması adına yeni bir kıtanın liderliğine sığınmamış ve onun vahşi doğasını terbiye etmeye kalkışmamıştır... Amerika Birleşik Devletleri, dünyadaki en iyi yönetim sistemine sahiptir ve insanlığın geri kalan bölümü, ancak geleneksel diplomasiyi terk edip, onun uluslararası hukuk ve demokrasiye olan saygısını kabul ederse barış ve refaha kavuşabilir... Dünyada hiçbir ulus, Amerika kadar kendini ahlâki değerlerle bağlamış değildir. Aynı şekilde dünyada başka hiçbir ülke, tanımı gereği mutlak olan değer yargıları ile bunların uygulanması gereken somut durumlar arasındaki boşluğu doldurmak için kendine bu kadar eziyet etmemiştir.” Amerikalı yazar, bu değerlendirmesiyle bir yandan kendi halkını ahlâki, insani ve vicdani açıdan yere göğe sığdırmazken diğer yandan halkının sahip olduğu bu üstün

30 Kissinger, *Dünya Düzeni*, s. 16.

31 Kissinger, *a.g.e.*, ss. 266-267.

32 Walter A. McDougall, *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With The World Since 1776*, Boston, Mariner Books 1997, s. 69, akt., Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, İstanbul, 2008, Cilt:5, Sayı:19, s. 123.

33 Kissinger, *Diplomasi*, s. 10.

zeka, meziyet ve ileri uygarlık düzeyi nedeniyle de diğer toplumlara liderlik/önderlik etmesi gerektiğinin -hiç de mütevazı olmayan hatta yer yer etno-sentrik bir anlayış içeren bu görüşü- mesajını vermeye çalışıyor.

Bu düşüncenin temsilcileri, buna benzer mesajlarla da yetinmeyerek ABD halkının ahlâki ve entelektüel liderliğini geliştiren ideolojik ve kültürel birikiminden hareketle Amerika'yı dünya genelinde mesihvari misyonlar üstlenmeye çağırmışlardır. Hatta Amerikan yüzyılının geldiğini ilan eden bazı yönetici ve yazarlar, dünyanın en güçlü ve en hayati ulusu olarak gördükleri ABD'nin, dünyayı uygun gördüğü amaçlar uğruna ve yine uygun gördüğü araçlarla nüfuzunun tüm gücüyle dünya üzerinde yayma görevinin olduğunu iddia etmişlerdir.³⁴ Bu görevin bizzat Tanrı tarafından verildiğine inandıkları için de ABD'nin dünyanın geri kalan yerlerini de özgürleştirilmesi gerektiğini düşünmüşler ve bu düşünüş biçimi, sürekli artış gösteren Amerikan nüfusunun kıtada yayılması için de uygun bir zemin hazırlamıştır.³⁵ Amerikan halkının Tanrı tarafından seçilmiş, üstün, ahlâklı ve güçlü olduğu iddiası, ABD'nin küresel hegemonyasının meşruiyetini ve evrensel bir dünya imparatorluğu fikrini güçlendirmek için ortaya atılmıştır.

Yeni imparatorluk fikri etrafında dönen tartışmalara bakıldığında Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle de çift kutuplu dünya düzenin yıkıldığı 1991'den sonra küresel dünyanın yeni imparatoru olmaya başladığı görüşü, genel bir kanı olmaktan çıkarak hemen hemen herkesin üzerinde uzlaştığı genel bir yargıya dönüşmüştür. Amerika'nın evrensel bir dünya düzeni kurmayı amaçlaması açısından Antik Roma ve Ortaçağ Hıristiyan İmparatorluklarına benzediği düşünülebilir, ancak arada yükselip çökmüş olan imparatorluk sistemlerinden de ayrılmaktadır.³⁶ Aynı şekilde dünya sorunlarına yaklaşımı, barış, adalet ve özgürlük anlayışı ve güç kullanma politikası da ABD'yi kendisinden önceki imparatorluklardan farklılaştırmaktadır. Zira öteki imparatorluklardan farklı olarak Amerika, sadece karada ve denizde değil uzayda da çok önemli bir güç haline gelmiş bulunmaktadır.

Bu anlamda ABD imparatorluğunun sınırlarının artık coğrafi veya mekânsal olmadığı söylenebilir. Münkler'in³⁷ deyişiyle ABD imparatorluğu, göklerdeki sınırsız hâkimiyetinden dolayı esasen uçsuz bucaksızdır. Elindeki hayalet uçakları, silah teknolojisi, nükleer başlıklı silahlar ve balistik füzelerle mekân sınırlamasından kurtulmuştur. Ayrıca hava ve uzay fethiyle askeri

34 Francis Shor, *Can Çekişen İmparatorluk*, çev.: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 42.

35 Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, s. 123.

36 Home, *İmparatorluk*, s. 155.

37 Münkler, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, ss. 178-191.

kapasitelerin teritoryal olmaktan çıkması da bir yana. Emperyal genişlemenin yeni hatları artık coğrafi haritalardan ziyade sermaye akışlarında, bilgi rekabetinde, teknolojik devrimler ve stratejik yeniliklerde görülmektedir. ABD'nin askeri üstünlüğü sadece rakiplerinin elinde olmayan nükleer silahlardan kaynaklanmıyor. Amerika'nın uzaya tek başına sahip olması Amerikan ordusunun düşmanlarıyla hiç temas etmeden savaşıması demektir. Dolayısıyla ABD, işgal ettiği topraklarda kalmayı tasarlamadan yalnızca askeri seferler, mali normlar ve ticari ambargolar aracılığıyla *düzensizliği düzenleme* gücüne sahip olan bir imparatorluktur.³⁸ Bu anlamda onu durdurabilecek ne askeri ne de ticari bir güç de yoktur.

Soğuk savaştan sonra ABD'nin küresel bir imparatorluk haline gelmesinde, dünya ölçeğindeki rakipsiz askeri üstünlüğü yanı sıra, 1991'de Birleşmiş Milletlerin kararına rağmen Irak'a girmesi, 1990'lı yıllarda ekonomisinin çok fazla güçlenmesi, diğer iki rakibi Avrupa Birliği ve Japonya'dan açık arayla öne çıkması etkili olmuştur. Körfez Savaşında elde edilen kazanımlar, ABD'nin hem Vietnam travmasını atlatmasını hem de dünyada geride kalan tek süper güç olma fırsatını yakalamasını sağlamıştır. Bugün dünyada egemen bir güç olan Amerika tıpkı diğer imparatorluklar gibi kendi çıkarına hizmet etmeyen ülkeleri işgal etmekte, muhalif yönetimleri devirmekte, stratejik bölgelerde askerini konuşlandırmakta ve dünyanın yeraltı/yerüstü kaynaklarını sömürmektedir. Hatta yakın zamanda başta çevrenin korunmasını amaçlayan Kyoto Protokolü olmak üzere Den Haag'daki Uluslararası Adalet Divanı'na varınca ya dek uluslararası antlaşmalara katılmayı reddetmektedir.³⁹ Tek taraflı bu davranışların amacı, Birleşik Devletlerin çokuluslu şirketlerini desteklemek için en uygun koşulları yaratmak, fetih savaşlarına girişmek ve askeri operasyonlarını genişletmektir.

Buna göre A.B.D'nin kendi gücünün ulaştığı ve ulaşabildiği noktalar ve etkinlikleri bakımından tarihin en görkemli imparatorlukları ile başa çıkabilecek güç ve kudrette olduğu söylenebilir. Zira tarihin görmüş olduğu en büyük imparatorluklarından Roma, Akdeniz sınırlarının dışına zor çıkabilmişti; Napolyon Atlas Okyanusu'nu aşamadığı gibi uçsuz bucaksız Rus topraklarına vardığında beklemediği bir yenilgi yaşamıştı. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak nam salan İngiliz Kraliyet Donanmasına ait deniz gücünün en güçlü olduğu bir dönemde Bismark'ın "İngiliz ordusu Prusya kıyılarına çıkarsa, onu yerel polise yakalattırım" sözü ilginçti. Ancak ABD ise, kendisinden önceki imparatorluklardan hem çok daha büyük hem de çok daha

38 Alain Joxe, *Kaos İmparatorluğu*, çev.: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15.

39 James Petras, *Küreselleşme ve İmparatorluk*, çev.: Saim Özen, Cosmo Politik Kitaplığı, İstanbul, 2003.

güçlüdür.⁴⁰ ABD, karada ve denizde olduğu kadar uzayda da mutlak bir güce eriştiği için sınırları artık coğrafi değil, sanaldır. Aynı şekilde kıtalar arası balistik füzeler gibi çok gelişmiş askeri silahlara sahip olduğundan dünyanın her köşesine rahatlıkla ulaşabilir. Hatta uzaydaki gözetleme istasyonları sayesinde gezegenimizin herhangi bir yerinde rahatlıkla saldırı yapabilecek olanağa da sahiptir.

Amerika'nın İmparatorluğu, her ne kadar Soğuk Savaşın sona ermesinin uluslararası ilişkilerde yarattığı benzersiz ve belirsiz ortamdan kaynaklanıyor gibi görünse de esasen imparatorluk projesinin hayata geçirildiği tarih, 11 Eylül sonrasıdır. Nitekim bu olayın ardından dönemin Amerika başkanı Bush, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada şayet dünya örgütleri ve uluslararası toplum bu terör sorununa acil bir çözüm bulamazsa, ABD'nin bu sorunu hiç kimseye ihtiyaç duymaksızın tek başına çözeceği tehdidinde bulunmuştur. Nitekim Amerika, Birleşik Milletler Güvenlik Konseyinin beş Daimi Üyesinin veto yetkilerini hiçe sayarak Irak'a operasyon düzenlemiş, 11 Eylül'den sonra George Bush, "düşman artık belirsizdir" diyerek hem savaş ve barış hem de güvenlik ve hegemonya kavramlarının içeriğini Amerikan ulusal çıkarları temelinde yeniden tanımlamıştır.

Buna göre Amerika'nın yeni dünya düzeninde iki temel misyonu söz konusu olacaktır. Bunlardan birincisi sözde insan hakları, evrensel hukuk ve demokrasinin koruyuculuğunu üstlenmek, ikincisi de bundan böyle düşmana karşı yürütülecek savaşın artık belli bir hedefe, mekâna ve zamana bağlı kalmaksızın sürdürmek ve bu savaşın da esasen dünyanın güvenlik ve barışı için yapmaktır. Böylece Amerika, savaş konseptini *savunmadan korunmaya* kaydırmak suretiyle uluslararası hukuku ve ulus-devletlerin egemenliğini ihlal etmekle kalmıyor aynı zamanda tıpkı diğer imparatorluklar gibi dünya jandarmalığına da soyunarak istediği zaman ve istediği yere ve istediği araçlarla saldırabileceğini de göstermiş oluyordu. Chomsky'nin⁴¹ veciz deyişiyle Amerika, "dünyaya korku salan" ancak bunu hak ve hukuk çerçevesinde yapmaya çalışan bir imparatorluğa evriliyordu.

Michael Hardt ve Antonio Negri'de Egemenlik ve İmparatorluk Tasavvuru

Michael Hardt ve Antonio Negri'nin 2000'li yılların başında yazdıkları ve özellikle küresel kapitalizme ve ulus-devlet yapılanmasına karşı çıkan kimi

40 Robert Tucker ve diğerleri C., *İmparatorluk Özlemi: Yeni Dünya Düzeni ve Amerika'nın Hedefi*, çev.: Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 24.

41 Noam Chomsky, *Korsanlar ve İmparatorlar*, çev.: Aslı Önal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s. 10.

Marksist çevrelerin büyük bir övgüyle söz ettikleri hatta Slavoj Zizek tarafından “21.yüzyılın Komünist Manifestosu” yakıştırmasının yapıldığı imparatorluk (*Empire*) adlı eser, son yıllarda en çok üzerinde konuşulan, tartışılan ve eleştirilen ana metinlerden biri olmuştur. Zengin teorik içeriği yanında özellikle küreselleşme çağıının ekonomi-politiğini ideolojik/arkeolojik bir okumadan geçirmek suretiyle yeni dünya düzeninin temel mantığını ve kurucu aktörlerin amaç ve hedeflerini ortaya koymasıyla da dikkatleri üzerine çekmeyi başaran eser, post-modernleşen bir dünyada genel bir iktidar teorisini ortaya koymaktadır. Buna ihtiyaç olarak da günümüz iktidar teorilerinin yaşadığımız dünyayı anlamak ve anlatmakta yetersiz kalması gösterilmiştir. Kitap, sadece akademik çevrelerde değil, siyaset ve uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından da yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır.

Hardt ve Negri'nin “*İmparatorluk*” kitabı; egemenlik, iktidar, ulus-devlet, emperyalizm, kapitalizm ve çokluk gibi konular üzerinde durmaktadır. Yazarlar, söz konusu konuları ele alırken başta Marx ve Michel Foucault olmak üzere post yapısalcılardan Gilles Deleuze ve Felix Guattari gibi düşünürlerden de etkilenmişlerdir. Aşağıdaki satırlarda daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi, yazarların günümüz dünyasının ekonomi-politiğine ve iktidar yapılarına ilişkin temel bir iddiaları var. Buna göre Sovyetler Birliğinin çöküşüyle beraber; ticari kapitalizm, yerini bilişsel kapitalizme; ulus-devletler, yerini ulus-üstü güçlere; karasal sınırlar yerini, ütopyaya (*ou-topia*); panoptikon (iktidarın gözü) yerini, biyo-iktidara (iktidarın bedeni), modernliğin yerini, post-modernliğe; endüstriyel üretimin yerini, esnek (*soft*) üretime; marksist anlamda örgütlü emeğin yerini duygulanımsal (hizmet) emeğe, halkın/yurttaşların (ulus) yerini Çokluk'a (tekil farkların çoğulluğu) ama daha da önemlisi emperyalizmin yerini, giderek yerküreyi kendi egemenlik alanına dâhil eden; *merkezsiz, topraksız, hiyerarşisiz, sınırsız, içkin olan* ve küresel ölçekte yeni bir düzenin kuruluşuna işaret eden “*İmparatorluk*” anlayışına/aygıtına bırakmıştır. Negri,⁴² imparatorluk nasıl tanımlanmalıdır sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

İmparatorluk, küresel piyasanın politik biçimidir; yani onu savunan silah ve zor kullanma araçlarının toplamı; parasal, mali ve ticari düzenleme aletleri ve nihayetinde küresel “biyo-politika” toplumuna ait dolaşım, iletişim aletleri ve diller toplamıdır... İmparatorluk küreselleşmiş kapitalist toplumun yöneticisidir. İmparatorluğun koşulları, bir yandan (yüzyıllar boyunca anlaşıldığı ve bazı inatçıların varsaymaya devam ettikleri haliyle) ulus-devletin sönmelenmesi, öte yandan ulus-devletlerin uzantısından başka bir şey olmayan “eski tarz” emperyalizmin (ve kolonileşmenin) sona ermesidir... Emperyalist ideologlar şu sonuca varırlar: tarih sona ermiştir. Savaşlar sona ermiştir; artık savaşlar yerini, imparatorluğun jandarmalarıyla düzene soktuğu,

silahlı gruplar arasındaki rekabetlere bırakmıştır. Ulus-devletlerin politik, toplumsal ve ekonomik özerkliği son bulmuştur: artık her şey küresel mali sistemin hesaplarına ve dengelerine hizmet edecek şekilde sürdürülmelidir. Bana kalırsa, Berlin Duvarı'nın çöküşünün hemen ardından yaşanan Körfez Savaşı, hala imparatorlukta yaşadığımızı anlamamızı sağlayan travmatik bir olay olma özelliği taşıyor.

Yukarıdaki değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi Negri,⁴³ imparatorluk kavramını emperyalizm kavramına karşıt bir biçimde ve çağdaş küresel düzeni adlandırmak için kullandığını belirtmiştir. Zira yazarlara göre emperyalizm,⁴⁴ artık küresel iktidar yapılarını anlamakta yeterli bir kavram değildir ve yeni bir egemenlik biçimi, modeli ve mantığı olarak İmparatorluk üç temel özelliğiyle ayırt edilmelidir. Buna göre imparatorluğun birinci özelliği, karma bir kuruluş yapısına sahip olmasıdır. İyi bir örnek olması için de Antik Roma İmparatorluğu'nu analiz modeli olarak seçen yazarlar, Roma'daki üç temel pozitif yönetimin -monarşi, aristokrasi ve demokrasi- günümüz imparatorluğun *bedensel*, *gövdesel* ve *söylemsel* yanıyla benzerlik gösterdiğini düşünmektedirler. Örneğin Dünya Bankası gibi ulus-aşırı birimlerden ulus-devletlere ve oradan da yerel ve bölgesel sivil toplum kuruluşlarına varıncaya kadar görece bir takım özerk yapılar hem kendi içinde hem birbirleriyle hem de küresel ağ içinde örgütlü ve bütünlüklü bir ilişki kurmuşlardır. İkincisi, imparatorluğun bir iktidar merkezinin olmamasıdır. Çünkü yeni imparatorluğun bir Roma'sı bulunmamaktadır. Üçüncüsü de imparatorluğun bir dışarısının olmamasıdır. Yani imparatorluk sınır tanımayan bir yönetim anlayışını içermektedir.

Bu yönetim anlayışı, beraberinde yeni bir egemenlik biçimini de getiriyor. Özellikle kolonyal rejimlerin yıkılması, küresel kapitalizmin önündeki Sovyet Bloğunun ortadan kalkması, son yirmi otuz yıl boyunca ekonomik ve kültürel mübadelenin karşı konulmaz ve geri dönüşü olmayan bir biçimde küreselleşmesi, bu yeni egemenlik biçimini daha da güçlendiriyor. Hardt ve Negri,⁴⁵ bu durumu imparatorluk kavramıyla izah etmeye çalışıyor. Onlara göre imparatorluğa giden yolda küreselleşme süreci çok önemli bir rol oynamış ve bu sürece paralel olarak ulus-devlet egemenliği de zayıflamaya başlamıştır. En başta üretim ve mübadele -para, teknoloji, bilgi, nesnelere, insanlar- hızlı bir biçimde ulusal sınırları delip geçmektedir. Dolayısıyla küresel kapitalizmle beraber hareket eden yerel güçlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve finansal

43 Michael Hardt ve Antonio, Negri, *İmparatorluk*, çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002, s. Peter Hart, *The Great War*, Oxford University Press, New York 2013, s. 14.

44 Hardt ve Negri, emperyalizm kavramını kapitalist gelişmenin özgül bir sürecinde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik bir oluşum/sistem olarak görürler. Onlara göre emperyalizmin temel ayırt edici özelliği, yayılmacı ve sömürücü olması yanında belli bir coğrafi bölgeye veya ülkeye sahip olmasıdır. Oysa uzamsız bir egemenlik biçimi olan imparatorluğun ne bir merkezi, yeri veya ülkesi ne de bir sınırı vardır (A. Murat Aytaç, "İmparatorluk: Bir Manifesto Çağırısı", *politics.ankara.edu.tr*, 25 Haziran 2019, (Erişim:19.03.2019). <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2002/impatorluk.pdf>.

45 Hardt ve Negri, *İmparatorluk*, s. 18.

şirketlerin de içinde olduğu yeni bir yönetim sistemi ve yeni bir egemenlik biçimi doğmaktadır. Daha doğrusu egemenlik yeni bir biçim almakta tek bir hükmetme mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organdan oluşmaktadır. İşte bu yeni küresel egemenlik biçimi *imparatorluk*dur.

Yazarların çizdikleri ontolojik tasvirde imparatorluk, neo-liberal ideolojinin biçimlendirdiği ve çokuluslu şirketlerin ulus-devletler üzerinden hâkimiyet kurmaya başladığı bir zaman ve zeminde birbiriyle bağlantısı bir dizi küresel güç odağının eşgüdümlü olarak dünyayı yönetmesidir. Ulus-aşırı finansal ve siyasal güçlerin oluşturduğu tarihsel blok günümüz dünyasının hâkim imparatorluğu haline gelmiştir. Ancak yukarıda da vurgulandığı gibi klasik imparatorlukların aksine günümüz imparatorluğunun bir merkezi yani bir Roma'sı bulunmamaktadır. Yeni imparatorluğun kolları, gövdesi ve başı dünyanın çok farklı merkezlerine dağılmıştır. Bu dağılmış olan yapının birbiriyle organik bir ilişki içinde olan parçaları, kimi zaman Washington'da, kimi zaman Tokyo'da, kimi zaman da Berlin'dedir. Dolayısıyla imparatorluğun uzamında hiç bir iktidar mekânı yoktur. İnanılmaz büyüklükte olan bu iktidarın işleyişinde çok farklı merkezler, aktörler ve dinamikler rol oynamaktadır.

Yazarlara göre İmparatorluk'ta hükümet de, iktidar da, muktedir de olan ulus aşırı bir komuta sistemi içinde örgütlenmiş olan ve aynı zamanda imparatorluğun güç yapısını da şekillendiren küresel yönetim bloğudur. Bu yönetim bloğunun en üst tepesinde yer alan Amerika, dünyanın her bölgesinde ordularını konumlandırmış, stratejik yerlerde uzun menzilli silahlarını yerleştirmiştir. Her kıtada askerini bulunduran Amerika bu güç sayesinde hem kendi ulusal çıkarlarını korumaya dönük bir dış politika izleme imkânını elde etmiş hem de bu gücünü rakip veya düşman olarak gördüğü ülkelere karşı kullanmaktan çekinmemiştir. Böylece Amerika dünyanın her köşesini tutmuş bir süper Leviathan'a dönüşmüştür.⁴⁶ Ancak Hardt ve Negri'ye⁴⁷ göre oluşmakta olan imparatorluk sadece bir Amerikan imparatorluğu olmadığı gibi Amerika, sadece bu oluşumun merkezinde de durmuyor. Çünkü imparatorluğun belli bir merkezi, mekânı ve yeri yoktur.

Emperyal iktidar, hareketli ve eklemli kontrol mekanizmaları aracılığıyla, ağlar içinde dağılmıştır. Ancak bu durum, Amerika'nın tümünden imparatorlukla olan ilişkisinin olmadığını da göstermiyor, aksine tarihin sonunu getirecek olan da Amerikan imparatorluğudur ve Amerika yeni imparatorluğun siyasal kanadında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Yönetişim bloğunun ikinci

46 Fred Dallmayr, "Empire or Cosmopolis? Civilization at the Crossroads" *Globalizations*, 2005, Vol:2, No:1, ss. 16-17.

47 Hardt ve Negri, *İmparatorluk*, s. 387.

katmanında Amerika ile beraber ulus-üstü düzeyde bilgiyi, sermayeyi, teknolojiyi ve dolayısıyla ticareti kontrol eden, bunları piyasa ağlarıyla ve küresel borsalarla yönlendiren ulus-aşırı şirketler bulunmaktadır. Diğer bir deyişle yeni dünya düzeninde imparatorluk gücünün askeri kanadını Amerikan ordusu oluştururken farklı güç odakları da bu gücün kurumsallaşmasını ve küreselleşmesini sağlamada önemli roller almışlardır. Başta küresel medya organları olmak üzere yeni iletişim sistemleri, sosyal ağların oluşturduğu kültür endüstrisi, yeni toplumsal hareketler ve çokuluslu şirketlerden oluşan devasa ağ sistemi de söz konusu imparatorluğun parçaları konumundadır.⁴⁸

Yeni bir egemenlik mantığı olarak İmparatorluk'u ortaya çıkaran şey, ulus-devletlerin egemenliğinin gerilemesi ve giderek ekonomik ve kültürel mübadeleleri düzenlemekten aciz hale gelmesidir. Hardt ve Negri,⁴⁹ bu anlamda ortaya çıkan İmparatorluk'un yukarıda da vurgulandığı gibi özellikle emperyalizmle karıştırılmaması gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü onlara göre emperyalizm gerçekte "Avrupalı ulus-devletlerin egemenliklerini kendi sınırları ötesine yaymasıydı. Dünyanın neredeyse bütün toprakları parsel-lenmiş ve dünya haritasının tamamı Avrupalı renklere boyanmıştı... Modern egemenlik, kök saldıgı her yerde, toplumsal alanı baştan sona kuşatan ve hem kendi kimliğinin arılığını korumak hem de öteki olan herkesi dışlamak için hiyerarşik toprak sınırları dayatan bir Levithan yarattı... Oysa emperyalizmin aksine İmparatorluk, toprak temelli bir iktidar merkezi yaratmadığı gibi sabit sınırları ya da engelleri de tanımaz. İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katmakta olan merkez-siz ve topraksız bir yönetim aygıtıdır. İmparatorluk, değişken komuta ağları yoluyla melez kimlikleri, esnek hiyerarşileri ve çoklu mübadeleyi idare ediyor. Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renkler İmparatorluğun küresel gökkuşağı içinde erimekte ve kaybolmaktadır."

Küresel dünyamızda yeni bir düzenin ontolojisini imparatorlukla kurmaya çalışan yazarlar, bir zamanlar etkin olan emperyalist güçlerin yerini artık tek bir iktidar figürüne yani imparatorluğa bıraktığını düşünmektedirler.⁵⁰ Neo-liberal küreselleşmenin yarattığı düzende çok bileşenli bir yapı olarak ortaya çıkan imparatorluk, ancak sınırların yokluğuyla nitelenebilir, çünkü bu yönetimin ucu bucağı bulunmamaktadır. Toprak temelli hiç bir güç ve sınır da onun egemenlik alanını kısıtlayamaz. Hardt ve Negri'nin⁵¹ veciz deyişle

48 Erkan Akın, (edit). *Yeni İmparatorluk Çağı*, Say Yayınları, Ankara 2008, s. 37.

49 Hardt ve Negri, *İmparatorluk*, ss. 18-19.

50 Sungur Savran, "Alternatif Küreselleşme mi, Proleter Enternasyonalizm mi?: İmparatorluk'a Reddiye" *Praksis*, Ankara, 2002, Sayı:7, s. 227.

51 Hardt ve Negri, *İmparatorluk*, s. 20.

imparatorluk kavramı “fetihler sonucu oraya çıkmış bir tarihsel rejim değil, tarihi etkili bir biçimde askıya alan ve böylelikle mevcut durumu ebedi kılan bir düzeni anlatır. İmparatorluğun yönetim tarzının somut bir biçimi ve sınırı bulunmamaktadır. Çünkü geçici bir rejim değildir. Bu yönetim mantığı toplumsal dünyanın derinliklerine uzanan toplumsal düzenin tüm katmanlarında faaliyet yürütür. İmparatorluk bir toprak parçasını yönetmediği gibi belli bir alana da yoğunlaşmaz. Kendisi bir alan yaratır ve bu alanda dünyayı yönetir. İnsan doğası üzerinde hâkimiyet kurmak suretiyle yaşamın tüm alanlarında varlığını hissettirir.”

Yazarlara göre imparatorluk, kendini hep barışa adar. Özgürlük güçlerine yeni imkânlar sunar. İmparatorlukta barış vardır. İmparatorluk bütün insanlar için adalet garantisi vardır. Sınırdan barbarlara içeride de asilere karşı “haklı savaşlar” yürütmek için gerekli kuvvetlerle donatılmıştır.⁵² İmparatorluk, ta başından beri, bir etik-politik dinamiğini harekete geçirmiştir. “Biz imparatorluğun modern iktidarın zalim rejimlerini ortadan kaldırdığını ve aynı zamanda özgürlük potansiyelini çoğalttığını görüyoruz.”⁵³ Körfez Savaşı’nın önemi, ABD’nin, kendi ulusal saiklerden hareketle değil, küresel hak adına, uluslararası adaleti sağlayabilecek tek güç olarak tarih sahnesine çıkışından gelir.”⁵⁴ Timur’a⁵⁵ göre Hardt ve Negri, İmparatorluk’u bir yandan ‘mutlak kötülük’, diğer yandan ‘dünyada barış ve adaletin savunucusu’ olarak sunarak kendi kendilerini çelişmişlerdir.

Geleneksel dünya düzenini ayakta tutan hegemonik güç ilişkilerini ve ulus devletin egemenlik ilkesini yapıbozumuna uğratmaya çalışan yazarlar, tanık olduğumuz şeyin yeni bir egemenlik anlayışının doğuşu ve ulus-üstü dünya iktidarının kurumsallaşması olduğunu düşünmektedirler. Ulus-üstü niteliğiyle öne çıkan bu güç, geleneksel siyasetin ötesinde yeni bir siyasal oluşum olarak görülmektedir. Zira zamanda ebedilik iddiası taşıması yanında milli devletlerin mekânsal sınırlılığını da aşan bu güç ülkesizleştirilmiş bir iktidar bloğuna sahip olduğu için de modern egemenlik diyalektiğini sona erdirmektedir.⁵⁶ Nitekim imparatorluğun politik kalbine indiğimizde orada ulus-üstü egemenliğin ve küresel kapitalizmin hayatın her alanını ve anını kapsadığını görürüz. Aslında imparatorluk kavramıyla dünya kapitalizmin küresel ölçekte tek bir egemen hükmetme mantığı tarafından biçimlendirildiği savunuluyor.⁵⁷ Ancak

52 Hardt ve Negri, *a.g.e.*, s. 34.

53 Hardt ve Negri, *a.g.e.*, s. 68.

54 Hardt ve Negri, *a.g.e.*, s. 195.

55 Taner Timur, “Küreselleşmeden İmparatorluk’a 11 Eylül: Dönüm Noktası mı? *Praksis*, Ankara 2002, Sayı:7, s. 221.

56 Mehmet Akif Okur, *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015, s. 235.

57 Aykut Aykutalp ve diğerleri, “Antonio Negri ve Michael Hardt Düşüncesinde İmparatorluk, Çokluk ve Biyopolitik Üretim Kavramları Üzerine”, *Kaygı*, Bursa 2018, Sayı: 31, s. 406.

dünyanın her yanını kuşatmış olan bu devasa hükmetme mantığının oluştuğu egemenliğin yani imparatorluğun en büyük zayıf halkası ise, yine kendi içinde yarattığı düzen içerisindeki *çokluk*dur.

Çokluk, her şeyi kuşattığı için dışarısının olmadığı imparatorluk düzeninden kurtulmanın yegâne yoludur. Dolayısıyla çıkış, kendi alternatifini yani çokluğu üreten imparatorluğun içinden gerçekleşecektir. Kendilerini otonomist⁵⁸ Marksist olarak nitelendiren Hardt ve Negri, çokluk kavramının klasik siyaset bilimcileri tarafından olumsuz ve küçültücü anlamda kullanıldığını, ancak kendilerinin böyle düşünmediklerini belirtmektedirler. Çokluk kavramını Spinoza'dan aldığı söyleyen Negri,⁵⁹ kapitalizmin çokluğu toplumsal sınıflara dönüştürdüğünü iddia etmiştir. Ona göre “günümüzde yurttaşlardan ibaret bir çokluk mevcuttur; ancak yurttaşlardan bahsetmek yeterli değildir. Çünkü bu biçimsel olarak özgür olan bireyleri kuramsal ve yasal anlamda nitelemekten başka bir şey değildir. Bunun yerine günümüzde entelektüel işçilerden ibaret bir çokluk mevcuttur demek gerekir. Ancak bu da yeterli olmayacaktır. Aslında toplumu meydana getiren özneler tarafından içselleştirilmiş, cisimleştirilmiş üretken aletler çokluğu demek gerekir. Ancak bu bile yeterli olmayacaktır, çünkü işin içinde duygulanımsal, yeniden üretime dair gerçekliği, zevk arzularını katmak gerekir. İşte günümüzde çokluk bu anlama gelmektedir.”

Yazarlar çokluk kavramının halk kavramıyla da karıştırılmaması gerektiğini zira halk, güruh, kalabalık ve kitle gibi edilgen kavramlardan farklı olarak çokluğun etkin, indirgenemez ve çok boyutlu bir özellik taşıdığını ve bu yüzden de otonomiye ve demokrasiye başarma yeteneğine sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Hardt ve Negri'ye⁶⁰ göre imparatorluğun içinde veya karşısında oluşumuz bizi hiçbir zaman umutsuzluğa sevk etmemelidir, zira her zaman için en verimli alternatifler, eskinin kabuğu altında yeni bir toplum yaratarak, içererek doğacaktır. Dolayısıyla umudumuz, yukarıda da vurgulandığı üzere asla bir tekilliğe ya da tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek olan ve sayısız içsel farktan oluşan çoklukdur. Çokluk aynı zamanda kültür, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve cinsellik farkları kadar farklı emek biçimlerini, farklı yaşam tarzlarını, farklı dünya görüşlerini ve farklı arzuları da kapsar. Kısacası çokluk tüm bu tekil farkların çoğulluğudur.

58 Otonomist (özerklik) hareketi, Batı Avrupa'da devrimci proleter öznelliğinin yeniden ileri sürülmesi girişimidir. Daha çok eleştirel kuramdaki tahakküm kavramına yapmış oldukları eleştirilerle dikkat çeken bu hareket, temelde “proletaryayı, kendi çıkarlarına sahip özerk bir öznellik olarak hem pratikte hem de kuramsal düzeyde yeniden kurmayı” amaçlayan politik bir harekettir. Todd May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çev.: Rahmi Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 49.

59 Negri, *Sürgün*, s. 34.

60 Hardt ve Negri, *İmparatorluk*, s. 15.

Sonuç Yerine

Dünya tarihinin özünde bir imparatorluklar tarihi olduğunu söylemek çok da abartılı bir tespit olmasa gerektir. Zira insanlığın büyük bir bölümünde ve tarihin en uzun dönemlerinde karşımıza çıkan tipik devlet modellerinin genellikle imparatorluklar olduğu görülmüştür. 20. yüzyıldan önce Avrupa'dan Ortadoğu'ya, Balkanlardan Rusya'ya, Hindistan'dan Japonya'ya kadar neredeyse dünyanın tüm bölge ve kıtalarında imparatorlukların hâkimiyeti söz konusuydu. Büyük anne babalarımız, çok da bizden uzak olmayan bir tarihte yaşamlarının büyük bir bölümünü imparatorluk düzeni içinde geçirmişlerdir. Çoğunlukla tarihe ve coğrafyaya hükmetmiş olan büyük güçlerin siyasal örgütlenme modellerine bakıldığında yine karşımıza imparatorluklar çıkmaktadır. Dolayısıyla bir yönetim ve egemenlik modeli olarak imparatorluk olgusunu, tarihsel gelişimi içinde ve soğukkanlı bir biçimde incelediğimizde, çoğu kez düşünüldüğü veya sanıldığı gibi ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla imparatorlukların yok olmadığını göreceğiz. Evet, belki günümüzde siyasal bir düzenin teşekkülü anlamında imparatorluklardan söz edemeyiz, ancak tarihte, coğrafya(lar)da ve toplumsal hafızalarda bıraktığı kalıcı izlerle imparatorluk mirasının halen ulus-devletlerin siyasetine, ekonomisine ve kültürüne yön verdiğini söyleyebiliriz.

Hatta günümüzün en güçlü devletlerine baktığımızda, bir zamanlar dünyanın en güçlü imparatorlukları olduklarını da görebiliriz. Örneğin binlerce yıllık tarihiyle dünyanın en kadim uygarlıklardan birini kurmuş olan Çin İmparatorluğu, bugünlerde geçmişini aratmayacak bir biçimde küresel bir güç olma yolunda emin adımlarla yürümektedir. Çin, aynı şekilde dünya finansal ve üretim merkezi haline gelmeye başlamıştır. Hesaplamalara göre çok uzak olmayan bir gelecekte, hem askeri hem de ekonomik olarak Amerika'yı da geçerek dünyanın bir numaralı süper gücü olacaktır. Yine bir zamanlar dünyanın en geniş sınırlarına sahip Rusya imparatorluğu, 21. yüzyıla doğru giderken hem doğalgaz ve petrol kaynakları hem de askeri ve uzay teknolojisi sayesinde geçmişteki imparatorluk nostalgisini gidermeye ve o ihtişamlı günlerini yakalamaya çalıştığını görüyoruz. Hiç şüphesiz günümüzün büyük güçlerinden en yenilikçi olanı Avrupa Birliğidir ve Birlik, yeni bir Roma İmparatorluğu hayaliyle çok önemli bir güç olma yolunda ilerlemektedir.⁶¹ Avrupa, her ne kadar kendi içinde ekonomik ve siyasi olarak tam bir bütünleşme sağlamadıysa da, bilimde, teknolojiye, endüstriyel üretimde, demokrasi ve

61 Jane Burbank ve diğerleri, *İmparatorluklar Tarihi*, çev.: Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2018, ss. 483-485.

insan haklarında gösterdiği yüksek performansla yeni bir *Pax Romana* yaratmaya muktedir görünüyor.

Bir bütün olarak baktığımızda günümüzde güçlü olan devletlerin ekonomik ve askeri alanda göstermiş oldukları bu başarılar, söz konusu devletlerin imparatorluk hayallerini canlı tuttuğunu ve özellikle küreselleşme süreciyle de Amerika'nın imparatorluk özleminin güçlendiğini söyleyebiliriz. Hatta denilebilir ki, nasıl ki, on dokuzuncu yüzyıl güneşin üzerinde batmadığı bir Britanya İmparatorluğu yüzyılıysa yirminci yüzyıl da modern tarihte eşi benzeri görülmemiş düzeyde askeri ve ticari güce sahip olan bir Amerika yüzyılı olmaya adaydır. Çünkü küreselleşme süreci, ulus-devletler tarafından inşa edilen hegemonik düzenin yerini Amerikan İmparatorluğuna bırakmaya başladığı tezini güçlendiriyor. Hardt ve Negri de, uzun bir süredir dillendirilen bu tezi, "İmparatorluk" adlı eserde tartışmaya açmışlardır. Yazarların optiğinden bakıldığında İmparatorluk, içinde finansal (DB, IMF vb.), siyasal (BM, Amerika, ulus-altı yapılar, STK'lar, yerel iktidar odakları vb.) askeri (NATO, silah endüstrisi) ve kültürel (küresel medya, Hollywood vb.) unsurlarının yer aldığı çok bileşenli bir hegemonik yapıdır. Sonuç olarak yeni küresel düzenin fenomenolojik belirleyeni olarak gösterilen ve aynı zamanda yeni bir egemenlik teorisi olarak da karşımıza çıkan imparatorluk fikri, daha uzun bir süre tartışılmaya devam edecek gibi görünüyor.

Kaynakça

- AKIN, Erkan, (ed). *Yeni İmparatorluk Çağı*, Say Yayınları, Ankara, 2008.
- AYKUTALP, Aykut & ÇELİK, Adem, "Antonio Negri ve Michael Hardt Düşüncesinde İmparatorluk, Çokluk ve Biyopolitik Üretim Kavramları Üzerine", *Kaygı*, Bursa, 2018, Sayı:31, ss. 404-430.
- AYTAÇ, A. Murat, "İmparatorluk: Bir Manifesto Çağrısı", *politics.ankara.edu.tr*, 25 Haziran 2019, <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2002/impatorluk.pdf>
- BURBANK Jane & Cooper, Frederick, *İmparatorluklar Tarihi*, çev.: Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2018.
- CHOMSKY, Noam, *Korsanlar ve İmparatorlar*, çev.: Aslı Önal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- DALLMAYR, Fred, "Empire or Cosmopolis? Civilization at the Crossroads" *Globalizations*, 2005, Vol:2, No:1, pp. 14-30.
- DINER, Dan, *Yüzyılı Anlamak*, çev.: Hülki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- FALK, Richard, A., *Dünya Düzeni: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev.: Neşenur Domaniç & Nusret Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- FERGUSON, Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- FOSTER, Russel D., "The Concept of Empire", *The Sage Handbook of Political Sociology*, ed.

- W. Outwaite & S. Turner, Sage Publishing, London, 2017.
- GIDDENS, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev.: Cumhur Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- HANSON, Victor D. *The Second World Wars*, Basic Books, New York, 2017.
- HARDT Michael & NEGRI, Antonio, *İmparatorluk*, çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
- HART, Peter, *The Great War*, Oxford University Press, New York, 2013.
- HOBBSBAWM, Eric, *The Age of Empire: 1875-1914*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1987.
- HOBBSBAWM, Eric, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Time Warner Books, London, 1995.
- HOME, Stephen, *İmparatorluk*, çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2015.
- JOXE, Alain, *Kaos İmparatorluğu*, çev.: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- KASABA, Reşat, "İmparatorluk Düşleri, Ulus Düşleri" *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, çev.: M. Banu Büyükkal, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*, çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, çev.: İbrahim Halil Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- KISSINGER, Henry, *Dünya Düzeni*, çev.: Sinem. Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016.
- MANN, Michael, *İktidarın Tarihi-III*, çev.: Rıza Güngen & Özgür Balkılıç, Phoenix Yayınları, Ankara, 2017.
- MAY, Todd, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çev.: Rahmi Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- MCDOUGALL, Walter A., *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With The World Since 1776*, Boston, Mariner Books, 1997.
- MOTYL, Alexander J., *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Columbia University Press, 2001, akt., ÜNLÜ, Barış, "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", politics.ankara.edu.tr, 11 Aralık 2019, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1425/16046.pdf>.
- MÜNKLER, Herfried, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- NEGRI, Antonio, *Sürgün*, çev.: Öznur Karakaş, MonokL Yayınları, İstanbul, 2013.
- NYE, Joseph, S., *Amerikan Yüzyılı Bitti mi?*, çev.: Burç Beşgül, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- OKUR, Mehmet Akif, *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- ÖZLER, Hayrettin, "Bir Siyasal Tasavvur Biçimi Olarak İmparatorluk ve Yansımaları", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı:48, Ankara, 2016, ss. 221-240.
- PARENTI, Michael, *The Face of Imperialism*, Routledge, New York, 2016.
- PETRAS, James, *Küreselleşme ve İmparatorluk*, çev.: Saim Özen, Cosmo Politik Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- REYNOLDS, Michael A. *İmparatorlukların Çöküşü*, çev.: Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

SAVRAN, Sungur "Alternatif Küreselleşme mi, Proleter Enternasyonalizm mi?: İmparatorluk'a Reddiye" *Praksis*, Ankara, 2002, Sayı:7, ss. 225-266.

SCHMITT, Carl, *Kara ve Deniz*, çev.: Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

SHOR, Francis, *Can Çekişen İmparatorluk*, çev.: Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

STEPHEN, Matthew D, "Imperialism", *In The Encyclopedia of Global Studies*, Sage Publication, Los Angeles, 2012.

SÜMER, Gültekin "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, İstanbul, 2008, Cilt:5, Sayı:19, ss. 119-144.

ŞENER, Bülent, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya Da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2014, No:26, ss. 405-420.

TILLY, Charles, "İmparatorluklar Nasıl Yıkılır" *İmparatorluk Sonrası*, çev.: Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul, 2012.

TİMUR, Taner, "Küreselleşmeden İmparatorluk'a 11 Eylül: Dönüm Noktası mı? *Praksis*, Ankara, Sayı:7, ss. 213-224.

TUCKER, Robert W. & HENDRICKSON, David C., *İmparatorluk Özlemi : Yeni Dünya Düzeni ve Amerika'nın Hedefi*, çev.: Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.

ÜNLÜ, Barış, "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi", *Ankara SBF Dergisi*, Ankara, 2012, Cilt:65, Sayı:3, ss. 237-266.

İmparatorluğun Ontolojik Grameri versus Ulus-Devletin İdeolojik Mantığı

Mehmet Ulukütük*

Öz

Bu makalede imparatorluk ve ulus-devlet gramer ve mantık metaforundan hareketle yeniden yorumlanmaya ve tahayyül edilmeye çalışılmaktadır. Gramer ve mantık metaforları bir imkâna ve zorunluluğa işaret edecek şekilde kullanılmaktadır. Söz konusu metaforun kendisini inşa ettiği zemin ise ontoloji ve ideoloji olmaktadır. Buna göre imparatorluk ontolojik bir gramer olarak tahayyül edilmiş, farklılık, derinlik, otantiklik, adalet, liyakat, esneklik, gelenek, hetorejenlik ve kozmopolitik kavramları ekseninde *de facto* bir durum olarak tahayyül edilmiştir. Diğer yandan ulus-devlet ise, benzerlik, eşitlik, yapaylık, elitlik, katılık ve homojenlik kavramları ekseninde *a priori* bir zorunluluk dayatması olarak tasavvur edilmiştir. İmparatorluktan ulus-devlete geçişin bir ufuk ve eksen küçülmesi, felsefi olarak ontolojiden kopuşu, sosyolojik olarak milletten kitleye geçişi, ekonomik olarak paylaşımcı ve dayanışmacı yapıdan sermayenin merkezileştiği bir kapitalist sisteme dönüşü, etik olarak adaletten ayrılışı, politik olarak ise milletten etno-seküler ulusçuluğa geçişi temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, Ulus-devlet, Mantık, Gramer, Ontoloji, İdeoloji.

Ontological Grammar of the Empire Versus The Ideological Logic of The Nation-State

Abstract

In this article, the empire and nation-state are tried to be reinterpreted and imagined from the metaphors of grammar and logic. Metaphors of grammar and logic are used to indicate an opportunity and necessity. Ontology and ideology are the basis on which this metaphor builds itself. Accordingly, the empire was envisioned as an ontological grammar and was positioned as a *de facto* situation on the axis of the concepts of difference, depth, authenticity, justice, merit, flexibility, tradition, heterogeneity and cosmopolitanism. On the other hand, the nation-state is positioned as an *a priori* imposition of necessity on the axis of similarity, equality, artificiality, elitism, rigidity, and homogeneity. The transition from empire to nation-state was demonstrated to represent its philosophical break from ontology, the sociological transition from the milla to the mass, the return from the economically sharing and solidarity structure to a capitalist system where capital is centralized, ethically its divergence from justice, and the political shift from nation to an ethnical secular nationalism.

Keywords: Empire, Nation-state, Logic, Grammar, Ontology, Ideology.

*Doç. Dr., | Bursa Teknik Üniversitesi | mehmet.ulukutuk@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9694-1344 | DOI: 10.36484/liberal.605860
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 67 - 86.
Gönderim Tarihi: 17 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 27 Ağustos 2019

Giriş

Tarihte imparatorluklar ve ulus-devletler olmuştur. Ama imparatorlukların arkasında imparatorluk kavramı, ulus-devletlerin arkasında ulus-devlet kavramı vardır. Bu makalede imparatorluklardan değil, imparatorluktan söz edilecek, ulus-devletlerden değil, ulus-devletten söz edilecektir. Zaman zaman bazı imparatorluklara atıfta bulunulacaksa da, asıl meselemiz bir kavram olarak imparatorluk olacaktır. Olgusal ve tarihsel içerikten ziyade kavramsal ve tahayyüle dayalı bir soruşturmanın merkezde olduğu makalemizde gramer ve mantık, imparatorluk ve ulus-devlet kavramlarını tahayyül ederken başvurduğumuz birer metafor olacaktır.¹ Gramer ve mantık biri dilin diğeri de düşünceyi kurallarını belirleyen birer aygıt olarak karşımıza çıkarlar. Dilin mantığı gramer, düşünmenin grameri ise mantıktır. Ancak mantığın pratikten bağımsızlığı, gramerin ise bizzat pratiğin teorisi olması hasebiyle birbirinden farklılaşmaktadır. Bu anlamda ulus-devlet, kurgusal bir olguya imparatorluk ise yaşayan bir geleneğe referansta bulunur.

Gramer ve mantık kavramları imparatorluk ve ulus-devlet kavramları ile beraber kullanılamayacak kadar uzak ve alakasız görünebilir. Ancak eğer dünyayı dil aracılığıyla kuruyorsak ve mesela Richard Rorty'nin önerdiği gibi varolan "sözcük dağarı" ile sınırlı kalmayarak ve kendi "sözcük dağarını" oluşturmak, gerçekte kişinin ya da toplumun kendini yaratma süreci ile ilişkili² ise o zaman ifade etmek istediklerimizi yeni metaforlar eşliğinde yeniden tasavvur etmemiz, yeni bir dil kurmamız zorunlu bile olabilir. Birer metafor olarak kullanıldığında imparatorluk ve ulus-devlet arasındaki farkları daha iyi kavramamıza yardımcı olabilirler. Söz konusu metaforik kurguya göre imparatorluk, ontolojik bir gramer, ulus-devlet ideolojik bir mantıktır. Mantık benzerlik, tutarlılık, zorunluluk, gramer farklılık, çeşitlilik ve olumsuzluk demektir.

Aristo mantığı değişmeden iki bin yıldan fazla egemen oldu, ama gramer hep değişti. Hem kendi içinde değişti, hem milletten millete değişti. Çünkü her gramer bir imkân, her mantık ise bir icattır. İdeoloji bir icat, ontoloji bir imkândır. Ontoloji kuşatır, ideoloji böler. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş gramerden mantığa geçiş demektir. İmkândan icada, farklılıktan benzerliğe geçiş. Bunun için dünya ölçeğinde her imparatorluğun ayrı bir hikâyesi, bütün

1 Gramerin bir metafor olarak kullanımına örnek bazı çalışmalar için bkz. Harold, J. Laski, *A Grammar of Politics*, London: Allen & Unwin, 1925; Ulukütük, Mehmet, "Dinin Grameri versus Felsefesinin Mantığı: İslam Düşüncesinde Dinî ve Felsefî Epistemeler Gerilimin Mantıksal ve Gramatik Temelleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]*, cilt: III, sayı: 2, s. 135-162; Negri, Antonio, *Porselen Yapımı Politikanın Yeni Bir Grameri İçin*, çev.: Elyasa Koytak, Monokl Yayınları, İstanbul 2013.

2 Richard Rorty, *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, çev. Mehmet Küçük – Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 31.

ulus-devletlerin ise tek-tip bir karakteri vardır. İmparatorluk *de facto* farklılık, ulus-devlet *a priori* benzerliktir. Ulus-devletin sahneye çıktığı dünyanın Descartes ve Newton'un tasarladığı, kişilerin iradelerinden bağımsız, kendi kendine işleyen mekanik bir dünya, *de jure* ve kurgusal bir karakter kazandığı dünya olması devleti bir iktidar makinasına dönüştürmüştür. Bu iktidar makinası, devlet, ulus ve toplum gibi soyut varlıklar icat etti.³ Soyut varlıklar, mantıksal dünyanın varlıklarıdır, tarihten ve toplumdan soyutlanmıştır. Makine gibi işleyen bu dünyanın insanların yaşamından söz edilebilir ama hayatından söz etmek mümkün değildir. Zira ulus-devletin ortaya çıkışından sonra devlet iradesi görünmez hale gelmiştir.⁴

İmparatorluğun Gramatik Penceresi Ulus-Devletin Mantıksal Aynası

Mantık etimolojik olarak nutuk, yani konuşma demektir. İç konuşmaya mantık, dış konuşmaya gramer denir. Gramer bir pencere gibi bize dışarıyı gösterir. Mantık bir ayna gibi iç konuşmamızı yansıtır. Ulus-devlet ayna misali içe, imparatorluk pencere misali dışa yöneliktir. Ulus-devlet her yerde ve zamanda içeriye dairdir. Dostu da düşmanı da içeridedir. İmparatorluğun dostu da düşmanı da dışarıdadır. İmparatorluğun halklarının birbirleri arasında özellikle ne dostu ne de düşmanı vardır. Her şey mümkündür. Ulus-devlette dost da düşman da belirlenmiştir. Her şey mekaniktir. *A prioridir*. İmparatorlukta *de facto* her şey mümkündür. Bu anlamda imparatorluğun periferisinin siyasi ve uygarlık düzeyi bakımından farklı ölçüde gelişmesi, devletlerde, özellikle de ulus-devletlerde görülmeyen, temelde imparatorluklara özgü bir sorundur. Ulus-devletler diğer ülkeler karşısında ayakta durabilmek için güç ve nüfuzlarını aldıkları nispeten bütünsel bir siyasi-kültürel kimlik oluştururken, imparatorluklar aslında farklı devletlerarasında yaşanan çelişki ve çatışmaları kendi içlerinde yaşamak, bunları ya kendi lehlerine çevirmek ya da bu yüzden çökmek zorundadır.⁵

Çünkü imparatorluk özelliği gösteren devletlerin yegâne meselesi dış ilişkilerdir. Ulus-devletlerin tek meselesi ise, iç işleridir. Bu aslında devletin asli görevinin ne olduğu sorusuna mevcut tahayyüle göre bir cevap bulma meselesidir. Mesela Carl Schmitt'e göre devletin asıl görevi, "Kendi egemenlik alanında 'huzur, güven ve düzeni' sağlamak, bu yolla hukuk normlarının geçerliliği

3 Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 642.

4 Kojin Karatani, *Dünya Tarihinin Yapısı @ Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzına*, çev. Ali Karatay, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 244.

5 Hefried Münkler, *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantiği*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105.

için önkoşul niteliğindeki normal durumu tesis etmektir.”⁶ Schmitt, devletin huzuru sağlama görevini yerine getirmesinin “iç düşman”ı tespit etmeyi gerekli kıldığını savunur.⁷ Schmitt’in burada siyasal birlikten kastı, ulusal devlettir. Oysa imparatorluğun Gazali ve İbn Teymiye gibi düşünürlerinin temel endişesi, siyasal birliği korumak değildir. “Siyasal birlik içindeki iç savaşı önlemektir.”⁸ Zira onların devlet tahayyülü, imparatorlukla karakterize edilen bir nizâm-ı âlem arayışıdır. Çünkü “nizâm kavramında, coğrafi ve ulusal sınırları aşan, onları önemsizleştiren “iç” ve “dış”ın bir bütün olarak algılanması ve insanı/âlemi birleştiren bir nitelik bulunmaktadır.”⁹

İmparatorluğun bir gözü ve bir kulağı daima dışarıdadır. İmparatorluk kendi dışındaki dünyaya bitmek tükenmez bir meraktır. Bu merakın en mütecessim hali ise tercümedir. İmparatorluk demek tercüme demektir. Dokuzuncu yüzyılın başlarına bu noktadan bakmak, Me’mûn’un, antik bilimsel ve felsefi literatürün Arapçaya tercüme edilmesini şevkle destekleyerek, İslam monoteizminin püriten versiyonunu vurgulayan dinsel bir siyaset yürürlüğe koyarak ve Bizans’a karşı biteviye askeri saldırılar düzenleyerek nasıl bir imparatorluk kültürü oluşturmaya çalıştığını daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Me’mun’un tercüme faaliyetlerini desteklemedeki dinamizmi, *kendi imparatorluk kültürünün bir parçası olabilsinler diye*, yabancı bilimleri İslami hassasiyetlerle kaynaştırma niyetini yansıtır.¹⁰ Abbasiler’in, yazılı ya da sözlü, seküler ya da dini-ilahi hikmete popüler ve ilmi ilginin giderek arttığı bir ortamda antik bilgiye ilgi göstermesi, Me’mûn’u, bir imparatorluk kültürü geliştirmek ve hilafeti geçmiş büyük imparatorlukların bir mirasçısı ile monoteizmin savunucusu olarak ön plana çıkarmak amacıyla tercüme faaliyetlerini desteklemeye yöneltmiştir.¹¹

6 Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 65.

7 Schmitt, *a.g.e.*, s. 65.

8 Orhan Keskintaş, *Adalet, Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 65-66.

9 Keskintaş, *a.g.e.*, s. 92-93. Nizâm ve nizâm-ı âlem kavramlarının analizi için bkz. Görgün, Tahsin, “Osmanlı’da Nizâm-ı Âlem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar”, *İslâmî Araştırmalar*, 2000, cilt: XIII, sayı: 2, ss. 180-188.

10 Hayrettin Yücesoy, *Ortaçağ İslam’ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti Dokuzuncu Yüzyılın Başlarından Abbasi Hilafetine Kadar*, çev.: Ahmet Demirhan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23. İslam düşüncesindeki tercüme faaliyetlerinin hermeneutik ve bibliyografik bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Ulukütük, “İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı”, *İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi], Sayı:2, Yıl:1, 2010, ss. 249-288.

11 Yücesoy, *Ortaçağ İslam’ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti*, s. 189. Dimitri Gutas da tercüme ile imparatorluk arasında doğrudan bağlar kurar. Ona göre iktidarda kalmak isteyenlerin mutlaka tercüme stratejisine başvurmuşlardır. Abbasi Hanedanlığı bunun en tipik örneğidir. Edward Said’den iktibasla, “Biraz da imparatorluk nedeniyle bütün kültürler iç içe geçmiştir, hiç biri tek ve katıksız değildir” tespitini yaparak imparatorluğun en tipik karakteri olan iç içe kültürlerin yaratıcısının tercüme olduğunu iddia eder. Bkz. *Arapça Düşünce Yunanca Kültür Bağdat’ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev.: Lütfi Şimşek, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.

Hüsamettin Arslan'ın deyişle, "insan tercümeyle, başka dünyalara açılır. Tercüme ötekiyle, farklı olanla, bize benzemeyenle diyalogdur. Büyük tarihsel entelektüel dönüşüm süreçlerinin arka bahçesinde büyük tercüme hareketleri vardır. İslam düşüncesinin sekiz ve onbirinci yüzyıllar arasındaki çiçeklenişini ve Rönesans'ı düşünün. Tercüme bizi nispeten homojen kendi entelektüel dünyamızdan kurtarır ve düşüncede kozmopoliteye açar. Kozmopoliteye açılmak, farklı düşüncelere ve bakış açlarına ve söylemeye bile gerek yoktur ki, başka dillere ve dünya görüşlerine açılmaktır. Düşünce ve düşünür yalnızca kozmopolit düşünce iklimlerinde doğabilir. Düşüncenin gübresi farklılıktır; homojenite değil."¹² İmparatorluk heterojen, ulus-devlet homojendir. İmparatorluk beraber yaşama, ulus-devlet birlik içinde bir yaşamadır.

İmparatorluk ulus-devletin aksine içe kapanma değil bitmek bilmeyen bir iştiaak ile hep bir dışa açılma arzusudur. Zira içe kapandıkça homojeni dışa açıldıkça heterojen olunur. Düşüncenin, yaratıcılığın, farklılığın gübresi ise içe gözünü kapatmadan dışarıya açılmaktır. Zira dışarıya diye bir şeyden söz etmek ancak bir içerisi diye bir şey söz konusu ise anlamlı olabilir. Bununla birlikte sadece heterojenliğin olduğu yerde imparatorluk tahakkuk edebilir. Bu cümleden olmak üzere imparatorluğun heterojen karakteri evlenme usulünde de kendini gösterir. Ş. Teoman Duralı söz konusu durumu şöyle dile getirir: "İçeriden evlenme' zorunluluğunu taşıyan kabileler yahut aşiretlerden neşet etmiş milletler, 'ülkü toplumu'nda devletleşme evrelerinin en olgun, en mütekâmil aşaması demek olan imparatorluğu hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleştirememişlerdir. Kadim kabile ile aşiret iytikatları gereği, 'dışarıdan evlenme' zorunluluğuna bağlı Türkler, özellikle Müslüman olduktan sonra, imparatorluk kurma hünelerlerini geliştirmiş, nihayet Osmanlı Devletiebedmüddetiyle bu maharetlerini doruğa ulaştırmışlardır."¹³ Bunun içindir ki; "tarihte soyca en ziyade karışmış iki imparatorluk milletinden biri Türklerse, öbürü de İspanyollardır."¹⁴ Tarihte şu ya da bu imparatorluğun içeriden evlenme ya da dışarıdan evlenme usulüne uyup uymadığı, dışarıdan evlenme usulü sayesinde büyüdüğü veya küçüldüğü ayrı bir konu olmakla birlikte imparatorluk olmanın bizatihi kendisinden söz edebilmenin yolu daima dışarıya açılmaktan geçtiğini söyleyebiliriz. Dışarıdan evlenme eğer dışarıya açılmak anlamına geliyorsa o zaman imparatorluk olmanın zorunlu şartlarından birisi olarak görülebilir.

12 Hüsamettin Arslan, "Mütercimim Önsözü", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, der-çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 3.

13 Ş. Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet Anlamı, Gelişimi Konumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 128.

14 Duralı, a.g.e. s. 129.

İmparatorluğun dışarıyla ilgisiz aslında özü itibariyle dışarının kendisine değil, dışarı sayesinde kozmopolitan ve çoğulcu olması sebebiyledir. Çünkü “tarihsel gerçeklik olarak imparatorluk, kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açılardan çeşitlilik arz eden farklı halkları bünyesinde toplayan bir büyük politik ve teritoryal gövde olarak” tasavvur edilir.¹⁵ Bunun yanında imparatorluk çoğulculuğa işaret etse de sınırları sadece “uzaktaki öteki”ler üzerinden çizilmez. Zira ulus-devletin vaz ettiği şekliyle birey, vatandaş, kültür, kimlik tanımları en az diğer unsurlar kadar belirleyici bir niteliğe sahip. Aslında günümüz çoğulculuk söylemleri, ulus-devletin kendini koruma altına alma güdüsünün ve kompleksinin bir sonucu olarak çıkıyor karşımıza. Bu yüzden çoğulculuğu bir tehdit olarak görenler de bir kurtuluş reçetesi olarak değerlendirenler de temel bir yanılgı içine düşmekten kurtulamıyorlar. Çünkü çoğulculuğun bir tehdit olabilmesi için bir toplumun zaten baştan zayıf ve bölünmüş olması gerekir. Ancak farklı görüşlere açık olmak, farklı yaşam biçimlerine saygı göstermek evvel emirde bir özgüven meselesidir. Bu açıdan bakarsak “kozmpolit kültürler”in gücü ve yaratıcı enerjisi ve *aurası* bu özgüvenden neşet ediyor. Fakat ulus-devletin tehdit algısı bireylerin özgürlük arayışının ve toplumun derin irfanının hep önüne set çekiyor. Zira ulus-devletin hâkim yapısı, homojen bir toplumsal düzen ve kontrol mekanizması kurmaktır. Ulus-devlette bireysel farklılıklar, kültürel gelenekler, dini yapılar, cemaatler, vs. bu homojenliğe gölge düşüren unsurlar olarak değerlendirilir.¹⁶ Her türlü farklılıktan kurtulmanın yolunu aramaktan vazgeçmez. Ulus-devlet çoğulculuğa *a priori* olarak imkân vermez. Homojenize bir kültürün ve kurgusal bir geçmişin gölgesinde bütün farklılıkları aynileştirmeye çalışır. İdeolojik bir mantık olarak dayatma- ci ve buyurgan tavrını varoluşunun temeli olarak görür.

Gramer olarak imparatorluk gramatik doğası gereği dayatmadan kaçınır. Çünkü gramer kurallarını konuşanlara dayatmaz, konuşanların, konuşurken dikkat ettikleri kural olur. Hiçbir dil işe gramer oluşturmakla başlamaz, önce konuşur, sonra konuşmalardan gramer *de facto* zuhur eder. Çocuklar dile, grameri öğrenerek başlamaz, önce dinler, dinler sonra konuşur, konuşur ve en sonunda *de facto* grameri keşfeder. İmparatorluk bir şey dayatmaz, dinler, dinler sonra konuşur ve en sonunda konuşmalardan *de facto* kurallar çıkar. Ulus-devlet yeni yeni konuşmaya çalışan çocuklara gramer altında bir mantık dayatmadır. Önce mantıksal grameri öğretir, konuşma ardından gelir. Zira mantıksal gramer olmadan konuşmasından korkar. Korkusu ona ideolojik aygıtlar üretmesine zorlar. Okul, hastane ve hapisane bu korkunun bir eseridir.¹⁷

15 Barış Ünlü, “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:65, Sayı:3, 2012: 238.

16 İbrahim Kalın, *Akıl ve Erdem Türkiye'nin Toplumsal Muhayyilesi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 250.

17 Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev.: Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 32-38.

Gramer etimolojik olarak *grammar*'dan gelir büyü demektir.¹⁸ Her imparatorluk büyüleyicidir. Ulus-devlet ise büyüden arındırılmış dilbilgisidir. Büyü etkileyici, dilbilgisi sıkıcıdır. Bunun için bütün ulus-devletler sıkıcıdır. Her ulus-devlet tecrübesi can sıkıcı, her ulus-devlet devrimi can yakıcıdır. İmparatorluk gramer yoluyla bir dil oyunu kurmak demektir. Kendi dansının oyununu keşfetmektir. Kendini keşfetmektir. Kendi oyununa dönmektir. Ama oyunun, oyun olduğunu bildiğinizde ve onu yalnızca bir oyun olarak anladığımızda o, artık oyun olmaktan çıkar. En iyi oyun, oyun olduğu fark edilemeyen oyundur.¹⁹ Oyun sadece oyun değildir, çünkü kuralları vardır ama oyun kurallar için değil, kurallar oyun içindir. İmparatorluk oyun için kurallar koyar, ulus-devlet kurallar için oyun tasarlar. İmparatorluk bir oyun kurma, ulus-devlet oyunu kurallara göre oynamaya çalışmaktır. Kuralları aklından hiç çıkaramadığı için de hiçbir zaman gerçek anlamda bir oyun kuramaz. Sadece oyuncu kalabilir, kurmadığı, kuramadığı aslında seyircisi olduğu oyunların figüran oyuncusu.

Ontoloji Olarak İmparatorluk Epistemoloji Olarak Ulus-Devlet

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş, ontolojiden epistemolojiye geçiş demektir. Felsefe tarihinde ontoloji öncelikli bir felsefe yerine epistemoloji öncelikli bir felsefenin zuhuru ile ulus-devletin icadı arasındaki var olan ilişki şimdiye kadar kimsenin dikkatini çekmediyse eğer bunun nedeni epistemolojinin çocukları olmamızdır. Ama epistemoloji bizi *bedenen/tensel* var etse bile *ruhumuza/tinimize* üfleyen imparatorluktur. Bunun için hatırlayarak millet ya da imparatorluk, unutarak ulus ya da ulus-devlet oluruz.²⁰ Ulus trajik bir unutkanlık, imparatorluk büyüleyici bir hatırlamadır. İnsanoğlunun dünya yazgısında başına gelebilecek en büyük felaket ne küresel iklim değişiklikleri, ne ekonomik istikrarsızlık ne de yaşanan sağlık sorunlarıdır. En büyük felaketimizi unutma, unutkanlık ve unutulmuşluktur. İmparatorluk sadece siyasi bir rejim nostaljisi ya da özlemi değil, hatırlayarak varoluşumuzu inşa edeceğimiz ontolojimizdir. Ulus-devletler bize unutmayı salık verirler. Unutmak tarihten kurtulmak, millet ve imparatorluk olmanın yükünden kurtulmak demektir. Mesela “Türk olmaktan nasıl kurtulunur sorusunun cevabı Türk tarihinden kurtularak olacaktır. Bu nasıl sağlanır? “Türk milletini içerik itibarıyla yapaylaştırarak yani tarihsizleştirerek. Her milletin doğal yeri tarihidir. Bir milletin doğal yerini bulması, o milletin özünün gürleşmesini, özgürleşmesini sağlar.

18 Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*, çev.: Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 39-40.

19 “En iyi ideoloji, ideoloji olduğu fark edilmeyen ideolojidir. Türkiye Cumhuriyetinin ideolojisi ‘En iyi ideolojyim’ diye bağırıyor.” Arslan, Hüsamettin, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakârlar Meçhul Okurla Söyleyişiler*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2012, s. 99.

20 Mustafa Özel, *Roman Diliyle Siyaset*, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 41.

Bu nedenle her millet eğitim ve terbiye sistemini, doğal yerini verecek bir biçimde örgütlemelidir. Aksi takdirde, millet yapay yerde yapaylaşır; bir süre sonra da iç-çatışmaya yuvarlanır.”²¹ Unutmak ulus olmanın patolojik mottosu, hatırlamak /tezkire millet ve imparatorluk olmanın *sine qua non*udur.

Ulus-devletin filozoflarının meselesi epistemoloji, imparatorluğun filozoflarının meselesi ontolojidir. Ontolojiyi meselesinin merkezine yerleştirmiş her filozof imparatorluğun filozofudur. Epistemoloji felsefesinin merkezine yerleştirmiş her filozofun kaderi ise ulus-devletin filozofu olmaktır. Descartes, Bacon, Hume, Kant bir ulus-devlet filozofudurlar. Sadece kendi anadillerinde yazdıklarından değil, ontolojisiz bir epistemolojiyi halklarının yegâne meselesi haline getirdikleri içindir sebebi. Farabi, İbn Sina, Gazzâlî, İbn Rüşd imparatorluğun filozoflarıdır. Sadece Arapça yazdıkları için değil, ontolojiyi halklarının olmazsa olmaz meselesi haline getirdikleri içindir sebebi. İmparatorluğun filozofları nizam-ı âlemi, ulus-devletin filozofları vatanın bölünmez bütünlüğünü dert edinirler. Nizam-ı âlem bir imkân ve meydan okuma, vatanın bölünmez bütünlüğü bir korku ve imparatorluklara bir cevap verme teşebbüsüdür. İmparatorluk nizam-ı âlem olmadan vatanın bütünlüğünün düşünülemediğini iddia eder. Ulus-devlet nizam-ı âlemde tek sığınağının vatan olduğunu zanneder. Vatan üzerine ısrar ettikçe, nizam-ı âlemden bigâne kalır.

Osmanlı imparatorluğundaki Türk Felsefesi ile Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesi arasındaki farkın bizi yönlendireceği adres bu gerçeği yakından görmek için doğru adreslerden birisidir. Osmanlı felsefesinin kurucularından Dâvûd-i Kayserî'nin *Matla'ü husûsi'l-kelim fî me'ânî Fusûsi'l-hikem (Varlık ve Onun Hak Olduğu Hakkında)*, *Esâsü'l-vahdâniyye ve mebbe'l-ferdâniyye (Birlik ve Çokluğun Mâhiyeti Hakkında)*, *'Aynü'l-a'yân (İdrâkin Hakikatleri, Bölümleri ve Yolları Üzerine Tembih)*, *Nihâyetü'l-beyân fî dirâyeti'z-zemân (Zamanın Mâhiyeti ve Hakikati Hakkında)*, Molla Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerhi Miiftâhi'l-gayb (Hakkın Varlığının Tasavvuru ve Sübûtuna İşaret)*, Yanyalı Esad Efendi'nin, *Risâletü'l-Lâhûtiyye Hocasâde'nin Tehâfütü'l-felâsife, Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tahkiki'l-hakki fi'l-mes'eleli'l-kâile hel yecûzü en yestenide'l-kadîmü'l-mümkîn ile'l-müessir em lâ (Mümkün Bir Kadîm Varlığın Müessire Dayanmasının İmkânına Dair Bir İnceleme) Nihâyetü'l-beyân fî dirâyeti'z-zemân (Zamanın Mâhiyeti ve Hakikati Hakkında)*, Taşkoprüzâde'nin *Risâletü'ş-Şuhûdi'l-'aynî fî mebbâhisi'l-vücûdi'z-zihnî (Zihinsel Varlığa Dair Tartışmalar da Özün ve Hakikatin Tespiti)*, Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin *Risâle fî Kevni'l-mâhiyyât mec'ûleten (Mâhiyetlerin Yaratılmış (Mec'ûl) Olup Olmadığına*

21 İhsan Fazlıoğlu, *Akıllı Türk Makul Tarih*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

Dair) ve *Risâle fi'l-'Akl* (*Akla Dair*) adlı eserler²² bir yandan İslam metafiziğinin gölgesinde icra edilen felsefenin birer meyveleri bir yandan da kendinden önceki İbn Sînâcî geleneğin varlık problemlerini tartışmakla birlikte vahdet-i vücûd dâhil Osmanlı felsefelerinin bir resmi gibidir. Bu eserler ve adını burada sayamayacağımız diğer eserler İmparatorluğun felsefi gündemini belirleyen eserlerdir. Varlık'ı var olduğu haliyle anlamaya, keşfetmeye yönelik bir çabanın ürünüdür.²³

Ulus-devletin Cumhuriyetinde ontoloji merkezli felsefe yerini, Bergsonculuğa²⁴, pozitivistizme²⁵, materyalizme²⁶ ya da spritüalizme²⁷ bırakmıştır. Daha doğru bir ifade ile belli başlı bütün ideolojilere, izmlere maruz kalmıştır. Ancak bu izmler ulus-devlet gibi Cemil Meriç'in ifadesiyle birer deli gömleği fonksiyonunu yerine getirmiştir. Bizim dışımızdaki düşünce iklimlerine kanat açmak başka bir şey, başka iklimlerden gelen bulutların oluşturduğu gölgelerin karaltısında bocalamak başka bir şeydir. Başka iklimlerde oluşan düşüncelerle karşılaşmak bir özgüven meselesidir. Onunla yüzleşmeyi ve hesaplaşmayı gerektirir. Hem hesap sorabilmeyi hem de hesap verebilmeyi içeren hesaplaşma köksüz düşüncelerin üstesinden gelebileceği bir şey değildir. Emperyalizm sadece hesap sormayı, ulus-devlet sadece hesap vermeyi, imparatorluklar ise hesap sorma ve hesap verme diyalektiğini hem senkronik hem de diyakronik bir şekilde gerçekleştirirler. Mesela yukarıda bahsettiğimiz Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarında bir yandan Yunancadan felsefi, bilimsel ve pratik hikmete dair tercüme yapılarırken bir yandan da *Tehâfütü'l-felâsife* kaleme alınmış, hatta *Tehâfütü't-Tehâfüt* dahi yazılabılmıştır. Ulus-devlet çatısı altında her türden ideolojiye maruz kalanlar, maruz kaldıkları şeylerle ya bir aşk ya da bir nefret ilişkisi yaşamalarına rağmen hiçbir zaman onları yapısöküme²⁸ uğratabilecek bir tehâfüt yazmayı tahayyül bile edememişlerdir.

22 Osmanlı felsefesi ile ilgili daha geniş bir resim için bkz. Alper, Ömer Mahir, *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015. Demir, Remzi, *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi*, (Eski Felsefe), cilt: I, Lotus Yayınları, Ankara 2005; Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, Papersense Yayınları İstanbul, 2014; *Derin Yapı İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Kavramsal Çerçevesi*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2014; *Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2016.

23 Bkz. Mehmet Ulukütük, "Çağdaş Türkiye'de Felsefenin Osmanlıcasını Keşfetmek: Bir Literatür Değerlendirmesi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 54, 2018, ss. 201-228.

24 Levent Bayraktar, "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve İlk Temsilcileri", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 28, 1998, ss. 62-72.

25 Bkz. Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

26 Bkz. Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara, 2005.

27 Bkz. Neşet Tok, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe -Spirütalizm İlk Temsilcileri-*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

28 Dermot Moran, "The Destruction of Destruction: Heidegger's Versions of the History of Philosophy", ed. Karsten Harries, Christoph Jamme, *Martin Heidegger: Politics, Art and Technology*, Holmes&Meier, New York, 1994, s. 175.

İmparatorluğun Adaleti versus Ulus-devletin Eşitliği

Ulus-devlette eşitlik, imparatorlukta adalet arayışı vardır. Tarihte vücut bulmuş imparatorluklar adalet abideleri değildir elbet. Ama her imparatorluk âlem şümül bir adalet arayışıdır. Ulus-devlet ise kendini eşitlikte sabitler. Benzerlikler arasında eşitlik, farklılıklar arasında adalet tecelli eder. Adaletin olduğu yerde liyakat, eşitliğin olduğu yerde diğerlerinden daha eşit olan elitizm tezahür eder. Adalet liyakat, eşitlik elitizm demektir. Ulus-devletin elitleri, imparatorluğun ehilleri vardır. İmparatorluk işi ehline, ulus-devlet işi kendi elitine tevdi eder. Ehiller işini esneklikle, elitler işini enaniyetle yapar. İmparatorluk esnek bürokrasi, ulus-devlet enaniyetli teknokrasidir. Enaniyet ideokratik devletin varoluş koşuludur. “İdeokratik devlet kendisini bir “yüce” fikre, bir seküler “iman” ilkesine göre örgütleyen, muhatabı olan halkı bu fikir ya da iman ilkesine göre yöneten, dizayn eden devlettir. İdeokratik devletler muhatapları durumundaki mevcut halkları beğenmezler; idea’ya, seküler “yüce” norma, fikre ya da ideolojiye uygun “yeni” bir halk yaratmak isterler ve “halka zulüm” buradan doğar.”²⁹ Halka zulüm katılık demektir. Dediğim dedik anlayışıdır. Bu anlayışta olgular ve yasalar karşı karşıya geldiğinde olgunun ışığında yasalar değiştirilmez veya yeniden yorumlanmaz, yasaların gölgesinde olgular dizayn edilir. Esnekliğe asla yer yoktur. Esneme yeteneğinden mahrum “entite”nin kaderi ise kırılmaktır. Osmanlı imparatorluğu bu esneme kabiliyetine sahip olduğu için uzun yaşamıştır. Çünkü gelenek esnektir, esnemeyen şeyler ise geleneğe dönüşmez.³⁰ Zira devletin işlevleri arttıkça kalıcı yapı ve süreçler değişir ve tavsiyeler de farklılaşır. Yapı ve süreçlerin belirleyicisi ise büyüklük ve devletin yerine getirmek zorunda olduğu işlevlerin sayısıdır. İmparatorlukta âdemi merkezi yapı ve yetki devri kaçınılmazdır.³¹ Zira esneklik yoksa hayat da yok demektir. Hayatın olmadığı yerde ise insan, olgular, tarih, toplum, gelenek, teamül değil, yasa, kanun, yönetmelik, bürokrasi ve dayatma vardır.

Hâlbuki esneme adalet demektir.³² Adalet ise tarihte kalıcı olmanın yegâne düsturudur. İhsan Fazlıoğlu *Akıllı Türk Makul Tarih* adlı eserinde adalet ile tarihte kalıcı olmak arasında bir rabıta kurar ve bu rabıtanın delili olarak İbn Haldun’u medlülü olarak da Osmanlı İmparatorluğunu gösterir: “Memlûklu

29 Hüsamettin Arslan, “Aydınlanmış Ulus-Devletten Demokratik İmparatorluğa”, *Kritik Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 8, 2016.

30 Arslan, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakârlar*, s. 97.

31 Ömer Dinçer, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak, Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 293.

32 Bkz. Kasım Küçükalp, “Ötekine Yönelik Etik Refleksiyonun İmkânı Olarak Adalet”, *Ahlak ve Başkası Modern Felsefede ve İslam Düşüncesinde Öteki*, Ed. Lütfü Sunar & Selami Varlık, Nobel Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 61-87.

meşhur âlim ve bürokrat İbn Haceri'l-Askelânî (öl. 1449), *Enbâu'l-ğumr fi eb-nâi'l-umr* adlı eserinde, Memlûk Devleti'nin hem Osmanlı hem de Memlûk coğrafyasını tehdit eden Timur istilasını *bir rüzgâr gibi geçici*, Osmanlı varlığını *bir derya gibi kalıcı* ise gördüğünü vurguladıktan sonra şöyle der: " İbn Haldûn'un pek çok kez şöyle dediğini işittim: Mısır Devleti için Osmanoğlu'ndan başka korkulacak bir tehlike' yoktur." İbn Haldûn (öl. 1406) gibi tarihi iyi okuyan bir düşünürün, henüz İstanbul'u fethetmemiş; üstelik Ankara savaşında Timur'a yenilmiş ve fetret devrini yaşayan Osmanlı Devleti'ni kalıcı görmesi -ki İbn Haldûn'un tespitinin ne kadar doğru olduğuna tarih şahittir- için ne tür bir gözleme dayandığını düşünmek, tarihte kalıcı ile geçici olanı idrak etmek için iyi bir başlangıç olabilir. Başka bir deyişle, İbn Haldûn'un Osmanlı için karar verirken yaslandığı ilkeleri/illetleri yakalamak, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve hempalarının -şimdilerde buna NATO diyorlar- yeryüzünde estirdikleri terörün ve kalkıştıkları işgalin kalıcı mı, geçici mi olduğunu tespit etmek için elzemdir. Öyleyse sorumuzu şöyle dile getirilebiliriz: Bir siyasî irâdeyi yeryüzünde kalıcı veya geçici kılan nedir/nelerdir?"³³ Yalnızca *adâlet* üzerine kurulu bu siyaset, *meşveret* ile yürür, *liyâkat* ve *ehliyete* dayanır, nesne ile teması sürekli kılar, *bilgi* ile bunu üreten *bilgine* saygı gösterir, insanı önceleyen ve tebcil eden, insanı ümit olarak gören bir çerçeve inşa eder."³⁴ İbn Haldun'un adalet ile kalıcılık arasındaki kurduğu ilişki Osmanlı'nın siyasi iktidar olma yolunda başvuracağı bir araç olmaktan ziyade adaletin imparatorlukla izdivacının tarihte kalıcılığın teminatı olabileceği şekilde de okunabilir. Zira adalet güçsüz tahakkuk edemeyeceği gibi, adaletin olmadığı gücün de tarihte kalıcı olma imkânı yoktur.

Osmanlı imparatorluğu özelinde imparatorluğu kuran inanç (itikât), sürdürülmesini sağlayan ise adalettir (fıkıh). İnancı da adaleti de mümkün kılan ise insan ve bilgidir. Ancak ulus-devletle sermaye-devlet, yani sermaye ile devletin birliği tesis olunur. Mutlak monarşilerde de kapitalizm devlet tarafından desteklenir, devlet bir aktör olarak ekonomik sürecin içindedir.³⁵ Çünkü ulus-devlet, doğası itibarıyla farklı olan şu iki ögenin bir araya getirilmesidir: ulus ve devlet. Fakat ulus-devletin ortaya çıkabilmesi için önce sermaye-devletin ortaya çıkmış olması, yani sermaye ile devletin bir araya getirilmiş olması gerekir.³⁶ Ulus hassasiyeti kan bağına dayalı bölgesel ve dilsel topluluklar temeline dayanır. Fakat ulusun sırrı bunların hiçbirinde değildir:

33 Fazlıoğlu, *a.g.e.* s. 15.

34 Fazlıoğlu, *a.g.e.* s. 18.

35 Karatani, *a.g.e.* s. 245.

36 Karatani, *a.g.e.* s. 290.

Ulus sırf böyle toplulukların varlığı nedeniyle oluşmaz, ancak sermaye-devletin belirmesinden sonra ortaya çıkar.³⁷

Ulus, mutlak egemenin bir burjuva devrimiyle devrilmesinden sonra, her birey özgürlük ve eşitliğe sahip olunca ortaya çıkar. Fakat bunlar tek başına yeterli değildir. Bireysel özgürlük ve eşitliğe ek olarak bir dayanışma duygusuna da ihtiyaç vardır. Sözelimi Fransız Devrimi'nin sloganı "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik"tir. Burada özgürlük ve eşitlik akıldan türeyen kavramlardır, fakat kardeşlik başka bir düzene aittir: Bireyleri birbirlerine bağlayan bir dayanışma duygusuna delalet eder. Bir ulusun böyle bir dayanışma duygusuna ihtiyacı vardır. Aile ya da kabile topluluğu içindeki sevgiden farklı, daha önceki bağlarından kopmuş insanlar arasında doğan yeni bir dayanışma duygusudur bu.³⁸

Ulusu tek başına ekonomik ya da siyasi çıkar bağlamında anlayamayız: Metafizik bir boyutu da vardır. Fakat buradan, ekonomi ya da politikadan farklı olarak, ulusun ruhsal bir düzlemde var olduğu sonucu çıkmaz. Buradan çıkan sonuç basitçe, ulusun karşılıklılığa, yani bir meta ekonomisinden temellenen mübadele tarzından farklı bir mübadele tarzına dayandığıdır. Ulus, meta mübadelesi ekonomisinin temellerini sarstığı komünal topluluğun hayali yeniden tesisidir. Sermaye-devlette olmayan duyguyu aşılır.³⁹

Yine bu bakımdan, ulus bir hayali cemaattir. Kapitalist ekonominin ürettiği gerçek eşitsizlikler, özgürlük ve eşitliğin olmaması, ulusta hayali bir biçimde telafi edilir ve çözüme bağlanır. Dahası ulus karşılıklılık ilkesine dayanan bir komünal topluluk hayalini gerektirir ve bu devletin yönetme aygıtlarından ayrıdır. Dolayısıyla ulus bir eşitlik talebidir, devlet ve sermayeye karşı eleştirel bir protestoyu üstü kapalı olarak içinde barındırır. Fakat aynı zamanda, sermaye-devletin yarattığı çelişkilerin hayali bir çözümü olan ulus, sermaye-devleti çöküşten de korur. Yani ulus doğası itibarıyla muğlaktır. Argümanıma, ulus-devlet olarak adlandırdığımız şeyin aslında Sermaye-Ulus-Devlet olarak anlaşılması gerektiğini ifade ederek başlamıştım. Kapitalist ekonomi (duyarlık) ve devlet (idrak), ulus (hayal gücü) tarafından bir arada tutulur.⁴⁰

Emperyalizm bir ulus-devletin başka bir ulusu imparatorluğun yönetme ilkesi olmaksızın tahakküm altına almasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Batılı güçlerin çok geçmeden Arap milliyetçiliği gibi bir tepkiyle

37 Karatani, *a.g.e.* s. 291.

38 Karatani, *a.g.e.* s. 294.

39 Karatani, *a.g.e.* s. 298.

40 Karatani, *a.g.e.*, s. 304.

karşılaşmasının nedeni budur.⁴¹ Sonuç olarak imparatorluğun hâkimiyeti kabile ayaklanmalarına neden olurken, emperyalizmin hâkimiyeti milliyetçiliğe yol açar. Böylece emperyalizm -yani bir ulus-devletin başka halklar üzerindeki hâkimiyeti- hiç de böyle bir niyeti olmamasına rağmen nihayetinde yeni uluslar yaratır.⁴² Bir ulus-devlet hiçbir zaman yeni açılmış beyaz bir sayfa üzerinde kurulmaz. Hâlihazırda var olan bir toplum zemininde doğar.⁴³

Ulus-devletin tarihin sonunda bulunan nihai birim olmadığı da açıktır. Modern ulus-devlet eski dünya imparatorluklarının olumsuzlanması ve parçalanmasından doğmuştur; fakat bu, eski dünya imparatorluğuna ve burada var olan kültürel ve dinsel komünallığe geri dönme itkisini daima barındıracağı anlamına gelir. Böyle bir durumda, eğer tek bir ülke imparatorluğu yeniden kurma girişimine ön ayak olursa, sonuç ancak emperyalizm olabilir.⁴⁴ Geçmişini reddederek, sıfırlayarak, sıfır noktasından yeni, yepyeni bir toplum “yaratma” düşü kurmak Tanrı olmaya soyunmaktır. Bedeli travmatik bir fiyaskodur. Politik terimlerle dile getirmek gerekirse modern zamanların bütün “büyük” devrimleri “Aydınlanma projeleri”dir. Yirminci yüzyılın bütün devrimleri büyük “darbe”lerdir ve “devrim” radikal darbedir.⁴⁵ Ulus-devlet geçmişi reddetmeye, tarihin sıfır noktasına dönmeye yönelik devrimci bir hamle olarak taravatik bir fiyaskoya davetiye çıkarmaktadır.

İmparatorluğun Halkı versus Ulus-devletin Kitleleri

Ulus-devletin halkı Fransız tıp asıllı bir antropolog olan Gustav Le Bon'un (1841-1931) *Kitleler Psikolojisi*⁴⁶ adlı kitabında anlattığı kitledir. Sadece özel zamanlarda bira araya gelen, şiddete ve tahrike mütemayil, kendi kişiliği ve kimliğinden bihaber anonim bir kitledir. Bilinçaltı ile hareket eden organize bir sürüdür. Zihniyetin tek-tipleşmesi kanununa tabidir. Bunun için ulus-devletin yaşayan bir halkı değil, cesetleri vardır. Ancak aynı kitle millet olmaya çalışan halkları körü körüne boyun eğen koyunlar olarak nitelemekten de geri kalmaz. Bu anlamda mesela “Türk milletinin koyunluğunu eleştirenler, koyun kelimesinin halk arasında çağrıştırdığı, ama hiç de menfî

41 “Batı Avrupa ve Rusya'nın saldırı tehdidi altındaki Osmanlı 'İmparatorluğu', imparatorluğunu bir ulus-devlete dönüştürmeye çalıştı, fakat bu çaba en nihayetinde imparatorluğun çok sayıda ulusa bölünmesiyle sonuçlandı. Osmanlı toplumu Batılılaşma çabası güderken, aynı zamanda Batı'ya karşı direnmek için İslam'da bir temel bulma arayışındaydı. Günümüzün baskın İslamcılığı büyük ölçüde bu dönemin bir ürünüdür.” Karatani, *a.g.e.* s. 310.

42 Karatani, *a.g.e.* s. 311.

43 Karatani, *a.g.e.* s. 311.

44 Karatani, *a.g.e.* s. 374.

45 Hüsamettin Arslan, “Aydınlanmış Ulus-Devletten Demokratik İmparatorluğa”, *Kritik Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 8, 2016.

46 Osmanlıcaya *İlm-i Ruh-i İctimai* adıyla tercüme edildi.

olmayan itaat etme, boyun eğme cihetini öne çıkartırlar. Ancak unutulmuş nokta, bu eleştiri ancak ve ancak başka bir cihet adına yapılırsa anlamlıdır. Başka bir deyişle, rahatsızlık veren itaat etme ve boyun eğme eylemleri değil, kime itaat edildiği ve nereye boyun eğildiğidir. Çünkü sömürgeci kapitalist güç, kendine itaati ve boyun eğmeyi zorlaştırdığı, direnmeyi sürdürdüğü için Türk'ün koyunluğunu yani mensubiyetini tahkir eder.⁴⁷ Buna göre ulusal bir kitle oluşturmak isteyenler buna karşı çıkanları koyun bir halk diye nitelendirirler. Ancak sorun koyun olmak değil, hangi sürüye mensup bir koyun olduğudur. “Çünkü sömürgeci kapitalist gücün daveti kendi sürüsüne katmak üzerinedir; aralarında *sadakatın, şefkatin, birbirine muvafakatin, ülfetin ve itaatın olmadığı, birbirine sürtünmekten, temas etmekten kaçınan, birbirine menfaati değil faydası dokunan, millet anlamında değil yığın anlamında bir sürü*. Ancak böyle bir sürü üretim-tüketim denklemi içinde yaşayabilir, sağlanabilir, yönlendirilebilir. Böyle bir sürü bilgi ve adalet yani nizâm-ı âlem için savaşmaz, yakıp yıkar, yer-içer-sevişir.”⁴⁸ Yakın tarihimiz Türk milletinin sürü olma, yani *sadakatın, şefkatin, birbirine muvafakatin, ülfetin ve itaatın olduğu, birbirine sürtünmekten, temas etmekten hoşlanan, birbirine menfaati dokunan, birbiri için yaşayan, kısaca birlikli ve dirlikli olmaya çalışan* biçiminde özetlenebilecek sıfatlarını törpüleme tarihidir.

Ulus-devletin kitlesine karşın imparatorluk halkının kendi bütünlüğünü, sadakatini, şefkatini ve ülfetini koruduğu bir hukuku vardır. Zira bir dünya-imparatorluğuna kapsadığı tek tek toplulukları aşan bir hukuk ancak onları bir arada tutabilir. Bu hukuk yalnızca çeşitli kabile ve devletlere nasıl hükmedeceğini değil, kendi “arasındakini” nasıl sağlama alacağını da göz önünde bulundurması gerekir.⁴⁹ Kendi aralarında bir hukuku olmayanlar kitlelerdir. Kitle olmak hukuksuz, herhangi bir şeye itaat etmeyen, varlığını ve gücünü sadece içinde yer aldığı kalabalıktan alan, ilkesiz bir grup anlamına gelir. Bununla birlikte Locke ve burjuva devrimlerinden sonra ortaya çıkan filozoflar her bireyi özne olarak görüyor, “toplum sözleşmesi” anlayışlarını bu bireylere (ulus kimliğine sahip halka) dayandırıyorlardı. Fakat Hobbes için egemenin kendisi hariç herkes egemenin tebaasıydı. Kolektif ulusal özne, öznelere mutlak egemene tabi olmasıyla birlikte doğmuştu.⁵⁰

47 Fazlıoğlu, *Akıllı Türk Makul Tarih*, s. 46.

48 Fazlıoğlu, *a.g.e.* s. 46.

49 Karatani, *a.g.e.* s. 160.

50 Karatani, *a.g.e.* s. 243.

İmparatorluğun Bakiyesi Türkiye’de Ulus-devletin Bunalımı

İmparatorluğun bakiyesi ülkelerin ulus-devlet tecrübeleri bunalımlarla doludur. Bunalım bir tercih değil bir kaderdir, geçici ve dönemsel değil, kangren gibi kalıcıdır. Bu anlamda Türkiye’nin bunalımı bir mukadderattır. İmparatorluk kumaşından ulus-devlet elbisesi dikmek istemiştir. Ortaya giyilebilecek bir elbise çıkmadığı gibi kumaş da her geçen gün ziyan olmaktadır. Ortada bir tuhaflik ve olağanüstü bir durum vardır. Türkiye Cumhuriyetinin, sıra dışı şartlarda ve farklı öncelikler esas alınarak kurulması anlamsız değildir. “Osmanlı’nın uzun bir gerileme ve çöküş döneminden sonra tarih sahnesinden çekildiğini gören ve bu tarihi kırılmaya ve travmaya bir cevap olarak Cumhuriyeti kuran kadrolar, vatansız, milletsiz ve devletsiz bir bekanın mümkün olmadığını görmüşlerdi. Fakat kurdukları Cumhuriyet bir kriz dönemi ideolojisine dayanıyordu. Krizin merkezinde imparatorluk-tan ulus-devlete, milletten ulusa, dini bir gelenekten seküler bir moderniteye geçişin sancıları vardı.”⁵¹ Söz konusu sancılı durum gittikçe bir travma haline dönüştü. Zira din ve millet gibi yerli yerine oturtulamayan iki büyük kavram ulus-devletin gölgesinde bir imkân, gelenek ve potansiyel bir güç ve dinamizm unsuru olmaktan çıkarak birer tehdit olarak görülmeye başlanmıştı. Bu ortamda dini yaşamın özgürleşmesi irticaya, kontrol altına alınmamış millet unsurlarının varlığı ise bölücülüğe yol açacağı korkusuyla acil önlemler almaya girişti. Dinin potansiyel tehdidine seküler-modernleşmeci tepkilerle, farklı milletlerin kontrol edilemeyeceği korkusu ile etnisiteye dayalı ulus-devlet ve toplum tasavvurunun sınırları çizilmeye başlandı.⁵² Haliyle ortaya etno-seküler bir refleks çıktı. Bu etno-seküler refleksle göre “din, seküler modernleşmenin önünde bir engeldi çünkü dünyevi bir varlık tasavvuruna ve insan anlayışına imkân vermiyordu. Sosyal planda ise dinin etnik-kimliklerin üzerinde bir aidiyet sunması, etno-seküler ulus-devlet projesine bir engel teşkil ediyordu. Dinin bir ‘araz’ olarak gördüğü etnisiteler mutlak ve kurucu bir değer haline geldiğinde, öteki etnisitelerle çatışması kaçınılmazdı.”⁵³ Bu durumda Cumhuriyet mühendisleri için Anadolu sathında “Türk”ten başka herkes bir tehditti ve ortadan kaldırılmalıydı. Buradaki ‘Türk’ de şüphesiz yeni bir kurgudan ibaretti. Millete değil ulusa atfen kullanıyordu. Sonunda bu kurguya ve bağlama aykırı olan herkes hasım ilan edildi. Mesela “İttihat ve Terakki kadroları ve Cumhuriyetin kurucu elitleri, Osmanlı’daki anasır milliyetçiliğine cevap olarak etno-seküler Türk milliyetçiliğini savundu. Ayrıca merkezi kontrolü ve güvenliği sağlamak adına kozmopolit ve çoğulcu

51 Kalın, *a.g.e.* s. 31.

52 Kalın, *a.g.e.*, s. 33.

53 Kalın, *a.g.e.*, s. 35.

toplum yapısının yerine homojen, merkezîyetçi ve güvenlik-eksensli bir devlet ve toplum yapısı inşa etmek istedi. “Millet” kelimesinin geleneksel manasının ihtiva ettiği geniş semantik alan, yeni ulus-devlet modeliyle daraltıldı ve mekanikleştirildi.”⁵⁴ Semantiğin daraltılması ufkun ve derinliğin yokluğunu da beraberinde getirdi. Devlet ile millet arasındaki organik bağlar yerini mekanik ilişkilere bıraktı.

Devletin mekanik bir tarzda kurgulanması devletin milleti terbiye ettiği bir sürece dönüştü. Sürecin sonucunda ise “Cumhuriyetin “ulus-devlet” olma projesi, kısa sürede bir “devlet-ulus” olma projesine dönüştü.”⁵⁵ Zaten kurgulanmış bir ulus tabandan evrim yoluyla değil, tavandan devrim yoluyla mümkün olabilirdi. Devlet-ulus olarak milleti terbiye etmek ve yeniden yaratmak için devlet, her türlü değişimin ve gelişmenin yegâne patronu haline geldi. Çünkü muhayyel bir millet yaratmak için devlete ihtiyaç vardı, modern ulus-devlet ise bunu sadece yegâne patron olan devlet yapabiliyordu.⁵⁶ Burada şu hususun altını önemle çizelim ki, bu söylenenlerden gerçekte “Türk milleti” diye bir şeyin olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Tarihsel olarak Türk boylarına kadar giden, Türkçe konuşan, Türkçe metinler yazan, kendini Türk olarak tanımlayan bir insan topluluğu hep var olmuştur. Bununla birlikte modern ulus-devletlerin tanımladığı şekliyle bir “Türk milleti”nin kurgulanışı, 20. yüzyılın başlarında Türkiye’nin Cumhuriyeti kuruluş dönemine denk gelir. Aynı şey Araplar, Kürtler, Arnavutlar, vd. için de geçerlidir. Çünkü ortada henüz modernite diye bir şeyin olmadığı zamanlarda bir topluluğu millet yapan şey etnik köken, ırk yahut dilden ziyade din, adalet, düzen, erdem gibi temel ve evrensel değerler olduğu, millet dediğimiz şeyin bu unsurların üzerine kurulu bir kültür ve medeniyet kodu olduğu kabul edilirdi. Ulus- devlet ise bu unsurların varoluşunun aktörü ve teminatı olarak yalnızca kendisini görür. Hatta kendisini bunların üstünde bir konuma yerleştirir. Bunun içindir ki meşruiyetin merkezi olarak milleti, tarihi yahut geleneği değil kendisini adres gösterir. Şüphesiz bu türden bir zihniyet, devlet ile millet, siyaset ile devlet, yöneten ile yönetilen, şehir ile taşra, merkez ile çevre arasında derin uçurumların doğmasına zamanla bunların arasındaki derin bağların kopuşuna neden olmuştur.⁵⁷ “Cumhuriyet elitlerinin ulus-devlet eliyle gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme projesi, bu yüzden derin bir yabancılaşma tarihidir. Saf medeniyet ve muhayyel Türk tipolijisine bir türlü uymayan Anadolu insanı, Türk’üyle, Kürt’üyle, Müslümanıyla,

54 Kalın, *a.g.e.* s. 35.

55 Kalın, *a.g.e.* s. 64.

56 Kalın, *a.g.e.* s. 64.

57 Kalın, *a.g.e.* ss. 64-65.

Hristiyanıyla, bu tek-tipleştirme projesine karşı genellikle mesafeli olmuş, bazı dönemlerde aktif ve pasif direniş göstermiştir.”⁵⁸ Zira imparatorluğun kumaşından bu türden elbiselerin çıkması mümkün değildir, eğer böyle bir elbise bir şekilde dikilmiş ve zorla bir milletin üstüne giydirilmeye çalışılmışsa milletin direnişi ile karşılaşılması mukadderdir.

Sonuç

Bu makalede imparatorluk ve ulus-devlet gramer ve mantık metaforundan hareketle yeniden yorumlanmaya ve tahayyül edilmeye çalışılmıştır. Zira ister tarihsel bir olguyu ister zihinsel bir kavramı anlama ve yorumlama faaliyeti olmuş bitmiş bir duruma değil, yeniden okuma, anlama ve yorumlama sürecine atıfta bulunur. Bu kontekste gramer ve mantık metaforları bir imkâna ve zorunluluğa işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Gramer hep bir imkân olarak karşımıza çıkar. Gramer dilin kemiği olarak kendisiyle anlamaya çalıştığımız metaforun yaşayan haline işaret eder. Bu anlamda gramer olarak imparatorluk bir imkâna ve *de facto* bir duruma çağırır bizi. Ulus-devlet ise değişmezlik ve zorunluluk olarak bizi *a priori* mekanik bir duruma zorlar. Söz konusu gramer-mantık metaforun kendisini inşa ettiği zemin ise ontoloji ve ideoloji olmaktadır. Buna göre imparatorluk ontolojik bir gramer olarak tahayyül edilmiş, farklılık, derinlik, otantiklik, adalet, liyakat, esneklik, gelenek, hetorejenlik ve kozmopolit kavramları ekseninde *de facto* bir durum olarak konumlanmıştır. İmparatorluğa atfedilen bu niteliklerin olgusal ve tarihsel varlığına ilişkin zaman zaman örnekler verilse de asıl meselemiz imparatorluklar değil imparatorluktur. Diğer yandan ulus-devlet ise, benzerlik, eşitlik, yapaylık, elitlik, katılık ve homojen kavramları ekseninde *a priori* bir zorunluluk dayatması olarak konumlanmıştır. İmparatorluktan ulus-devlete geçişin bir ufuk ve eksen küçülmesi, felsefi olarak ontolojiden kopuşu, sosyolojik olarak halktan kitleye geçişi, ekonomik olarak paylaşımcı ve dayanışmacı yapıdan sermayenin merkezileştiği kapitalist sisteme dönüşü, etik olarak adaletten ayrılışı, politik olarak ise millettten etno-seküler ulusçuluğa geçişi temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Bugünün vülger imparatorluk kurgusu, imparatorluğun kendisine odaklanmaktan ziyade onu saltanat, veraset, fetih, kılıç, savaş, hilafet, harem, saray, despot ve otoriter nitelikleri ile anmaktadır. Hâlbuki imparatorluk geçmişin tecrübelerinin değişmez taklitleri değil, geleceğin yeniden inşası yolunda bir tahayyüldür. Vülger imparatorluk kurgusu farklılık, derinlik, otantiklik, adalet, liyakat, esneklik, gelenek, hetorejenlik ve kozmopolit kavramları gibi

58 Kalın, *a.g.e.* ss. 64-65.

kavramları anlayabilecek düzeyde değildir. İster imparatorluktan yana olsun isterse karşı olsun imparatorluk kavramından anladığı tarihsel olanı taklit etmek veya bu taklide karşı çıkmaktır. Hâlbuki imparatorluk tarihsel olanı taklit değil, tarihi olanı tahayyül etmektir. İmparatorlukların tarihsel tecrübeleri değişmiş, dönüşmüş, evrilmiş veya devrilmiş olabilir ama bir tahayyül olarak imparatorluk kendisini karakterize eden kavram ve ilke bağlamında her daim karşımızda, hafızamızda ve idealimizde yaşayan bir gelenek olarak *de facto* var olur.

Son olarak imparatorluk ve ulus-devlet karşılaştırması adeta bir laboratuvar gibi karşımızda duran imparatorluk bakiyesinden ulus-devlete geçiş yapmaya çalışan Türkiye üzerinden çok yüzeysel anlamda birkaç fırça darbesiyle okunmaya çalışılmıştır. Burada da temel meselemiz aslında somut tarihsel ve olgusal bir durum olarak Türkiye'nin yaşadığı bunalımlar değil, söz konusu bunalıma neden olan zihniyet ile ilgilidir. Çalışmamız konu edindiği iddiaları vaz etme ve temellendirme açısından yetersiz olsa da bu türden konuların ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirmesi bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacağından şimdilik bununla yetiniyoruz. Bununla birlikte bu makale bu türden konuların salt epistemik ve objektiflik düzleminde anlaşılmasının her zaman ve zeminde doğru olmayabileceğinin bir işareti olarak yeni denemelerin ve ufukların bazen ele aldığımız konunun tam kalbine götürebileceği ihtimaline bel bağlayarak yazılmıştır.

Kaynakça

- AKGÜN, Mehmet, *Materiyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara, 2005.
- ALPER, Ömer Mahir, *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ARSLAN, Hüsametttin, "İmparatorluğun Dansı", *Derin Tarih*, Nisan, 2017.
- ARSLAN, Hüsametttin, "Aydınlanmış Ulus-Devletten Demokratik İmparatorluğa", *Kritik Der-gisi*, Yıl: 1, Sayı: 8, 2016.
- ARSLAN, Hüsametttin, "Mütercimim Önsözü", *İnsan Bilimlerine Prolegomena*, der-çev. Hüsa-mettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- ARSLAN, Hüsametttin, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakârlar Meçhul Okurla Söyleyişler*, Pa-radigma Yayınları, İstanbul, 2012.
- BAYRAKTAR, Levent, "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve İlk Temsilcileri", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 28, 1998, ss. 62-72.
- DEMİR, Remzi, *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi*, (Eski Felsefe), Cilt: I, Lotus Yayınları, Ankara, 2005.

- DİNÇER, Ömer, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak, Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.
- DURALI, Ş. Teoman, *Çağdaş Küresel Medeniyet Anlamı, Gelişimi Konumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *Akıllı Türk Makul Tarih*, Papersense Yayınları, İstanbul 2014.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *Derin Yapı İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Kavramsal Çerçevesi*, Papersense Yay. İstanbul, 2014.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *Kayıp Halka İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, Papersense Yay. İstanbul, 2014.
- FAZLIOĞLU, İhsan, *Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*, Papersense Yay. İstanbul, 2016.
- GENCER, Bedri, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Doğu Batı Yay. Ankara, 2012.
- GÖÇEK, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi, imparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999.
- GUTAS, Dimitri, *Arapça Düşünce Yunanca Kültür Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev. Lütfi Şimşek, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003.
- HAROLD, J. Laski, *A Grammar of Politics*, London: Allen & Unwin, 1925.
- KALIN, İbrahim, *Akıl ve Erdem Türkiye'nin Toplumsal Muhayyilesi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- KARATANI, Kojin, *Dünya Tarihinin Yapısı & Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzına*, çev. Ali Karatay, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.
- KESKİNTAŞ, Orhan, *Adalet, Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- KÜÇÜKALP, Kasım, "Ötekine Yönelik Etik Refleksiyonun İmkânı Olarak Adalet", *Ahlak ve Başkası Modern Felsefede ve İslam Düşüncesinde Öteki*, Ed. Lütfü Sunar & Selami Varlık, Nobel Yayınları, İstanbul, 2017.
- MAKDİSİ, Georg, *İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim*, çev.: Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.
- MORAN, Dermot, "The Destruction of Destruction: Heidegger's Versions of the History of Philosophy", ed. Karsten Harries, Christoph Jamme, *Martin Heidegger: Politics, Art and Technology*, Holmes & Meier, New York, 1994.
- MÜNKLER, Hefried, *İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantiğı*, çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- NEGRI, Antonio, *Porselen Yapımı Politikanın Yeni Bir Grameri İçin*, çev.: Elyasa Koytak, Monokl Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZEL, Mustafa, *Roman Diliyle Siyaset*, Küre Yayınları, İstanbul, 2018.
- RORTY, Richard, *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, çev.: Mehmet Küçük – Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAID, Edward, *Şarkiyatçılık (Batı'nın şark Anlayışları)*, Çev. Berna Yıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 2017.
- SANDERS, Barry, *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*, Çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

- SCHMITT, Carl, *Siyasal Kavramı*, çev.: Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul 2006.
- TOKU, Neşet, *Türkiye’de Anti-Materyalist Felsefe –Spirüalizm İlk Temsilciler-*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- ULUKÜTÜK, Mehmet, “Dinin Grameri Versus Felsefesinin Mantığı: İslam Düşüncesinde Dinî ve Felsefî Epistemeler Gerilimin Mantıksal ve Gramatik Temelleri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]*, cilt: III, sayı: 2, ss. 135-162.
- ULUKÜTÜK, Mehmet, “İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı”, *İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]*, Sayı:2, Yıl:1, 2010, ss. 249-288.
- ULUKÜTÜK, Mehmet, “Çağdaş Türkiye’de Felsefenin Osmanlıcasını Keşfetmek: Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 54, 2018, ss. 201-228.
- ÜNLÜ, Barış, “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:65, Sayı:3, 2012: 237-266.
- YÜCESOY, Hayrettin, *Ortaçağ İslam’ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti Dokuzuncu Yüzyılın Başlarından Abbasi Hilafetine Kadar*, çev. Ahmet Demirhan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

İmparatorluk ve Ulus Devlet

Mihriban Şenses*

Öz

Elinizdeki metinde tanımlarından, işleyiş mantığından, başarı ve başarısızlıklarından hareketle imparatorluk ile ulus devlet arasında kısa bir karşılaştırma yapılmış ve imparatorlukların ulus devletlere göre büyük ölçüde daha heterojen ve uzun süren siyasi birimler olduğu savunulmuştur. Ulus devlet ise milliyetçilik, ırkçılık, emperyalizm, Avrupa-merkezcilik, jakobenizm realitelerinden hareketle eleştiriye tabi tutulmuştur. Bilindiği üzere imparatorluklar büyük ölçüde etnik farklılıklar üzerine kurulu iken, ulus devletler diğer ideolojiler gibi Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik ideolojisi nedeniyle çoğu zaman etnik farklılıkları göz ardı etmiştir. Bu çalışmada imparatorluk ile ulus devlet arasındaki yapılacak kısa karşılaştırmadan sonra ulus devletlerin istisna, çok-uluslu devletlerin kural olarak görülebileceği ve Türkiye'nin de günümüzde halen "de facto imparatorluk" olması hasebiyle politik vizyonunu buna göre belirlemesi gerektiği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İmparatorluk, Ulus devlet, Millet, Milliyetçilik, Avrupa-merkezcilik.

Empire and Nation State

Abstract

This text makes a short comparison between the empire and the nation-state based on their definitions, logic of operation, successes, and failures and argues that empires were largely more "heterogeneous", long-standing political units than nation-states. The nation-state, on the other hand, has been subjected to criticism with reference to the realities of nationalism, racism, imperialism, Eurocentrism, and Jacobinism. As it is known, while empires are mostly based on ethnic differences, nation states often ignored ethnic differences due to the ideology of nationalism that emerged after French Revolution like other ideologies. After a short comparison between the empire and the nation state, this article suggests that nation-states can be seen as exceptions while multinational-states can be seen as a rule, and because Turkey still today is a "de facto empire", Turkey's political vision is required to be designated accordingly.

Keywords: Empire, Nation-state, Nation, Nationalism, Euro-centrism.

*Dr. Araştırma Görevlisi | Bursa Uludağ Üniversitesi | mihrisenses@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8021-9835 | DOI: 10.36484/liberal.599153

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 87 - 98.

Gönderim Tarihi: 31 Temmuz 2019 | Kabul Tarihi: 11 Eylül 2019

Giriş

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren politik hayatı ve politika teorisini meşgul eden en önemli konu “ulus-devlet krizi”dir. Bilindiği üzere bu kriz aynı zamanda küreselleşme ile ilişkilidir. Küresel ekonomik piyasanın, ulus üstü ve yerel siyasi yapılanmaların ortaya çıkışı, coğrafi sınırların ve uzaklıkların önemini *yitirmeye başlaması* ulus devleti aşındıran gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte ulus devletin merkezi gücü azalmıştır. 1970’lerde başlayan ekonomik bunalım, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi, SSCB’nin dağılması sonucunda “tek-kutuplu dünya”nın ortaya çıkması ile birlikte ulus devlet artık büyük ölçüde kontrol gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu minvalde hiper küreselleşmeciler sınırların ortadan kalktığını ve ulus devletin yok olmaya başladığını ileri sürmüşlerdir.¹

Michael Hardt ve Antonio Negri ünlü eserleri İmparatorluk’ta benzer bir tezi farklı boyuta taşımıştır. Onlara göre ulus devlet, emperyalizm ve kolonyal imparatorluklar aşılmış, onların İmparatorluk olarak nitelendirdikleri yeni küresel bir egemenlik sistemi ortaya çıkmıştır. Soyut emeğin (maddi olmayan emeğin) yükselişi, sömürünün belirli bir yerinin olmaması, disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçiş, geçmiş imparatorluklardaki gibi bir merkezin bulunmayışı (İmparatorluğun Roma’sı yoktur) Negri ve Hardt’ın sözünü ettiği yeni İmparatorluğun özellikleridir. Onlar için nasıl kapitalizm, feodalite sonrası ileri/ci aşamayı temsil ediyorsa, aynı şekilde İmparatorluk da emperyalizm sonrası ileri/ci aşamayı temsil eder. Çünkü bu İmparatorluk’ta aynı zamanda çoğul, heterojen, etkin, özgürlük arzusu taşıyan, İmparatorluğa (ortak düşman) karşı mücadele etme, otonomi ve demokrasiyi gerçekleştirme potansiyeline sahip “çokluk” unsuru bulunur. Bu nedenle Hardt ve Negri İmparatorluğu aynı zamanda bir fırsat olarak görür.²

Ancak onlar, ortaya koydukları teorinin Marksizm eleştirisi içermesi ve “naif optimizmi” hasebiyle Marksistlerin ve küreselleşme karşıtlarının eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Bu eleştirilere göre aslında emperyalizm ve ulus devlet ortadan kalkmamıştır; Amerika’nın mümkün hale getirdiği İmparatorluk, basitçe devrimi hazırlayabilecek bir fırsat olarak değerlendirilemez; ayrıca bahsi geçen teori aslında bir nevi Amerikan düzeninin övgüsü olarak da okunabilir.

Bugün ulus devletin miadının dolduğu veya güç kaybettiği eleştirileri aynı zamanda başka eleştirilerle de karşı karşıyadır. Örneğin karşıt görüş,

1 Muzaffer Çağlar Kurttaş, “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi,” *TESAM Akademi Dergisi*, Temmuz 2018, Sayı: 5(2), ss. 153-158.

2 M. Hardt ve A. Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.

küresel terörün artmasıyla birlikte ulus devletlerin gücünün azalmadığını, aksine arttığını savunur.³ Bugün ulus devlet krizi konusunda tercih edilecek iki yoldan söz edilmektedir: Ya yeni ulusal ideolojiler ve milliyetçilikle küreselleşmeye karşı mücadele edilecek ya da ulus devlet küreselleşmeye ayak uydurarak, çok kültürlülüğü tercih ederek kendisini revize edecektir.⁴

Bu metinde küreselleşme tartışmasına girmeksizin genel hatlarıyla bir imparatorluk⁵-ulus devlet karşılaştırması yapılmaktadır. Ancak yukarıda yer verilen tartışma da göz önünde bulundurularak ulus devletlerin istisna çok uluslu devletlerin ise kural olduğu söylenebilir. Elinizdeki çalışmada bu fikirden de hareketle bir ulus devlet eleştirisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bunun için öncelikle imparatorluk ve ulus devletin nasıl tanımlanabileceği konusunda kısa bir tartışma yürütülecektir. Daha sonrasında imparatorluğun işleyiş mantığı ve uzun soluklu oluşunun temelinde yatan saikler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından ulus devletin ortaya çıkışı, milliyetçilik, kolonyalizm, ırkçılık, Avrupa-merkezcilik ve emperyalizm ile bağlantılı olarak ele alınacaktır. Son olarak imparatorluk ile ulus devlet arasındaki farklılıklara değinilecektir. Sonuç bölümünde modern ulus devlet ve cumhuriyet paradigmasından, “ilerleme miti”nden hareketle geçmiş imparatorlukları (özelde Osmanlı’yı) acımasızca eleştirme alışkanlığının gayri adil olduğu, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’dan mutlak bir kopuş olarak görülemeyeceği ve günümüz Türkiye’sinin halen “de facto imparatorluk” olduğu öne sürülecektir.

İmparatorluk ve Ulus Devlet

“Gerçi biz evvelce de Türk’tük. Fakat kendimize Türk diyemedik. Türk sözü, birçok ırkları, kavimleri birleştiren bir imparatorlukta, bir kavmin diğerleri üstünde tahakkümünü hatırlatır ve onları gücendirir diye düşünülüyordu. Halbuki bu imparatorlukta yaşayan diğer ırkların, diğer milletlerin hepsi kendilerini, kendi milletlerinin adıyla tanır ve öyle anarlardı. Benim okuduğum asker mektebine Yemen’den, Kürdistan’dan veya sarayla hısım akraba olan Çerkes köylerinden getirilen imtiyazlı çocuklar, hep milliyetleriyle öğünürlerdi. Bize yukardan bakarlardı. Fakat biz Türkler, kendimizi anlatmak için ırk hüviyetimizi hiçbir zaman dile getirmezdik. İrkımızı da bilmez, ya inkar ederdik. Milletimizin adı geçmek lazım geldiği zaman kendimize sadece:

Osmanlı! der, geçerdik. Hatta dilimizin adı bile Türkçe değil, Osmanlıca’ydı. Tarihimizin de Osmanlı tarihi olduğu gibi. Reddedilen, inkar edilen Türk adına kimsenin sahip çıkmaması için her tedbir alınmıştı. Umumi kanaate göre Türk, kaba, görgüsüz ve kabiliyetsiz varlıktı....Bu milletin tarihi, Osman Gazi’nin çadır kurduğu Söğüt, yahut Domaniç yaylasından başlamıyordu. Milletin ilk varlığı da üç yüz çadır halkından ibaret

3 Kurttaş, a.g.m., ss. 158, 164.

4 Ergün Yıldırım, “Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik,” *Doğu Batı*, Ankara 2006, Sayı:38, s. 190.

5 Buradaki imparatorluk hiç kuşkusuz Negri ve Hardt’ın sözünü ettiği İmparatorluk değildir.

değildi. Bu milletin vatani, Osmanlı devletinin sınırladığı yerlerden bile büyüktü. Onun vatani Türk milletinin yaşadığı her yerdi. Gerçi bu vatan bölünmüştü. Parçalanmıştı. Millet yer yer esirdi. Fakat:

- Tarih birliği,
- Irk birliği,
- Dil birliği,
- Dilek birliği,

olunca, onun bir gün kurtulması, kalkınması ve kendi toprakları üstünde saltanatını kurması mukadderdir deniliyordu. Çünkü yeni görüşe göre, asolan milleti. Vatan, bu milletin yaşadığı her yerdi.”⁶

Şevket Süreyya Aydemir’den yaptığımız bu iktibas bile bize hiç kuşkusuz imparatorluk ile ulus devlet arasındaki farklılığa dair önemli ipuçları veriyor. Ancak bu farklılıkları tartışmaya açmadan önce belki de imparatorluğu ve ulus devleti tanımlamak gerekir. Aslında bu tanımların kendileri de ikisi arasındaki farklılıkları anlamamıza yardımcı olacaktır. Fakat buradaki amacımızın imparatorlukların ve ulus devletlerin tarihçesini veya farklılıklarını uzun uzadıya tartışmak olmadığını belirtmeliyiz. Bunlar, elinizdeki metinde sınırlı şekilde ve genel hatlarıyla ele alınacaktır.

İmparatorluğu büyük, çok farklı etnik toplulukları içeren, fetih yoluyla yaratılan, merkezi bir yönetim yapısına sahip siyasi bir birim olarak tanımlayabiliriz.⁷ Bir başka imparatorluk tanımı şu şekildedir: “Bir imparatorluk diktatöryal çok uluslu bir devlet olmanın ötesinde, son derece merkezileşmiş, toprakları bölgelere ayrılmış, kültürel olarak farklılıkların görüldüğü; merkezileşme, parçalanma ve farklılaşmanın örtüştüğü bir devlettir.” Pers, Roma, erken Bizans, Moğol, Osmanlı, Habsburg, Romanov, Fransız, İngiliz ve Sovyet siyasi yapıları birer imparatorluktur.⁸ Ulus devlet ise meşruiyetini (!) belirli bir coğrafya sınırları içindeki ulustan alan devlet biçimidir. Ulus devlet “ulusallaştırma”yı kendisine hedef edinmiş devlettir.⁹

İmparatorluklar daima uzun soluklu olmuştur; bunu, müzakereye, yeniden düzenlemeye elverişli yaygın, kalıcı ve esnek örgütlenme tarzlarına borçludurlar.¹⁰ “İmparatorluğun başarısı, birbirine karşı koyan iki fikrin çözümüne

6 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, ss. 47, 48.

7 Stephen Howe, *İmparatorluk*, çev.Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2015, s. 44-45.

8 Alexander J. Motyl, “İmparatorluğu Düşünmek”, Karen Barkey ve Mark Von Hagen (edit.) *İmparatorluk Sonrası/Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, çev.Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Kitap, 2012, s. 38.

9 Karen Barkey, “İmparatorluğun Sonuçlarını Düşünmek”, *İmparatorluk Sonrası/Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, çev.Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Kitap, 2012, s. 147.

10 Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar/Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev.Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Kitap, 2011, ss. 24-29.

dayanmaktadır: Parçalanma ve bütünleşme.”¹¹ Bu, fethedilen bölgelerin önce bölünmesi/parçalanması ve sonrasında yönetilmesi demektir. İmparatorluğun başarısının dayandığı bir diğer nokta yönetici sınıfın kendisini sürekli olarak yenileyebilmiş olmasıdır. İmparatorluk “doğası gereği” liyakat usulünü esas almıştır. Roma’da, Bizans’ta ve Osmanlı’da yöneticiler en yetenekli kişiler arasından seçilmiştir.¹² Çünkü aksi halde imparatorlukların farklılığı yönetebilmesi ve ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde imparatorluklarda farklılıkları tanımaksızın bütünleşme gerçekleşemez. Bu konularda Bizans, Roma İmparatorluğu’nun¹³; Osmanlı her ikisinin (kuşkusuz sadece Roma ve Bizans’ın değil) takipçisi olmuştur. İmparatorluklar yalnızca yönetim yapısı veya usulleri konusunda değil, aynı zamanda sosyo-kültürel anlamda da birbirinden beslenmiştir. Kültürel, bilimsel, ekonomik beslenme ve kaynaşma imparatorlukların güçlü, başarılı veya uzun soluklu olmasında rol oynamıştır.¹⁴ İmparatorlukların başarısının bir diğer sırrı bürokrasinin esnek yapısıdır. Hem Roma’da hem de Osmanlı’da bu esnek yapıyla karşılaşırız.

“Aziz selefleri gibi Osmanlılar da kendilerine yetki verilmediğinde dış bileyip yabancılaştırma gerekçesi bulacak ayrı bir devlet görevlisi ve idareci sınıfı ya da grubu yaratmamışlardı. Bu durum büyük ölçüde, elitlerin imparatorluk bünyesine dahil edilmesi pratiğinin, imparatorluğa aidiyet yönünde teşvik edici unsurlar sunmasından, bunun yanı sıra meşruiyet inşası ile kaynakların dağıtımına katkıda bulunmasından kaynaklanıyordu. Her iki imparatorluk da bürokrasiyi hafif tutmuşlardı. Bu imparatorluklar, ancak çok sonraları, bürokratik mevkilerin genişlemesi ve idarenin mevki beklentisi içinde olan insanlarla dolup taşması sonucu sendelemeye başlamıştı.”¹⁵

İmparatorlukla kısaca mukayese edeceğimiz ulus devlet mekanizması bilindiği üzere öncelikle Westfalya Antlaşması (1648), daha sonra Fransız Devrimi, Aydınlanma Düşüncesi ve Endüstri Devrimi ile birlikte şekillenmiştir. Öncelikle Fransa’da olgunlaşan ulus devlet, sonrasında Avrupa’ya, Asya’ya ve Afrika’ya yayılmıştır. Habermas’a göre bu devletler üç şekilde gelişmiştir: İlk “birbirinden ayrı yaşayan etnik grupların barışçı yollarla tek tek devletleşmesiyle değil, komşu bölgelere, soylara, alt-kültürlere, dil ve din topluluklarına sirayet ederek” ortaya çıkmışlardır. İkinci olarak ulus devletler halkların asimilasyonu veya baskı altına alınmasıyla gelişmiştir. Bu aşamada topluluklar

11 Barkey, *a.g.e.*, s. 30

12 Dündar Taşer, “Kanuni devrinde Türkiye’ye gelen Avusturya elçisi Busbeque[’in] [’p]adişahın etrafını ve Osmanlı ileri gelenlerini gördüm; bunların içinde mevkiini alın terinden, yeteneğinden, zekasından ve bilgisinden başka bir şeye borçlu olan tek adam yoktu” dediğini aktarmaktadır. Bu Busbeque’e göre Türklerin önlere çıkan engelleri aşabilmelerinin sırrıdır. Ziya Nur Aksun, *Dündar Taşer’in Büyük Türkiyesi/Osmanlı Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, ss. 87-88.

13 Polybius’a göre Roma, başarısını büyük ölçüde monarşiyi, aristokrasiyi ve demokrasiyi bir araya getirebilmesine borçludur. Hardt ve Negri, *a.g.e.*, s. 317.

14 Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*, ss. 33; 76, 77; 85-99.

15 Barkey, *a.g.e.*, s. 99.

homojen olmadığı halde homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü aşamada ulus devletler etno-milliyetçilikle birlikte daha radikal bir form kazanmıştır.¹⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere ulus devleti millet ve milliyetçiliği göz önünde bulundurmaksızın anlayamayız. Bazı tarihçiler millet ve milliyetçiliğin izlerini tarihin çok daha eski dönemlerine kadar sürse de, homojen bir millet ve buna dayalı milliyetçilik anlayışı modern çağın icadıdır. “Milletler, devleti yaratmaz (...) tersine, devletler milletleri yaratırlar” diyordu Hobsbawm.¹⁷ Ulus devlet de homojen bir topluluk, “hayali” bir cemaat olarak milleti yaratmıştır. Bu yaratım politik, entelektüel bir kurgu veyahut mitoloji etrafında şekillenir. Bu kurgu ve mitoloji modern çağa geçişle birlikte ortaya çıkan düzensizliğe bir “düzen” getirme çabasının ürünüdür.

“Bunalımlı düzensizlikle başa çıkmak için, toplumlar, yeni ilkeleri gerçekleştirme ve daha önceki yapıların artık gerçekleştiremediği fonksiyonları icra etme tarzları inşa etmelidirler...Yeniden bütünleştirme ve dengeleme mekanizmaları, geçişi yumuşatıp kolaylaştırabilir; bu tür mekanizmaların en önemlisi milliyetçiliktir...‘Komünal dayanışmayı ve rejimin meşruluğunu sürdürmek için, bir altın çağı yeniden başlatmaya kararlı arındırılmış bir milletin uyanışı etrafında yeni bir mitoloji inşa edilir.’¹⁸

Batı'nın ve Batılı ulus devlet anlayışının bize armağanı olan bu mitolojiyi Negri ve Hardt gibi teorisyenler patrimonyal ve mutlakiyetçi devlete bağlamıştır.¹⁹ Artık kralın ilahi bedeni yerine, ulusun tinsel kimliği toprak ve nüfusu ideal bir soyutlama olarak koyuyordu. Daha doğrusu, fiziksel toprak parçası ve nüfus, ulusun aşkın özünün uzantısı olarak düşünülüyordu. *Dolayısıyla, modern ulus kavramı monarşik devletin patrimonyal bedenini miras almış ve onu başka bir biçimde yeniden icat etmiştir...[U]lus, modernliği ve gelişmeyi sağlayabilecek tek ve eşsiz etkin araç olarak savunulmuştur... ‘Halk’ ulusun kökensel temeli olarak sunulsa da, aslında modern halk kavrayışı ulus-devletin bir ürünüdür ve ancak onun özgün ideolojik bağlamında varlığını sürdürür.*²⁰

16 Ali Osman Gündoğan, (Erişim: 01 Temmuz 2019). <http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Devlet-ve-Milliyetcilik.pdf>

17 Andrew Vincent, *Modern Politik İdeolojiler*, çev.Arzu Tüfekçi, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2006, s. 424. Devletlerin var olmak için milliyetçiliğe ihtiyaçları yoktur. a.g.e., s. 425. Bu “zorunluluk” ulus devlet ile birlikte ortaya çıkmıştır. Türkiye’de de devlet, “millet” yaratmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin kurucu elitleri ulus devlet inşa edebilmek için milliyetçiliğe sarılmıştır. Şerif Mardin ulus devlette bu ideolojinin neredeyse bir “din” olarak benimsenmesi konusunda şu sözleri sarf eder: “Mustafa Kemal’in ...işlediği büyük hatalardan bir tanesi, bir kaynak olarak seküler eğitimin ve bir ideoloji olarak milliyetçiliğin birlikte, İslam’ın yerini alabileceğine, Türkiye Cumhuriyeti’nin bu iki temel dayanağının İslam’ın bütün işlevlerinin yerini doldurabileceğine inanmasıydı”. Mardin, “Osmanlı İmparatorluğu”, *İmparatorluk Sonrası*, s. 177.

18 Vincent, a.g.e., ss. 390, 391.

19 Hardt ve Negri, a.g.e., s. 110.

20 Hardt ve Negri, a.g.e., ss. 111,112; 113-119.

İmparatorlukta devlet, meşruiyetini toplum dışı bir şeyden alır (Tanrı); aslında ulus devletin de meşruiyet kaynağı toplumun dışındadır (Akıl ve Bilim). Aydınlanma düşüncesinin altını çizdiği “ulusun egemenliği” kavramındaki ‘halk’ fiilen var olan halk değildir, Aydınlanmacıların kafasındaki ‘muhayyel’ halktır ve bu halk bir ‘kurgudur.’²¹ Aydınlanma Düşüncesi, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi ile olgunlaşan milliyetçilik ve ulus devlet anlayışı kuşkusuz bazı teorisyenlerin ileri sürdüğünün aksine yalnızca ekonomik nedenlere indirgenemez. Marksist düşünce ulus devleti ve milliyetçiliği kapitalizmin ekonomik mantığı ile izah etmiştir. Bu görüşe göre milliyetçilik “bir burjuva eğlencesi”dir; aslanan da milletlerin çatışması değil, sınıf çatışmasıdır. Devrim, sınıfların, kapitalizmin ve milliyetçiliğin aşılmasını gerektirir. Ancak milliyetçilik tek bir nedene indirgenemez ve Avusturyalı Marksist Otto Bauer’in ileri sürdüğü üzere millet de sınıfların ortadan kalkmasıyla buharlaşamaz.²² Aksine Bauer, “Bütün insanların milli kültürel cemaatleriyle bütünleşmesine, milletlerin kendi kaderlerini tayininin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine, milletlerin kolektif ruhi (geistig) farklılıklarının geliştirilmesine dikkat çekerek sosyalizmin yayılmasının milli cemaatlerin farklılaşmalarını gerektirdiğini” iddia etmiştir.²³ Batı tarihinde modern millet kurgusu, ulus devlet ve milliyetçilik doğal olarak kolonyalizme de eklenmiştir. Kolonyalizm, milliyetçilik, ırka dayalı ast-üst ilişkisi kurmacası Batı’nın kendi kimliğini inşa etmek için kullandığı son derece fonksiyonel ideolojik araçlara dönüşmüştür. Avrupa, kimliğini, başkalık yaratarak ve ötekileri kötüleyerek oluşturmuştur. Olumlu bütün nitelikler Batı toplumlarına; olumsuz nitelikler diğerlerine aittir. Batı toplumları “rasyonel”dir, diğerleri “irrasyonel”; Batı toplumları “gelişmiş”tir; diğerleri “gelişmemiş”; Batı “çalışkan”dır, Doğu “tembel” vs. Bu Avrupa-merkezci bakış açısı Edward Said’in deyimiyle Şark’ı yaratmış ya da “Şarklılaştırmış”tır. Ne ironiktir ki “eleştirel” düşünce geleneğinin önemli isimleri Marx ve Engels bile bu Avrupa-merkezci zihin setine sahiptir; çünkü onlar Avrupa kolonyalizminin “uygarlaştırma misyonu”nu savunmuşlardır.²⁴ Engels’in sözleri bunu daha açıklayıcı hale getirebilir:

21 Hüsamettin Arslan, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakarlar/Meçhul Okurla Söyleşiler*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 34.

22 Vincent, *a.g.e.*, ss. 392-395.

23 Vincent, *a.g.e.*, s. 395. Aslında sol düşünce milli karaktere doğrudan karşı çıkmamıştır. Hem sol hem de sağ düşünce zaman zaman milliyetçiliğe eklenmiştir. Bu bütünleşme ya da eklenmelerden de totaliter rejimler doğmuştur. “...Karl Popper’e göre milliyetçilik ‘açık toplum’un kurulmasını önleyen en büyük engellerden biridir...” Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı*, Ankara 2006, Sayı:38, s. 58.

24 Negri ve Hardt, *a.g.e.*, s.138,139; Vincent, *a.g.e.*, s. 393-395. Marx Hindistan’ın Batı toplumlarına benzeyerek ilerleyebileceğini düşünüyordu. Ona göre İngiltere’nin sömürgeciliğinden önce de Hindistan’da savunulacak bir şey yoktu. Negri ve Hardt, *a.g.e.*, ss. 134, 135.

“Bana göre, uygun koloniler, yani Avrupalı bir nüfus tarafından işgal edilmiş ülkeler –Kanada, Güney Afrika, Avustralya- bağımsız olacaktır. Diğer yandan, yalnızca egemenlik altına alınan yerli nüfusların yaşadığı ülkelerin – Hindistan, Cezayir, Hollanda, Portekiz ve İspanyol sömürgelerinin- yönetimi [devrimi takip eden] dönemde işçi sınıfınca ele geçirilmelidir ve bu ülkeler mümkün olduğu kadar hızlı bir biçimde bağımsızlığa kavuşturulmalıdır.”²⁵

Bu Avrupa-merkezci bakış açısı ve kolonyalizm ulus devletin şekillenmesinde etkili bir rol oynamıştır. Bunların yanı sıra hem neden hem de sonuç olarak görülebilecek milliyetçilik, jakobenizm, ırkçılık ve emperyalizm de ulus devlet ile bütünleşmiştir. Ulus devlet ırkçılık, “etnik milliyetçilik”²⁶ hastalığına yakalanmış ve bu hastalık dünyaya salgın gibi yayılmıştır. İrkçılık geçmiş imparatorlukların değil, kolonyal imparatorlukların ürünüdür. Örneğin Benedict Anderson’ın da belirttiği üzere on dokuzuncu yüzyıl İngiliz emperyalizmi apaçık şekilde ırkçıdır.²⁷ Ancak Batı toplumları kendi tarihlerini aklamak ya da meşrulaştırmak için emperyalizmi ve ırkçılığı zaman zaman geçmiş imparatorlukları ve özelde Osmanlı’yı suçlamak için bir silah olarak kullanmışlardır.

Ulus devlet ile birlikte tarihi yeniden yazanların oluşturduğu Avrupa merkezli tarih anlayışı savaşların ve emperyalizmin sürekliliğini vurgular. Bu anlayışa göre emperyalizm her zaman varolmuştur. Ancak üniversalist tarih anlayışını savunan Karam Khella’ya göre tarihin her döneminde emperyalizm yoktur.²⁸ Fakat Batı, kendini temize çıkarmak için emperyalizmi mesele Osmanlı’ya da teşmil edecek şekilde kullanmıştır. Emperyalizm Latince “imperium” kavramından türemiştir. Bir devletin sömürüye dayalı yayılmacılığını, ele geçirdiği topraklar ve devletlerin kaynaklarını kullanmasını, orada hüküm sürmesini, diktatöryal yönetimini, başka bir milleti, topluluğu kültürel, siyasi, ekonomik olarak egemenlik altına almasını ifade eder. Bu tanımdan hareketle geçmişteki imparatorlukların da emperyalist olduğu savunulmuştur. Ancak Eric Hobsbawm’ın da ifade ettiği üzere emperyalizm kelimesi 1890’lı yıllarda sömürgecilikle gündeme gelmiştir. İmparatorluk eski, emperyalizm yenidir.²⁹ Mesela Negri ve Hardt da emperyalizmi “Avrupalı ulus-devletlerin egemenliklerini kendi sınırlarının ötesine yayması” olarak değerlendirmiştir.³⁰ Gerçekten de kavram Marx’ın yazılarında bile geçmez.

25 Vincent, *a.g.e.*, ss. 393-394.

26 ‘Etnik milliyetçilik’ popülasyonu “imparatorluk” olan ülkeler için kanserojenidir.” Arslan, *a.g.e.*, s. 11-12.

27 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler/Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev.İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 110.

28 Karam Khella, *Tarihin Yeniden Keşfi/ Üniversalist Tarih: Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı*, çev. İsmail Kaygusuz, İstanbul, Su Yayınevi, 2005, s. 173-174.

29 Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s. 71.

30 Negri ve Hardt, *a.g.e.*, s. 16.

Daha sonrasında Lenin, “emperyalizm[i], kapitalizmin tekelci aşaması” olarak nitelendirmiştir.³¹ Kavram, 1870’lerde kullanılmaya başlamış, 1900’lü yıllarda giderek olumsuz anlamlar kazanmıştır.³²

Buradan hareketle emperyalizmi Osmanlı’ya teşmil etmenin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Emperyalizm sömürgecilik ve ırkçılıkla ilişkilidir ve ayrıca egemenliğin yayılma sürecinde dilin, dinin empoze edilmesini de içerir. Bu nedenle Osmanlı emperyalist olarak değerlendirilemez.³³

Bütün bunlardan hareketle kısaca imparatorluk ile ulus devlet arasında karşılaştırmalar ve onlar üzerine genellemeler yapabiliriz. Metnin başında da belirttiğimiz üzere imparatorluklar doğası gereği karma, heterojen, her zaman olmasa da genel olarak hoşgörülü iken, ulus devletler homojen, tektipleştirici siyasi birimler olarak değerlendirilebilir. Ulus devletler bazen liberal, bazen gelenekçi veya bütüncü görünümsergilemişlerdir. Hepsisi “çoğulcu demokratik parlamenter sistemi” benimsediklerini iddia etmiştir, ancak bagajlarında taşıdıkları ideoloji milliyetçiliktir. Bu nedenle dayatmacı, baskıcı veya dışlayıcı politikalardan vazgeçememişlerdir. Ulus devletler milliyetçiliğe, ırkçılığa, jakobenizme veyahut başka totaliter ideolojilere saplandıkları ölçüde daha anti-demokratik görünümsergilemişlerdir. İmparatorluklar çoğu zaman liyakate dayalı sistemler üretmişken, ulus devletlerde yönetim çoğu zaman para oligarşisinin eline geçmiştir. “[İ]mparatorluklar, [aynı zamanda] topraktan çok halkları, sınır bölgelerinden çok sınırları tanımalarıyla ulus-devletlerden ayrılmışlardır.”³⁴ Dil ve dolayısıyla düşünce bazında da imparatorluk ulus devlet karşısında daha heterojendir. “İmparatorluk dili he-

31 Howe, *İmparatorluk*, s. 36.

32 Hobsbawm, *a.g.e.*, ss. 71-72.

33 Batı bu tavrı yalnızca emperyalizm konusunda değil, aynı zamanda kölelik kurumunda da sergilemiştir. Bu bakış açısına göre Osmanlı’daki kölelik Batı’dakine benzer özelliklere sahiptir. Fakat mesela Helmuth von Moltke, Batı’nın Doğu’daki kölelik kurumu hakkındaki fikirlerinin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin bir Türk kölesiyle Amerika’daki siyahi arasında dağlar kadar fark vardır. Moltke bunu çok daha anlamlı şekilde izah eder: “Hatta bizim bu kelimeye verdiğimiz anlam bile oradakine uymaz. Abd (kul) kelimesi, bizim kullandığımızdan başka manaya gelir. Abdullah (hatta padişahın ismi olan) Abdül Mecid, ‘Allah’ın kölesi’ demektir. Herhangi bir Avrupa devleti, Doğu’daki bütün esirlerin azad edilmesini sağlasa, esirler bundan asla memnun olmayacaklardır. Daha çocukluğunda velinimetinin (kendisini bakıp besleyenin) evine giren esir, ailenin bir üyesi haline gelir. Yemeklerini evin oğullarıyla beraber yer; ev işlerini onlarla beraber yapar. Bunlar da öyle ağır şeyler değildir. Esirlik, hemen hemen sadece azad edilmekle son bulmaz; esirin bütün ömrü boyunca geçimi de sağlar. Çoğu zaman köle, evin kızıyla evlenir, eğer evin oğlu yoksa, efendisi onu kendisine mirasçı yapar. Padişahın damadları bile satın alınmış kölelerdir.” Dündar Taşer’den aktaran Aksun, *a.g.e.*, ss.86-87. Dündar Taşer’e göre de “Türk toplumunda, hiçbir zaman diğer sınıflardan ayrılan ve aşağı görülen bir köle sınıfı olmamıştır. Hatta çeşitli sosyal sınıflar arasında, büyük statü farkları da mevcut olmamıştır. Toplumun en aşağı tabakasında olması gereken köle, en yukarı tabakaya çıkabilmiştir. Bunda ise en büyük rolü, yeteneği oynamıştır.” Aksun, *a.g.e.*, ss.86-87. Mısır Çarşısı kapıcısının oğlu Ali Paşa’nın sadrazamlığa yükselmesi bunun örneklerinden yalnızca biridir.*a.g.e.*,s. 88. Bu konu ve İslam dünyası ile Avrupa’daki kölelik arasındaki farklılıklar için ayrıca bakınız, Howe, *a.g.e.*, ss. 93-95.

34 Whittaker’dan aktaran Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*, s. 31.

terojen, ulus dili homojendir; imparatorluk dili belirsiz, ulus dili kesindir; belirsizlik ‘demokratik’, ‘kesinlik’ totaliterdir.”³⁵

Sonuç Yerine: Osmanlı ve Türkiye

İmparatorluk ile ulus devlet karşılaştırmaları, bugünün penceresinden geçmişi yargılama amacı barındırdığı ölçüde problematik veya anakronistik karşılaştırmalar olarak değerlendirilebilir. Çünkü her sistemi, toplumu veya siyasi yapıyı içinde bulunduğu döneme veya çağa göre ele almak gerekir. Ulus devlet savunucuları (özelde Türkiye’de cumhuriyet savunucuları) bugün bakış açıları, kavramları, “doğru”larından hareketle geçmiş imparatorlukları (özelde Devlet-i Aliyye’yi) acımasızca yargılayabilmektedir.

Mesela yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere Batı dünyası ve zaman zaman Türkiye’ye Avrupa-merkezci ya da oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşan araştırmacılar, teorisyenler, “aydınlar” kavramın kendisi bile henüz kullanımda olmadığı halde Osmanlı’yı “emperyalist” olarak nitelendirmişler, politik, kültürel, ekonomik, bilimsel yapısını insafsızca eleştirebilmişlerdir. Bu eleştirilere göre imparatorluk “kötü”, ulus devlet “iyi”dir; imparatorluk “anti-demokratik”, ulus devlet “demokratik”tir; Osmanlı “teokratik”, ulus devlet “laik”tir; imparatorluk “hukuk-dışı”, ulus devlet “hukuk devleti”dir; vb. Halbuki Halil İncalçık’ın da belirttiği üzere Osmanlı’da şeriat dışında yüzlerce devlet kanunu bulunmaktadır ve imparatorluk bir anlamda hukuk devletidir.³⁶ Ayrıca İncalçık’a göre “[i]mparatorluk, bütün dinler, etnik gruplar, cemaatler üzerinde bir egemenlik şemsiyesi olarak kalmış; iç barış ve koruma dışında ortak bir ideolojiyi zorla kabul ettirmek gibi bir siyaseti asla benimsememiştir. Soyut bir değerlendirme yapmak gerekirse, durum imparatorluk rejimi için cidden bir başarıdır.”³⁷ Ulus devlet ile karşılaştırarak imparatorluğun başarısız olduğunu söylemek en hafif tabirlerle “sığlık”, adaletsizlik veya “dar görüşlülük” olabilir. Bugünün penceresinden geçmişi yargılamak kolaydır. Ancak unutulmamalıdır ki gelecek nesiller de ulus devleti, ulus devletin politikalarını, günümüz bilimini, teknolojisini ve uygulamalarını aynı acımasızlıkla eleştirebilir. Aslında adil ve doğru tavır şudur: Ulus devletleri ulus devletlerle, imparatorlukları da diğer imparatorluklarla mukayese etmek veya kendi dönemlerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek.

35 Hüsamettin Arslan, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakarlar*, s. 140.

36 Halil İncalçık, “Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular,” *Makaleler- I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 196.

37 İncalçık, *a.g.e.*, s. 207.

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren zihinleri meşgul eden ve günümüzde yeniden tartışma konusu haline gelen meselelerden biri şudur: Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamı mıdır? Atatürkçü görüş açısından Cumhuriyet radikal bir kırılma veya dönüm noktası; Osmanlı'nın anti-tezi olma niteliği taşır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamı olarak görülemez. Aynı görüşe göre Avrupa'nın, Cumhuriyeti bu şekilde algılaması yanlış bir "Türk imajı"nın yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.³⁸ Fakat bu düşünme tarzı "sıfır noktası"ndan hareketle bir toplum yaratılamayacağını, tarihte mutlak ve büyük kopuşların veya kırılmaların olamayacağını göz ardı ettiği için son derece problemlidir. Hüsamettin Arslan'ın bu konudaki görüşleri çok daha "aydınlatıcı" ve "anlamli" olabilir:

"Cumhuriyet, kadim Türk(iye) devlet geleneğinde keskin ve radikal bir 'hanedan' değişikliğidir. Meşru Osmanlı hanedanının yerini dönemin iç ve dış konjonktürel koşullarının yardımıyla 'aydınlanmış' modern ve nezhur bir elit 'azınlık' zümre almıştır. Devlet form olarak aynı devlettir, geleneğin devletidir. Muhatabı olan halk aynıdır, imparatorluğun bakıyesi halktır. Devletin mekanı aşağı yukarı aynı coğrafyadır, komşu devletler hemen hemen aynıdır. Değişen, devlet formunun muhteva ve içeriğidir. Popüler politik jargonla söylemek gerekirse devletin içeriği yani 'resmi ideoloji'si değişmiştir. Cumhuriyet devletimiz "ideokratik" bir devlettir ve rejimi 'ideokrasi'dir...Devlet gelenekleri tekil politik failerin ve 'modern' resmi ideolojilerin aşamayacağı kurumlardır. Diktatörlerin bile gölgelerinin üstünden atlama lüksleri yoktur. Devlet geleneğimiz biz nereye gidersek oraya giden, nereye yönelirsek oraya yönelen, üzerinden sıçrayarak geçemeyeceğimiz gölgemizdir. Devlet geleneğimiz derin Osmanlı'dır, derin Türkiye'dir."³⁹

Buradan hareketle cumhuriyeti ve ulus devleti her konuda meşrulaştırmak ve aklamak için geçmişimizden kaçmanın, onu reddetmenin beyhude bir çaba olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde ulus devletlerle birlikte imparatorlukların sona erdiği, günümüz devletlerinin mutlak anlamda ulus devletler olduğu iddiasının da geçerli olmadığını ileri sürebiliriz. Aslında tarihin bize gösterdiği üzere ulus devletler istisna; çok-uluslu devletler kuraldır. Milliyetçilikle boğuşan Avrupa'da bugün hala çok-uluslu devletler mevcuttur.⁴⁰ Türkiye de bugün hala resmi kurumları hasebiyle ulus devlet olsa da, halklarından dolayı "de facto imparatorluk"tur.⁴¹ Bu nedenle politik vizyonunu buna göre belirlemek zorundadır.

38 İnalçık, a.g.e., ss. 205-208.

39 Hüsamettin Arslan, "Aydınlanmış Ulus Devletten Demokratik İmparatorluğa", *Kriter Dergi*, 03 Aralık 2016, <https://kriterdergi.com/dosya/aydinlanmis-ulus-devletten-demokratik-impatorluga>

40 Vincent, a.g.e., s. 426.

41 Arslan, a.g.e., s. 11.

Kaynakça

- AKSUN, Ziya Nur, *Dünder Taşer'in Büyük Türkiye'si/Osmanlı Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler/Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- ARSLAN, Hüsamettin, *Jöntürkler, Jönkürtler ve Muhafazakarlar/Meçhul Okurla Söyleşiler*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- ARSLAN, Hüsamettin, "Aydınlanmış Ulus Devletten Demokratik İmparatorluğa", *Kriter Dergi*, 03 Aralık 2016 (Erişim: 01 Temmuz 2019). <https://kriterdergi.com/dosya/aydinlanmis-ulus-devletten-demokratik-impatorluğa>
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Sıyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.
- BARKEY, Karen, "İmparatorluğun Sonuçlarını Düşünmek", Karen Barkey ve Mark von Hagen (edit.), *İmparatorluk Sonrası/Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2012, ss. 141-161.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar/Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- GÜNDOĞAN, Ali Osman, "Makaleler", (Erişim: 01 Temmuz 2019). <http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Devlet-ve-Milliyetcilik.pdf>
- HARDT, Michael ve NEGRI Antonio, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- HOBBSAWM, Eric, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- HOWE, Stephen, *İmparatorluk*, çev. Sinem Gül, Ankara, 2015.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular," *Makaleler- I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
- KARAKAŞ, Mehmet, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, Sayı:38, ss. 57-76.
- KHELLA, Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi/ Üiversalist Tarih: Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı*, çev. İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KURTDAŞ, Muzaffer Çağlar, "Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi," *TESAM Akademi Dergisi*, Bursa 2018, Sayı:5(2), ss. 151-181.
- MARDİN, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu", Karen Barkey ve Mark Von Hagen (edit.) *İmparatorluk Sonrası/Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2012, ss. 163-179.
- MOTYL, Alexander J., "İmparatorluğu Düşünmek", *İmparatorluk Sonrası/Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2012, ss. 35-49.
- VINCENT, Andrew, *Modern Politik İdeolojiler*, çev. Arzu Tüfekçi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- YILDIRIM, Ergün, "Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik," *Doğu Batı*, Ankara, 2006, Sayı:38, ss. 181-199.

Çokkültürlülük Tezi Kontekstinde İngiltere Kolonyalizmi: Beyaz Verem Salgını*

Akif Kemal Koç**

Öz

Sosyal bilimlerin ilgi alanına giren neredeyse tüm disiplinler ve konular varlıklarını coğrafi keşiflere, onu takip eden kolonyalizme, Aydınlanma felsefesine ve bunu takip eden devrimlerle birlikte modernleşmeyle ilişkilidir. Sosyolojinin arka planında da coğrafi keşifler, sömürgecilik, hümanizm, Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi, kentleşme, göç ve Sanayi Devrimi vardır. Sosyoloji bütün bunların beraberinde getirdiği “insan sorunu”ndan doğmuştur. Kolonyalizm modern çağda “insan sorunu”nu başta Avrupa’nın, daha sonrasında bütün dünyanın gündemine taşıyan gelişmelerden biridir. Batı başlangıçta kolonyalizmi homojenleştirme politikalarıyla sürdürmüştür. Önce Amerikan kolonilerinin, daha sonrasında Hindistan ve Güney Asya kolonilerinin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte kolonyalizm tartışmaları çokkültürlülük tezi ile yeniden gündeme gelmiştir. Çokkültürlülük Batı kolonyalizminin bir ürünüdür. Bu çalışmada şu iddia temellendirilmeye çalışılacaktır: Homojenleştirme politikaları problemlidir, ancak çokkültürlülük söyleminin de birtakım açmazları vardır. Yine de toplumların ve dünyanın homojenleştirilmesi karşısında çokkültürlülük söylemi daha anlamlı ve tercih edilebilir bir söylem olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Kolonyalizm, Britanya İmparatorluğu, Sömürgecilik, Amerika, Kanada, Hindistan.

British Colonialism in the Discourse of Multiculturalism: The White Plague

Abstract

Almost every discipline and subject, which are within social sciences' area of interest owe their existence to the geographical discoveries, colonialism which follows geographical discoveries, philosophy of enlightenment, and the following revolutions and modernization. In the background of sociology are geographical discoveries, colonialism, humanism, thinking of Enlightenment, French Revolution, urbanization, migration, and Industrial Revolution. Sociology arised from the “human problem” that all together had brought about. Colonialism is one of the developments that brought the “human problem” to the agenda of Europe in the first place and then the whole world in the modern age. The West originally maintained colonialism through homogenization policies. A multicultural rhetoric began to develop in colonial debates, after American colonies in the first place and then the Indian and South Asian colonies gained independence. Multiculturalism is a product of Western colonialism. This study will try to discuss the claim that homogenization politics are problematic, but multiculturalism also has a number of dilemmas. Nevertheless, the discourse of multiculturalism can be seen as a more meaningful and preferable discourse compared with the discourse of the homogenization of the societies and the world.

Keywords: Colonialism, British Empire, Colonial System, America, Canada, India.

**“Beyaz Verem Salgını” başlığını Britanya İmparatorluğu’nun kolonyalizminin detaylı bir tarihsel incelemesini yapan Niall Ferguson’dan ödünç alıyorum. Ferguson’un İngiltere’den diğer kıtalara yerleşmek üzere göç ederek ayrılan milyonlarca insan için bu başlığı kullanmayı tercih etmiş olması İngiltere’nin yayılmacılığının boyutlarını özetlemek için yeterlidir. Ferguson, Niall, *İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünya’yı Biçimlendirışı*, çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, ss. 71-122.

**Doktora Öğrencisi | Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | akifkemalkoc@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4557-2953 | DOI: 10.36484/liberal.606175

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 99 - 109.

Gönderim Tarihi: 19 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2019

Giriş

Kolonyalizm, günümüz çokkültürlülük tartışmalarının en temel sebeplerinden birisidir. Zira kolonyalizm süreci ile Avrupa medeniyetinin Afrika'ya, Amerika'ya ve Güney Asya'ya ihracının ve oradaki ulusların Avrupa merkezci bir perspektiften yeniden inşa edilmesi ve sömürülmesinin neticesinde yüzlerce yıl sürecek yeni problemler doğmuştur. Amerika'daki İngiliz kolonilerinde plantasyonlarda çalıştırılmak üzere getirilen kölelerin, Amerikan İç Savaşı'ndan sonra özgürleşmesi ve yirminci yüzyılın tamamı boyunca eşitlik yönündeki hak talepleri buna örnek gösterilebilir. Bunun yanında kolonilerin bağımsızlık kazanmasından sonra Avrupa'ya koloni ülkelerinden göç eden göçmenlerin sorunları ve hak talepleri ve homojenleştirme politikasının başarısızlığı bugün çokkültürlülük tartışmalarının sebepleri arasında gösterilebilir. Benzer biçimde Amerika'nın İngiltere'den bağımsızlığını takip eden göçler neticesinde kozmopolit bir ulusa dönüşmesi de çokkültürlülük kavramının ortaya çıkmasının temel sebepleri arasında sayılabilir. Dolayısıyla modern imparatorlukların gerçekleştirdiği kolonyalizm realitesi anlaşılmasızın çokkültürlülük anlayamayacaktır. Bu nedenle, bu çalışmada kolonyalizm faaliyetini dünyanın dört bir yanında gerçekleştiren İngiliz kolonyalizmi incelenecektir.

Çalışmanın kapsamı gereği İngiliz kolonyalizmi sınırlı bir çerçevede sunulacaktır. Zira kolonyalizm tartışması çok geniş bir literatür kapsamaktadır. Yine çokkültürlülük tartışmaları da kapsamlı bir literature sahiptir. Bu nedenle elinizdeki metin çokkültürlülük tartışmalarını da dar bir perspektiften, İngiliz kolonyalizmi üzerinden tartışmayı deneyecektir. İlk İngiliz kolonyalizminin kısa bir tarihçesi verilecektir. Burada kolonyalizm ve İngiltere'nin yayılmacı politikasının homojenleştirme fikriyle de yakından ilişkili olduğu vurgulanacaktır. Çalışmanın ilerleyen kısmında İngiliz kolonyalizmi ile çokkültürlülük tezinin organik bağı tartışılacaktır.

Günümüz çokkültürlülük tezi etnisiteye dayalı problemlere bir çözüm olarak sunulmuş, fakat bunun "kolonyalizm" ile olan bağı sürekli olarak gözardı edilmiştir. Halbuki kolonyalizm klasik "imparatorluklar"ın değil, modern "imparatorluk"ların fiilidir.¹ Dolayısıyla çokkültürlülük tezi kolonyalizm ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü İngiliz kolonyalizmi yalnızca ekonomik bir temel üzerine inşa edilmemiştir. Ekonomik sebeplerin yanında Anglo-Sakson Protestan beyazların ağırlıkla idarede olduğu kolonilerle yerlile-

1 Bilindiği gibi "Modernite" Rönesans ve Reform ile 17. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla modernitenin ortaya çıkışı ile dünyanın geri kalanının "beyaz Avrupalılar" tarafından sömürülmesi ve zulme maruz bırakılması, modernitenin insan anlayışı ile yakından ilgilidir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte Tanrı'nın iradesini insana vermiştir. Kolonyalizm homo rationalis'in eylemidir ve bu yönüyle modernidir.

rin Britanya'nın çıkarları için medenileştirilmesi ve alt ırklardan müteşekkil homojen İngiltere'lerin kurulması amaçlanmıştır. Bunun somut sonucu ise, "medenileşemeyen" ya da direniş gösteren yerlilerin sistematik bir şekilde yok edilmesi ya da kültürel, dini asimilasyona uğratılmalarıdır.

İngiltere Kolonyalizmi: Beyaz Verem Salgını

"Aslanlar kendi tarihçilerine sahip olana kadar, avın tarihi avcıyı övecektir"

Chinua Achebe

"And Englishmen like posing as gods/ Ve İngilizler Tanrılar gibi tavır takınmayı severler."

E.M. Forster²

*"Yoktur savaşma derdimiz,
Ama vallahi bu gerekse bile,
Kendimiz gitmeyiz cepheye,
Uysal Hinduları göndeririz."³*

W.E. Forster

Kolonilerin bağımsızlık dalgasının başlamasının ardından geçen onlarca senenin ardından İngiliz kolonyalizminin sömürge toplumlarındaki gelişmeye yönelik etkileri üzerine tartışmalar hala devam etmektedir. Neoliberal tez, Britanya'nın sömürge ülkeleri üzerindeki hükmünü olumlamaktadır, dolayısıyla bu tezin göz ardı ettiği şeyler de eleştiri konusu olmuştur.⁴ Neoliberal teze göre Britanya İmparatorluğu kolonyalizm vasıtasıyla dünyanın birçok bölgesine uygarlığın nimetlerini taşımıştır. Buradan hareketle birçok tarihçi, liberal politik ve ekonomik kurumları hızla yaygınlaştırdığını ve gelişimi motive ettiğini öne sürerek İngiliz kolonyalizmini olumlamaktadır.⁵ Bunun sonucunda koloni devletleri bugün hiç olmayacakları kadar iyi duruma gelmiştir.

Fakat bu görüş kölelik tecrübesini, kitlesel açlıkları, koloniler için verilen savaşları, etnik ayrımcılıkları ve yerlilerin İngiltere'ye ekonomik bağımlılıkları gibi birçok sorunu atlamaktadır. Kolonicilerin bir devlet politikası olarak yeni bölgelere sistematik göçü, zorunlu bir göç değildir. Aslında bu göç hareketinin amacı gidilen bölgelerde yeni İngiltereler kurmak olarak görülebilir. Yeni İngiltereler kurulurken yerlilerin katledilmesi ve topraklarının İngiliz göçmenler tarafından iskan edilmesi de yine Britanya'nın kolonyal hükmünün diğer uluslarda gelişmeye sebep olduğu tezini savunanların atladığı bir başka

2 Edward Morgan Forster, *A Passage To India*, Penguin Classics, Cambridge 2005, s. 45.

3 Ferguson, Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünya'yı Biçimlendirdişi*", çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 174.

4 Matthew Lange, *Lineages of Despotism and Development: British Colonialism and State Power*, University of Chicago Press, Chicago 2014, s. 1.

5 Lange, a.g.e., s. 1.

önemli noktadır. Zira bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'nin, Yeni Zelanda'nın ve Avustralya kıtasının ve Kuzey Amerika'nın bütünüyle beyaz Anglo-Sakson'lardan oluşması buradaki yerli halkların tamamıyla katledilmesinin neticesidir.⁶

1500'lü yıllarda İspanya ve Portekiz krallıkları Güney Amerika kıtasında nasıl sistematik sömürgeleştirme politikaları uygulamış ve katliam yapmışsa,⁷ 1600'lü yılların sonuna gelindiğinde de İngiltere'nin kurduğu kolonilerle, Kuzey Amerika'da da aynı katliamlar vuku bulmaya başlamıştır. Bu katliamların gerçekleştirilmesinde bugün çokkültürcülük tezinin yoğun eleştiriye tabii tuttuğu evrensellik iddiası ve İngiltere'nin gerek kültürel gerekse ekonomik bakımdan diğer ulusları homojenleştirme politikası etkili olmuştur. Elbette buradaki homojenlik iddiası aynı değerleri ve kültürü paylaşan beyazların homojenliğidir ve yerlilere bu kontekstte sınırlı ölçüde müsamaha gösterilmiştir. Mesela Amerikan yerlilerine İngiltere'nin ekonomik çıkarlarına hizmet ettikleri ve uyum sağladıkları ölçüde göreceli bir hoşgörü politikası uygulanmıştır.⁸ Ancak yerliler kolonyal çıkarlar için sistematik şekilde yok edilmeye devam etmiştir. İngilizlerin Kuzey Amerika yerlilerine uyguladıkları yok etme ve göç ettirme politikası yerlilerin kültürel, ekonomik ve siyasi olarak azınlık konumuna düşmelerine kadar sürmüştür. Niall Ferguson'un da belirttiği üzere İspanya ve Portekiz İmparatorluklarının Güney Amerika yerlilerine uyguladığı zulmü İngiltere farklı bir formda gerçekleştirmiştir:

“Daha önce Orta Amerika'da yaşananlar şimdi Atlas Okyanusu'nun kuzey kıyı şeridinde tekrarlanmaktaydı. İngiliz Kuzey Amerika'sı'na dönüşen kesimde 1500 yılında aşağı yukarı 560 bin Amerikan [y]erlisi vardı. Bu sayı 1700'e doğru yarımın da altına indi. Beyaz yerleşim alanlarının batıya doğru yayılmasıyla bütün Kuzey Amerika kıtasını etkileyecek olan çarpıcı gerilemenin daha başlangıcıydı bu... '[Yerli] [K]ayıpların sebeplerinden biri silah bakımından daha donanımlı göçmenlerle kısa ama kanlı savaşlardı. Povhatanların

6 Britanya kolonyalizminin Avustralya'da uyguladığı politikalar bu noktada paradigmatik bir öneme sahiptir. Amerika'daki kolonilerin İngiltere ile giriştikleri savaştan galip çıkmalarının ardından 1783 yılında İngiltere çok fazla sayıya ulaşan mahkumları göndermek üzere Avustralya'yı işgal etmiştir. Avustralya yerlilerinin sistematik biçimde yok edilmesini ve sürgün edilmesini izleyen yaklaşık 150 yıllık süreç içerisinde yerliler diğer kolonilere sürgün edilmiş ve bu sırada milyonlarca İngiliz, İskoç ve İrlandalı da benzer biçimde Avustralya'ya yerleştirilmiştir. Jeremy Bentham'ın mahkumları kontrol altında tutmak ve beyazlardan müteşekkil bir commonwealth inşa etmek üzere panoptikon modelini bulması da bu döneme tekabül eder. İlerleyen dönemde mahkum olarak Avustralya'ya getirilen Britanyalılara, çalışmaları şartıyla toprak ve yerleşim hakkı verilmiş ve böylelikle yerliler 1800'lü yılların sonuna kadar neredeyse bütünüyle yok edilmiştir. İngiltere'nin Avustralya'yı işgali için bakınız; Sue Ballyn, “The British Invasion of Australia. Convicts: Exile and Dislocation” *Lives in Migration: Rupture and Continuity*, Australian Studies Centre University of Barcelona, Spain 2010, ss. 16-30.

7 İspanya İmparatorluğunun bütünüyle yok ettiği Aztek ve İnka medeniyetlerinin, sömürgeleştirme ve sistematik biçimde yok edilme süreci hakkında detaylı bilgi için bkz; Bartolomeo de Las Casas, *Yerliler'in Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*, çev. Oktay Etiman, Ankara, İmge Kitabevi, 2014.

8 Ferguson, *a.g.e.*, s. 81.

1622'de Jamestown'a saldırmasından sonra, kolonicilerin görüşleri sertleşti. Sir Edward Coka'a göre Yerliler ancak pertui enimici, yani "ebedi düşmanlar" olabilirdi. "Zira iblis tebaasından olan onlar ile Hıristiyanlar arasında ebedi bir husumet vardır ve asla barış olamaz.' Sırasıyla Povhatan 1623 ve 1644'te, Pekvotlar 1637'de, Doegler ve Suskihannoklar 1675'te, Vampanoaglar 1676-77'de katledildi."⁹

Şüphesiz İngiliz Kolonyalizminin bugünkü çokkültürlülük tartışmalarında Amerika merkezli etkisi kolonyal Amerika döneminde yapılan yerli katliamları ile sınırlı değildir. 1776'da Britanya'dan bağımsızlığını kazanan Amerikan kolonilerinin kurduğu Amerika Birleşik Devletleri de Kızılderilileri yok etmeye ve toprakların, farklı uluslardan gelen yeni göçmenlere açılması politikasına devam etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren aldığı göçlerle başlıca Kızılderililer, Britanya'lılar, Fransızlar, İtalyanlar ve Çinlilerden oluşan karma nüfusa sahip bir ulus olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle çokkültürlülük tartışmaları ve kültürel çeşitlilik kontekstinde paradigmatik bir öneme sahiptir.¹⁰

Çokkültürlülük kavramının ortaya çıkışında sömürgeciliğin ve özelde İngiltere kolonyalizminin önemli rolü şüphesiz tarihin en büyük kitlesel göç hareketinin İngiltere tarafından gerçekleştirilmiş olmasında saklıdır. İngiltere kolonyalizmi örneğinde değerlendirildiğinde kolonyalizm ve göç aynı anlamı taşımaktadır. Gerçekten de İngiltere'nin yayılmacı politikası neticesinde milyonlarca insan dünyanın batısında ve doğusunda kurulan kolonilere göç etmiştir. Bugün Avrupa'ya ve Amerika'ya eski sömürge ülkelerinden göç hareketi de kolonyal dönemin bir mirasıdır. İngiltere'den kolonilere göç hareketi devlet politikası olmasının yanında göçmenin de ekonomik çıkarlar sağlayacağını düşünerek gerçekleştirdiği bir eylemdir. Bu noktada göçmen ve kolonyalist arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Günümüz kontekstinde kırdan kente ya da eski sömürge ülkelerinden Avrupa ve Amerika'ya göç ile kolonilere göç ve İngiltere'den kolonilere gerçekleştirilen göç birbirinden son derece farklı anlamlara sahiptir. "Kolonyalist olmak sömürgecinin doğal eğilimidir"¹¹ ve İngiltere'den kolonilere göç de bu manada yerlilerle birlikte yaşama arzusunun değil, bilakis onları sömürme ve yeni çıkarlar arayışının eseridir. Zira göçmenler açısından değerlendirildiğinde "...yaşamını sömürgelerde geçirmeye karar vermek...en azından çoğu durumda, kötü bir

9 Ferguson, *a.g.e.*, s. 82.

10 Mustafa Şan ve Kemal Haşlak, "Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2012, Sayı: 1, ss. 32-33.

11 Albert Memmi, *Sömürgecinin ve Sömürgeleştirilenin Portresi*, çev. Şen Süer, İstanbul, Versus Kitap, 2014, s. 62.

işarettir. Başlangıçta her şeyi kabul etmeye hazır göçmen, sömürgecinin fırsatlarından faydalanmak gibi net bir amaçla geldikten sonra, eğilimi gereği sömürgecilik yandaşı olacaktır.”¹²

On yedinci yüzyılın ilk yarısından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dek o dönemin bilinen dünyasının dörtte birini yöneten ve hakimiyetini okyanuslarda elde ettiği hegemonyaya borçlu olan Britanya İmparatorluğu, tüm zenginliğini ve ihtişamını kolonilerine ve sömürgeleştirme faaliyetlerine borçludur. İngiltere'nin, sömürgeciliğe, bilhassa Amerika kıtasında, İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarına nazaran geç başlamış olduğu halde daha kalıcı koloniler elde etmesinin ardındaki temel sebep Kuzey Amerika'da, yerlilerin daha seyrek nüfusa sahip olmalarıdır. Bunun yanında İngiltere'de deniz ötesi göçe yönelik baskılar daha kuvvetlidir. Çünkü kolonilerden kalıcı kazançlar elde etmek ve sömürgecinin devamlılığı için kolonilere daimi bir nüfus akışı olması gerekiyordu. Dolayısıyla göçü teşvik etmek amacıyla kolonilerde kalıcı yerleşim kuran göçmenlere toprak verme politikası uygulanmıştır.¹³ Bu ve bunun gibi uygulamalar diğer İngiliz kolonileri olan, Yeni Zelanda, Nijerya, Avustralya, Hindistan ve Güney Doğu Asya'da da karşımıza çıkar. Bütün bunlar, göçmenlerin, elde ettikleri toprakları kaybetmemek için yerlileri yok etmesiyle sonuçlanmıştır. Yerliler “[s]unulan ‘uygarlığı’ reddettikleri ölçüde, toprağa aç çiftçiler onların kökünü kurutma hakkını kendilerinde gördüler. Kıtayı gezip gören bir donanma cerrahına göre, ‘vahşi hayvanlardan üstünlükleri mızrak kullanmaktan, aşırı gaddarlığa başvurmaktan ve yiyeceklerini hazırlarken ateş yakmaktan ibaretti.’”¹⁴ İngiltere Kolonyalizmi sömürge ülkelerine, “uygarlık” maskesi altında soykırım ve post kolonyal dönemde devam edecek olan iç savaş ve daha fazla kıyımdan başka bir şey bırakmamıştır. “Beyaz Verem Salgını” Avustralya'dan Afrika ve Amerika'ya kadar her yere yayılmıştır.

İngiliz kolonyalizminin Hindistan üzerindeki kısa tarihçesini çıkarmak gerekirse, kolonyalizme dair ilk somut adımın Doğu Hindistan Ticaret Şirketi aracılığıyla atıldığını görülmektedir.¹⁵ Hindistan'ın ve Doğu Asya'nın sömürgeleştirilme süreci Parekh'in ifadesiyle “yavaş, sinsi ve önceden tasarlanmamış bir fetihtir. Doğu Hindistan Şirketi, yabancı bir hükümetten ziyade ticari bir şirket olarak önderlik ederek, iyi davranış sözü vererek ticari çıkarlar uğruna Hindistan'a geldiğinde, özellikle İmparatorluğun çevre kesiminde

12 Memmi, a.g.e., s. 62.

13 J. H. Elliott, *Empires of The Atlantic World: Britain and Spain in America 1492-1830*, Yale University Press, New Haven 2006, s. 53.

14 Ferguson, a.g.e., ss. 118-119.

15 Azmi Özcan, “İngiliz Sömürgeciliğinin Doğuşu ve Aşamaları”, *Sömürgecilik Tarihi (Afrika- Asya)*, ed. Azmi Özcan, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:3120, Eskişehir, 2014, s. 62.

olmak üzere, Babür hakimiyetinin “erozyon”undan faydalanmıştır.”¹⁶ İngiltere’nin Hindistan ve Doğu Asya’daki sömürgecilik faaliyeti Hindistanlıların daha önce tecrübe etmedikleri türden bir işgaldir. Daha önceki işgalciler bu denli kalıcı ekonomik ve demografik sorunlara sebep olmamıştır. Ancak İngiltere, Doğu Hindistan Şirketi’nin ekonomik ve askeri gücünü kullanarak bölgede siyasi ve ekonomik destabilizasyona dayalı bir politika izleyerek yüzyıldan fazla sürecek bir sömürünün zeminini hazırlamıştır.¹⁷ Ancak hem kültürel olarak köklü bir medeniyete sahip olmaları hem de İngiltere’nin göç vasıtasıyla demografik yapıda değişiklik yapmasına engel teşkil eden yoğun bir nüfusa sahip olması İngiltere’nin Hindistan’daki kolonilerinde Amerika örneğinden farklı politikalar izlemesine sebep olmuştur. Burada izlenen politika çoğunlukla kültürel ve dini asimilasyona dayalı biçimde Hindistan’ı bir commonwealth ülkesi yapmaya yöneliktir.¹⁸

İngiltere kolonyalizminin yüzyıllar süren serüveni, nihayetinde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde kolonilerin bağımsız olmalarına ve bununla birlikte yeni modern sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kolonyal mirasın en önemli sonuçları, Kuzey Amerika Kıtası’nda çokkültürlü bir yapının ortaya çıkması, Asya’da ve Afrika’da ise günümüze kadar sürecek olan siyasi istikrarsızlık ve etnisite problemleridir. Sömürgeciliğin doğası gereği Avrupa merkezci bir perspektiften hareketle sarıldığı, Aydınlanma Düşüncesi veya “Proje”si ile de bağlantılı evrensellik iddiasının ürünü olan yayılmacılık politikasının, faaliyetinin ve homojen bir toplum yaratma projesinin sonucunda yerliler kültürel ve dini asimilasyona uğratılmış ya da bütünüyle yok edilmiştir.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığın hemen ardından İngiltere’den aldığı kolonyal miras ile asimilasyona ve uyuma dayalı bir politika izlemiştir.

“...Amerika’nın kendi uluslaşma sürecini tamamladıktan sonra büyük oranlarda göçmen kabul etmeye başladığı dönemden itibaren Amerika’nın birçok kurucusunun, göçmenlerin bir sıfır noktasında olmadıklarına, burada var olan kültürel yapıya entegre olarak asimile olmalarının gerekliliğine sürekli vurgu yaptıklarını görmekteyiz. Bu anlamda Amerikan değerlerinin bir noktada uzlaşma zeminine dayanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu

16 Bhikhu Parekh, “Indian Conceptualization of Colonial Rule”, *Colonialism and Its Legacies*, ed. Jacob, T. Levy, Lexington Books, Maryland, 2011, s. 157.

17 Parekh, *a.g.e.*, s. 158.

18 Hindistan’ın Hıristiyanlaştırılması ve kültürel asimilasyon politikaları İmparatorluğa bağlı bir Hindistan ile Britanya’nın Doğu ve Güney Asya üzerinde bir hakimiyet kurma projesinin bir tezahürüdür. Hindistan’ın Hıristiyanlaştırılması ve kültürel asimilasyonuna dair detaylı bir anlatım için bakınız; Ferguson, *a.g.e.*, ss. 149-157.

değerler de Amerika'yı ilk kez koloni yapan İngiltere'nin Anglo-Sakson ve Protestan değerleri olacaktır."¹⁹

Sonuç Yerine: Beyaz Verem Salgınının Yaralarını Sarmak: Çokkültürlülük Tezi

Avrupa merkezcilik, Fransız Devrimi ile yayılan milliyetçilik ve sömürgecilik, homojen bir toplum ve dünya yaratma ideali ile ilişkilidir. Homojen bir toplum yaratma fikri ise, modern çağın ve özelde Aydınlanma düşüncesinin “doğa yasası” ya da yasalarına,²⁰ “evrensellik” fikrine bağlılığıyla ilişkilendirilebilir. Epistemolojide, sosyal bilimlerde evrensellik düşüncesinin çok uzun zamandır sarsıntıya uğradığı bilinmektedir. Örneğin perspektifçilik kontekstinde evrensellik fikrinin nasıl eleştirilebileceğini şöyle ortaya koyabiliriz:

“Perspektifçilik, bilimi Gerçekliği doğrudan görmenin eşsiz yolu sayan pozitivistin tersine, şunu diyor: Her epistemik girişim –ki buna bilim de dahildir– kendi entelektüel ve siyasal bağlılık ve çıkarları tarafından tanımlanan bir bakış açısından doğar. Perspektifçiliğe göre biz, bırakın bütün Gerçekliği, hiçbir şeyi “doğrudan” göremeyiz. Her görme, belli bir perspektiften görmektir. Hatta doğa bilimlerinde bile teorik ve kültürel bakış açılarının etkisi bugün artık sorgulanamayacak biçimde açık görünmektedir.”²¹

Doğa bilimlerinde ve her epistemik girişimde kültürel bakış açılarının izi varsa ve her bilgi iddiası sosyal ve tarihsel ise nasıl evrensel olabilir? Bilgide, bilimde, medeniyette, siyasette evrensellik iddiası Batı merkezli bir medeniyet anlayışının ulaştırılması gereken en doğru ve nihai tek istikamet olduğu görüşünü de beraberinde getirmiş ve bununla sömürgecilik meşrulaştırılmıştır. Ancak nihayetinde sömürgeciliğin açtığı yaralar ve dünyanın her tarafında baş gösteren kültürel, etnik ve siyasi problemler sömürgeciliğin yeniden tartışmaya açılmasını sağlamıştır.²²

19 Şan ve Haşlak, a.g.m., s. 36.

20 Mekanik evren anlayışı ve insanın da mekanik bir varlık olduğu tezi, insanın ölçülmesinin ve ırk kavramı kontekstinde üst-insan ve köle-insan ayrımının da temel sebebidir. Bu fikrin de sömürgeci devletlerin yerlilere yönelik politikalarına etkisi kaçınılmazdır. Doğanın meşru ve değişmez bir yasası olduğu fikri özellikle “[D]oğadaki çatışmanın insanın da doğasında olduğunun kabul edilmesiyle ırkçılık, faşizm, komünizm, emperyalizm adına yapılan çatışmalar, güçlü milletlerin zayıf gördükleri milletleri ezerek yok etmeye çalışmaları artık bilimsellik kisvesine bürünmüş oluyordu. Barbarca katliamlar yapanlar, insanlara hayvan gibi davrananlar, milletleri birbirlerine düşürenler, ırklarından dolayı insanları hakir görenler, haksız rekabetle küçük işletmeleri kapattıranlar, fakirlere yardım elini uzatmayanlar artık kınanmayacak veya engellenemeyecekti. Çünkü onlar bunu “bilimsel” bir doğa kanununa uyarak yapıyorlardı.” Hasan Yaylı, “Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu”, *Sosyoloji Konferansları Otuzdördüncü Kitap, Ed.*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006. s. 76

21 Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, çev. İsmail, Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, ss. 12-13.

22 Batı'nın sömürgeleştirdiği uluslar üzerindeki üstünlük iddiası ve bunun çarpıcı sonuçlarına örnek

Yukarıda sözü edilen evrensellik fikrinin idare etme, iskan etme ve “medenileştirme” politikalarında da çöktüğü ortadadır. Yukarıda bahsedildiği gibi Avustralya yerlilerinin topyekün “medenileşemeyeceği” gerekçesi ile yok edilmesi ve yerine beyaz göçmenlerin yerleştirilmesi, İngiliz kolonyalizmi döneminde ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Kuzey Amerika yerlilerini sistematik biçimde yok etmesi ve Afrika kıtasının neredeyse bütünüyle köleleştirilmesi bu evrensellik ve homojenleştirme fikrinin bir tezahürüdür. Amerika Birleşik Devletleri’nin Bağımsızlık Savaşı’nın hemen ardından bir “Amerikalı” ulus inşa etme projesinin de çokkültürlülük vizyonundan uzak asimilasyoncu bir uyum modeli olması İngiltere kolonyalizminin bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Çokkültürlülük vizyonu bu noktada post-kolonyal dönemin ve günümüzün en yoğun tartışma alanlarından birisi olarak karşımıza çıkar. Kolonyal tecrübenin sonucu olarak farklı coğrafyalardan (örneğin Afrika’dan ABD’ye köle olarak göç etmeye zorlanan siyahiler) kolonilere göç eden farklı kültürlerden insanların nasıl bir arada yaşayacağı problemine çokkültürlülük vizyonu üzerinden cevaplar verilmektedir. En basit haliyle farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşamasını ifade eden çokkültürlülük, ulusallığı ve aynı zamanda evrensellik iddiasını aşan bir tezdır.²³ “Farklılıkların kutsanması” olarak değerlendirebileceğimiz çokkültürcülük birbirlerinden farklı oldukları için çatışma eğiliminde ya da çatışma halinde olan kültürel, etnik ya da dini birimlerin birbirleri üzerinde tahakküm kurup farklılıkları ortadan kaldırma arzusuna tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kolonyalizmin sömürgeleştirilen ulusları tahakküm altına alıp tek tipleştirmeye çalışması buna örnek verilebilir. Ancak Fay’ın ifadesiyle çokkültürcülüğün “kültürel ve toplumsal bütünlüğe ve öteki birimlerin bütünlüğüne saygı duyulmasına vurgu yapıyor” olması başka bir sorunu da beraberinde getirmektedir: “Eğer biz kendi çevremizde ve ötekiler de kendi çevrelerinde yaşıyorlarsa, onları nasıl anlayabileceğiz?”²⁴ Kolonyalizm realitesi kontekstinde değerlendirildiğinde çokkültürcülük de bir yerliyi ya da siyasi bir köleyi mutlak anlamda anlamamızı sağlayamayacaktır.

“Biz kendi çevremiz bağlamında düşünüyor ve davranıyoruz, ötekiler de kendi çevreleri bağlamında düşünüyor ve davranıyorlar; öyle ki, onları

teşkil edecek bir eser Alexis de Tocqueville tarafından kaleme alınmıştır. Bu metinde Fransa’nın Cezayir’i sömürgeleştirme motivasyonları ve Fransa’nın Cezayir’de yaptıklarının bir anlatısı sunulmuş ve eleştirisi yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Alexis de Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik: Öteki Üzerine Seçme Yazılar*, der.: Lütfi Sunar, çev. Burak M. Nuri Gücin, Hasan Tunçkapı, Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.

23 Ertan Özensel, “Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2012, Sayı: 1, s. 59.

24 Fay, a.g.e., s. 16.

kendi bağlamlarından başka bir bağlamda mülhaza etmeye mecbur kalıyoruz. Onların bağlamı bizim bağlamımızdan özde farklılaştıkça biz onları o derece anlamaya mahkum oluyoruz. Etnik, cinsel, ırksal, dinsel, sınıfsal ve kültürel farklılıkları vurgulayan –ve insanların kendi tikelliklerini keşfetme ve koruma çabasında oldukları– çokkültürlü bir dünya, toplumsal bilginin parçalanmasına yol açıyor. Nihayetinde, bir türden insanların yalnızca aynı türden insanlar tarafından bilinebileceği noktasına varılıyor....AfroAmerikalıları yalnızca Afro-Amerikalılar bilebilir. Özetle söylemek gerekirse çokkültürcülük, olmakla bilmeyi eşitliyor.”²⁵

Kolonyalizm tecrübesinin yaralarını saracak bir yol olarak çokkültürcülük bütün açmazlarına²⁶ rağmen günümüz kontekstinde en makul politika olarak görülebilir. Gerçekten de bugün kolonyalizm tecrübesinin ve evrensellik iddiasının sürüklediği yanlışlar ve ızdırapların yeniden yaşanmaması için çokkültürcülük vizyonu en geçerli vizyon olmayı sürdürüyor. Dolayısıyla bu noktada değerlendirilmesi gereken hususlar çokkültürcülüğün açmazlarının çözüme kavuşturulması ve daha iyi politikaların üretilmesidir. Günümüzde çokkültürcülüğü bir devlet politikası olarak uygulayan en önemli ülke olan Kanada bu noktada paradigmatik bir örnek teşkil etmektedir.²⁷

Kaynakça

- BALLYN, Sue, “The British Invasion of Australia. Convicts: Exile and Dislocation”, *Lives in Migration: Rupture and Continuity*, ed. Martin Renes, Australian Studies Centre, University of Barcelona, Spain 2010.
- EILLIOTT, John H., *Empires of The Atlantic World: Britain and Spain in America 1492-1830*, Yale University Press, New Haven 2006.
- FAY, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, çev. İsmail, Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- FERGUSON, Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünya'yı Biçimlendirishi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- FORSTER, Edward Morgan, *A Passage To India*, Cambridge: Penguin Classics 2005.
- LANGE, Matthew, *Lineages of Despotism and Development: British Colonialism and State Power*, University of Chicago Press 2014.
- LAS CASAS, *Bartolomeo de, Yerliler'in Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*, çev. Oktay Etiman, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

25 Fay, a.g.e., s. 17.

26 Çokkültürcülüğün açmazlarına yönelik detaylar için bkz. Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, çev. İsmail, Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.

27 Paradigmatik bir çokkültürcülük örneği olarak Kanada çokkültürcülüğü için bkz. Ertan Özense, “Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2012, Sayı: 1, ss. 55-70.

- MEMMI, Albert, *Sömürgecinin ve Sömürgeleştirilenin Portresi*, çev. Şen Süer, Versus Kitap, İstanbul, 2014.
- ÖZCAN, Azmi, "İngiliz Sömürgeciliğinin Doğuşu ve Aşamaları", *Sömürgecilik Tarihi (Afrika-Asya)*, ed. Azmi, Özcan, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:3120, Eskişehir, 2014.
- ÖZENSEL, Ertan, "Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2012, Sayı: 1, ss. 55-70.
- PAREKH, Bhikhu, "Indian Conceptualization of Colonial Rule", *Colonialism and Its Legacies*, ed. Jacob, T. Levy, Lexington Books, Maryland 2011.
- ŞAN, Mustafa; Haşlak, İrfan, "Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2012, Sayı: 1, ss. 29-54.
- TOCQUEVILLE, Alexis de, *Sömürge ve Kölelik: Öteki Üzerine Seçme Yazılar*, der. Lütfi Sunar, Çev. Burak M. Nuri Gücin, Hasan Tunçkapı, Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- YAYLI, Hasan, "Mekanik Düşünmeden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *Sosyoloji Konferansları Otuzdördüncü Kitap*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Economic Impact of Rohingya Exodus on Bangladesh

Mehmet Levent Yılmaz*
Md. Ishtiaq Ahmed Talukder**

Abstract

Rohingyas of the Rakhine state of Myanmar have earned the status of migrants while escaping from mass killing and torture. Bangladesh has been their close destination since the first attempt to migrate and it has welcomed them. This study aims at uncovering the economic impact of the Rohingya crisis in Bangladesh, which has faced the first wave of the influx, through understanding the changes in its economy. The Rohingya exodus may not have affected the economy yet but it has already caused enough trouble to its only touristic region, Cox's Bazar. The business intervention of China and Myanmar has a significant role in creating the current crisis. Thus, Rakhine state under the surveillance of the Myanmar military witnessed torture and persecution of Rohingya Muslim community for decades. Therefore, the international community has to come forward immediately and force Myanmar to resolve the crisis and help recover Bangladesh from great distress.

Keywords: Bangladesh, Economic Security, Genocide, Migration, Rohingya, Silk Road.

Rohingya Toplu Göçünün Bangladeş'e Ekonomik Etkileri

Öz

Myanmar'ın Arakan eyaletinin Rohingya bölgesindeki işkence ve katliamlardan kaçanlar mülteci statüsü kazanmıştır. Bangladeş, yakın konumu sebebiyle göçmenlerin ilk varış noktası olmuştur. Bu çalışma, Rohingya krizinin ilk göç dalgası ile karşı karşıya kalan Bangladeş ekonomisindeki değişiklikleri anlamaya çalışarak, ekonomik etkileri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Rohingya'dan gelen göçmen akımı henüz ekonomiyi etkilememiş olabilir ancak halihazırda turistik bölge olan Cox's Bazar'da olumsuz etkileri hissedilmektedir. Çin ve Myanmar'ın ticari müdahalesi de mevcut krizin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Myanmar ordusunun gözlemlendiği Arakan eyaleti, onlarca yıldır Rohingya Müslüman topluluğunun gördüğü işkence ve baskıya şahitlik etmiştir. Bu sebeple uluslararası toplum bir an önce adım atarak Myanmar'ı çözüm için zorlayarak Bangladeş'i bu sorundan kurtarmaya çalışmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Bangladeş, Ekonomik Güvenlik, Soykırım, Göç, Rohingya, İpek Yolu.

*Dr. Öğretim Üyesi | Polis Akademisi | mehmetlevent.yilmaz@pa.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5326-4198 | DOI: 10.36484/liberal.592964
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 111 - 129.
Gönderim Tarihi: 17 Temmuz 2019 | Kabul Tarihi: 17 Eylül 2019

*PhD Fellow | Security Strategies and Management Dep., Institute of Security Sciences Police Ac., Ankara and Asst. Prof., Dept. of Criminology and Police Sc., Mawlana Bhashani Science and Tech. Uni., Tangail, Bangladesh. | i.a.talukder@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6702-5446 | DOI: 10.36484/liberal.592964
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 111 - 129.
Gönderim Tarihi: 17 Temmuz 2019 | Kabul Tarihi: 17 Eylül 2019

“Our crop fields are destroyed. Our forests are destroyed... It’s a huge impact for the whole community.” Kazi Abdur Rahman, a deputy district administrator in Cox’s Bazar, Bangladesh

Introduction

Migration has been a buzz concept in the 21st century as lots of countries found to be under the condition of war or statelessness due to terrorist intervention like Syria, Iraq, Myanmar and so on. Rohingya, a tribal group from the Rakhine state of Myanmar also called the ‘illegal Bengali immigrants’¹, has recently earned the status of migrants as they tried to escape mass killing in a form of ethnic cleansing from their land by their government forces.² As a neighbouring country, Bangladesh has been their close destination since the first attempt to migrate. Bangladesh has welcomed them even though it is a lower-middle-income country³ with its large number of population and limited land resources. For the last two years, it has accepted around 1.1 M Rohingya⁴, still, the number is increasing.

Rohingya has its history begin back in 1947 when united India was separated by the then British empire into Pakistan and India. Soon after the separation of India-Pakistan in 1948 Burma got its independence from the British colonial rule, since then the Rohingyas have been facing systematic torture and exclusion from all forms of rights and protections and became stateless.⁵ The torture against the Rakhine Muslim also termed as Rohingya got its ultimate image while violence erupted between the Rakhine Buddhists and Rohingya Muslims in 25th August 2017 and about 71 people died.⁶ The Rohingya militia group, Arakan Rohingya Salvation Army (ARSA) at the same time attacked on Myanmar Police post which claimed 12 security officers’ lives and the migration began.⁷

1 Joseph Chamie, “International Migration,” *Foreign Policy Association*, Great Decisions, 2016, 35–50, <http://www.jstor.org/stable/44214820>, p.42.

2 Faisal S. HAZIS, “Malaysia in 2017,” *Southeast Asian Affairs*, 2018, 201–18, <https://www.jstor.org/stable/26492778>, p.213

3 “The World Bank: Bangladesh,” Organisation, The World Bank, 2019, <https://data.worldbank.org/country/bangladesh>, p-all.

4 BD Department of Immigration and Passports, “Myanmar National’s Registration” Daily Report - Date: 04/06/2018,” Government, www.dip.gov.bd, June 5, 2018, <http://www.dip.gov.bd/site/news/p-all>.

5 Clara Tran, “South-East Asian Migrant Crisis: Who Are the Rohingya Fleeing Myanmar by Boat?,” News, ABC News, May 21, 2015, <https://www.abc.net.au/news/2015-05-21/explainer-who-are-the-rohingya-fleeing-myanmar/6487130>, p-all.

6 Esther Htusan, “Myanmar: 71 Die in Militant Attacks on Police, Border Posts,” Online News, The Spokesman Review, August 25, 2017, <http://www.spokesman.com/stories/2017/aug/25/myanmar-71-die-in-militant-attacks-on-police-borde/p-all>.

7 Daljit Singh, “Introduction,” *Southeast Asian Affairs*, 2018, vii–xvi, <https://www.jstor.org/stable/26492765>; UNHCR Staff, “100 Days of Horror and Hope: A Timeline of the Rohingya Crisis,” UNHCR The UN Refugee Agency, December 1, 2017, <https://www.unhcr.org/news/stories/2017/12/5a1c313a4/100-days-horror-hope-timeline-rohingya-crisis.html>, p.xiv.

There are two sides of a coin, Rohingya exodus in the form of ethnic cleansing is one side of the coin and the other side remain in the global capitalist business plan which is ongoing with the China One Belt One Road project. As Rahman shared, in his article on the connectivity and business project of China, “connectivity is also found in history as one of the major factors, triggering conflicts and wars, since these were mostly confined among the connected ones i.e. neighbours”.⁸ It clearly indicates that the connectivity has direct influence over the relationship with the countries. The multi-billion-dollar project and plans of Silk Road are, therefore, a plan to extend its connection towards another part of Asia, Africa and Europe which will help restructure its economy and geopolitical status in the near future.⁹ This project, therefore, has been found to have a connection with the tension arising in the region.

The tension within Myanmar has affected the four corners of the world. The Rohingya migration thus has moved the host countries as well as the aid of providing countries and organisations since its inception. This study, therefore, aims at uncovering the economic impact of the crisis on the host country, Bangladesh, which has faced the first wave of the migration. As a lower-middle-income country¹⁰ how it is encountering a large number of migrants and also managing its locale with its limited resources are the main study areas of this article.

Statement of the Problem

In order to understand the economic impact, the condition of the Rohingya migrants needs to be understood at the very outset. Historically and evidently the Rohingyas have been forced to migrate from their land or residence which may have diversified causation. The Muslim of the Rakhine state has been facing different sorts of tortures and discriminations since they have been singled out as a minority group in Myanmar.¹¹ Sahana, Jahangir and Anisujjaman, in their paper of forced migration and expatriation of the Rohingya discussed the nature and causes of forced migration. They are referring to South¹² stated about the three forms of forced migration which

Syed Badrul Ahsan, “The Rohingya Crisis: Why the World Must Act Decisively”, *Asian Affairs* 49, no. 4, October 29, 2018, pp. 571–81, <https://doi.org/10.1080/03068374.2018.1528791>, pp.571-572.

8 Khalid Rahman, “China and SAARC: Connectivity — Need for an Enabling Environment.” *Policy Perspectives* 11, no. 1, 2014, pp. 47–56. <https://doi.org/10.13169/polipers.11.1.0047>.

9 David Arase, “China’s Two Silk Roads Initiative: What It Means for Southeast Asia,” *Southeast Asian Affairs*, 2015, 25–45, <http://www.jstor.org/stable/44112796.p.25-26>

10 “The World Bank: Bangladesh.”p.all.

11 Cameron Sumpter and Joseph Franco, “Migration, Transnational Crime and Terrorism,” *Perspectives on Terrorism* 12, no. 5, 2018, pp. 36–50, <https://www.jstor.org/stable/26515430.p.44>

12 Ashley South, “Burma: The Changing Nature of Displacement Crises,” RSC Working Paper Series,

has been operated in Myanmar. The forms of forced migration can be due to the armed clashes between Rakhine Buddhists and Rohingya Muslims; the Myanmar military occupation at the borderstate which was justified by the name of 'development', they wanted to seize the land for natural resources and do extraction work which actually allowed them to do all forms of exploitations; and lastly due to the vulnerability of their livelihood which caused them to migrate internally for better life.¹³ It is likely that the current revival of the Rohingya issue has a relation with the economy of the state.

According to the report published by Centre for Policy Dialogue, Bangladesh and other government officials about 205 thousand Rohingya have been already living in the two major areas of Cox's Bazar who entered in different times since 2005 to 2017.¹⁴ The total estimation was 400 thousand illegal Rohingya residing in Cox's Bazaar, Bandarban, Khagrachari and Rangamati who came after 2005 were already roaming out there for survival.¹⁵ After 2017, the newly arrived Rohingya was added to the exiting number and ended up with a million-plus population at the coastal region of Bangladesh. As of now, the number is closed to 1.3 million people who need different forms of assistance in order to survive over there.¹⁶

The sudden increase in the number of the total population in the coastal region which is a great source of income through tourism is now at risk; and has a direct influence on its GDP. Bangladesh as a least developing country with its own big number of population cannot handle this burden alone. The former finance minister Abul Maal Abdul Muhith feared that the Rohingya would be a big pressure to the country's economy, and said that "Myanmar will destroy Bangladesh's economy this year".¹⁷

Conflict Violence and Displacement in Burma, Oxford, UK, Refugee Studies Centre, QEH, University of Oxford, UK, February 2007, <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/burma-the-changing-nature-of-displacement-crises>, p. 3.

- 13 Mehebab Sahana, Selim Jahangir, and Md. Anisuzzaman, "Forced Migration and the Expatriation of the Rohingya: A Demographic Assessment of Their Historical Exclusions and Statelessness," *Journal of Muslim Minority Affairs*, 39, No. 1, January 2, 2019, pp. 44–60, <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1587952>, p. 45.
- 14 Dr.Fahmida Khatun, "Implications of the Rohingya Crisis for Bangladesh", Organisational Presentation, November 11, 2017, p. 11
- 15 Porimol Palma and M Abul Kalam Azad, "Rohingya Trouble in Jobs Abroad," *The Daily Star*, February 11, 2009, online edition, <https://www.thedailystar.net/news-detail-112441.p-all>.
- 16 Emese Laura Laszlo, *The Impact of Refugees on Host Countries: A Case Study of Bangladesh under the Rohingya Influx*, Master's Thesis, Aalborg University, 2018, <https://projekter.aau.dk/projekter/files/281553531/Thesis.pdf>Aalborg University, 2018, p. 26.
- 17 Abdur Rahim Harmachi, "Myanmar Will Destroy Bangladesh's Economy with Rohingya Crisis: Muhith," Online News, [bdnews24.com](https://m.bdnews24.com/en/detail/wb-imf/1408057.p-all), October 15, 2017, <https://m.bdnews24.com/en/detail/wb-imf/1408057.p-all>.

The economy of Bangladesh is still growing at a slower rate but with a steady growth. However, in 2016 the nominal gross domestic product of Bangladesh at the current US Dollar rate was US\$ 221.415 billion.¹⁸ The government revenue in 2017 as per the Bangladesh Ministry of Finance was US\$ 28.64 billion at that year's current daily exchange rate. But in order to provide support to the Rohingya refugees, it would require at least 1 billion US\$ a year,¹⁹ which is equal to 3.5 % of the Government's revenue.²⁰

It is clearly comprehensible that managing an additional million of the population would be a great burden and if it is for an uncertain period of time the burden would give birth to other problems which are economic tension and public dissatisfaction. This study, therefore, offers to find an answer to the following questions:

- What are the possible impacts of Rohingya on Bangladesh economy in terms of GDP, local wages, and price of commodities?
- How the geopolitical issue along with the economic motivation of the neighbouring country affecting the Rohingya crisis?
- What are the socio-political impacts of the economic crisis due to the Rohingya migrants on Bangladesh?

Objective and Methods of the Study

Economics is a complex subject but in order to understand the negative impact of Rohingya on Bangladesh's economic and political situation, the author has used the complex economical result in a simplistic way. The main objectives of the study are to understand changes in the economic data specially the GDP, local wages situation and price of the commodities in relation to Rohingya; to investigate into the geo-political relationship along with the economic plans and projects of the neighbouring country with Myanmar; and lastly to explore and identify the socio-political impacts of the Rohingya migrants on the local people of the concern areas of Bangladesh.

This is a secondary data-based research where most of the information has been collected and used is relating to the Rohingya crisis in Bangladesh. The author has collected all the information from online-based journal articles, newspapers, organisational reports and web portals. The author has

18 "The World Bank: Bangladesh", p-all.

19 Ibrahim Hossain OVI, "How Much Does It Cost to House Rohingya Refugees?", Online News Portal, Dhaka Tribune, September 14, 2017, <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/2017/09/13/cost-house-rohingya-refugees/>, p-all.

20 Laszlo, "The Impact of Refugees on Host Countries: A Case Study of Bangladesh under the Rohingya Influx" p. 40.

conducted a desk study in order to find the answers to the research questions and fulfil the objectives. Statistical charts and historical data along with descriptive information about the facts have been accumulated here and presented with analysis.

Economic Status of Bangladesh before Rohingya Exodus in 2017

Bangladesh has gotten its independence from Pakistan in 1971. As a war-torn country, it had to start off from scratch. However it has done considerable progress in its economy and also democratic system. The rising ready-made garments sector has boosted up its economy a lot and also made a way for its female population to be empowered and also contribute to the GDP. But the total number of populations is way big compared to any other country within a small geographical area which makes it the world's 8th largest populous country.²¹ In the meantime, the ever-increasing number of Rohingya migrants are taking over its only seaside areas since the 90s and it continues. Especially in the last two years, it has absorbed about a million Rohingya who has fled from persecution by Myanmar military force since 25th August 2017. Eventually, the local population and the leaders have become quite uncomfortable and tensed as their country has limited resources and is overpopulated due to Rohingya exodus.²²

Despite the claims of corruption at the governmental departments Bangladesh has exhibited continuous progress in all the sectors. For the sake of analysis, if the last four fiscal years' statistics (2015-16 to 2018-19 provisional) are considered, the current picture of development and progress can easily be comprehensible. The sectoral growth rate of GDP in the last four years has been positive and continuous. The overall growth especially in the sector of manufacturing industries, electricity, gas and water supply, health and social work sectors, and community, social and personal services are markedly encouraging (See Table 1). In order to understand the economic situation just before the August 2017 Rohingya migration the previous two fiscal years sectoral growth rate of GDP and Per Capita GDP and GNI have been tabulated here. The information presented here is collected from the Bangladesh Bureau of Statistics and Finance Ministry.

21 "Total Population by Country 2019," Organisation, *World Population Review*, accessed April 10, 2019, <http://worldpopulationreview.com/countries/>. p-all.

22 Mayesha Alam, "How the Rohingya Crisis is Affecting Bangladesh — and Why it Matters," *The Washington Post*, February 12, 2018, Online edition, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/02/12/how-the-rohingya-c%E2%80%A6>. p-all.

Bangladesh has managed to earn its GDP growth at a fair rate in the last four years where it increased its Per Capita GDP from US \$ 1,385 (2015-16) to 1,675 (2017-18) (see Table 2); and it has experienced considerable achievement in the Per Capita GNI as well, which is US \$ 1,465 (2015-16) to 1,751 (2017-18). It has a sharp growth in its GDP from 7.11% to 7.86% (2017-2018) (See Table 1)²³. The smooth and steady growth in the GDP indicates Bangladesh is progressing towards the Millennium Development Goals of the United Nations; even though, the total economy of Bangladesh is not that sufficient enough to support the refugees or even support all those Bangladeshi citizens who are residing at the border region of the country and hosting the refugees as well.

However, the world has opened its arms to these refugee people and donating extensively for a humanitarian cause with all forms of relief and supports. The donations which are in most of the cases made in US Dollars have also added up to the GDP of the country. Therefore, the hit of the Rohingya arrival may not have affected the economy directly which would require some time but has already caused trouble for its only coastal regions, towns and beaches where is called Cox's Bazar. This place is happened to be known for its touristic attractions and cultural heritage of the indigenous people who have been living there for a long time. Now the whole place has been remaining occupied by the foreign aid workers and as well as Rohingya people. But the businessmen of that particular region especially the hoteliers are growing with the locales who have gotten opportunities to work with them as well as with the foreign aid agencies.²⁴

Economic Impact of Rohingya Refugees on Bangladesh after 2017

As discussed earlier the Rohingyas have taken shelter at the coastal region of Bangladesh, a district called Cox's Bazaar which is prominent for its tourism and agriculture-based businesses. Due to the Rohingya exodus, the hotel business is suffering at this area as they have claimed to a loss in hotel reservations about 40% even if in the pick season of their business compared to the previous year.²⁵ Due to a sudden increase in the demand of foods and other supplies, and the imminent supply shortage, price hike hit

23 "Provisional Estimates of Gross Domestic Product (GDP) of Bangladesh 2018-19(p)", Bangladesh: Bangladesh Bureau of Statistics Government of the People's Republic of Bangladesh, April 2019, http://bbs.portal.gov.bd/sites/default/files/files/bbs.portal.gov.bd/page/057b0f3b_a9e8_4fde_b3a6_6daec3853586/GDP_2018_19p_web%20-02-04-2019.pdf. p. 6.

24 Alam, "How the Rohingya Crisis is Affecting Bangladesh — and Why it Matters", p-all.

25 Special Correspondent, "Cox's Bazar Tourism Sector Faces Serious Setback," *The Daily New Nation*, November 14, 2017, online edition, <http://thedailynewnation.com/news/154542/coxs-bazar-tourism-sector-faces-serious-setback.html>. p-all.

everybody in the region.²⁶

In order to survive, the Rohingya people have been taking over the local wage market for cheap rate (charging only 300 taka instead of 550 taka which is local standard) which creates dissatisfaction among the local wage earners.²⁷ In addition to that, the displaced population of Myanmar for their shelter and firewood supplies has destroyed around 1500 acres of social forest in Cox's Bazaar, which involved 2000 local poor and unemployed people with an anticipated 45% benefit of the forest trees.²⁸ Some other forests and hilly areas are also supposed to be destroyed by the migrants for shelter.

The problem doesn't end here in Cox's Bazaar as the Rohingya tried to leave from the country as migrant workers to Middle Eastern countries which caused diplomatic and other forms of crisis. Before 25 August exodus Rohingya has been present in Bangladesh for quite a long time. They have tried to get a voter identity card and manage their passport illegally in order to migrate as workers to the Kingdom of Saudi Arabia, for example. According to *The Daily Star* news report, about 700 Rohingya refugees had gone to Saudi Arabia who was later arrested by authorities and awaiting for deportation as Saudi officials were pushing Bangladesh to take them back. This kind of events particularly hampers Bangladesh's overseas labour market and image as well.²⁹

The overall consequences are so immense as Rohingya migrants bring crisis along with themselves. The sudden migration has already affected local food market with the higher price of the products, depression at the daily wages which affected the local wage earners, basic rights and needs such as education, health and security are hampered for all; as well as being vulnerable to natural calamities like flood and landslide at those areas during rainy seasons.³⁰

26 Harun-Ur Rashid, রূপে হুঁসিগদরে করণে খাদ্যে নরিপততাহীনতায় ভুগছেন স্থানীয়রা- The locals are suffering for food security due to Rohingyas," Online News Portal, DW.com, April 4, 2019, <https://p.dw.com/p/3GFDR> p-all.

27 Kamrul HASAN, "Locals Unhappy about Losing Labour Market to Rohingyas," Dhaka Tribune, December 11, 2017, <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/nation/2017/12/11/locals-labour-market-rohingyas/>. p-all.

28 Tarek Mahmud, "Rohingya Influx: 15-Year-Old Forestation Project Destroyed in 57 Days," Dhaka Tribune, October 21, 2017, <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/2017/10/21/rohingya-influx-15-year-old-forestation-project-destroyed-57-days/> p-all.

29 Palma and Azad, "Rohingya Trouble in Jobs Abroad." p-all.

30 Sudip Dey, "Adverse Rohingya Impacts on Bangladeshi Economy and Its Solutions," *American Journal of Trade and Policy*; Vol 4, No 3 (2017): 12th Issue, December 24, 2017, 129–32, <https://journals.abc.us.org/index.php/ajtp/article/view/1067> p. 129.

Impact on National Economy

Bangladesh has never accepted such a huge number of refugees; as a result, it had to revise its budget to manage the helpless people for the 2017-18 fiscal year. It has been considered as:

*'one of the fastest refugee exoduses in modern times, involving at least 60% of the former Rohingya population of the whole of Rakhine State, and resulted in the creation of the largest ever refugee camp.'*³¹

The response came in after the UN's "2017 Humanitarian Response Plan" (HRP) activated by UN OCHA to handle the Rohingya crisis.³² Even though, it was anticipated that after a period of time the crisis would attack the national budget as foreign aids slow down and the crisis still remains. This has eventually impacted Bangladesh national budget as the parliament had to reduce its own development budget and relocate to the Rohingya fund for the 2018-19 fiscal year.³³ For example, to protect Bangladesh's touristic zone and also a continuous revenue-generating place, it has planned to invest US\$ 300 million for developing residential facilities at 'Bhasan Char' of Noakhali district and relocate there all the Rohingya refugees who are residing at Ukha and Teknaf Upazila of Cox's Bazaar district.³⁴ With the help of international donor agencies, Bangladesh has planned to complete this project where their own funding is USD 120 million.³⁵

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs initially planned to support the crisis with US\$ 434 million for the period of September 2017 to February 2018.³⁶ This particular donation was aimed at

31 Anthony Ware and Costas Laoutides, "Myanmar's 'Rohingya Conflict: Misconceptions and Complexity," *Asian Affairs* 50, no. 1 (January 2, 2019): 60–79, <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1567102>. p.61.

32 "Rohingya Refugee Crisis," UNOCHA, September 21, 2017, <https://www.unocha.org/rohingya-refugee-crisis>. p-all.

33 Kristy Crabtree, "Economic Challenges and Coping Mechanisms in Protracted Displacement: A Case Study of the Rohingya Refugees in Bangladesh," *Journal of Muslim Mental Health* 5, no. 1 (March 31, 2010): 41–58, <https://doi.org/10.1080/15564901003610073>. p.41.

34 Asif Showkat KALLOL, "Doing the Math on the Rohingya Crisis," *Dhaka Tribune*, November 10, 2017, <https://www.dhakatribune.com/uncategorized/2017/11/10/doing-the-math-on-the-rohingya-crisis>. p-all.

35 Bangladesh Shangbad Shangstha, "Bangladesh, Turkish Premiers Agree to Work Together on Rohingya Crisis," *The Daily Star*, December 19, 2017, <https://www.thedailystar.net/country/dhaka-ankara-sign-2-memorandum-of-understanding-to-boost-cooperation-bilateral-relation-between-bangladesh-bd-and-turkey-1507315>; Ranajit Chandra Kuri, "Bhashan Char Being Prepared for Rehabilitation of the Rohingya," *Dhaka Tribune*, September 27, 2017, <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/nation/2017/09/27/bhashan-char-prepared-rehabilitation-rohingya>. p-all.

36 Aynul Islam, "Economic and Social Impact of the Rohingya Crisis", Institutional, *Current Event Analysis*, ULAB, Dhaka: Center for Enterprise Society, ULAB, January 2018, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ORugsAndy8wj:https://ces.ulab.edu.bd/wpcontent/uploads/sites/18/2015/07/ULAB_CES_Current_Event_Analysis_Rohingya-Jan-2018.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=tr.\uc0\u8221 Institutional, *Current Event Analysis* (ULAB, Dhaka: Center for Enterprise Society, ULAB, January 2018 p. 2.

supporting all existing and incoming Rohingya refugees and also the local communities of Cox's Bazaar. Until January 21, 2018, almost 70.3% of the fund was invested while the policymakers have still been worried about the urgently required fund as per their year-based estimation (see table 3).³⁷ Using per capita income based forecasting method both Policy Research Institute (PRI) and South Asian Network on Economic Modelling (SANEM) have prepared an estimation for the requirements of the fund for a single year where they estimated approximately US\$ 1 billion. On the other hand, the Center for Policy Dialogue (CPD) estimated US\$ 882 million for a ten-month period up to June 2018 in light of UN OCHA's HRP fund estimation.³⁸

The Geopolitical Issues in the Region and its Impact on Rohingya

The Rohingya, identified as Muslim ethnic group were residing at the south western part of Myanmar. This ethnic group has been facing persecution and torture³⁹ ever since Myanmar got independence from British rule which continued with forced labour and also the denial of citizenship.⁴⁰ Due to the crisis, international media has raised questions with the roles and responsibilities of the countries like China, India and Russia who remained mostly silent in the issue and did not condemn Myanmar's action.⁴¹ Geographically, Myanmar is surrounded by India, China, Bangladesh, Thailand and Laos. Therefore, it has vital importance for all of these countries as a buffer zone. It also has several infrastructural projects and pipelines with China which is connected to the Bay of Bengal went through the Rakhine state,⁴² the land of the Rohingyas which is believed to be full of natural resources and minerals. It simply indicates the ethnicity is not the only problem with the Rohingyas as there are some other underlying issues which need to be identified and analysed. The present business intervention, particularly the oil and natural gas project of China and Myanmar has important role playing at the border of Arakan where the Rakhine state is the starting point.⁴³

37 Khatun, "CPD", p.18.

38 Khatun. p..37.

39 Jobair Alam, "The Rohingya of Myanmar: Theoretical Significance of the Minority Status," *Asian Ethnicity* 19, no. 2 (April 3, 2018): 180–210, <https://doi.org/10.1080/14631369.2017.1407236>. p.180.

40 South, "Burma: The Changing Nature of Displacement Crises", p.5.

41 Editor, "The Economy... the Hidden Side behind the Rohingya Muslim Crisis – Rawabt Center," *Rawabet Center for Research and Strategic Studies* (blog), October 20, 2017, <https://rawabetcenter.com/en/?p=3872>. p-all.

42 Eric Meyer, "With Oil And Gas Pipelines, China Takes a Shortcut Through Myanmar," *Forbes*, February 9, 2015, <https://www.forbes.com/sites/ericmeyer/2015/02/09/oil-and-gas-china-takes-a-shortcut/> p-all.

43 Pu Zhendong, "China-Myanmar Oil and Gas Pipelines to Lower Energy Costs," Online News Portal, *China Daily*, June 6, 2013, http://www.chinadaily.com.cn/m/guizhou/2013-06/06/content_16590423.htm. p-all.

Oil and natural gas pipeline projects have been important reasons for the long term strong business relationship of China and Myanmar but there is another part of this story. Myanmar has discovered gas (second gas column) in the Bay of Bengal located about 100 km far from the Rakhine state.⁴⁴ In order to protect the gas pipeline and also to protect the natural resources, Myanmar has deployed its military at project areas since the inception of the project which has also incited domestic instability and clashes with ethnic groups including Rohingya.

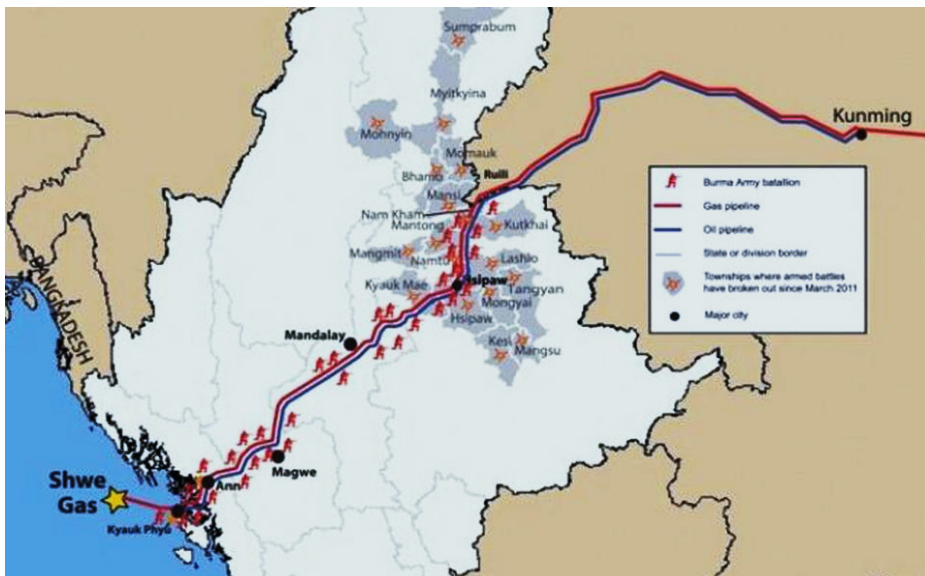

Figure 1 China Myanmar Oil and Natural Gas Pipeline Project

Image Source: Shwe Gas Movement in Eric Meyer, "With Oil and Gas Pipelines, China Takes A Shortcut Through Myanmar", *Forbes Asia*, 9 Feb 2015, <https://www.forbes.com/sites/ericmeyer/2015/02/09/oil-and-gas-china-takes-a-shortcut/#741ca9977aff>

The crisis of Rohingya as an ethnic group has started long ago as they claimed they came at Northern Arakan with the first Muslim group in the ninth century but they have been subjected to persecution by the local Buddhist monks and greedy Myanmar government who is refusing their citizenship since the 1980s.⁴⁵ Myanmar has been trying to protect its business with China through persecuting these Rohingya ever since the project started and

44 Aung Shin, "Second Gas Column Discovered in the Bay of Bengal," *The Myanmar Times*, February 14, 2016, <https://www.mmmtimes.com/business/18976-second-gas-column-discovered-in-the-bay-of-bengal.html> p-all.

45 Jobair Alam, "The Current Rohingya Crisis in Myanmar in Historical Perspective," *Journal of Muslim Minority Affairs* 39, no. 1 (January 2, 2019): 1–25, <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1575560> p..14.

China is supporting Myanmar merely to protect its own investment and maintain their Silk Road plan which is also through the Rakhine state.⁴⁶

It must be mentioned here that Myanmar is the only ASEAN (Association of South East Nations) country here who shares a border with India. India is also looking for extending its land and sea-based transit to all ASEAN countries as well as access to southern China sea which would be an opportunity to expand its business with South East and East Asian countries.⁴⁷ Myanmar, on the other hand, has a large market in India for its agricultural crops and fish which avail them earn millions of dollars. Myanmar has another geographical importance in the region which might affect China's emerging economy, as the region is vulnerable to smuggling and terrorism.⁴⁸ The Middle East and Arab countries have remained silent while only Turkey has come forward since the August of 2017 with their relief and medical support for the Rohingya and also presented the crisis as genocide before the United Nations.⁴⁹

Conclusion

What has happened at Rakhine State in Myanmar? The United Nations has expressed a clear warning after its investigation is concluded as genocide might have taken place but the other countries have remained silent to the crisis even the International Criminal Court, ICC has no jurisdiction over there since Myanmar does not recognise it.⁵⁰ It is not a good sign because no one seems to be responding to the world's worst humanitarian crisis in time. However, being an over populated and limited resourceful country, Bangladesh has proven its generosity by providing shelter and support to those displaced people.⁵¹ But the problem seems to be remained unsolved as Myanmar did not show any sign of taking their people back no time soon.⁵²

46 Michele PENNA, "How China Has Used Myanmar's Rohingya Crisis to Its Advantage," *World Politics Review*, January 3, 2018, <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/23901/how-china-has-used-myanmar-s-rohingya-crisis-to-its-advantage>. p-all

47 K. YHOME, "The Burma Roads," *Asian Survey* 55, no. 6 (2015): 1217-40, <https://www.jstor.org/stable/26364333>. p.1217.

48 Muhammad Shahrukh SHAHNAWAZ, "China and South Asia: Threats, Strategies, Cooperation and Expectations," *Pakistan Horizon* 64, no. 2 (2011): 65-80, <http://www.jstor.org/stable/24711178>. p.69

49 Editor, "The Economy... the Hidden Side behind the Rohingya Muslim Crisis - Rawabt Center." p-all

50 Simon TISDALL, "World's Awkward Silence over Rohingya Genocide Warnings," *The Guardian*, January 3, 2018, sec. World news, <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/03/worlds-awkward-silence-over-rohingya-genocide-warnings>. p-all

51 BSS, "PM Hailed as 'Mother of Humanity': Shajahan | The Asian Age Online, Bangladesh," *The Asian Age*, October 4, 2017, <http://dailyasianage.com/news/88866/pm-hailed-as-mother-of-humanity-shajahan>. p-all.

52 Bayes AHMED et al., "Humanitarian Disaster for Rohingya Refugees: Impending Natural Hazards and Worsening Public Health Crises," *The Lancet Global Health* 6, no. 5 (May 1, 2018): e487-88, [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30125-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30125-6). p. e487.

Bangladesh, on the other hand, cannot support this large number of populations for long as the local people are going to run out of their patience soon and the Rohingya would try to live free outside of their camp for food and better life. Only a handful of countries and organisations like the UN and EU have been donating and taking care of these people, however that is not sufficient enough for a long time period. As a result, major global players have to take over the situation and force Myanmar to take back Rohingyas. Previously, back in 1991, Bangladesh faced the exodus as well due to the massive rape and torture of the adolescent girls, later with the help of UNHCR voluntary repatriation had been tried but had to be stopped because of Myanmar's abuse.⁵³ The effort did not work after all. Therefore, secure repatriation or safe return of the Rohingya has become another issue for the UN and Bangladesh.

In the meantime, the Rohingya refugees have been facing ultimate crisis in the camps as their number has increased enormously which has already endangered women's privacy and their safety inside the camp, due to the increase in the number of petty offences⁵⁴ as well as with the help of local profit makers they are getting out of the camp and trying to migrate to different districts and countries. In addition to this issue, the host communities are becoming impatient as their land and market are almost occupied by the Rohingya as this has made their life more critical and unbearable. Due to the over demand in the market, the prices of all items of vegetables and foods have also increased. Employment opportunities are not sufficient, price hikes in the daily markets, exposure to water born diseases etc. have forced the migrants to involve in the criminal activities. Drug related crimes have already been increased in the area. For cooking, the Rohingya have been using firewood for which they have destroyed the forest areas of Cox's Bazaar which also pose an environmental threat for the area.

Considering all the facts and data, it is easily comprehensible that the condition of Rohingya people is getting worse. They need immediate support for humanitarian as well as social service which is also getting weak as time passes by.⁵⁵ The world leaders have to take a decision early in order to protect these people and also help recover the hosting communities as they are getting victimised as well. Only mutual understanding or simple agreement

53 Rita MANSHANDA, "Gender Conflict and Displacement: Contesting 'Infantilisation' of Forced Migrant Women," *Economic and Political Weekly* 39, no. 37 (2004): 4179–86, <http://www.jstor.org/stable/4415535>. p. 4180.

54 Iftekarul BASHAR, "New Challenges for Bangladesh," *Counter Terrorist Trends and Analyses* 4, no. 11 (2012): 10–13, <http://www.jstor.org/stable/26351100>. p.10-11

55 Abhishek BHATIA et al., "The Rohingya in Cox's Bazar," *Health and Human Rights* 20, no. 2 (2018): 105–22, <https://www.jstor.org/stable/26542064> p. 107.

with Myanmar is not going to work as previous attempts have failed for multiple times. Strong, continuous monitored and controlled repatriation could help resolve the problem but before that the Rohingya have to be legally recognised as Myanmar citizens by their government for which a regional oversight committee could pressure the authority to do it as early as possible. Neighbouring countries have to act responsibly in such as kind of situation. A well-developed international framework in line with the law of United Nations has to monitor the whole process continuously and if needed have to take mighty action against the Myanmar government and restore regional peace and security.

References:

- AHMED, Bayes, ORCUTT, Miriam, SAMMONDS, Peter, BURNS, Rachel, ISSA, Rita, ABU-BAKAR, Ibrahim and DEVAKUMAR, Delan, "Humanitarian Disaster for Rohingya Refugees: Impending Natural Hazards and Worsening Public Health Crises." *The Lancet Global Health* 6, no. 5, May 1, 2018, e487–88. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30125-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30125-6).
- AHSAN, Syed Badrul. "The Rohingya Crisis: Why The World Must Act Decisively" *Asian Affairs* 49, no. 4, October 29, 2018, pp. 571–81. <https://doi.org/10.1080/03068374.2018.1528791>.
- ALAM, Jobair, "The Current Rohingya Crisis in Myanmar in Historical Perspective", *Journal of Muslim Minority Affairs* 39, no. 1, January 2, 2019, pp. 1–25. <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1575560>.
- ALAM, Jobair, "The Rohingya of Myanmar: Theoretical Significance of the Minority Status", *Asian Ethnicity* 19, no. 2, April 3, 2018, pp. 180–210. <https://doi.org/10.1080/14631369.2017.1407236>.
- ALAM, Mayesha, "How the Rohingya Crisis Is Affecting Bangladesh — and Why It Matters," *The Washington Post*, February 12, 2018, Online edition. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/02/12/how-the-rohingya-c%E2%80%A6>.
- ARASE, David, "China's Two Silk Roads Initiative: What It Means for Southeast Asia", *Southeast Asian Affairs*, 2015, 25–45. <http://www.jstor.org/stable/44112796>.
- Bangladesh Shangbad Shangstha, "Bangladesh, Turkish Premiers Agree to Work Together on Rohingya Crisis", *The Daily Star*, December 19, 2017. <https://www.thedailystar.net/country/dhaka-ankara-sign-2-memorandum-of-understanding-to-boost-cooperation-bilateral-relation-between-bangladesh-bd-and-turkey-1507315>.
- BASHAR, Iftekharul, "New Challenges for Bangladesh", *Counter Terrorist Trends and Analyses* 4, no. 11, 2012, pp. 10–13. <http://www.jstor.org/stable/26351100>.
- BHATIA, Abhishek, MAHMUD, Ayesha, FULLER, Arlan, SHIN, Rebecca, RAHMAN, Azad, SHATIL, Tanvir, SULTANA, Mahmuda, MORSHED, K. A. M., LEANING, Jennifer and BALSARI, Satchit, "The Rohingya in Cox's Bazar", *Health and Human Rights*, 20, no. 2, 2018, pp. 105–22. <https://www.jstor.org/stable/26542064>.
- BSS, "PM Hailed as 'Mother of Humanity', *Shajahan | The Asian Age Online*, Bangladesh", *The*

Asian Age, October 4, 2017. <http://dailyasianage.com/news/88866/pm-hailed-as-mother-of-humanity-shajahan>.

CHAMIE, Joseph, "International Migration", *Foreign Policy Association*, Great Decisions, 2016, pp. 35–50. <http://www.jstor.org/stable/44214820>.

CRABTREE, Kristy, "Economic Challenges and Coping Mechanisms in Protracted Displacement: A Case Study of the Rohingya Refugees in Bangladesh", *Journal of Muslim Mental Health* 5, no. 1, March 31, 2010, pp. 41–58. <https://doi.org/10.1080/15564901003610073>.

Department of Immigration and Passports, BD, "Myanmar National's Registration», *Daily Report* - Date: 04/06/2018." Government. www.dip.gov.bd, June 5, 2018, <http://www.dip.gov.bd/site/news/>.

DEY, Sudip, "Adverse Rohingya Impacts on Bangladeshi Economy and Its Solutions", *American Journal of Trade and Policy; Vol 4, No 3 (2017): 12th Issue*, December 24, 2017, 129–32. <https://journals.abc.us.org/index.php/ajtp/article/view/1067>.

Editor, "The Economy... the Hidden Side behind the Rohingya Muslim Crisis – Rawabet Center." *Rawabet Center for Research and Strategic Studies* (blog), October 20, 2017. <https://rawabetcenter.com/en/?p=3872>.

HARMACHI, Abdur Rahim, "Myanmar Will Destroy Bangladesh's Economy with Rohingya Crisis: Muhith", *Online News*. bdnews24.com, October 15, 2017. <https://m.bdnews24.com/en/detail/wb-imf/1408057>.

HASAN, Kamrul, "Locals Unhappy about Losing Labour Market to Rohingyas", *Dhaka Tribune*, December 11, 2017. <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/nation/2017/12/11/locals-labour-market-rohingyas/>.

HAZIS, Faisal S., "Malaysia in 2017", *Southeast Asian Affairs*, 2018, pp. 201–18. <https://www.jstor.org/stable/26492778>.

HTUSAN, Esther, "Myanmar: 71 Die in Militant Attacks on Police, Border Posts", Online News, *The Spokesman Review*, August 25, 2017. <http://www.spokesman.com/stories/2017/aug/25/myanmar-71-die-in-militant-attacks-on-police-border/>.

ISLAM, Aynul, "Economic and Social Impact of the Rohingya Crisis", *Institutional Current Event Analysis*, ULAB, Dhaka: Center for Enterprise Society, ULAB, January 2018. https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ORugsAndy8wj:https://ces.ulab.edu.bd/wp-content/uploads/sites/18/2015/07/ULAB_CES_Current_Event_Analysis_Rohingya-Jan-2018.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=tr.

KALLOL, Asif Showkat, "Doing the Math on the Rohingya Crisis", *Dhaka Tribune*, November 10, 2017. <https://www.dhakatribune.com/uncategorized/2017/11/10/doing-the-math-on-the-rohingya-crisis>.

KHATUN, Dr. Fahmida, "Implications of the Rohingya Crisis for Bangladesh", Organisational Presentation presented at the A dialogue on «Addressing Rohingya Crisis: Options for Bangladesh» at CPD, Centre for Policy Dialogue (CPD), November 11, 2017.

KURI, Ranajit Chandra, "Bhashan Char Being Prepared for Rehabilitation of the Rohingya", *Dhaka Tribune*, September 27, 2017. <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/nation/2017/09/27/bhashan-char-prepared-rehabilitation-rohingya>.

LASZLO, Emese Laura, "The Impact of Refugees on Host Countries: A Case Study of Bangladesh under the Rohingya Influx", Master's Thesis, Aalborg University, 2018. <https://projekter.aau.dk/projekter/files/281553531/Thesis.pdf>.

- MAHMUD, Tarek, "Rohingya Influx: 15-Year-Old Forestation Project Destroyed in 57 Days", *Dhaka Tribune*, October 21, 2017. <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/2017/10/21/rohingya-influx-15-year-old-forestation-project-destroyed-57-days/>.
- MANSHANDA, Rita, "Gender Conflict and Displacement: Contesting 'Infantilisation' of Forced Migrant Women", *Economic and Political Weekly* 39, no. 37, 2004, pp. 4179–86. <http://www.jstor.org/stable/4415535>.
- MEYER, Eric, "With Oil And Gas Pipelines, China Takes A Shortcut Through Myanmar", *Forbes*, February 9, 2015. <https://www.forbes.com/sites/ericmeyer/2015/02/09/oil-and-gas-china-takes-a-shortcut/>.
- OVI, Ibrahim Hossain, "How Much Does it Cost to House Rohingya Refugees?" Online News Portal, *Dhaka Tribune*, September 14, 2017. <https://www.dhakatribune.com/bangladesh/2017/09/13/cost-house-rohingya-refugees/>.
- PALMA, Porimol, AZAD, M Abul Kalam, "Rohingya Trouble in Jobs Abroad", *The Daily Star*, February 11, 2009, online edition. <https://www.thedailystar.net/news-detail-112441>.
- PENNA, Michele, "How China Has Used Myanmar's Rohingya Crisis to Its Advantage", *World Politics Review*, January 3, 2018. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/23901/how-china-has-used-myanmar-s-rohingya-crisis-to-its-advantage>.
- "Provisional Estimates of Gross Domestic Product (GDP) of Bangladesh 2018-19(p)", Bangladesh: Bangladesh Bureau of Statistics Government of the People's Republic of Bangladesh, April 2019. http://bbs.portal.gov.bd/sites/default/files/files/bbs.portal.gov.bd/page/057b0f3b_a9e8_4fde_b3a6_6daec3853586/GDP_2018_19p_web%20-02-04-2019.pdf.
- RAHMAN, Khalid, "China and SAARC: Connectivity — Need for an Enabling Environment", *Policy Perspectives* 11, no. 1 (2014): 47–56. <https://doi.org/10.13169/polipers.11.1.0047>.
- RASHID, Harun-Ur, "রূ হাঙ্গাদরে কারণে খাদ্য নরাপত্তাহীনতায় ভুগছে স্থানীয়রা- The locals are suffering for food security due to Rohingyas", Online News Portal. Deutsche Welle, DW.com, April 4, 2019. <https://p.dw.com/p/3GFDR>.
- "Rohingya Refugee Crisis," UNOCHA, September 21, 2017. <https://www.unocha.org/rohingya-refugee-crisis>.
- SAHANA, Mehebur, JAHANGIR, Selim, ANISUZZAMAN, Md., "Forced Migration and the Expatriation of the Rohingya: A Demographic Assessment of Their Historical Exclusions and Statelessness", *Journal of Muslim Minority Affairs* 39, no. 1, January 2, 2019, pp. 44–60. <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1587952>.
- SHAHNAWAZ, Muhammad Shahrukh, "China and South Asia: Threats, Strategies, Cooperation and Expectations", *Pakistan Horizon* 64, no. 2, 2011, pp. 65–80. <http://www.jstor.org/stable/24711178>.
- SHIN, Aung. "Second Gas Column Discovered in the Bay of Bengal", *The Myanmar Times*, February 14, 2016. <https://www.mmtimes.com/business/18976-second-gas-column-discovered-in-the-bay-of-bengal.html>.
- SINGH, Daljit, "Introduction", *Southeast Asian Affairs*, 2018, vii–xvi. <https://www.jstor.org/stable/26492765>.
- SOUTH, Ashley, "Burma: The Changing Nature of Displacement Crises", RSC Working Paper Series, *Conflict Violence and Displacement in Burma*, Oxford, UK: Refugee Studies Centre, QEH, University of Oxford, UK, February 2007. <https://www.rsc.ox.ac.uk/publicati>

ons/burma-the-changing-nature-of-displacement-crises.

Special Correspondent, "Cox's Bazar Tourism Sector Faces Serious Setback", *The Daily New Nation*, November 14, 2017, online edition. <http://thedailynewnation.com/news/154542/coxs-bazar-tourism-sector-faces-serious-setback.html>.

SUMPTER, Cameron, FRANCO, Joseph, "Migration, Transnational Crime and Terrorism", *Perspectives on Terrorism* 12, no. 5, 2018, pp. 36–50. <https://www.jstor.org/stable/26515430>.

"The World Bank: Bangladesh" Organisation, The World Bank, 2019. <https://data.worldbank.org/country/bangladesh>.

TISDALL, Simon, "World's Awkward Silence over Rohingya Genocide Warnings." *The Guardian*, January 3, 2018, sec. World news. <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/03/worlds-awkward-silence-over-rohingya-genocide-warnings>.

"Total Population by Country 2019", Organisation, *World Population Review*, Accessed April 10, 2019. <http://worldpopulationreview.com/countries/>.

TRAN, Clara, "South-East Asian Migrant Crisis: Who Are the Rohingya Fleeing Myanmar by Boat?" News, *ABC News*, May 21, 2015. <https://www.abc.net.au/news/2015-05-21/explainer-who-are-the-rohingya-fleeing-myanmar/6487130>.

UNHCR Staff, "100 Days of Horror and Hope: A Timeline of the Rohingya Crisis", UNHCR The UN Refugee Agency, December 1, 2017. <https://www.unhcr.org/news/stories/2017/12/5a1c313a4/100-days-horror-hope-timeline-rohingya-crisis.html>.

WARE, Anthony, LAOUTIDES, Costas, "Myanmar's 'Rohingya' Conflict: Misconceptions and Complexity", *Asian Affairs* 50, no. 1, January 2, 2019, pp. 60–79. <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1567102>.

YHOME, K., "The Burma Roads", *Asian Survey* 55, no. 6, 2015, pp. 1217–40. <https://www.jstor.org/stable/26364333>.

ZHENDONG, Pu, "China-Myanmar Oil and Gas Pipelines to Lower Energy Costs", Online News Portal, *China Daily*, June 6, 2013. http://www.chinadaily.com.cn/m/guizhou/2013-06/06/content_16590423.htm.

Annex

Table 1: Sectoral Growth Rate of GDP at Constant Prices, 2015-16 to 2018-19 (provisional)				
Industrial origin sector	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19
Agriculture	2.79	2.97	4.19	3.51
Agriculture and Forestry	1.79	1.96	3.47	2.58
Fishing	6.11	6.23	6.37	6.29
Industry	11.09	10.22	12.06	13.02
Mining and Quarrying	12.84	8.89	7.00	7.39
Natural gas and Crude petroleum	11.77	0.34	2.25	3.11
Other mining & coal	14.42	21.19	12.66	12.02
Manufacturing	11.69	10.97	13.40	14.73
Electricity, Gas and Water Supply	13.33	8.46	9.19	10.57
Electricity	14.20	9.22	10.19	11.57
Gas	9.91	0.28	2.20	2.85
Water	7.40	11.09	5.66	7.17
Construction	8.56	8.77	9.92	9.63
Service	6.25	6.69	6.39	6.50
Wholesale and Retail Trade; Repair of Motor Vehicles, Motorcycles and Personal and Household Goods	6.50	7.37	7.45	7.70
Hotel and Restaurants	6.98	7.13	7.28	7.43
Transport, Storage and Communication	6.08	6.76	6.58	6.88
Land Transport	6.28	7.06	6.72	6.93
Water transport	3.20	4.10	3.50	3.72
Air transport	1.48	2.79	2.74	6.04
Support transport services, storage	5.19	6.40	9.58	7.20
Post and Telecommunications	6.81	6.98	6.53	7.56
Financial Intermediations	7.74	9.12	7.90	8.32
Monetary intermediation (Banks)	8.85	9.95	8.51	9.42
Insurance	0.54	2.05	1.63	-2.51
Other financial auxiliaries	4.54	9.06	9.05	8.29
Real Estate, Renting and Business Activities	4.47	4.80	4.98	5.15
Public Administration and Defence	11.43	9.15	8.47	6.45
Education	11.71	11.35	7.01	6.50
Health And Social Works	7.54	7.63	7.02	9.15
Community, Social and Personal Services	3.30	3.62	3.65	3.69
GDP at constant market price	7.11	7.28	7.86	8.13
Source: Bangladesh Bureau of Statistics, http://bbs.portal.gov.bd				

Table 2. Per capita GDP and GNI at Current Prices, 2015-16 to 2018-19 Provisional (p)

	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19(p)
GDP (M.Tk.)	17,328,637	19,758,154	22,504,793	25,361,770
GNI (M.Tk.)	18,326,749	20,607,164	23,531,077	26,497,865
Population (Million)	159.89	161.75	163.65	165.55
Per capita GDP (In Tk.)	108,378	122,152	137,518	153,197
Per capita GNI (In Tk.)	114,621	127,401	143,789	160,060
Exchange rate (Taka per US\$)	78.27	79.12	82.10	83.86
Per capita GDP (In US \$)	1,385	1,544	1,675	1,827
Per capita GNI (In US \$)	1,465	1,610	1,751	1,909

Source: Bangladesh Bureau of Statistics, <http://bbs.portal.gov.bd>

Table 3: Cost Estimation for Hosting Rohingya

Institute	Estimation	Time Span
PRI	\$800 million - \$1 billion	1 Year
SANEM	\$1 billion - \$1.12 billion	1 Year
CPD	\$882 million	10 months

Source: Dhaka Tribune and CPD Research

	Core Assumption	Cost for Bangladesh	Timeline
Scenario 1	1. No Rohingya repatriation happens until August 2018. 2. Bangladesh pays 50% of the total fund requirements. 3. Shelter along with Water and Sanitation structures from last period remains usable.	\$167.8 million	March 2018 - August 2018
Scenario 2	1. No Rohingya repatriation happens until February 2019. 2. Bangladesh pays 50% of the total fund requirements. 3. Half of the shelter along with water, sanitation and hygiene structures need to be rebuilt as these areas are natural disaster prone.	\$240 million	September 2018 - February 2019

Source: "Implications of the Rohingya Crisis for Bangladesh" by CPD

Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumların Bütünleşik Tehdit ve Sosyal Mesafe Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği*

**Hamza Bahadır Eser

***Mehmet Recai Uygur

Öz

Çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, Suriyeli göçmenlere yönelik olarak algılanan tehdit ile sosyal mesafe düzeylerinin incelenmesidir. Çalışmanın temel varsayımı katılımcıların cinsiyeti, etnik ve siyasal kimlikleri gibi demografik değişkenler ile yine katılımcıların yakın çevrelerindeki Suriyeli göçmen yoğunluğu, kendilerini ifade ettikleri dini, etnik ve siyasal kimliklerinin, Suriyeli göçmenlere yönelik olarak geliştirdikleri tutumlar üzerinde etkili olduğudur. Gruplar arası tutumların şekillenmesinde etkili olan değişkenlerin anlaşılmasına yönelik bir ön hazırlık olması açısından çalışmada öncelikle göç, mülteci, önyargı, kalıp yargı, olumsuz kalıp yargı, gruplar arası kaygı gibi kavramlar ile bütünleşik tehdit ve sosyal mesafe kuramlarından kısaca bahsedilmiştir. Çalışmanın odak noktası Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik geliştirdikleri tutumlardır. Bu bağlamda çalışma uzayı olarak Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri seçilerek, 1209 öğrenci ile yüz yüze anket yapılmıştır. Çalışmada kadınlar ve erkeklerin Suriyelilere yönelik tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyelilere yönelik algıladıkları sosyal mesafe arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, Tehdit, Sosyal Mesafe, Önyargı.

The Study of Attitudes towards Syrian Immigrants within Integrated Theories of Threat and Social Distance: Case of Suleyman Demirel University

Abstract

The aim of the study is to examine the perceived threat together with social distance towards the Syrian immigrants in accordance with the attitudes of Turkish citizens. The basic assumption of the study is that, the demographic variables like the gender, ethnic and political identities of participants and the socio-economic variables like the overpopulation of the Syrian immigrants who live in their territories and their religious, ethnic, ideological and political identities have effects on their attitudes towards the Syrian immigrants. In order to understand the variables which are effective in shaping inter-group attitudes, the study briefly deals with concepts such as immigration, refugee, prejudice, stereotypes, negative stereotypes, intergroup anxiety and theories of threat and social distance. The focus of the study are the attitudes which are developed by citizens of the Republic of Turkey towards the Syrians who are under temporary protection. In this context students of Süleyman Demirel University were selected as the space of the study and the survey had been made face to face with 1209 students. There is no significant difference between threat perceptions of women and men in the study. However, there is significant difference between social distance perceptions of participants according to their ethnic identities.

Keywords: Migration, Refugee, Threat, Social Distance, Prejudice.

*Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda, Doç. Dr. Hamza Bahadır Eser danışmanlığında, Mehmet Recai Uygur tarafından 2018 yılında tamamlanan, "Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sosyo-Psikolojik Tutumların İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

**Doç. Dr. | Süleyman Demirel Üniversitesi | bahadireser@sdu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4063-051X

***Doktora Öğrencisi | Anadolu Üniversitesi | mruygur@anadolu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1872-0885

DOI: 10.36484/liberal.609598

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 131-162.

Gönderim Tarihi: 22 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 30 Eylül 2019

Giriş

Sosyal yapı üzerinde ciddi değişim ve dönüşümlere kaynaklık eden olan göç hareketleri, çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Daha rahat, refah seviyesi yüksek, güvenli bir yaşama kavuşma umuduyla bireysel veya kitlesel olarak insanların buldukları yerden, aranan koşulların olduğunu varsaydıkları yere yapmış oldukları gönüllü hareket, göç ve göçmen olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Tarih boyunca yaşanagelen ve insanoğlunun varlıksal devamlılığını tehdit eden büyük iklim değişiklikleri, kıtlıklar, savaşlar gibi gelişmeler göç olgusunun en başta gelen sebepleri olagelmışlerdir. Günümüzde Orta-Doğu'da ve özellikle Suriye'de yaşanan iç çatışmalardan dolayı yasal ve kaçak yollarla söz konusu coğrafyadan başta Avrupa ülkelerine doğru olmak üzere ciddi bir insan akımı yaşanmaktadır. Bu insan hareketliliği, insani açıdan acı tecrübelerin de yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Özellikle kaçak göç esnasında can kayıpları yaşanmakta, göçmenler kayıt dışı ve asgari ücretin altında, kaçak çalıştırılma, sağlıksız barınma koşullarında yaşama, ek-sik beslenme, eksik eğitim gibi zor koşullarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalabilmektedirler.

Ülkelerinden göç edenler gittikleri yerlerde çoğu zaman umduklarını bulamamaktadırlar, dil, din, kültür sorunlarıyla karşılaşmış, yeni yaşama uyum sağlamakta güçlük çekebilmektedirler. Bununla birlikte göçmenler, yabancı korkusunun hâkim olduğu Avrupa'da derin sosyal sorunlar oluşturmaktadır. Göçmenler, dünyanın birçok yerinde, (göç edilen) ülkelerinin içinde bulunduğu (ekonomik-politik-sosyal) kötü durumunun başlıca sorumluları olarak gösterilirler.¹ Bu durum yerleşik halk arasında refah kaybı, güvenlik riskleri, sosyal devlet imkânlarının haksız kullanımı, yerleşik kültürün yozlaşması gibi çeşitli endişeleri de beraberinde getirmektedir. Çalışmada, göçmenlere yönelik tehdit algısı, sosyal mesafe gibi sosyo-psikolojik tutumlar, Süleyman Demirel Üniversitesi evreni özelinde ele alınmaktadır. Uygulama 2018 yılı Mart ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışma evreninin büyüklüğü 38715 kişidir. Anketler yüz yüze doldurulmuştur. 38715 kişiden oluşan evren büyüklüğü için $\alpha = +0,05/-0,05$ örnekleme hatası ile $p=0,05$, $q=0,05$ değerlerinin sağlanabilmesi için yeterli örneklem büyüklüğü 381 kişidir. Bununla birlikte evrendeki

1 Çiğdem Damla Balaban, *The Roles of Intergroup Threat, Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism in Predicting Turks' Prejudice Toward Kurds*, Yayınlanmamış Master Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013; Emory Bogardus, "Social Distance". Yellow Springs, OH: Antioch, 1959; Hatice Karaçanta, *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Başka Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002; Gökçe Karayeğen, *Çevreci Tutum ve Davranışlar: Sosyal Baskınlık Yönelimi, Yetkencilik ve Ahlak Açısından Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Ankara, 2015.

sınıf, cinsiyet dağılımını gözetecek şekilde, basit tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılarak 1209 katılımcıya ulaşılmıştır.²

Kavramsal Çerçeve

Çalışma yukarıda da değinildiği üzere göç olgusu, göç edenler, göç edilen yerdeki yerleşik toplumların göçmenlere yönelik tutumlarını konu almaktadır. Bu bağlamda aşağıda ilgili kavramlar olan göç, mülteci, önyargı, kalıpyargı kavramları devamında bütünlük tehdit kuramı, bu kuram altında gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, olumsuz kalıp yargı, gruplar arası kaygı başlıkları ve son olarak sosyal mesafe kuramı başlıkları kısaca ele alınacaktır.

Göç

İnsan yaşamının karmaşıklığı ve hızlı değişen sosyo-ekonomik koşullardan dolayı insan göçü gün geçtikçe önem kazanan bir konu haline gelmektedir. Çalışmamızın ana teması göç ederek yeni bir yaşam alanına gelen göçmenlere yönelik tutumlardır. Bu bağlamda kısaca göç olgusuna değinmek yerinde olacaktır. Bireylerin kimi zaman tekil çoğu zaman toplu olarak bir bölgeden diğerine hareketliliğini etkileyen temel faktör, nüfusun ve kaynakların dengesiz dağılımı, kaynak yetersizliği, ekonomik ve kültürel gelişme düzeylerindeki farklılıklardır.³ Sözü edilen nedenler daha çok isteğe bağlı göç olgusunu tarif etmektedir. Bu ekseninde göç eden insanları göçmen olarak tarif edilmektedir. Ancak bu çalışmanın esas konusu, doğup büyüdüğü, yaşadıkları yeri can güvenliği endişesiyle terk etmek zorunda kalan Suriyelilerdir. Buna bağlı olarak (her ne kadar Türkiye'deki Suriyeli nüfusunun hukuki statüsünü ifade etmese de) mülteci kavramının açıklanması konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Mülteci

BM'nin (05/09/1961 tarih ve 10898 sayı ile Resmi Gazetede yayımlanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu) "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme"⁴

2 Baki Şahin, "Metodoloji", içinde: Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ed: Abdurahman Tanrıoğen, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 127.

3 Etat De La Migration Dans Le Monde, Les Migrants Et Les Villes De Nouveaux Partenariats Pour Gérer La Mobilité, Organisation internationale pour les migrations (OIM), 17 Route des Morillons 1211 Genève 19 Suisse, 2015; Smita Dubey ve Varsha Mallah, "Migration: Causes and effects", *The Business & Management Review*, Volume 5 Number 4 2015, ss. 228-229; Jessica Hagen - Zanker, *Modest Expectations Causes and Effects of Migration on Migrant Households In Source Countries*, Dissertation, the Degree of Doctor at the Maastricht University, ss. 9-15, 2010.

4 Mevzuat, *Mültecilerle Dayanışma Derneği* web sayfası, <http://www.multeci.org.tr/mevzuat/> (Erişim: 10 Temmuz 2019).

metni diğer bir ifade ile 1951 Cenevre Sözleşmesi⁵, savaş-çatışma durumunun yaşandığı veya kişinin siyasal ve sosyal olarak kendisini güvende hissetmediği bir ülkede yaşayan bireyin başka bir ülkeye sığınma olanaklarını ele almıştır. Mülteci statüsünü diğer göçmen statülerinden ayıran birkaç durum söz konusudur; birincisi, mülteciler, yaşadıkları bölgeleri istemeden, çeşitli kaygılar nedeniyle terk etmek zorunda kalan kişilerdir, ikincisi, mültecilerin uluslararası korumalardan yararlanabileceklerine dair güçlü bir beklentileri vardır. Üçüncü olarak mülteciler, savaş veya çatışmalar sona erdiğinde, şartlar elverişli hale geldiğinde terk etmek zorunda oldukları ülkeye geri dönerler. BM söz konusu sözleşmesinin ilk 6 maddesinin mültecilere yönelik uygulamaların temel insan hakları ekseninde ele alındığı belirlenmiştir. Savaşın sonlanması ve huzurun sağlanmasından sonra mültecilerin ülkelerine geri dönmelerine yönelik beklenti son derece dikkate değerdir. Ancak savaşlarla yurtlarından edilen bu insanların geri dönüşlerine dair beklentinin ne derece karşılık bulabileceği tartışmalı bir konudur.

Literatürde mülteci kavramına yönelik hemen hemen tüm tanımlamalar ortak bir sonuca varmaktadır. Genel itibarıyla mülteci kavramı, ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği veya siyasal görüşlerinden ötürü, bulunduğu ülkede eziyete veya herhangi bir insan dışı muameleye uğraması veya uğrayabilme endişesi ile, kendi ülkesinin dışında başka bir ülkede yaşayan kişileri tanımlamaktadır. Mülteci, sayılan nedenlerin ortaya çıkardığı korku sebebiyle ülkesinin korunmasından istifade etmek istemez. ” (UN Convention art. 1A-2.). Bu tür somut tanımlar, örtük argümanlara dayandırılır. Bunlar; a) Vatandaş ve devlet arasında bir güven, sadakat, koruma ve yardım bağı toplumun normal temelini oluşturur; b) Mülteci durumunda, bu bağ kopmuştur; c) Zulüm ve yabancılaşma her zaman bu kopmuş bağı fiziksel belirtileridir; d) Bu belirtiler mülteciliği belirlemek için gerekli ve yeterli şartlardır.⁶

Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki durumu, adlandırılması esasen uluslararası hukukun konusudur. Kısaca özetlemek gerekirse, Suriyeliler Türkiye’ye ilk kez 2011 yılında giriş yapmaya başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilk gelen 252 Suriye vatandaşıını Hatay’da misafir etmiş, (ilkini) geçici olarak geldiği düşünülen bu insanlara barınma ve beslenme imkânlarını sağlamıştır. Suriye’deki hali hazırda devam eden iç savaştan kaçarak Türkiye’ye sığınanların sayısının hızlı bir şekilde artması ile gelenlere ilk olarak, 30.03.2012 tarihinde, Başbakanlıkça hazırlanan 62 sayılı “Türkiye’ye Toplu

5 “Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme”, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, *Mültecilerle Dayanışma Derneği* Web sayfası, <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Erişim: 10 Temmuz 2019).

6 Andrew E. Shacknove, “Who is a Refugee?”, *Ethics*, Vol. 95, No. 2 January 1985, ss. 274-284.

Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge” ile bir statü sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu bu statü “geçici koruma” durumunda olmak olarak özetlenebilir. Türkiye’deki (göçle gelen) Suriyelilerin hukuki durumu, adı anılan bu yönergeden sonra, 04.04.2013 tarihinde kabul edilen ve 11.04.2013 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan, 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” ile daha net bir görünüme kavuşmuştur.⁷ Geçici koruma hali 6458 sayılı kanunun 91. Maddesinde “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.” şeklinde tarif edilmiştir.⁸ Özetle Türkiye’de hali hazırda bulunan Suriyeliler hukuken “geçici koruma” sağlanan kimseler olarak tanımlanmaktadır. Yine 6458 sayılı kanunda 61. maddesinde mülteci olma durumu “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.” şeklinde tarif edilmiştir.⁹ Bu noktadan hareketle çalışmada, Suriye’den ülkemize göçen insanları nitelemek adına, mülteci kavramı yerine Suriyeli göçmenler nitelemesi tercih edilmiştir.

Önyargı

Suriyeliler her ne kadar toplumumuzla benzer dini ve kısmen benzer kültürel referanslara sahip olsalar da dilleri, yaşam şekilleri, birbirleri kurdukları ilişkiler göz önünde alındığında kolaylıkla farklı bir toplum olarak nitelenebilmektedirler. Bu farklılaştırma onların göç ettikleri yerlerde dış grup olarak yani yaygın tabir ile “öteki” olarak görülmelerine neden olmaktadır. İnsanlar az tanıdıkları veya tanımadıkları gruplara karşı bir takım önyargılar ile yaklaşır. Bu kapsamda, çalışmada önyargıların sonuçları olarak niteleyebileceğimiz tehdit algısı ve kurgulanan sosyal mesafe kavramlarına yönelik bilişsel bir hazırlık olması adına önyargı kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

7 “Türkiye’de Geçici Koruma”, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma> (Erişim:10 Temmuz 2019).

8 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde: 91/1.

9 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde: 61/1.

Önyargı, kısaca üyesi oldukları bir grup yüzünden, insanlara karşı sergilenen olumsuz davranışları tanımlamak için kullanılmaktadır. Önyargılar nefret yoğunluğuna ulaştığında, bu durum bağnazlık olarak tarif edilebilir. Bazı sözlükler önyargıyı, ilgili gerçeklere bakmadan görüş oluşturma süreci olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Önyargıları olan kişiler ilgili gerçekleri inceleyebilir ve önyargılarını doğrulamak için onları yorumlayabilir. Tam anlamıyla önyargılı olmak, tüm gerçekler toplanmadan önce bir şey hakkında bir fikir oluşturmak anlamına gelir. Allport önyargıyı; “Bir bireyin, yalnızca farklı bir grubun üyesi olduğu için başka bir gruba, bir bütün olarak veya bir bireye karşı hatalı ve esnek olmayan genellemeye dayanan bir antipati göstermesidir” olarak tanımlamıştır.¹¹ Bu açıklamanın bize söylediği ilk şey, önyargının mantıklı bir şey olmadığı, aksine bir dizi varsayım, yarı gerçek ve tahminlere dayandığıdır. İkincisi, bize, önyargının genellemeye dayandığını yalnızca bir kişinin belirli bir grubun üyesi olduğu gerçeğine dayanarak sahip olduğunu düşündüğümüz bir dizi özellik ve niteliğe dayandığını söylemektedir. Önyargının bu çalışma için önemi, yerleşik toplumların ülkelerine kitlesel olarak göçen topluluklar konusunda temelsiz genel geçer düşüncelere sahip olmaları olgusudur.

Kalıp yargı

Suriyeli göçmenler halihazırda göç ettikleri yerlerde tanınmayan veya az tanınan sosyolojik gruplardır. Bundan ötürü Suriyelilere karşı eksik bilgiden oluşturulmuş kalıpyargıların oluşturulması kuvvetle muhtemeldir. İnsanlar az tanıdıkları bir grubun üyeleri için daha önceden edindikleri kısıtlı bilgileri ile bir yargı oluştururlar ve bu yargı onlar için “gerçeği” tarif ederek onların belirsizlik karşısındaki kaygılı olma durumlarını sonlandırır. Bu yargılar “gerçeği” tarif ettikleri sürece işlevseldirler ve korunurlar. Bireyler çoğu zaman kendi grupları dışından birisi ile karşılaştıklarında, karşısındakini derinden iredeme, tanıma çabası yerine onun grubu ile ilgili daha önceden oluşturduğu bilgi demetine referans verme kolaylığına (hatasına) düşerler. Bu durumda kalıpyargılar devreye girer. Sosyal Psikoloji literatüründe ekseriyetle, belirli bir sosyal grup hakkında düşünürken akla gelen tipik tabloya atıfta bulunmak için “stereotip” terimi kullanılmıştır.¹² Bu terimi, Türkçede kalıpyargı terimi karşılamaktadır. Kalıpyargılar işlevsel ve dinamik açıdan karmaşık bir ortamı-durumu sadeleştirerek, ifade eder, diğer bir ifade ile basitleştirir. Kalıpyargılar, (söz konusu bu basit anlatımları ile) bireylerin karşılaştıkları çeşitli durumlarda, karşılarındakiler hakkında bilgi işleme ve

10 Dictionary.cambridge.org, en.oxforddictionaries.com. (Erişim: 5 Ekim 2019)

11 Gordon, W Allport, *The Nature of Prejudice*. Reading, Mass.: AddisonWesley, 1954.

12 Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York, Harcourt, Brace, 1922.

harekete geçmede referans olarak kullandıkları bilişsel şemalardır.¹³ Kalıpyargılar, sadece tipik grup üyelerini niteleyen özellikler hakkındaki inançları yansıtmaz, aynı zamanda sosyal roller, grubun üyelerinin belirli nitelikleri paylaştığı dereceler (ör: grup içi homojenlik veya değişkenlik) ve grup üyelerine yönelik duygusal reaksiyonları etkileyen bilgileri içerir.¹⁴ Kalıpyargılar genel olarak sosyal çevre (aile, arkadaşlar, iş çevresi), konvansiyonel ve yeni medya (sosyal medya ve türevleri bu bağlamda kalıp yargıların hem üretildiği hem de yayıldığı mecralar olarak nitelenebilir) tarafından iletilip, yayılırlar ve böylelikle kalıcı hale gelirler.

Bütünleşik Tehdit Kuramı

Tehdit kuramı en genel ifadesi ile bir grubun diğer bir grubun varlığını kendisi için tehdit olarak görmesi durumuna eğilir. Yukarıda da değinildiği üzere Suriyeliler göç ettikleri toplumların “ötekisi” diğer bir ifade ile dış gruplarıdır. Yerleşik toplumların göç eden bu yeni topluluğu onlara karşı var olan önyargılarından beslenen bir tehdit unsuru olarak görmeleri olasıdır.¹⁵ Kuram, tehdit algıları ile gruplar arası tutumlar arasındaki ilişkiler hakkındaki çeşitli teorik bakış açılarını sentezleyerek¹⁶ gruplar arası ilişki ve tehdit tanımlamalarından beslenen önyargılı tutumları incelemek için yeni bir perspektif sunmaktadır. Bütünleşik tehdit kuramı, tehditler üzerinde birçok değişkenin etkili olduğunu ve böylelikle dolaylı olarak tutumların da etkilediğini öne sürmektedir.¹⁷ Grup içi dayanışmanın güçlü bir şekilde ortaya çıktığı durumlarda, dış gruba yönelik tehdit algılaması daha yüksek olabilmektedir. Dış grup üyeleri ile gerçekleşen negatif/olumsuz temaslar yine algılanan tehdidin seviyesini yükseltmektedir. Bununla beraber, iç-grup üyelerinin dış-grup ile ilgili sahip olduğu bilgi kıtlığı yani daha açık bir ifade ile dış grup üyeleri hakkında çok az şey biliyor olmaları algılanan tehdidin yükselmesine neden olan diğer bir unsurdur.¹⁸ Kültürler arası farklılıklar, insanlığın tarih boyunca inşa ettiği kategorilerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan ötekisine davranma şekillerinin ana belirleyicileri olagelmiştir. İlkel çağlarda güç ve yetenek gruplara arası

13 James L. Hilton ve William Von Hippel, “Stereotypes”, *Annual Review of Psychology*, 47, 1996, ss. 237-271.

14 John F. Dovidio ve diğerleri, “Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview”, *The SAGE Handbook of Prejudice Stereotyping and Discrimination*, 2010/1, s. 7.

15 Carlos Monterrubio, “The Impact of Spring Break Behaviour: An Integrated Threat Theory Analysis of Residents’ Prejudice”, *Tourism Management*, 54, 2016, s. 420, 2016.

16 Arnd Florack vd. “The Role of Discordant Acculturation Attitudes in Perceived Threat: An Analysis of Host and Immigrant Attitudes in Germany”, 2006, 30, ss. 683-702.

17 Wagner G. Stephan ve Cookie White Stephan, “An Integrated Theory of Prejudice”, içinde’ S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination: The Claremont Symposium on Applied Social Psychology* (ss. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 2000.

18 Carlos Monterrubio, a.g.m, s. 422.

farklılıkların belirleyicisi iken, zamanla kültür bu farklı olmanın ana niteleyicisi, tanımlayıcısı haline gelmiştir. Kültür insanlığın sadece karşısındaki tanımlarken başvurduğu bir referans değildir. Kültür ayrıca “karşıt olandan”-“ötekenden” farklı olmanın ve doğal olarak kendi içinde benzer olmanın kodlarını barındıran ve ontolojik devamlılığı sağladığına duyulan inançtan ötürü korunması ve kuşaklar arası aktarılması gereken bir temel referans kaynağı olarak görüle gelmiştir. Böylelikle farklı kültürel referanslara sahip grupların diğer grupları kendi kültürlerine karşı birer tehdit olarak algılaması alışkanlığı ortaya çıkmıştır. İnsanlığın bugün hala koruya geldiği bu alışkanlık, yabancı-farklı olana / “biz” içinde tarif edilmeyene yönelik önyargıların canlı kalmasının ana nedenleri arasında sayılabilir.¹⁹ Dış gruplara yönelik tehdit algısının belirleyicisi olarak dört temel unsur öne çıkmaktadır: Bunlar gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, olumsuz kalıp yargı ve gruplar-arası kaygıdır.

a. Gerçekçi Tehdit

Gerçekçi tehditler, grup düzeyinde ve bireysel düzeyde algılanan tehditler olarak iki farklı düzeyde incelenmektedir, Grup düzeyinde gerçekçi tehdit, grubun gücüne, kaynaklarına ve grup refahına yönelik tehditleri niteler. Bireysel gerçekçi tehdit ise, bireyin kendi sağlığı, kişisel güvenliği veya maddi kaynaklarına yönelik tehditleri ifade eder.²⁰ Stephan ve Mealy, grup içi, bölgesel, siyasi iktidara yönelik ve ekonomik tehditler ile fiziksel zarar verme potansiyeli taşıyan tehditleri gerçekçi tehditler olarak nitelemektedir.²¹ Simonovits'e göre ise, Gerçekçi tehditler maddi, ekonomik ve politik düzeyde anlaşılabilir. Gerçekçi tehditler, maddi ve ekonomik grup çıkarları üzerindeki rekabete odaklanmaktadır. Bu kavram, refah-şovenizmi fikri ile yakından ilgilidir. Her iki kavram da, kıt kaynakları (işgücü piyasası pozisyonları ve sosyal hizmetler gibi) merkeze alan rekabet üzerinde durmaktadır. Çoğunluğun algısı, hali hazırda üzerine yoğun bir rekabet/yarışma olan bu kaynakların yabancılar tarafından (göçmenler vb.) tehdit edildiğidir.²² Dolayısıyla gerçekçi tehdit kavramı kısaca, maddi varlıklara, güce, fiziksel bütünlüğe,

19 Victoria M. Esses, “Values, Stereotypes and Emotions as Determinants of Intergroup Attitudes” içinde, D. M. Mackie&D. L. Hamilton (Edts.), *Affect, Cognition and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception* (ss. 137-166). Orlando, FL: Academic Press, 1993; Peter A. Bertocci, “Gordon W. Allport’s The Nature of Prejudice And the Problem of Choice, Persons Themselves are Initiating Causes In the Presence of Alternatives Presented By Their Past History and Present Opportunities”, Boston University, 1973.

20 Dana Charles Leighton, “The Effects of Symbolic and Realistic Threats on Moral Exclusion from the Scope of Justice”, A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree of Doctor of Philosophy in Psychology, University of Arkansas, 2012, ss. 23-24.

21 Walter G. Stephan ve Marisa Mealy, *The Encyclopedia of Peace Psychology*, First Edition, Edited by Daniel J. Christie, 2012, s. 1.

22 Bori Simonovits, “Realistic and Symbolic Threats The Social Basis of Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary”, *Review of Sociology*, 26(4), 2016, s. 55.

iş ve ekonomik kaynaklar gibi grubun sahip olduğu somut olgulara yönelik tehditleri ifade etmek için kullanılır. Örnek olarak grubun fiziki bütünlüğüne (savaşlar, silahlı çatışmalar) ve refahına (örneğin sağlık hizmetlerinin ulaşımı), herhangi bir kaynağa (örneğin, ev gibi gayri menkullerin edinilmesi, iş fırsatları) veya iktidar kaynaklarına (örneğin, ekonomik veya politik iktidar) karşı tehditler gerçekçi tehdit olarak kavramsallaştırılır.²³ Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de devlet okullarına (üniversitelere) sınavsız kabul edildiklerine, hastanelerde ülke vatandaşlarından daha ayrıcalıklı olduklarına, işsizliğe, çalışma ücretlerinin düşmesine, kayıt dışı istihdamın artmasına, kira ve fiyat artışlarına sebep olduklarına yönelik var olan algılar gerçekçi tehdit teorisinin üzerine inşa edildiği somut örnekler olarak gösterilebilir.

b. Sembolik Tehdit

Sembolik tehditler, gerçekçi tehditlerde olduğu gibi yine gruplara yönelik ve bireye yönelik olmak üzere iki farklı düzeyde algılanmaktadır. Gruba yönelik sembolik tehdit, grubun dinine, değerlerine, inançlarına, ideolojisine ve dünya görüşüne yönelik tehditleri ifade eder. Bireysel sembolik tehdit ise, bireyin öz saygısı, öz kimliği veya onuruna yönelik tehditleri ifade etmektedir.²⁴ Ahlak, değer, norm, standart, inanç ve tutum çatışmalarından kaynaklanan tehditler sembolik tehditler olarak nitelendirilebilir. Sembolik tehditler, grubun kendi dünyayı anlamlandırma şekline tehdit/alternatif/karşı olarak algılanan tehditlerdir. Farklı soyut referanslara sahip olan dış-grup ya da gruplar, x grubu tarafından kültürel kimliğini tehdit ediyor olarak görülebilir, değerlendirilebilir. Sembolik tehdit algısında yeni norm, inanç ve sembollerin, kısaca diğer kültürel öğelerin grubun yaşam tarzını geçersiz/işlevsiz kılacağı korkusu baskındır. Bazen söz konusu bu “yabancı”-“öteki”-“farklı” öğeleri x grubu içinde destekleyici olarak görmemek yani x grubunun verili hâkim semboller dünyasını olumlamamak bile onların grup içinde tehdit olarak algılanması için yeterli olabilir.²⁵ Örnek olarak, Suriyeli göçmenler ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasındaki tutum, norm, ahlak ve değer farklılıklarından dolayı oluşan veya oluşması muhtemel kaygı sembolik tehdit algısına örnek olarak gösterilebilir.

Toplumda “yabancı” olarak nitelenen kesimler küçük bir azınlık olarak varlıklarını sürdürseler de bilinçli olarak bir arada yaşamaları, dayanışma içinde olmaları, “yabancılardan” farklı gelenek ve kültüre sahip yerleşik halk arasında huzursuzluk ve endişeye neden olur. Geleceğe yönelik kaygı ve belirsizlik

23 Çiğdem Damla Balaban, a.g.t, s. 7.

24 Dana Charles Leighton, a.g.m, ss. 23-24.

25 Victoria M. Esses, a.g.m, s. 137.

yerleşik toplumlarda kuruntu ve olumsuz ihtimallere dayanan senaryolar üretilmesi sürecini tetikler. Çoğu zaman gerçeklikle bağı kurulmayan (kurmak için çaba da gösterilmeyen) bu kuruntular, örgütlü daha açık ifadesi ile dayanışma ve azınlık psikolojisi ile birlikte hareket etmekte olan “yabancıların” ve kültürlerinin olası bir tehdit olarak görülmesine neden olabilir. Örneğin Almanya’da Türklerin belirli yerlerde bir arada yaşamaları,²⁶ Çin Halk Cumhuriyeti’nin Müslüman vatandaşlarının, kendilerine özgü yerleşim alanlarında kendi kültür ve inançlarıyla yaşamaları, farklı kültüre sahip baskın toplum tarafından daima endişe verici olarak karşılandığı görülmüştür.²⁷ Türkiye’de Suriyeli göçmenlerin yaşadığı kentlerde belli başlı mahallelere (İstanbul gibi mega-kentlerde belli başlı ilçelere) toplanmalarının, (yukarıda anılan Çin örneğinde olduğu gibi henüz bir siyasal tehdit olarak algılanmasa da) yerel düzeyde yerleşik toplulukların kültürel hegemonyalarına karşı sembolik bir tehdit olarak algılandıklarını ifade etmek mümkündür.

c. Olumsuz Kalıp Yargı

Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, kalıplaşmış tutumları, belirli gruplar hakkında edinilen bilgilerin bir özeti olarak tanımlar. Ona göre insanlar derinlemesine tanımadıkları bir grup hakkında tutum geliştirmek üzere başkalarından duyarak, okuyarak, izleyerek vb. yollar ile edindikleri verileri bir araya getirmektedir. Böylelikle geliştirilen kalıp-yargılar sahiplerine o grup hakkında kestirme yoldan bir fikir verecek ve bakış açısı kazandıracaktır.²⁸ “Stanford Hapishane” deneyi neticesinde Zimbardo, insanların iyi ve kötü şeklinde karşıtlıklar içeren tanımlamalar kullanmaya, bazı insanları doğuştan iyi bazıları ise doğuştan kötü olarak kategorileştirmeye meyilli olduklarını ortaya koymuştur.²⁹ Zimbardo’nun temel insan doğasına yönelik ortaya koyduğu bu tespit, Muzaffer Sherif’in “Grup Normunun Oluşumu”³⁰ deneyi ile beraber (bireyin grup normuna uyması bağlamı ile birlikte düşünülerek) göz önüne alındığında, kendisini daha en başından iyi, diğerlerini kötü olarak gören insanın, bir araya gelerek gruplar oluşturması ile nefreti/damgalamayı bireysel

26 Birsen Şahin “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kimlik ve Ait Hissetme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 2008, Sayı:8, ss. 227 – 252. (TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Şubat 2007-Şubat 2008 tarihleri arasında Almanya’da gerçekleştirilen “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Uyum Sorunları: Dil ve Ait Hissetme” isimli post-doktora araştırması verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.)

27 Kenan Dağcı, Mustafa Keskin, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.1 No.2, 2013, ss. 11-29.

28 Çiğdem Kağıtçıbaşı, Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, Baskı - Cilt: Sistem Matbaacılık İstanbul, 16. Basım 2014, ss. 146-147.

29 Davit Patrick Houghton, *Siyaset Psikolojisi, Durumlar, Bireyler, Olaylar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, Ekim 2015, s. 72.

30 Eliot Arranson ve diğerleri, *Sosyal Psikoloji*, çev.: Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları İstanbul 2010, ss. 426-440.

ölçekten, gruba ait/çoğul/kitlesele evreye taşıma potansiyeline sahip olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda bilinçli bir örgütlenme ile bir araya gelen (kendi iç-grubunu oluşturan) bireyler, farklı toplum ve gruplara yönelik çeşitli kalıp düşünceler oluşturmaya başlarlar ve dış grup üyelerine yönelik birtakım inançlarla, olumsuz tutum davranış beklentisi içine girerler.³¹

d. Gruplar-Arası Kaygı

Dış gruba yönelik beslenen kalıp yargılar günlük yaşam pratiklerinin şekillenmesinde etkili olabilirler. Örneğin birey, grup dayanışmasından mahrum olduğu, yanında iç-gruptan kimsenin olmadığı durumlarda dış-grup üyeleri ile bir arada bulunmaktan kaygı duyabilir. Bu kaygıyı besleyen faktörler dış grup üyeleri tarafından aşağılanmak, alaya alınmak, daha sonra kendi iç-grup üyeleri tarafından (dış grup ile ilişki geliştirdiği için) dışlanma endişesi olarak sayılabilir. Dış-grup hakkında var olan bilgi eksikliği ve (tümünden iç-gruba teslim edilmiş) kişisel iradenin yoksunluğu bu durumun ortaya çıkmasında diğer önemli bir bileşendir. Bu durum, “onlara karşı nasıl davranılacağına dair belirsizlik nedeniyle, grup dışı üyeler karşısında huzursuzluk ve gariplik”³² şeklinde tanımlanmıştır. Hâkim kültürün, diğer bir ifade ile yerleşik kültürün, göç edilen yerlerin kadim sakinlerinin göç edenlere yönelik geliştirdikleri kalıplaşmış, olumsuz önyargıları ve bunun gerçekçi ve sembolik tehdit kavramlaştırılması üzerinden somut hale getirilmesi ve bunun neticesinde, bireyin dış-grubu olan göçmenlere karşı sergilediği kaygılı olma hali gruplar arasındaki sosyal mesafe üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda aşağıda sosyal mesafe kuramı kısaca ele alınıp çalışmanın kavramsal bölümü sonuçlandırılacaktır.

Sosyal Mesafe

İnsan tanımadığı nesne ve varlıklardan korkar. Onu tanıdıkça, bildikçe birtakım korkularının ne kadar yersiz olduğunu fark eder ve o varlığa/kişiyeye/gruba yaklaşır, yaklaştıkça onu daha fazla tanır ve iki kişi-grup arasındaki sosyal mesafe daralır. Bu durumun tersinin yaşandığı durumlarda yani insanlar-gruplar birbirlerine karşı mesafeli durdukça eksik bilgiye dayanan (yukarıda kısaca değinilen) önyargılar ve olumsuz kalıp yargılar güçlenerek varlıklarını sürdürürler. Suriyeli göçmenler hali hazırda mesafeli durulan, önyargılı yaklaşılan, kalıp yargılar ile tarif edilen gruplardır. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması adına sosyal mesafe kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

31 Susan Fiske, Daniel Gilbert, Gardner Lindzey, *Handbook of Social Psychology*, 5th Edition, Volume 2. USA: Wiley,2010, ss. 41-42.

32 Blake M. Riek ve diğerleri, “Intergroup Threat and Out-group Attitudes: A Meta-Analytic Review”, *Personality and Social Psychology Review*, Vol: 10 No: 4 2006, ss. 336-353.

Sosyal mesafe Bogardus tarafından; “kişi ile grup arasında ve gruplar arasında ve kişi arasında işlev gören sempatik anlayışın derecesi” olarak tanımlanmıştır.³³ Sosyal mesafe, bu sempatik anlayış veya diğer insanlara ve gruplara karşı hoşgörü ile ters orantılıdır. Dolayısıyla, bir insan diğerlerine karşı ne kadar fazla sosyal mesafe koyarsa, söz konusu diğer kişilere karşı tolerans veya sempati düzeyi o kadar az olur.³⁴ Parker, Bogardus’un sosyal mesafe ölçeğini “kişisel ve toplumsal ilişkileri genel olarak karakterize eden anlayış ve yakınlık derecelerini ve bu dereceleri ölçülebilir bir terime indirgeme çabası” olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifade ile sosyal mesafe bireyler ya da sosyal gruplar arasında var olan “samimiyet ve anlayış derecesi”nin ifadesidir.³⁵

1924’te Bogardus, ırklar arası ilişkiler alanında öncü bir istatistiksel ölçüm aracı olan Sosyal Mesafe Ölçeğini ilk versiyonunu oluşturdu.³⁶ Bogardus, Sosyal Mesafe Ölçeği’ni geliştirmeden önce ırk meseleleriyle yakından ilgilenmekteydi. Öyle ki 1922 tarihli “Sosyal Düşünce Tarihi” kitabında, Bogardus, “ırk sorunu” olarak adlandırdığı şeyi, Amerika’nın karşısına çıkan büyük toplumsal ikilemlerden biri olarak nitelemiştir. Bogardus, Thomas’ın sosyal anket yönteminin bu soruna ışık tutabileceğini ve potansiyel olarak çözüm önerisinde kullanılabileceğini umuyordu. Bogardus, Thomas’ın sosyal anketinin “uygun istatistiksel analizler” ile birleştirerek, akademisyenlerin toplumun gizli yönleri hakkında “bir bilgi kaynağı” oluşturabileceğine inanmıştır.³⁷ Amerika Birleşik Devletleri gibi çok dinli, çok kültürlü ve farklı ırklardan (biyolojik bir nitelemedir ve objektif olarak kategorileştirmek oldukça güçtür) gelen (veya daha doğru bir ifade ile)/farklı etnik kökenlerden toplumların yaşadığı bir ülkede, birlikte yaşama, toplumlar arası mesafe konusu bugünde önem arz etmeğe devam eden bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Sosyal mesafe kavramı ırk, ulus ve dine dayalı önyargı çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bireylerin bazı gruplara karşı önyargı besledikleri hususu Bogardus’un birçok çalışmasında ortaya konmuştur. Öyle ki insanlar kendilerini dış grup üyelerinden ayırmaya eğilimlidirler. Bogardus’a göre insanlarda, dış grup olarak tarif ettikleri bir grubun üyesi ile evlenme,

33 Emory Bogardus, a.g.e., s. 7.

34 Bob Ives ve diğerleri, “Applying Intergroup Contact Theory to Social Distance Data from Ethnic Hungarians and Romanians in Romania”, *Journal of Contemporary European Studies*, 2016, DOI: 10.1080/14782804.2015.1117966, s. 3.

35 Robert E. Parker, “The Concept of Social Distance as Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations” *Journal of Applied Sociology*, 8:1924, ss. 339-343, Ayrıca bkz. John F. Galliher, Colin Wark, “Emory Bogardus and the Origins of the Social Distance Scale”, Published online: 4 December 2007, *Am Soc* (2007) 38, 1923.

36 Robert E.L. Faris, *Chicago Sociology:1920-1932*, San Francisco Chandler Publishing, 1967, s. 108.

37 Carolyn Owen A ve diğerleri “A Half-Century of Social Distance Research: National Replication of the Bogardus Studies”, *Sociology and Social Research*, V:66 N:1 1981, s.80. Ayrıca bkz. Galliher, J.F, Wark, C, a.g.e. ss. 383-395.

yakın bir arkadaş olma, olanlarla komşu olma fikri yüksek düzeyde rahatsızlık duygusu ortaya çıkarmaktadır.³⁸ Toplumsal mesafe kavramı ile kısaca özetlenen bu rahatsız olma durumu bireyler arasında farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Sosyal mesafe kavramı yoğun göç alan ve göçmenler tarafından kurulmuş bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyolojisinin ürettiği bir kavramdır. Burada anahtar kavram göçtür. Göç alan ve göçmen toplumları barındıran tüm toplumlar için gruplar arası sosyal mesafe olgusu güncel, canlı bir açıklama aracı olarak hali hazırda kullanılma potansiyeline sahiptir.

Sosyal Mesafe olgusuna etki eden büyük olgu gruplar arası iletişimdir. Gruplar arası iletişim teorisi, farklı grupların üyeleri arasındaki temasın artmasının, farklı grupların üyelerinin birbirine karşı tuttuğu önyargı miktarını azaltabileceğini varsayar. Gruplar arası iletişime ek olarak, (a) eşit statüler oluşturulması (b) gruplara ortak hedefler verilmesi, (c) grup üyelerinin ortak hedeflere ulaşmak için işbirliği yapmağa zorlanması ve (d) bu durumun sağlanmasına yönelik olarak karar vericilerin/otoritelerin destek vermesi koşuluyla, gruplar arası önyargının daha da azalacağı ilgili yazında vurgulanmaktadır.³⁹ Gruplar arası iletişimden kaynaklanan azalmış önyargının neticesinde sosyal mesafenin anlamlı bir biçimde daraldığı gözlemlenebilmektedir.

Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Demografik Yapısı

Türkiye'nin en uzun kara sınırı (911 km) Suriye iledir. Türkiye bölgede süregelen çatışmalar neticesinde yaşanan süreçte en yoğun göç alan ülke olmuştur. Yine Türkiye'nin jeopolitik konumu onu Ortadoğu ve Avrupa arasında kaçak göçmen hareketlilikleri için bir koridor haline getirmektedir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Mayıs 2018 (çalışmanın üretildiği ana metin olan yüksek lisans tezi 2018 yılında tamamlandığından ötürü aşağıda 2018 yılına ait veriler kullanılmış ve analizler bu verilere göre gerçekleştirilmiştir) itibarıyla açıkladığı resmi rakam 3.589.384'tür. Bunun yanı sıra 215.665 kişi kamplarda yaşarken, 3.373.719 kişi ise kamp dışında yaşamaktadır.⁴⁰ Suriyeli göçmenlerin yoğun yaşadığı iller Tablo:1'de gösterilmiştir. İstanbul'da Suriyeli nüfusu toplam şehir nüfusunun %3,73'lük bir dilimle yaklaşık 600.000 kişi olarak verilmiştir. Bir başka dikkate değer il ise Kilis'tir. Tabloya göre Kilis'in yerlileri ciddi anlamda azınlık konumuna düşmüşleridir. Suriyeliler, Kilis nüfusunun %95'ini oluşturmaktadırlar. Bununla beraber İstanbul'dan sonra Suriyelilerin en yoğun sayıda buldukları 3 il, Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay'dır.

38 Emory Bogardus, "Table of Contents", *Immigration and Race Attitudes* içinde, Boston: D.C. Heath 1928, ss. 595-598.

39 Gordon Allport, a.g.e., 1954; Bob Ives ve diğerleri, a.g.m., s. 3.

40 Mültecilerle Dayanışma Derneği web sayfası, <http://multeciler.org.tr>, (Erişim: 10 Nisan 2018).

Tablo 1a: İçişler Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğünce, 2017’de Biyometrik Veri ile Kayıt Altına Alınan Suriyeli Göçmenlerin En Fazla Yaşadığı İller.

ŞEHİR	SAYI	İL NÜFUSU İLE KARŞILAŞTIRMA
İstanbul	560 bin 959	%3,73
Şanlıurfa*	475 bin 954	%23,97
Hatay*	445 bin 642	%28,29
Gaziantep*	384 bin 737	%19,18
Mersin	207 bin 988	%11,59
Adana*	200 bin 660	%9,05
Bursa	147 bin 368	%5,02
İzmir	137 bin 228	%3,21
Kilis*	130 bin 746	%95,91
Konya	107 bin 382	%4,93

* İşaretli illerde Geçici Barınma Merkezi bulunmaktadır.

<http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Erişim:29 Mayıs 2018).

Tablo 1b: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğünce, 2018’de Biyometrik Veri ile Kayıt Altına Alınan Suriyeli Göçmenlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

25 yaş altı Suriyeli sayısı	Kadın Suriyeli Sayısı	Erkek Suriyeli Sayısı	Toplam Suriyeli sayısı
2.205.524	1.642.331	1.947.053	3.589.384

Tablo 1.2’deki verilere göre, 3.589.384 Suriyeli göçmenin 2.205.524’i yani yaklaşık 3’te 1’lik kesimi genç nüfustan oluşmaktadır. Türkiye’de Nisan 2018 itibarıyla %10,8 olarak kaydedilen işsizlik nüfusuna⁴¹ ek olarak katılan 2.205.524 genç Suriyeli nüfusunun, işsizlik oranını daha da yükseltebileceği endişesini beraberinde getirmektedir.

Ölçüm Araçları ve İstatistiksel Analiz

Hipotez testlerine geçilmeden önce, verilerin Tek Örnek Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk normallik testleri yapılmış ($p=,000<0,05$) ve verilerin normal dağılmadığı görülmüştür.⁴² Bu doğrultuda aşağıda da değinileceği üzere, (non-parametrik) Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis⁴³ testleri gibi

41 “2018’in İlk İşsizlik Rakamı Belli Oldu”, CNNTurk.com, 16 Nisan 2018 <https://www.cnntrk.com/ekonomi/turkiye/2018in-ilk-issizlik-rakami-belli-oldu>, (Erişim: 17 Nisan 2018).

42 Belma Ak, “Verilerin Düzenlenmesi ve Gösterimi”, İçinde, (Edt.) Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 15.

43 Hakan Demirgil, “Parametrik Olmayan (Non Parametrik) Hipotez Testleri”, İçinde, (Edt.) Şeref Kalaycı, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara,2008, ss. 99-108.

doğrusal olmayan hipotez testleri kullanılmasına karar verilmiştir. Ardından her bir ölçek için faktör analizleri yapılarak, test verileri her ölçeğin altında kısaca özetlenmiştir. Bu aşamadan sonra elde edilen faktörler ile çalışmanın diğer değişkenleri arasında hipotez testleri yapılarak değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı ve farklılık düzeyleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Sosyal Mesafe Ölçeği

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Suriyeli göçmenlere yönelik ifade ettikleri sosyal mesafe düzeyinin ölçümünde, Bogardus'un (1967)⁴⁴ geliştirdiği sosyal mesafe ölçeği kullanılmıştır. (Bkz. Ek-1). Bu ölçek, farklı gruplara üye bireyler arasındaki farklı sosyal ilişki düzeylerini örnekleyen durumlardan oluşmaktadır. Katılımcılardan, "eş olarak" veya "aynı sokakta komşuluk" gibi bir grup üyesiyle ilişkili olmaları halinde kendilerini ne kadar rahat veya rahatsız hissedeceklerini belirtmeleri istenmiştir. Sosyal mesafe ölçeği Türkçe yazında çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır. Örneğin Nazmi Avcı'nın "Toplumsal Uzaklık Bağlamında Batı Anadolu'ya Göçle Yerleşmiş Kürtler Üzerine Bir Araştırma"⁴⁵ isimli makalesinde Batı Anadolu'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göçle yerleşmiş Kürtler ile yerleşik yapının başat unsuru olan Türk toplulukları arasındaki sosyal mesafe olgusu ele alınmıştır. Bir diğer çalışma ise, Bilgiç, Koydemir ve Akyürek'in "Türkiye'de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi"⁴⁶ isimli çalışmadır. Burada da Türkiye'de karşıt kutuplarda yer aldığı düşünülen temel etnik gruplar (Türk-Kürt), mezhepler (Sünni-Alevi) ve siyasi parti seçmenleri (AKP-CHP-MHP-BDP) arasındaki sosyal mesafe ölçülmüştür. Yine Ortadoğu Teknik Üniversitesinde, Ezgi Karaoğlu tarafından tamamlanan "Türkiye Vatandaşlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Önyargısını Yordamada Sosyal Baskınlık Yöneliminin, Empatinin ve Gruplar Arası Tehdidin Rolü"⁴⁷ isimli tez çalışması sosyal mesafe ölçeğinin kullanıldığı diğer bir araştırmadır. Çalışmada kullanılan sosyal mesafe ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları aşağıdadır.

44 Ayrıca bkz. Gallier. J.F, Wark. C, *a.g.e.*, ss. 383-395.

45 Nazmi Avcı, "Toplumsal Uzaklık Bağlamında Batı Anadolu'ya Göçle Yerleşmiş Kürtler Üzerine Bir Araştırma (Manisa İli Örneği)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:29 Ağustos 2013, ss. 151-170.

46 M. Sadi Bilgiç ve diğerleri Türkiye'de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi, *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss. 163-205, 8 Ağustos 2014.

47 Ezgi Karaoğlu, "The Role of Social Dominance Orientation, Empathy and Perceived Threat in Predicting Prejudice of Turkish Citizens Toward Syrian Immigrants", Yayınlanmamış Master Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Tablo 2: Keiser Meyer Olkin ve Barlett Küresellik Testi (Sosyal Mesafe)

Keiser Meyer Olkin ve Barlett Küresellik Testi (Sosyal Mesafe)		
Kaiser-Meyer-Olkin Anlamlılık Değeri		,895
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki Kare	6211,485
	Serbestlik Derecesi (df)	15
	Anlamlılık (Sig.)	,000

Sosyal Mesafe ölçeği için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test değeri 0,895 ($0,895 > 0,80$: çok iyi) ve Barlett küresellik testi için (yaklaşık ki-kare değeri: 6211,485), test anlamlılığı (sig) $p=0,000$ değerleri ile faktörü oluşturan maddeler arasında yüksek ilişki olduğu görülmüştür. Bu değerlerden hareketle veri setinin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, özdeğer (eigenvalue) istatistiği 1'in üstünde olan faktör sayısı 1 ve açıklanan toplam varyans %73,157 olarak bulunmuştur. Faktör sosyal mesafe faktörü olarak adlandırılmıştır.

Tehdit Ölçeği

Grup dışından olanların iç gruba yönelttikleri düşünülen tehdidi ölçmek için Stephan, Ybarra ve Bachman'ın⁴⁸ (Bkz. Ek-2) 19 maddelik tehdit ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada Balaban'ın Türkçeye çevirerek kullandığı formdan faydalanılmıştır.⁴⁹ Ölçek sembolik ve gerçekçi tehdit boyutlarından oluşmaktadır. Bağcı ve Çelebi, 2017'de "Gruplar arası Temas ve Çatışma ile Azınlıklara Yönelik Tutumlar ve Çok kültürlülüğe Destek Arasındaki İlişkiler: Gruplar arası Tehdit ve Kaygının Aracı Rolü"⁵⁰ isimli çalışmada tehdit ölçeğini kullanmışlardır. Yine, Cesur ve Paker tarafından yapılan, "Laiklik Bağlamında Yaş, Cinsiyet, Siyasi Görüş ve Dindarlık Seviyesine Göre Gruplar arası İlişkide Belirleyici Olan Bazı Değişkenlerdeki Farklılaşmalar"⁵¹ isimli çalışmada tehdit ölçeği kullanılmıştır. Ezgi Karaoğlu'nun yukarıda değinilen tez çalışması tehdit ölçeğine yer verilen diğer bir çalışmadır. Ölçeğe ilişkin faktör analizi sonuçları aşağıdadır.

48 Walter G. Stephan, "Prejudice Toward Immigrants: An Integrated Threat Theory", *Journal of Applied Social Psychology*, 29 1999, ss. 2221-2237.

49 Çiğdem Damla Balaban, a.g.t., 2013.

50 Sabahat Çiğdem Bağcı, Elif Çelebi, "Gruplararası Temas ve Çatışma ile Azınlıklara Yönelik Tutumlar ve Çokkültürlülüğe Destek Arasındaki İlişkiler: Gruplararası Tehdit ve Kaygının Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Yazıları*, 20 (Özel Sayı) Nisan, 2017, ss. 3-18.

51 Sevim Cesur, Oya K. Paker, "Laiklik Bağlamında Yaş, Cinsiyet, Siyasi Görüş ve Dindarlık Seviyesine Göre Gruplararası İlişkide Belirleyici Olan Bazı Değişkenlerdeki Farklılaşmalar", *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 32-2, 2012, ss. 49-70.

Tablo 3: Keiser Meyer Olkin ve Barlett Küresellik Testi (Tehdit Ölçeği)

Keiser Meyer Olkin ve Barlett Küresellik Testi (Tehdit Ölçeği)		
Kaiser-Meyer-Olkin Anlamlılık Değeri	,944	
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki Kare	9906,806
	Serbestlik Derecesi (df)	136
	Anlamlılık (Sig.)	,000

Grup dışı tehdidi ölçeği için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test değeri 0,944 (0,944>0,90: mükemmel) ve Barlett küresellik testi için (yaklaşık ki-kare değeri: 9906,806), test anlamlılığı (sig) p=0,000 değerleri ile faktörü oluşturan maddeler arasında yüksek ilişki olduğu görülmüştür. Bu değerlerden hareketle veri setinin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, özdeğer (eigenvalue) istatistiği 1'in üstünde olan faktör sayısı 2 ve açıklanan toplam varyans % 53,507 olarak bulunmuştur. Faktörler genel tehdit ve kültürel tehdit olarak adlandırılmıştır.

Çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H1a: Kadın ve erkeklerin Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2a: Kadın ve erkeklerin Suriyeli göçmenlere yönelik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yönelik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H7a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yöne-

lik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H8a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H9a: Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H10a: Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H11a: Katılımcıların kendilerini tarif ettikleri siyasal kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H12a: Katılımcıların kendilerini tarif ettikleri siyasal kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Sonuçlar

H1a: Kadın ve erkeklerin Suriyeli Göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 4: Kadınların ve Erkeklerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Kadınların ve Erkeklerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algısı	
	N	Ortalama
	Kadın	803
	Erkek	404
	Toplam	1207
	Mann-Whitney U: 158811,000 Wilcoxon W: 240621,000 Z: -,594 Asymp. Sig. (2-tailed): ,552	

SONUÇ: H1a red, H1o kabul edilmiştir (Asymp. Sig. (2-tailed): ,552>p:0,05). Gruplar arasında Suriyelilere yönelik genel tehdit algısı bağlamında anlamlı bir fark yoktur.

H2a: Kadın ve erkeklerin Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 5: Kadınların ve Erkeklerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Kadınların ve Erkeklerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algısı		
		N	Ortalama
	Kadın	803	596,84
	Erkek	404	618,24
Toplam	1207		
Mann-Whitney U: 156455,000 Wilcoxon W: 479261,000 Z: -1,006 Asymp. Sig. (2-tailed): ,314			

SONUÇ: H2a red, H2o kabul edilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): 314>p:0,05). Gruplar arasında Suriyelilere yönelik Kültürel Tehdit Algısı bağlamında anlamlı bir fark yoktur.

H3a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 6: Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algısı		
		N	Ortalama
	Evet	107	469,32
	Hayır	1093	613,34
Toplam	1200		
Mann-Whitney U: 44439,000 Wilcoxon W: 50217,000 Z: -4,103 Asymp. Sig. (2-tailed): ,000			

SONUÇ: H3a kabul, H3o reddedilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): p:0,05>,000) Gruplara arasında Suriyelilere yönelik genel tehdit algısı bağlamında anlamlı bir fark vardır. Katılımcılardan Suriyeli eşi, akrabası veya dostu olanların tehdit algısı skorları (469,32) Suriyeli eşi, akrabası veya dostu olmayanların tehdit algısı skorlarından (613,34) daha düşüktür.

H4a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 7: Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algısı		
		N	Ortalama
	Evet	107	604,37
	Hayır	1093	600,12
	Toplam	1200	
Mann-Whitney U: 58061,000 Wilcoxon W: 655932,000 Z: -,121 Asymp. Sig. (2-tailed): ,904			

SONUÇ: H4a red, H4o kabul edilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): ,904>p:0,05) Gruplar arasında Suriyeli eşi dostu akrabası olanlar ve olmayanlar arasında Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algısı bağlamında anlamlı bir fark yoktur.

H5a: Katılımcıların Suriyeli eşi, dostu veya akrabası olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 8: Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Suriyeli Eşi, Dostu veya Akrabası Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeyleri		
		N	Ortalama
	Evet	107	413,74
	Hayır	1093	618,78
	Toplam	1200	
Mann-Whitney U: 38492,500 Wilcoxon W: 44270,500 Z: -5,842 Asymp. Sig. (2-tailed): ,000			

SONUÇ: H5a kabul, H5o reddedilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): p:0,05>,000) Gruplar arasında Suriyeli eşi dostu akrabası olanlar ve olmayanlar arasında Suriyelilere yönelik sosyal mesafe düzeyleri bağlamında anlamlı bir fark vardır. Katılımcılardan Suriyeli eşi, akrabası veya dostu olanların sosyal mesafe düzeyleri skorları (413,74) Suriyeli eşi, akrabası veya dostu olmayanların sosyal mesafe düzeyleri skorlarından (618,78) daha düşüktür.

H6a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 9: Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algısı	
	N	Ortalama
Evet	260	664,86
Hayır	938	581,38
Toplam	1198	
Mann-Whitney U: 104945,500 Wilcoxon W: 545336,500 Z: -3,443 Asymp. Sig. (2-tailed): ,001		

SONUÇ: H6a kabul, H6o reddedilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): $p:0,05 > ,001$) Gruplar arasında kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik genel tehdit algısı bağlamında anlamlı bir fark vardır. Katılımcılardan Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenen tanıdıkları olanların Suriyelilere yönelik genel tehdit algısı skorları (664,86) Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenen tanıdıkları olmayanların Suriyelilere yönelik genel tehdit algısı skorlarından (581,38) daha yüksektir.

H7a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 10: Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algılarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Kültürel Tehdit Algısı	
	N	Ortalama
Evet	260	658,38
Hayır	938	583,18
Toplam	1198	
Mann-Whitney U: 106631,500 Wilcoxon W: 547022,500 Z: -3,101 Asymp. Sig. (2-tailed): ,002		

SONUÇ: H7a kabul, H7o reddedilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): $p:0,05>,002$) Gruplar arasında kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algısı bağlamında anlamlı bir fark vardır. Katılımcılardan Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenen tanıdıkları olanların Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algısı skorları (658,38) Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenen tanıdıkları olmayanların Suriyelilere yönelik kültürel tehdit algısı skorlarından (583,18) daha yüksektir.

H8a: Katılımcıların kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11: Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Katılımcıların Kendilerinin veya Tanıdıkları Arasında Suriye'deki Çatışmadan Doğrudan Etkilenenlerin Olup Olmaması Durumuna Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları	Katılımcıların Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeyleri	
	N	Ortalama
Evet	260	619,91
Hayır	938	593,84
Toplam	1198	
Mann-Whitney U: 116634,000 Wilcoxon W: 557025,000 Z: -1,075 Asymp. Sig. (2-tailed): ,282		

SONUÇ: H8a red, H8o kabul edilmiştir; (Asymp. Sig. (2-tailed): $,282>p:0,05$) Gruplar arasında kendilerinin veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmadan doğrudan etkilenenlerin olup olmaması durumuna göre Suriyelilere yönelik sosyal mesafe düzeyleri bağlamında anlamlı bir fark yoktur.

H9a: Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12: Katılımcıların Etnik Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Katılımcıların Etnik Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	Genel Tehdit		
		N	Ortalama
	TÜRK	1065	622,18
	KÜRT	103	481,17
	ARAP	13	544,15
	LAZ	6	243,50
	ÇERKEZ	6	474,83
	RUM	1	613,00
	DİĞER	13	373,00
	Toplam	1207	
Kruskal Wallis Test İstatistikleri: Ki kare: 29,022 Serbestlik Derecesi":6 Anlamlılık (Asymp. Sig.):0,000			

SONUÇ: H₀ kabul, H₀ reddedilmiştir. (Asymp. Sig. (2-tailed): p<0,05>p>0,000). Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyelilere yönelik algıladıkları genel tehdit düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Katılımcılar içerisinde en yüksek genel tehdit algısına sahip grup Türklerdir (ortalama: 622,18). Türkleri 544,15 ortalama ile Araplar takip etmektedir.

H_{10a}: Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 13: Katılımcıların Etnik Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Katılımcıların Etnik Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	Sosyal Mesafe		
		N	Ortalama
	TÜRK	1065	633,43
	KÜRT	103	370,67
	ARAP	13	548,23
	LAZ	6	286,08
	ÇERKEZ	6	420,67
	RUM	1	345,50
	DİĞER	13	348,85
	Toplam	1207	
Kruskal Wallis Test İstatistikleri: Ki kare: 68,262 Serbestlik Derecesi":6 Anlamlılık (Asymp. Sig.):0,000			

SONUÇ: H10a kabul, H10o reddedilmiştir. (Asymp. Sig. (2-tailed): $p:0,05 > p:0,000$). Katılımcıların etnik kimliklerine göre Suriyelilere yönelik algıladıkları sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Katılımcılar içerisinde en yüksek sosyal mesafe algısına sahip grup Türklerdir (ortalama: 633,43). Bu gurubu yukarıda genel tehdit algısında olduğu gibi Araplar (ortalama: 548,23) takip etmektedir.

H11a: Katılımcıların kendilerini tarif ettikleri siyasal kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik genel tehdit algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 14: Katılımcıların Siyasal Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Genel Tehdit		
		N	Ortalama
Katılımcıların Siyasal Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Genel Tehdit Algılarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	MUHAFAZAKÂR DEMOKRAT	87	436,60
	MİLLİ GÖRÜŞ	217	578,91
	KOMUNİST	45	563,28
	LİBERAL DEMOKRAT	25	681,84
	SOSYAL DEMOKRAT	73	550,56
	ANARŞİST	10	661,60
	ÜLKÜCÜ	136	615,18
	MÜSLÜMAN DEMOKRAT	43	461,35
	MİLLİYETÇİ MUHAFAZAKÂR	98	501,27
	SOSYALİST	83	460,84
	LAİK	114	641,12
	KEMALİST	166	643,35
	SİYASAL İSLAM	27	321,52
	Toplam	1124	
Kruskal Wallis Test İstatistikleri: Ki kare: 69,299 Serbestlik Derecesi":12 Anlamlılık (Asymp. Sig.): ,000			

SONUÇ: H11a kabul, H11o reddedilmiştir. (Asymp. Sig. (2-tailed): $p:0,05 > p:0,000$). Katılımcıların siyasal kimliklerine göre genel tehdit algıları arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Katılımcılar içerisinde en yüksek genel tehdit algısına sahip gruplar sırasıyla, Liberal Demokratlar (681,84), Anarşistler (661,60), Kemalistler (643,35) ve Laiklerdir (641,12). Katılımcılar içerisinde en düşük genel tehdit algısına sahip gruplar ise sırasıyla, Siyasal İslamcılar (321,52), Muhafazakâr Demokrat (436,60), Sosyalistler (460,84) ve Müslüman Demokratlardır (461,35).

H12a: Katılımcıların kendilerini tarif ettikleri siyasal kimliklerine göre Suriyeli göçmenlere yönelik sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 15: Katılımcıların Siyasal Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Sosyal Mesafe		
		N	Ortalama
Katılımcıların Siyasal Kimliğine Göre Suriyeli Göçmenlere Yönelik Sosyal Mesafe Düzeylerine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları	MUHAFAZAKÂR DEMOKRAT	87	469,07
	MİLLİ GÖRÜŞ	217	589,84
	KOMUNİST	45	572,93
	LİBERAL DEMOKRAT	25	579,68
	SOSYAL DEMOKRAT	73	552,55
	ANARŞİST	10	520,60
	ÜLKÜCÜ	136	644,80
	MÜSLÜMAN DEMOKRAT	43	448,10
	MİLLİYETÇİ MUHAFAZAKAR	98	565,61
	SOSYALİST	83	392,99
	LAİK	114	594,06
	KEMALİST	166	628,78
	SİYASAL İSLAM	27	389,61
	Toplam	1124	
	Kruskal Wallis Test İstatistikleri: Ki kare: 61,495 Serbestlik Derecesi": 12 Anlamlılık (Asymp. Sig.): ,000		

SONUÇ: H12a kabul, H12o reddedilmiştir. (Asymp. Sig. (2-tailed): $p: 0,05 > p: 0,000$). Katılımcıların siyasi kimliklerine göre sosyal mesafe düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Katılımcılar içerisinde en yüksek sosyal mesafe algısına sahip gruplar sırasıyla, Ülkücüler (644,80) ve Kemalistlerdir (628,78). Katılımcılar içerisinde en düşük sosyal mesafe algısına sahip gruplar ise sırasıyla, Siyasal İslam (389,61) ve Sosyalistlerdir (392,99).

Tartışma

Çalışmada katılımcılara Suriyeli eş-dost veya akrabası olup olmadığı sorulmuştur. Bu soru ile amaçlanan katılımcıları Suriyeli göçmenler ile teması olup olmama, diğer bir ifade ile duygusal bir bağ sahibi olup olmamalarına göre ayırmaktır. Bu soruya olumlu cevap verenlerin (ort.469,32), olumsuz cevap verenlere (ort.613,34) göre genel tehdit algılarının daha düşük olduğu görülmüştür. Bu durum iç-grup, dış-grup bağlamında da anlamlıdır, "sosyal kimlik kuramına göre kişiler, içinde buldukları grubu göz önünde bulundurarak kendilerini tanımlayıp sınıflandırırlar. Sosyal kimliğin tanımlanma sürecinde etkili olan unsurlar ilk olarak, dil, renk, etnik ve fiziki özellikler olarak göze

çarpar, birey kategorileştirme yaparken bu olgulardan yardım almaktadır.”⁵² Öncü çalışmalarda, önyargılı davranışların içgüdüsel veya doğuştan olmadığını, bunların özellikle çocukluk çağlarında veya daha sonra zaman içinde öğrenilmiş davranışlar olduğu vurgulanmaktadır. Yine, bir araya gelip, uzun süre bir arada yaşayan, yani sosyal temas halinde olan farklı (azınlık-çoğunluk) grupların aralarına koydukları sosyal mesafenin gittikçe azalma eğilimi gösterdiği ifade edilen diğer bir husustur.⁵³ Çalışmada gruplar arasında Suriyeli eşi dostu akrabası olanlar ve olmayanlar arasında Suriyeli göçmenlere yönelik kurguladıkları sosyal mesafe düzeyleri de karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar yukarıda işaret edilen tespitleri teyit etmektedir. Katılımcılardan, Suriyeliler ile sosyal-duygusal teması olanların (ort.413,74) olmayanlara (ort.618,78) göre Suriyeli göçmenlere karşı daha az mesafeli oldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle toplumların/grupların birbiri ile ilişki kurmasının, yakınlaşmasının gruplar arasındaki sosyal mesafeyi azaltarak, gruplar arası karşılıklı sempati düzeyini artıracaklarını ifade etmek olanaklıdır.

Katılımcılara kendileri veya tanıdıkları arasında Suriye'deki çatışmalardan doğrudan etkilenenlerin olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların (260 kişi) %21,5'i evet cevabını verirken, (938 kişi) %77,5'i hayır cevabını vermiştir. Soruya olumlu cevap verenlerin, Suriyeli göçmenlere yönelik algıladıkları genel (ort.664,86) ve kültürel tehdit (ort.658,38) olumsuz cevap verenlere göre daha fazla çıkmıştır. Kendilerine yakın hissettikleri kimselerin, söz konusu bir çatışmadan dolayı zarar görmesi, kişileri doğrudan çatışma içinde oldukları hissine yönlendirebilir. Birey içinde bulunduğu grup üyelerini tanısa da tanımasa da, onlara karşı ciddi bir güven ve aidiyet duygusu hisseder. Bu sonuçlar Suriye meselesinden doğrudan olumsuz etkilenmiş olma durumu ve neticesinde yaşanan sıkıntıların Suriyeli göçmenlerle özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Katılımcılar içerisinde en yüksek genel tehdit algısına sahip grup Türkler çıkmıştır. Toplumda baskın (çoğunluk) grup olmaları nedeniyle, Türklerin birçok anlamda dış-gruba yönelik tehdit algılamalarının, kaybedebileceği imkânlardan en fazla faydalanan grup olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.⁵⁴

Katılımcılar içerisinde Suriyeli göçmenlere yönelik en yüksek sosyal mesafe algısına sahip grup yine Türklerdir. Beyazlar ve siyahlar üzerinde yapılan bir araştırmada, azınlık konumunda olan siyahların, gittikçe çoğalarak,

52 Betül Dilara Şeker ve diğerleri (edit.), *Göç ve Uyum*, Transnational Press 2. Baskı, Londra 2015.

53 Jerry A. Neprash, "Minority Group Contacts and Social Distance", Clark Atlanta University, *Phylon* (1940-1956), Vol. 14, No. 2 (2nd Qtr.), 1953, ss. 207-212.

54 Melek Göregenli, "Önyargı ve Ayrımcılığı Azaltmak", içinde Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, Ed., *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2, 1. Baskı İstanbul, Eylül 2012, ss. 17-19.

çoğunluk grup olarak beyazların yerini almaya başlayacağı algısının, ırkçılığı tetiklediği vurgulanmıştır. Bu durum gruplar arasındaki tehdit algısının korkulardan beslendiğini göstermektedir. Bu bağlamda azınlık halindeki grup, çoğunluk (bizim çalışmamızda Türkler) tarafından çoğu zaman belirli bir mesafede tutulmaktadır.⁵⁵

Katılımcıların siyasal kimliğine göre en yüksek genel tehdit algısına sahip gruplar sırasıyla, Liberal Demokratlar (681,84), Anarşistler (661,60), Kemalistler (643,35) ve Laiklerdir (641,12). Katılımcılar içerisinde en düşük genel tehdit algısına sahip gruplar ise sırasıyla, Siyasal İslamcılar (321,52), Muhafazakâr Demokratlar (436,60) Sosyalistler (460,84) ve Müslüman Demokratlardır (461,35). Katılımcılar içerisinde en yüksek sosyal mesafe algısına sahip gruplar sırasıyla, Ülkücüler (ort.644,80) ve Kemalistlerdir (ort.628,78). Katılımcılar içerisinde en düşük sosyal mesafe algısına sahip gruplar ise (yukarıdaki olguyu destekler şekilde) sırasıyla, Siyasal İslamcılar (ort.389,61), Sosyalistler (ort.392,99) ve (448,10) ortalama ile Müslüman Demokratlardır. Bu bulgulardan hareketle siyasal kimliğini “Siyasal İslamcı” ve “Müslüman Demokrat” olarak ifade eden katılımcıların Suriyeli göçmenler ile din birliği üzerinden bir özdeşleşme kurgulamış olabileceklerini ifade etmek mümkündür. Yine katılımcılar içerisinde siyasal kimliğini sosyalist olarak ifade eden katılımcıların, sıkıntıda olan, zor koşullarda yaşayan gruplara karşı insani kaygılar ile yakın durduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte hem bir önceki hem de bu son çıkarımların açık uçlu soruların yer aldığı mütakip (mülakat vb. yöntemlerin kullanıldığı) çalışmalar ile derinlemesine irdelenmesinin bir zorunluluk olduğu ayrıca göz önünde tutulmalıdır.

Çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi ile sınırlıdır. Çalışmaya katılanlar aktif çalışma hayatına henüz katılmamış bireylerdir. Üniversitelerin kozmopolit olması, diğer bir ifade ile farklı coğrafya ve gelir gruplarından gelen öğrencilerden oluşan bir grup olması toplanan verilerin kapsayıcılığını, temsil kabiliyetini artıran bir durumdur. Bununla birlikte öğrencilerin ekonomik hayata tam olarak katılmamış olmaları, ekonomik koşullardan dolayı olarak etkileniyor olmaları onların Suriyeli göçmenlere yönelik geliştirdikleri gerçekçi tehdit algılarının kuşatıcılığını kısmen olumsuz etkilemektedir. Ancak yine günlük yaşamdaki kültürel etkileşimlerden (özellikle sosyal medya üzerinden yapılan içerik paylaşımları vasıtasıyla) oldukça yoğun etkilenen yaş gruplarından olmalarından ötürü üniversiteli gençlerin sembolik tehdit algılarının oldukça gerçekçi olması beklenen diğer bir durumdur.

55 Kathleen H. Sparrow, David M. Chretien, “The Social Distance Perceptions of Racial and Ethnic Groups By College Students: A Research Note”, *The University of Southwestern Louisiana, Sociological Spectrum*, Vol:13/2 1993, ss. 277-288.

Bu bağlamda gruplar arası tehdit algısını (özellikle gerçekçi tehdit), sosyal mesafe gibi konuları ele alan devam niteliği taşıyan çalışmaların çalışan ve sosyal mekân olarak birbirine yakın olan uzay içinden alınmış örneklemler ile hayata geçirmesi konunun daha geniş kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yine devam niteliği taşıyan çalışmalar, kültürel olarak kendisini Suriyeli göçmenler ile yakın ve uzak gören toplumlar arasında karşılaştırmalar yapmak sureti ile sembolik tehdit algısında görülmesi muhtemel farklılıkları daha kapsamlı olarak ortaya koyabilirler. Son olarak konuya ilişkin yapılacak çalışmalarda homojen ve heterojen toplumların diğer bir ifade ile Suriyeli göçmenler ile birlikte yaşayan gruplar ile birbirinden katı sınırlar ile ayrılmış grupların sosyal mesafe algıları karşılaştırmalı olarak ele alınarak konuya ilişkin açıklama çabaları derinleştirilebilir.

Kaynakça

- ALLPORT, Gordon W, *The Nature of Prejudice*, Reading, Mass.: Addison Wesley, 1954.
- AK, Belma, "Verilerin Düzenlenmesi ve Gösterimi", içinde, (Edt.) Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.
- ARRANSON, Elliot, WILSON, Timothy, AKERT, Robin, *Sosyal Psikoloji*, çev.: Okhan Gündüz, 7. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.
- AVCI, Nazmi, Toplumsal Uzaklık Bağlamında Batı Anadolu'ya Göçle Yerleşmiş Kürtler Üzerine Bir Araştırma (Manisa İli Örneği), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:29 Ağustos, 2013, ss. 151-170.
- BAĞCI, Sabahat Çiğdem, ÇELEBİ Elif, "Gruplararası Temas ve Çatışma ile Azınlıklara Yönelik Tutumlar ve Çokkültürlülüğe Destek Arasındaki İlişkiler: Gruplararası Tehdit ve Kaygının Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Yazıları*, 20 (Özel Sayı) Nisan, 2017, ss.3-18.
- BALABAN, Çiğdem Damla "The Roles of Intergroup Threat, Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism In Predicting Turks' Prejudice Toward Kurds", Yayınlanmamış Master Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- BERTOCCI Peter, A. "Gordon W. Allport's The Nature of Prejudice and the Problem of Choice", *Persons Themselves are Initiating Causes In the Presence of Alternatives Presented By Their Past History and Present Opportunities*, Boston University, 1973.
- BİLGİÇ M. Sadi ve diğerleri, "Türkiye'de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi", *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, ss. 163-205.
- BOGARDUS, Emory, "Table of Contents", içinde *Immigration and Race Attitudes*, Boston: D.C. Heath, 1928.
- BOGARDUS, Emory, *Social Distance*. Yellow Springs, OH: Antioch, 1959.
- BOGARDUS, Emory S., "Measuring Social Distance", içinde; M. Fishbein (Edt.) *Readings in Attitude Theory and Measurement*, New York: John Wiley & Sons Inc.1967, ss. 71-76.
- CESUR, Sevim ve PAKER, K. Oya, "Laiklik Bağlamında Yaş, Cinsiyet, Siyasi Görüş ve Dindarlık Seviyesine Göre Gruplararası İlişkide Belirleyici Olan Bazı Değişkenlerdeki

- Farklılaşmalar”, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, Sayı:32-2 2012, ss.49-70.
- DAĞCI, Kenan ve KESKİN, Mustafa, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.1 No.2 2013, ss. 11-29.
- DEMİRGİL, Hakan, “Parametrik Olmayan (Non Parametrik) Hipotez Testleri”, içinde, (Edt.) Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara,2008.
- DOVIDIO, John F. ve diğerleri, “Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview”, *The SAGE Handbook of Prejudice Stereotyping and Discrimination*, 2010/1, ss. 3-28.
- DUBEY, Smita, MALLAH, Varsha,” Migration: Causes and Effects”, *The Business & Management Review*, Volume 5, Number 4, 2015, ss. 228-232.
- ESSES, Victoria M. ve diğerleri, “Values, Stereotypes, and Emotions as Determinants of Intergroup Attitudes”, içinde; D. M. Mackie ve D. L. Hamilton (Edts.), *Affect, Cognition and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception*, Orlando, FL: Academic Press, 1993, ss. 137-166.
- ETAT DE LA MIGRATION Dans Le Monde, Les Migrants Et Les Villes De Nouveaux Partenariats Pour Gérer La Mobilité, Organisation Internationale Pour Les Migrations (OIM), 17 Route des Morillons 1211 Genève 19 Suisse, 2015.
- FARIS, Robert E.L., *Chicago Sociology 1920 – 1932*, San Francisco, 1967.
- FISKE, Susan ve diğerleri, *Handbook of Social Psychology*, 5th Edition, Volume 2. USA: Wiley, 2010.
- FLORACK, Arnd ve diğerleri, “The Role of Discordant Acculturation Attitudes In Perceived Threat: An Analysis of Host And Immigrant Attitudes In Germany” *International Journal of Intercultural Relations*, 30/2006, ss. 683-702.
- GÖREGENLİ, Melek, “Önyargı ve Ayrımcılığı Azaltmak”, içinde, Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 393, Sosyoloji 15, Eğitim Çalışmaları 2, 1. Baskı İstanbul, Eylül, 2012.
- HAGEN-ZANKER, Jessica, *Modest Expectations Causes and Effects of Migration On Migrant Households In Source Countries*, Dissertation, the degree of Doctor at the Maastricht University, 2010.
- HILTON, James L., VON HIPPEL, William, “Stereotypes”, *Annual Review of Psychology*, 47, 1996 , ss.237-271.
- HOUGHTON, Davit Patrick, *Siyaset Psikolojisi, Durumlar, Bireyler, Olaylar*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım Ekim, 2015.
- IVES, Bob ve diğerleri, “Applying Intergroup Contact Theory to Social Distance Data from Ethnic Hungarians and Romanians” içinde; *Journal of Contemporary European Studies*, DOI: 10.1080/14782804.2015.1117966, Romania 2016.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem ve CEMALCILAR, Zeynep, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, Baskı- Cilt: Sistem Matbaacılık, İstanbul 2014.
- KARAÇANTA, Hatice, “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Başka Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- KARAOĞLU, Ezgi, “The Role of Social Dominance Orientation, Empathy and Perceived Threat in Predicting Prejudice of Turkish Citizens Toward Syrian Immigrants”, Yayınlanmamış Master Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

- KARAYEĞEN, Gökçe, “Çevreci Tutum ve Davranışlar: Sosyal Baskınlık Yönelimi, Yetkencilik ve Ahlak Açısından Bir Değerlendirme”, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Ankara, 2015.
- LEIGHTON, Dana Charles, *The Effects of Symbolic and Realistic Threats on Moral Exclusion From the Scope of Justice*, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Psychology, University of Arkansas, 2012.
- LIPPMANN, Walter, *Public Opinion*, New York, Harcourt, Brace, 1922.
- MONTERRUBIO, Carlos, “The Impact of Spring Break Behaviour: An Integrated Threat Theory Analysis of Residents’ Prejudice”, *Tourism Management* 54/2016, ss. 418-427.
- NEPRASH, Jerry A., “Minority Group Contacts and Social Distance”, *Clark Atlanta University Phylon* (1940-1956), Vol. 14, No. 2 (2nd Qtr.), 1953, ss. 207-212.
- OWEN, Carolyn A. ve diğerleri, “A Half-Century of Social Distance Research: National Replication of The Bogardus Studies”, *Sociology and Social Research*, V.66, 1981, ss.80-98.
- PARKER, E. Robert, “The Concept of Social Distance as Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations”, *Journal of Applied Sociology*, V:8, 1924, ss. 339-344.
- RIEK, Blake M. ve diğerleri, “Intergroup Threat and Out-Group Attitudes: A Meta-Analytic Review”. *Personality and Social Psychology Review*, Vol:10 No:4 2006, ss.336-353.
- SHACKNOVE, Andrew, E., “Who Is a Refugee?”, *Ethics*, Vol. 95, No. 2 January 1985, ss. 274-284.
- SIMONOVITS, Bori, “Realistic and Symbolic Threats The Social Basis of Mass-Migration Related Fear In Contemporary Hungary”, *Review of Sociology*, Vol:26(4) 2016, ss.53-73.
- SPARROW, Kathleen H. ve CHRETIEN, M. David “The Social Distance Perceptions of Racial and Ethnic Groups By College Students: A Research Note”, *The University of Southwestern Louisiana, Sociological Spectrum*, 13-1993, ss. 277-288.
- STEPHAN, Walter G ve diğerleri, “Prejudice Toward Immigrants: An Integrated Threat Theory”, *Journal of Applied Social Psychology*, 29-1999, ss.2221-2237.
- STEPHAN, Walter G. ve MEALY, Marisa, *The Encyclopedia of Peace Psychology*, First Edition. (Edit.) Daniel J. Christie, 2012.
- STEPHAN, Wagner. G. ve STEPHAN Cookie White, “An Integrated Theory of Prejudice”, içinde; S. Oskamp (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination: The Claremont Symposium on Applied Social Psychology*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 2000, ss. 23-45.
- ŞAHİN, Baki, “Metodoloji”, içinde; *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Abdurrahman Tanrıoğen (Edit.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.
- ŞAHİN, Birsen, “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kimlik ve Ait Hissetme”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yıl 2008, Sayı:8, ss. 227 – 252.
- ŞEKER Betül Dilara ve diğerleri (edit.), *Göç ve Uyum*, Transnational Press 2. Baskı, Londra 2015.
- WARK, Colin ve GALLIHER, John F., “Emory Bogardus and the Origins of the Social Distance Scale”, *The American Sociologist*, V:38(4) 2007, ss.383-395.
- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu.

İnternet Kaynakları

Mevzuat, Mültecilerle Dayanışma Derneği web sayfası, <http://www.multeci.org.tr/mevzuat> (Erişim: 10 Temmuz 2019).

Mültecilerle Dayanışma Derneği web Sayfası, <http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, (Erişim:29 Mayıs 2018).

“2018’in İlk İşsizlik Rakamı Belli Oldu”, CNNTurk.com, 16 Nisan 2018.

<https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/2018in-ilk-issizlik-rakami-belli-oldu> (Erişim: 17 Nisan 2018).

“Prejudice”, Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/prejudice> (Erişim: 5 Ekim 2019).

“Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme”, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, Mültecilerle Dayanışma Derneği Web sayfası, <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Erişim:10 Temmuz 2019).

“Türkiye’de Geçici Koruma”, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma> (Erişim:10 Temmuz 2019).

Ekler

Ek-1

Sosyal Mesafe Ölçeği

(Bogardus, 1967)

1. Suriyeli biri ile evlenseniz
2. Suriyeli bir yakın arkadaşınız olsa
3. Suriyeli bir kapı komşunuz olsa
4. Suriyeli biri ile aynı sokakta yaşıyor olsanız
5. Suriyeli biri ile aynı yerde çalışıyor olsanız
6. Suriyeli bir patronunuz olsa

Ek-2

Tehdit Ölçeği

(Stephan, Ybarra, & Bachman, 1999)

1. Suriyeliler, iş olanaklarını Türkiyelilerin elinden alıyorlar. *
2. Suriyelilerin buldukları ortamlarda suç oranları artar. *
3. Suriyeliler, Türkiye’nin sosyal refah seviyesinin azalmasına neden oluyorlar. *
4. Suriyeliler Türkiye’nin Avrupa’da güçlenmesini engellemektedir. *
5. Suriyelilere mülteci olarak birçok hak sağlanması, diğer mülteci grupların da (Afganlar, İranlılar, Iraklılar, Somaliler gibi) bu hakları talep etmesine ve dolayısıyla ülkede bölünmelere yol açabilir. *

6. Ülkemize giren Suriyelilerin artan sayısı Türkiye'nin düzenini tehdit etmektedir. *
 7. Suriyeliler ekonomik olarak Türkiye'ye yarar sağlamaktan çok zarar veriyorlar. *
 8. Suriyeliler ülke bütünlüğüne zarar vermeye çalışmaktadırlar. *
 9. Suriyeliler Türkiye'nin kurulu düzenini tehdit etmektedirler. *
 10. Suriyelilerin kimliklerine sahip çıkmaları, Türkiye'nin birlik ve beraberliğine karşı olduklarını gösterir. *
 11. Suriyeliler iş yapışları açısından Türkiyeliler kadar ahlaklı değildir. *
 12. Suriyelilerin örf ve adetleri Türkiyelilerinkilerden farklıdır. ∞
 13. Suriyeliler, yaşam tarzı açısından Türkiyelilere benzemezler. ∞
 14. Suriyeliler, Türkiyelilerin yoğun olduğu bölgelere göç ettiklerinde o bölgeyi kötü etkilemektedirler. *
 15. Suriyeliler kültürlerine ve dillerine gereğinden fazla sahip çıkıyorlar. ∞
 16. Suriyeliler kendi kültürlerini yaşatmaya çalışması Türkiye'yi olumsuz etkiler. *
 17. Dini inanışları açısından Suriyeliler ve Türkiyeliler birbirlerine benzemezler. ∞
 18. Aile ilişkileri ve çocuk yetiştirme tarzları açısından Suriyeliler, Türkiyelilerden farklıdır. ∞
- Not. * Genel Tehdit maddeleri. ∞ Kültürel Tehdit maddeleri

Yerel Yönetimlerde Ölçek Ekonomisi: Teori, Kavram ve Tartışmalar

Refik Yaslıkaya*

Öz

Ölçek ekonomisi tezi, yerel kamu hizmetlerini daha ekonomik sunabilmeyi, yerel yönetim büyüklüğünde arayan reformların temel gerekçelerinden biridir. Ölçek ekonomilerinin varlığı halinde ve optimal tesis büyüklüğü aşılmadığı müddetçe, somut bir yerel hizmetin üretimindeki girdileri arttırmak suretiyle, çıktının ortalama maliyetleri düşürülebilir. Ancak, ölçek ekonomisi tezinin yerel yönetim literatüründeki kullanımı, bu senaryo üzerinden temellendirilmez. Yerel otoritenin büyüklüğünün, coğrafi alan ya da nüfus olarak artırılması suretiyle, maliyetlerde tasarruf sağlama beklentisi üzerinden kurgulanır. Başka bir deyişle, esasen firma teorisine ait bir tez olan ölçek ekonomisi, yerel yönetimler alanında bağlamından koparılmak suretiyle kullanılır. Çıktının üretimden koparılıp, nüfus üzerinden tanımlanması yanında, yerel otoritenin boyutundan ya da hizmet sunma kapasitesinden kaynaklanan kazançlar da ölçek kazançları olarak adlandırılır. Bu çalışmanın ilk amacı kavramları doğru bir çerçeveye oturtabilmektir. İkinci olarak ölçek kazançlarının tüm yerel hizmet yelpazesi ve tüm yerel yönetim büyüklükleri için geçerli bir yaklaşım olamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi tezine yönelik pek çok alan araştırmasının bulgularına çalışma içinde yer verilerek, büyüklük ve verimlilik ilişkisinin deneysel kanıtları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kanıtlar, ölçek ekonomisi kaynaklı maliyet tasarrufları beklentisinin her durumda karşılığı olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölçek Ekonomisi, Kapsam Ekonomisi, Optimum Büyüklük, Yerel Yönetimde Reform.

Scale Economy in Local Government: Theory, Concept and Debates

Abstract

The scale economy thesis is one of the leading motives of the reforms that seek more economic local public services on the basis of the local government size. In case of the existence of scale economies, average costs of the output can be reduced by means of increasing the inputs in a concrete local service's production as long as optimal size of service area isn't exceeded. However, the usage of the scale economy thesis in the literature of local government isn't grounded over this scenario. It is built through the expectation of saving on the costs by means of increasing local authority's size as a geographical area or population. In other words, the scale economy which is a thesis substantially belonging to the theory of the firm is used in a decontextualized way in the area of local governments. With snatching the output from production and defining it via population, gains which arise from the size of local authority or service capacity are also called as scale gains. The first aim is being able to frame the concepts correctly. Secondly, it is emphasized that scale gains cannot be a valid approach for the whole range of local service and local government sizes. Providing findings of many field research, empirical evidences of the relationship between size and efficiency are also presented. These evidences show that the expectation of cost savings originating from the scale economy doesn't correspond in all cases.

Keywords: Scale Economy, Scope Economy, Optimum Size, Reform in Local Governments.

*Dr. Öğretim Üyesi | Kırıkkale Üniversitesi | refikyaslakaya@yahoo.com |
ORCID: 0000-0002-4419-2388 | DOI: 10.36484/liberal.612182
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 163 - 192.
Gönderim Tarihi: 27 Ağustos 2019 | Kabul Tarihi: 30 Eylül 2019

Giriş

Yüz yıldan fazla süredir tüm dünyada yerel yönetimlere ilişkin çeşitli reformlar yapılmaktadır. Bu reformların üç temel amacı bulunmaktadır. Bunlar, daha demokratik bir yerel yönetim yapısı oluşturmak, yerel kamu hizmetlerini daha kaliteli ve daha düşük maliyetle sunmaktır. Yerel hizmetleri daha düşük maliyetlerle sunmayı amaçlayan reformlar, finansal sürdürülebilirliği sağlamak ve yerel hizmetlerin mali yükünü üstlenen vatandaşların üzerindeki vergi baskısını azaltmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, metropoliten kent yönetim modellerinden, belediye birleşmelerine, kamu özel ortaklıklarından belediye birliklerine kadar pek çok yöntem denenmektedir. Temelde, çok parçalı yönetimleri ve yerel yönetimin küçüklüğünü verimsizlik gerekçesi olarak değerlendiren bu yöntemlerin, büyüklük ve maliyet tasarruflarına ilişkin beklentilerinin en önemli gerekçesini ise ölçek ekonomisi oluşturmaktadır.

Ancak, yerel kamu hizmetlerini ölçek ekonomisi tezi çerçevesinde analiz eden pek çok çalışmada, tezi doğrulayan bulgular yanında, tam tersini iddia eden bulgulara da ulaşılmıştır. Bu çalışmanın amaçlarından biri, bu farklı sonuçları ve bu sonuçları doğuran nedenleri ortaya koymaktır. Bundan daha önce gelen amaç ise ölçek ekonomisi tezinin yerel yönetim alanında kullanılması sırasında yapılan genellemelerin kavramsal ve teorik hatalarına dikkat çekmektir.

Firma teorisine ait ölçek ekonomisi tezi, yerel yönetimler alanında kullanılırken, orijinal bağlamından koparılarak, yerel yönetimin nüfus ya da coğrafi alan olarak büyüklüğünü arttırmak ve daha fazla nüfusa hizmet vermek suretiyle, kişi başına maliyetleri aşağı çekmek olarak tanımlanmaktadır. Ölçek kazancı olarak adlandırılan maliyetlerdeki düşüş beklentisinin doğrudan yerel kamu hizmeti ile değil, hizmetten yararlananlar üzerinden tanımlanması, başka bir deyişle nüfusun çıktığı olarak kullanılması, sözü edilen kavramsal hataların ilkidir. Bunun yanında ölçek kazançlarının tüm yerel yönetim hizmetlerinde ya da tüm yerel yönetim büyüklüklerinde bulunduğunu varsaymak ve artan yerel yönetim büyüklüğünün her durumda ölçek kazançları ortaya çıkaracağını düşünmek, diğer hata yapılan noktalardandır.

Kavramın bağlamından koparılarak kullanılması, Türkçe literatür için de geçerli bir sorundur. Ölçek ekonomisi üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalarda da İngilizce literatürdeki “*local jurisdiction size*” tanımlamasının karşılığı olarak “ölçek” kavramı kullanılmaktadır. Karışıklığın önemli kısmı buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu tanımlamanın karşılığı “yerel sorumluluk sahası”, “yerel yetki alanı” ya da “yerel sorumluluk sınırı” olarak

kullanılabilecekken, tanımlamayı tek bir kelime ile karşılamak kolaycılığına düşülüp “ölçek” kavramı kullanılmıştır. Oysa Türk Dil Kurumu sözlüğünde ölçek; “birim kabul edilen herhangi bir şeyin alabildiği kadar ölçü”¹ anlamına gelmektedir. Türkçe yerel yönetim literatüründe ölçeğin büyütülmesi denildiğinde ise sınırların coğrafi olarak genişletilmesi ya da yerel yönetimin hizmet verdiği nüfusun arttırılması kastedilmektedir. Hatta bu anlayış mevzuat oluşturma aşamasında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Büyükşehir sınırlarını ilk mülki sınırlarına eşitleyen 6360 sayılı yasanın gerekçesi ölçek ekonomisi tezine² dayandırılmıştır.

Ölçek kavramına yüklenen anlam kaynaklı sorun, diğer ülke çalışmalarında da ortaya çıkmaktadır. Avrupa Konseyi optimal büyüklük tartışmaları üzerine hazırladığı bir raporunda, bu duruma dikkat çekerek, değişik ülkeler üzerine yapılan çalışmaların analitik bir kavramsal çerçeve sunmadığını belirtmekte, bunun en önemli nedenini ise, “ölçek ve büyüklük kavramının belirsiz bir kavram olmasına”³ bağlamaktadır.

Gerçekten de doğrudan somut bir üretim ilişkisi üzerinden tanımlanan yerel bir hizmetin çıktısı anlamındaki ölçek ekonomisi ile, hizmet verilen kişi ya da coğrafi alanın büyütülmesinden kaynaklı ortalama maliyetlerin düşüşü arasında çok ince bir çizgi vardır. Üstelik bazen bu iki yaklaşım birbirine çok yaklaşmakta ve aynı argümanları kullanmaktadır. Bu durum, yer yer çalışma içinde de fark edilebilecektir. Ancak yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi üzerine tartışmaları sağlıklı bir düzleme oturtabilmek için kavramlar üzerindeki belirsizliğin giderilmesi gerekmektedir. Bu temel amaç doğrultusunda çalışma içinde ilk olarak ölçek ekonomisi, firma teorisinin temel kavramları ile tanımlanmış, ardından yerel yönetim alanında kullanımına ilişkin bilgi verilmiştir. Sonraki bölümde, ölçek ekonomisi tezinin yerel yönetim alanında kullanılması sırasında yapılan genellemelerin kavramsal ve teorik hataları

1 TDK, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

2 “Büyükşehirleri zorunlu kılan temel hususlardan bir başkası, belli bir coğrafi alanda çok sayıda yerel yönetimin yetkili olması halinde planlama ve koordinasyonun sağlanamayışı ve ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılamaması nedeniyle kaynak israfına yol açılmasıdır. Sanayileşme, ulaşım ve çevre gibi artan sorunların hizmet üretme kapasitesi ve yeterli mali kaynaktan yoksun küçük ölçekli mahalli idarelerce çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu durum, kaynakların etkin ve yerinde kullanımını engellemekte, küçük yerleşim birimlerinin yanı sıra nüfusun yoğun olduğu büyükşehirlerde de ciddi yönetim sorunlarına yol açmaktadır. Uygun büyüklükte hizmet üretecek güçlü yerel yönetimlerin olmayışı, halkın yerel yönetimlerden beklediği kamu hizmetlerinin kaliteli biçimde karşılanamaması ve kamu hizmetlerinin sunumunda koordinasyon eksikliği sorunlarını ortaya çıkarmaktadır.” TBMM, Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, 08.10.2012, <https://www.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

3 Council of Europe, *Relationship Between The Size of Local and Regional Authorities and Their Effectiveness and Economy of Their Action*, Council of Europe: Steering Committee on Local and Regional Democracy (CDLR), 2001, s. 8.

dört başlık altında toplanarak incelenmiştir. Ardından ölçek ekonomisine yönelik çalışmaların karşılaşılabileceği ilave güçlülere değinilmiş ve son bölümde, ölçek ekonomisi tezi üzerinden, yerel yönetimler alanına yönelik alan araştırmalarında ulaşılan bulgulardan örnekler verilmiştir.

Ölçek Ekonomisi: Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Ölçek ekonomisi tezi firma teorisi kaynaklı bir tartışma alanı olup, üretim sürecinin çıktılarının girdideki değişime uzun dönemde⁴ nasıl tepki verdiğini gösterir. Daha açık bir tanımlamayla, üretim sürecindeki girdileri arttırmanın çıktılar üzerinde sebep olduğu artışın parasal karşılığını ifade eder. Parasal karşılık en iyi şekilde ortalama maliyetlerde ya da iktisadın temel kavramlarından biriyle ifade edecek olursak, marjinal maliyette (üretilen son birimin maliyeti) izlenebilir. Ölçek ekonomisi altında çalışan sektörlerde, girdiler arttırıldığında, çıktılardaki parasal karşılık marjinal maliyetlerin düşmesidir. Tersinden söylenecek olursa “belirli bir hizmetin üretimini arttırmak için üretim maliyetlerinin aynı oranda arttırılması gerekmiyorsa”⁵ ölçek ekonomisinin varlığından söz ediyoruz demektir.

Dikkat edilecek olursa ölçek ekonomisi maliyetlerin azaldığı ekonomik bir durumu tarif eder ya da “ölçek kazançlarını” anlatır. Ölçek kazançlarını doğuran en önemli faktör, üretim sürecinin başında yapılan sabit maliyetlerin, üretimin tümüne yayılmasıdır. Üretim arttıkça değişken maliyetler artmakla birlikte, sabit maliyetler daha fazla birime yayılacağı için ortalama maliyetler düşecektir. Sabit maliyetler ile kastedilen sermaye, emek, tesis, ekipman, makine parkı, teknolojik altyapı gibi üretim sürecinin başındaki maliyetlerdir. Değişken maliyetler ise her bir yeni birimi üretmek için ihtiyaç duyulan hammadde, ücretler, elektrik, su, kira gibi maliyetlerdir.⁶ Sabit maliyetler üretim ölçeğinden bağımsız olarak gerçekleştiğinden, hizmete bağlı olarak değişmezler. Kimi zaman “batık maliyet”⁷ olarak da adlandırılan bu maliyetler, belli bir süre sonra geri alınabilen maliyetler de değildir. Üretim sonlandırılırsa bile yapılan maliyet geri döndürülemez. Örneğin, atık suyu temiz suya dönüştüren bir tesisin üretimi sonlandırıldığında, belki işe yarayan

4 Ölçek ekonomileri üretim sürecinin uzun dönemiyle ilişkilidir. Çünkü firma kısa dönemde üretim ölçeğinde değişikliğe gidemez.

5 Germà Bel, *Local Government Size and Efficiency in Capital Intensive Services: What Evidence is There of Economies of Scale, Density and Scope?* George State University: International Center for Public Policy, Atlanta Georgia, 2012, s. 4.

6 Percy Allan AM, “Why Smaller Councils Make Sense”, *Australian Journal of Public Administration*, 2003, C.62, S.3, s. 75.

7 Bel, a.g.e., s. 3.

bazı araç gereç yeni tesise taşınabilir ama bina, kanallar ve eski teknoloji tüm yatırım olduğu gibi kalır.

Ancak bazı sektörlerde ya da bazı üretim düzeylerinde, marjinal maliyetlerin azalmak yerine arttığı durumlar ortaya çıkabilir. Üçüncü bir seçenek ise girdi miktarındaki artışın, çıktı tarafında birim maliyetlerde aynı oranda sonuçlanması durumudur. Bu nedenle en azından bu üç durum arasında ayırım yapmak gerekir.

Ölçek ekonomisini anlayabilmek için, “ölçeğe göre getiri” mekanizmasını anlayabilmek gereklidir. Ölçeğe göre getiri, uzun dönemde çıktının girdiyle karşılaştırıldığında verdiği tepki anlamına gelir. Burada üç durumla karşılaşılabılır: Girdi miktarı iki kat arttırıldığında, çıktı da iki kat artıyorsa, *ölçeğe göre sabit getirilerden* söz ediyoruz demektir. Sabitlik, girdi ve çıktı arasındaki fiziksel ilişkiler kadar, parasallaştırılmış maliyet değerleri açısından da geçerlidir. Girdinin ortalama maliyeti ile çıktının ortalama maliyeti aynıdır. Girdi ve çıktı arasındaki ilişki, ikinci olarak, *ölçeğe göre artan getiri* şeklinde gerçekleşebilir. Bu, artan ölçek ekonomisi ya da ölçek kazançları olarak adlandırılabilir. Bu durumda, girdi miktarı iki birim arttırıldığında, çıktı iki birimden daha fazla artmaktadır. Parasal olarak ifade edilecek olursa, çıktının bir biriminin maliyeti, girdi maliyetinden daha düşüktür. Son olarak, girdi ve çıktı ilişkisi ölçeğe göre azalan getiri şeklinde gerçekleşebilir. Girdi iki birim arttırılmasına rağmen, çıktı miktarı bu düzeyin altında kalmaktadır. Parasal olarak ifade edilecek olursa da çıktının bir biriminin maliyeti girdinin bir biriminin maliyetinden daha yüksektir. Bu durumda da azalan ölçek ekonomisi ya da ölçek kayıplarından söz ediyoruz demektir.⁸

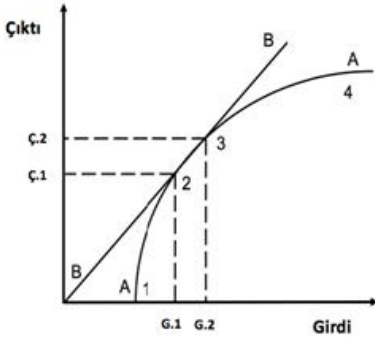
Genel olarak iktisat teorisi, üretimin fiziksel “ölçeği” arttıkça, üretim süreçlerinin önce ölçeğe artan getiriler, ardından ölçeğe sabit getiriler, sonra da ölçeğe azalan getiriler altında çalışacağını belirtmektedir. Bu durum hem kamu hem de özel kesim için doğru kabul edilir.⁹ Süreç Grafik-1’de gösterilmiştir.

8 C. E. Ferguson, *The Neoclassical Theory of Production and Distribution*, Cambridge University Press, London, 1969, ss. 25-29; William W. Cooper vd., *Data Envelopment Analysis*, Kluwer Academic Publisher, New York, 2002, ss. 115-150; Tony Bovaird, “Efficiency in Third Sector Partnerships for Delivering Local Government Services: The Role of Economies of Scale, Scope and Learning”, *Public Management Review*, 2014, C.16, S.8, s. 1070; Jens Blom-Hansen vd., “Jurisdiction Size and Local Government Policy Expenditure: Assessing the Effect of Municipal Amalgamation”, *American Political Science Review*, 2016, C.110, S.4, s.815; Joseph Drew vd., “Did the Big Stick Work? An Empirical Assessment of Scale Economies and the Queensland Forced Amalgamation Program”, *Local Government Studies*, 2016, C.42, S.1, s.3; Primož Pevcin, “The Evidence on the Existence of Economies of Scale in Local Government Units”, *EBEEC Conference Proceedings The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the Changed World*, 2017, KnE Social Sciences.

9 Svend Rasmussen, *Production Economics*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2013, s. 111; Jens Blom-Hansen vd., “Size, Democracy and the Economic Costs of Running the Political System”, *American Journal of Political Science*, 2014, C.58, S.4, s. 791.

AA hattı girdi ile çıktı arasındaki ölçüğe göre değişken getirileri, BB hattı ise girdi ile çıktı arasındaki ölçüğe sabit getirileri göstermektedir. AA eğrisinin 1 ve 2 noktaları arası artan getirileri (düşen ortalama maliyetleri), 2 ve 3 noktaları arası sabit getirileri, 3 ve 4 noktaları arası ise azalan getirileri (artan ortalama maliyetleri) göstermektedir. Eğrinin eğimli yapısı iktisat teorisinde “azalan verimler yasası”¹⁰ olarak da adlandırılmaktadır.

Grafik-1. Ölçüğe Göre Getiri Mekanizması

Grafik-2. Uzun Dönemli Ortalama Maliyet Eğrisi

Grafik-1 için Kaynak: Brian Dollery vd., “Australian Local Government Amalgamation: A Conceptual Analysis Population Size and Scale Economies in Municipal Service Provision”, *Australasian Journal of Regional Studies*, 2008, C.14, S.2, ss.169-170.

Grafik, çıktı ile maliyetler arasındaki ilişkiye döndürüldüğünde ise Grafik-2’de görüldüğü gibi “U şekilli”¹¹ bir maliyet eğrisi ile karşılaşılacaktır. Yani üretim arttıkça sabit maliyetler üretimin tümüne yansiyacak ve ortalama maliyetler düşmeye başlayacaktır. Maliyet eğrisinin eğimi belli bir noktaya geldiğinde ise ölçek kazançları “0” noktasına ulaşacak ve bu noktadan itibaren ortalama maliyetler yükselecektir. Ölçek kayıpları olarak da adlandırabileceğimiz maliyetlerdeki yükselmenin en önemli sebebi, yeni sabit maliyetlerin ortaya çıkmasıdır.

Yerel Yönetimler Alanında Ölçek Ekonomisinin Kullanımı

Firma teorisine ait bir kavram olan ölçek ekonomisinin, yaygın bir analiz aracı olarak kullanıldığı alanların başında yerel yönetimler gelmektedir. Özellikle,

10 George Boyne, “Population Size and Economies of Scale in Local Government”, *Policy and Politics*, 1995, C.23, S.3, s. 215.

11 İktisat teorisinde kimi zaman “Zarf Eğrisi” olarak da adlandırılan bu eğrinin daha çok bilinen ismi LRAC (Long-Run Average Cost) Eğrisi, yani “Uzun Dönem Maliyet Eğrisi”dir.

yerel kamu hizmetlerinin verimli şekilde sunulabilmesine yönelik, en uygun (optimum) büyüklük tartışmalarının temel konularından biri ölçek ekonomisi olmuştur. Başta, verimliliği “büyüklüğün bir fonksiyonu olarak gören”¹² metropoliten yönetim yaklaşımı olmak üzere, belediye birleşmeleri, ya da belediye birlikleri gibi pek çok tartışma mutlaka ölçek ekonomisi tezine atıfla başlamaktadır. Tüm bu tartışmaların ortak noktası, hizmet verilen nüfus ya da coğrafi alan arttıkça, hizmetlerin kişi başına maliyetlerinin aşağıya çekileceği beklentisidir. Beklentinin arka planı büyük ölçüde, aynı firma teorisinde açıklandığı gibi, yerel yönetimin hizmet verdiği alan arttıkça sabit maliyetlerin daha büyük birimlere yayılacağı, böylelikle kişi başına maliyetlerin azalacağı düşüncesine dayanır. Özellikle yüksek sabit maliyetler, düşük ya da sabit değişken maliyetlerle birlikte bulunuyorsa, ölçek kazançlarının ortaya çıkması beklenir. Dolayısıyla, “eğer ölçek ekonomisi mevcutsa, o zaman yerel otorite ne kadar büyük bir alana hizmet veriyorsa, hizmet sunumunun kişi başına maliyeti de o kadar düşük olacaktır.”¹³ Tersinden giderek bir örnek vermek gerekirse: Bir belediyenin sınırları içinde olmakla birlikte, zaman içinde hem coğrafi hem de nüfus olarak büyüyen bir mahalleyi, ayrı bir yerel yönetim birimine dönüştürmek, en azından bir belediye binası, bir belediye başkanı, hizmet sunabilmek için araç gereç ve yeni personel gerektirir. Yeni belediye nedeniyle oluşacak maliyetler, bu belediye sınırları içinde yaşayacak kişilere bölünecek olursa, ortaya çıkan kişi başına maliyet, yeni belediye oluşturulmadan, eskisinin sınırları içindeki kişi başına maliyetten çok daha yüksek olacaktır. Başka bir deyişle parçalanmış çok sayıda otorite, tek bir otoriteye göre daha pahalı hizmet üretir.

Verimi büyüklükte arayan yaklaşımın, ölçek ekonomisi çerçevesinde bir başka gerekçesi, tekrarlanan örgütlenmeler (*duplication / mükerrer örgütlenme*) kaynaklı israfın ortadan kalkmasıdır. Tekrarlanan örgütlenmeler kaynaklı israf ile kastedilen, tüm yerel otoritelerin aynı hizmetleri sunması durumunda hepsinin birden katlanacakları maliyetlerdir. Örneğin, bir büyükşehir sınırındaki tüm alt kademe belediyeleri, sınırları içindeki vatandaşların mülklerini yangından koruma amacıyla itfaiye teşkilatı bulundurduğunda, teşkilatın araç, gereç ve personel başta olmak üzere tüm maliyetleri belediyeler tarafından ayrı ayrı üstlenilmiş olur. Yangından koruma ve itfaiye hizmeti, belediyeler tarafından bir sözleşmeyle ortak bir birim eliyle yürütüldüğünde, büyükşehir ölçeğinde merkezileştirildiğinde ya da bazı belediyelerde var

12 Allan AM, a.g.m., s. 80.

13 Brian Dollery vd, “Optimal Structural Reform in Australian Local Government: An Empirical Analysis of Economies of Scale by Council Function in New South Wales”, *Urban Policy and Research*, 2007, C.25, S.4, s. 476.

olan güçlü itfaiye teşkilatları diğer belediyelere de hizmet verdiğinde tekrarlamalar nedeniyle ortaya çıkan maliyetlerin ortadan kalkacağı varsayılır.

Ayrıca yerel otoritelerin büyüklüğü arttıkça “profesyonel bürokratlar tarafından idare edilen bütünleşik bürokrasilerin”¹⁴ ortaya çıkacağı ve bunların başta planlama olmak üzere belediye yönetimine uzmanlaşmayı getireceği, uzmanlaşmanın ise hizmet maliyetlerini aşağı çekeceği kabul edilir.¹⁵

Büyüklik arttıkça maliyetlerin aşağı çekilmesi beklentisinin bir başka sebebi ise büyük belediyelerin hizmet sağlayıcılar karşısında daha güçlü olmasıdır. Özellikle büyük altyapı projeleri başta olmak üzere, piyasa firmalarından mal ya da hizmet alındığı durumlarda, sözleşme rakamları çok yüksek seviyelerde gerçekleştiği için, küçük yerel otoritelerle karşılaştırıldığında, daha büyük indirimler alma imkanının bulunduğu düşünülmektedir.

Ancak yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi tezinin kullanılışı, hatta yeri geldikçe genellemeler yapılması, pek çok açıdan eleştiriye açıktır. Ölçek kazançlarına ilişkin beklentilerin, üretim üzerinde değil nüfus üzerinde beklenmesi, ölçek kazançlarının tüm hizmetler ya da tüm yerel yönetim büyüklükleri için geçerli olacağı düşünülmesi ve aslında yerel yönetimin boyutundan ya da faaliyetlerinin kapsamından kaynaklanan kazançların ölçek kazançları olarak adlandırılması en sık yapılan hatalardandır. Bu hataları daha detaylı incelemek, yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi konulu çalışmaların daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayacaktır.

Ölçek Ekonomisi Tezi Etrafındaki Genellemelerin Hataları

Yerel yönetimlerde büyüklük ile verimlilik arasındaki ilişkiyi açıklamak ve maliyetlerdeki tasarruf beklentilerini karşılamak üzere her zaman kullanılan tez ölçek ekonomisi olmasına rağmen, ölçek kazançlarına ilişkin genellemeler dört açıdan eleştiriye açıktır.

Nüfusun Çıktı Olarak Kullanılması

Ölçek ekonomisi tezi, bu çalışmanın başında belirtildiği gibi, üretimin ortalama maliyetleri ile alakalı bir tartışma alanıdır. Bu değerlendirme, yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi yoktur anlamına gelmemektedir. Örneğin, ayrı ayrı belediyeler eliyle sunulan katı atık hizmetleri, merkezileşmiş bir

14 Robert L. Bish, *Local government amalgamations: Discredited nineteenth-century ideas alive in the twenty-first*, C.D. Howe Institute Commentary (The Urban Papers 150), 2001, s. 27.

15 Sebastian Blesse ve Thushyanthan Baskaran, “Do municipal mergers reduce costs? Evidence from a German federal state”, *Regional Science and Urban Economics*, 2016, C.59, s. 56.

birimde toplandığında, bir ton atığın ortadan kalkması için gereken kişi başına maliyetler azalabilir. Ancak, yerel yönetim literatüründe ölçek ekonomisi ile ilgili tartışmalarda esas sorun, çıktının üretilen hizmet değil, o hizmetten yararlanan kişi sayısı üzerinden değerlendirilmesidir. Başka bir ifadeyle hizmet verilen nüfustaki artışın çıktı olarak kullanılmasıdır. Örneğin, şehre içme suyu sağlayan bir sistemin kapasitesi arttırılarak daha fazla kullanıcıya ulaşılması, ölçek kazancı olarak değerlendirilmektedir. Bu hatalı bir kullanımdır. Ölçek kazancı, tesisin kapasite arttırımı sonrasında bir ton suyu üretmek ve şehre pompalamak için katlanmak zorunda kaldığı maliyetin, tesis kapasitesini değiştirmeden önce bir ton suyu üretmek ve pompalamak için katlandığı maliyetten daha düşük olması durumudur. Hizmetten yararlanan kullanıcıların sayısının artması değildir. Hizmetten yararlananların sayısının artması, ikincil bir fonksiyondur. Özellikle, çok sayıda yerel yönetimin birleştirilmesi ya da bir büyükşehir çatısı altında toplanması yoluyla hizmet verilen nüfusun arttırılmasını ölçeğin büyütülmesi, bu şekilde tek merkezden yönetilen hizmetlerin maliyetlerinde sağlanacağı düşünülen avantajların da ölçek kazancı olarak değerlendirildiği çalışmalarda bu hata sıklıkla tekrarlanmaktadır.

Yerel hizmetlerde ölçek ekonomileri bulunabilir, ancak bunlar hizmet tesislerinin çıktısıyla ilgilidir, nüfusun büyüklüğü ile değil. Yerel nüfusu hizmet çıktısı ile eşitlemek, mağaza ya da bankaların çıktısının belirli bir bölgedeki yerleşik halk olduğunu iddia etmekle eşdeğerdir. Oysa bu kuruluşların çıktılarını potansiyel müşteriler değil aktif olarak onlardan hizmet alan ya da çalışan müşterilerdir. Ölçek kazançlarını hizmetten yararlananlar üzerinden değerlendirmek, en çok kentsel alanlara yönelik çalışmalarda sorun çıkarır. Çünkü kentsel alanlar yerleşik nüfusu yanında, alışveriş yapanlar, turistler hatta taşıtlar için en sık uğranılan merkezi yerler olabilir. Buralarda yerleşik halkın taleplerini aşan hizmet beklentileri ortaya çıkar. Başka bir deyişle, o bölgede ikamet edenler yanında ikamet etmeyenlerin de hizmet beklentileri maliyetleri yükseltebilir.¹⁶ Özellikle gece gündüz ya da yaz kış nüfusları arasında önemli farklar bulunan yerlerde, ölçek kazançları hizmetten yararlanan nüfus üzerinden değerlendirildiğinde, sorulması gereken ilk soru, hangi nüfus olduğudur. Örneğin, cadde ve sokak süpürülmesi hizmetinin kişi başına maliyetini bulunurken, yerleşik vatandaşlar üzerinden (gece nüfusu) yapılacak bir analizde, maliyet yüksek çıkabilir. Oysa gündüz nüfusu, belki analize sokulan nüfusun birkaç katı olabilir. Bu da sağlıklı bir değerlendirme yapmayı zorlaştırır.

16 Boyne, a.g.m., s. 219.

Öte yandan nüfus büyüklüğü, üretim maliyetlerinin kusurlu bir ölçüsüdür. Çünkü maliyetler, aynı zamanda hava durumu, topografya, yerel gelir, hizmet kalitesi ve nüfustaki mevsimsel değişimler (örneğin, turizm veya göç) gibi çeşitli faktörlere de bağlıdır. Bu gerçek en çok karşılaştırmalı analizlerde ortaya çıkar. İki ayrı yerel otoritedeki, aynı hizmete yönelik ölçek ekonomileri, aynı nüfus düzeyinde karşılaştırıldığında bile, benzer sonuçlara ulaşmak neredeyse imkansızdır. Örneğin, herhangi bir altyapı hizmetinin maliyeti, engebeli bir araziye sahip, bol yağış alan bir yerel yönetimde, düz bir araziye sahip ve kuru iklime sahip bir başka yerel yönetime göre daha pahalı olacaktır. Benzer şekilde sosyo-ekonomik faktörler de maliyetleri etkileyecektir. Örneğin, toplumdaki gelir ve servetin düzeyi ve dağılımı, ticari gelişim derecesi, konutların yapısı gibi pek çok faktör ihtiyaç duyulan yerel kamu hizmetinin seviyesini ve doğal olarak da maliyetlerini etkileyecektir.¹⁷

Yerel yönetim büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişkiye odaklanan pek çok çalışmada, çıktı olarak nüfus kullanıldığı için, gerçek ölçek kazançlarının varlık ya da yokluğunu tespit anlamında sağlam kanıtlar üretilememektedir. Örneğin, Byrnes ve Dollery, belediye büyüklüğü ve ölçek ekonomisi ilişkisine yönelik yapılmış 22 çalışmayı değerlendirirken bu soruna dikkat çekmekte ve bu tür çalışmaları eleştirmektedir.¹⁸

Yerel Yönetimin Faaliyetlerinin Kapsamından veya Boyutundan Kaynaklanan Kazançların Ölçek Kazancı Olarak Adlandırılması

Yukarıda da belirtildiği gibi ölçek ekonomisi; somut bir üretim ilişkisinde, girdi miktarlarını arttırmak suretiyle, sabit maliyetlerin üretimin tümüne yayılması ve çıktının ortalama maliyetinin düşmesi olarak tanımlanmaktadır. Oysa yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi üzerine tezler, genellikle, artan yerel yönetim büyüklüğü ile daha fazla kişiye hizmet sunabilmeyi ya da sabit maliyetlerin daha çok kullanıcı arasında paylaşılmasına atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle, ölçek kazancı olarak beklenen tasarruflara ilişkin kavramsallaştırmanın doğru yapılması gerekmektedir. Yerel otoritenin sahip olduğu altyapı ile ürettiği hizmet sayısını arttırması *kapsam ekonomisi*, hizmet üretim birimini büyütme suretiyle sabit maliyetlerin çok sayıda tüketici ve kullanıcı arasında paylaşılması ise *boyut ya da yoğunluk ekonomisi* olarak adlandırılabilir.¹⁹

17 Joel Byrnes ve Brian Dollery, "Do Economies of Scale Exist in Australian Local Government? A Review of the Research Evidence 1", *Urban Policy and Research*, 2002, C.20, S.4, s.405; Antonio F. Tavares, "Municipal Amalgamations and Their Effects: A literature review", *Miscellanea Geographica-Regional Studies on Development*, 2018, C.22, S.1, s. 6.

18 Byrnes ve Dollery, a.g.m., s. 395.

19 Rasmussen, a.g.e., s.111; Bel, a.g.e., s. 4.

Kapsam ekonomisi; yerel kamu hizmetleri söz konusu olduğunda, genellikle bölünemeyen, ancak yerel yönetimin kapasitesinin üzerinde kapasiteye hizmet verebilecek kaynakların, ortak kullanım, metropoliten yönetim ya da birleşme gibi araçlarla kullanılabilmesini anlatır. Bu yönüyle aslında yerel otoritenin stratejik avantajlarının, maliyetler üzerindeki etkisini gösterir. Örneğin, aynı coğrafi alanda birbirine yakın belediyeler birleştirilip, her birinin yönetim örgütleri tek bir belediye binasına sığdırıldığında, hem her birinin bina giderlerinden (enerji, su, güvenlik, idari giderler gibi) tasarruf edilmiş hem de tüm görevlileri bir araya getiren binanın kapasitesinden tam anlamıyla yararlanmış olacaktır. Aynı durum belediyenin sahip olduğu araç gereç ve makine parkı için de geçerlidir.²⁰ Başka bir deyişle birden fazla ürün ya da hizmet üreten bir tesis ya da yerel otorite, bu ürün ya da hizmetlerin aynı miktarını üreten iki ayrı tesis ya da yerel otoriteden daha uygun maliyetlere sahip olduğunda bir kapsam ekonomisi vardır.²¹

Kapsam ekonomileri, genellikle yerel yönetimlerin tam olarak kullanılmayan sabit kıymetlere sahip olduğu ya da uzmanlık becerilerinin farklılaştığı durumlarda ortaya çıkar. Örneğin, yolların bakımı için satın alınan makineler kısa sürelerde işlerini yapmakta ve uzun süre işlevsiz kalarak beklemektedir. Bu makinelerin, bitişik yerel idarelerle yapılan sözleşmeler çerçevesinde daha fazla çalıştırılması ve kendisinden daha fazla verim alınması mümkündür. Bu konuda ilginç bir örnek, Avustralya'da belediye binalarının otobüs terminali olarak da kullanılmasıdır. Böylelikle ekstra maliyetlerden kaçınılmaktadır. Öte yandan bir belediye sunmakla yükümlü olduğu tüm hizmetlerde uzmanlık becerilerine sahip olmayabilir. Örneğin, bir belediyenin en iyi olduğu ve en çok uzmanlık bilgisine sahip olduğu alan atıkların yönetimi, bir başkası yerel sağlık hizmetleri konusunda daha başarılı olabilir. Her belediyenin her konuda uzmanlaşması mümkünse de bu ancak yüksek maliyetlere katlanmak suretiyle gerçekleşebilir. Finansal kısıtlamalar altında yerel otoritelerin birleştirilmesi ya da kaynak paylaşımı ve ortak hizmet sunma yönünde işbirliğine gitmesi durumunda, hem maliyetler azalacak hem de uzmanlık bilgisi daha fazla hizmet kullanıcılarına yayılacaktır. Bu da kapsam ekonomisinin gerçekleştiği anlamına gelecektir.²²

Uzmanlık becerilerinin yeniden değerlendirilmesi, aynı kuruluş içinde de gerçekleştirilebilir. Örneğin, atıkların artık yaşam ortamlarından uzaklaştırıl-

20 Bovaird, a.g.m., ss. 1076-1077.

21 Garry Wolff, *Economies of Scale & Scope in River Basin Management*, The Pacific Institute, Oakland California, 2004, s.8; Brian Dollery vd., "Is Bigger Better? Local Government Amalgamation and the South Australian Rising to the Challenge Inquiry", *Economic Analysis & Policy*, 2007, C.37, S.1, s.3.

22 Dollery ve Fleming, a.g.e., ss. 14-20.

ması gereken basit çöpler değil, endüstriyel ürünler olarak kabul edilmesinden sonra, atıkları kaynağında ayrı olarak toplamak önem kazanmıştır. İşin öneminden dolayı, pek çok belediye geri dönüştürülebilir atıkları ayrı olarak toplamakta, hatta bunlar için ayrı ekipler oluşturmaktadır. Var olan evsel atık toplama sisteminin (çöpçüler ve çöp araçları) basit olarak yeniden düzenlemesiyle, aynı personel ve araçlar dönüştürülebilir malzemenin toplanmasında da kullanılabilir. Hatta bazı uzmanlık alanları için gereken personeli tam zamanlı belediye personeli olarak istihdam etmek yerine özel sektörde hizmet üreten kişilerle yarı zamanlı anlaşmalar yapılabilir. Örneğin, ABD’de “Portland NY kasabasında yapı denetimi hizmetleri yarı zamanlı denetçiler eliyle yürütülür.”²³

Boyut ya da yoğunluk ekonomisi ise yüksek finansman gerektiren, konut, altyapı, ulaşım gibi hizmet alanlarının tek bir yerel otorite elinde toplanmasının mali faydalarını anlatır. Örneğin, katı atıkların bertarafı, yerel yönetimlerin temel sorumluluk alanlarının başında gelmektedir. Cadde ve sokak süpürülmesi ile başlayan, atıkların toplanması, taşınması, depolanması ya da geri dönüşüm tesisine götürülmesi ile devam eden tüm süreçlerin, birbirine yakın coğrafi alanlarda, farklı belediyeler tarafından ayrı birimler oluşturmak suretiyle yürütüldüğü bir sistem, tüm süreçlerin tek bir belediye eliyle (anakeent yönetimi gibi) yürütüldüğü bir sisteme göre daha maliyetli olacaktır. Bu tür “ardışık fazlara”²⁴ sahip hizmetlerin tek bir otorite elinde toplanması toplam maliyetleri düşürecek, dolayısıyla kişi başına maliyetler de düşecektir. Çalıştırılacak işçi sayısı, araç, gereç ekipman gibi kalemlerde bir tasarruf olmayacağı düşünüldüğünde bile depolama alanının ortak olması, maliyetleri düşürecek önemli bir tasarruf kalemi olacaktır.

Büyük ölçekli altyapı hizmetlerinde, boyut ekonomilerinin ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Örneğin, yerel hizmetlerin en önemlilerinden biri su yönetimidir. Su yönetiminin, şehre su sağlanması için tedarik ve dağıtım hizmetleri yanında, taşkın ve sel gibi, su kaynaklı doğal afetlerle mücadeleyi de içeren boyutları vardır. Genellikle, yerel yönetimler bu hizmetlerin her birini, farklı birimler eliyle yürütmektedir. Bu birimlerin tek bir noktada toplanması, yalnızca planlama faaliyetlerinin kolaylaştırılmasını değil, bunun yanında harcama kalemlerinde de ciddi maliyet tasarruflarını sağlayabilir. Hatta su sektöründeki bütünleşik yapılaşmanın, yerel yönetim ölçeğinin ötesinde, havza bazında dizayn edilmesi gerektiği pek çok uzman tarafından dile getirilmektedir.²⁵ Benzer kazançların yol yapım hizmetlerinde de ortaya çıkması

23 Lawrence Southwick, “Economies of Scale in Local Government: General Government Spending”, *iBusiness*, 2012, C.4, s. 267.

24 Bel, *a.g.e.*, s. 4.

25 Wolff, *a.g.e.*, s. 19.

mümkündür. Örneğin, Amerika'da Kuzey New England kasabalarında yol yapım hizmetlerinin maliyetleri üzerine yapılmış bir çalışma, bu hizmetlerde yeterli büyüklüğe ulaşıldığında %40'a yakın tasarruf elde etme imkanı bulunduğunu belirtmektedir. Ancak, uygulamada bu boyutlar yakalanamadığı ve yol yapım hizmetleri çok sayıda örgüt tarafından yerine getirildiği için, kişi başına maliyetler düşmemektedir.²⁶

Özetle söylemek gerekirse, yerel yönetimlerde ölçek kazançları başlığı altında, "tekrarlanan örgütlenmeler kaynaklı etkilerin ortadan kalkması" olarak ifade edilen durumu, "kapsam ekonomisi", "maliyetlerin daha çok kullanıcıya yayılması" olarak ifade edilen durumu ise, "boyut ya da yoğunluk ekonomisi" olarak adlandırmak daha doğru bir kavramsallaştırma olacaktır. Çünkü her ikisi de çıktıyı; somut bir üretim ilişkisi çerçevesinde kişi başı maliyetler üzerinden tanımlamamakta, kapsam ekonomisi "artan işlevler", boyut ekonomisi ise "hizmetten yararlanan vatandaşların sayısı" üzerinden tanımlamaktadır.

Ölçek Ekonomilerinin Tüm Yerel Yönetim Büyüklüklerinde Var Olduğunu Düşünmek: İdeal Yerel Yönetim Büyüklüğü Tartışması

Yerel yönetim büyüklüğünün artırılması ölçeğin büyütülmesi, bu şekilde elde edilmesi beklenen tasarrufların da ölçek kazancı olarak tanımlanması halinde bile, yerel yönetimlerde ölçek ekonomisine ilişkin tartışma, üzerindeki belirsizliklerden kurtulmuş hale gelmemektedir. Çünkü, yerel yönetimin büyüklüğü arttırıldığında maliyetlerin düşeceği beklentisi, kağıt üzerinde mümkün ve anlaşılır olmakla birlikte, gerçek hayatta yerel otoritenin büyüklüğü her zaman verimlilik anlamına gelmemektedir.

Hatta nüfusun artırılması bir yana, doğal yollardan kendiliğinden artması durumunda bile ortalama kamu harcamaları artabilmektedir. ABD'de ülke nüfusunun % 59'unu temsil eden 248 büyük yerleşim yerinde, 1978-1985 yılları arasındaki nüfus artışının kamu harcamaları üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmada, hızlı nüfus artışı ve nüfustaki yoğunlaşmanın kişi başına kamu hizmeti maliyetlerini arttırdığı, bunun da vergileri yükselttiği, üstelik süreçten kamu hizmetlerinin kalitesinin de olumsuz etkilendiği ortaya konmuştur.²⁷

İktisat teorisinde, bu çalışmanın başında gösterildiği gibi, ortalama maliyetler çıktının belli bir birimine kadar düşme eğilimindeyken, sonrasında tekrar yükselmeye başlamakta ve sonuçta grafik U şekilli maliyet eğrisi

26 Steven C. Deller ve John M. Halstead, "Efficiency in the Production of Rural Road Services: The Case of New England Towns", *Land Economics*, 1994, C.70, S.2, ss. 247-259.

27 Helen F. Ladd, "Fiscal Impacts of Local Population Growth: A Conceptual And Empirical Analysis", *Regional Science and Urban Economics*, 1994, C.34, ss. 661-686.

olarak adlandırılmaktadır. Ölçek kazançlarının bitip ölçek kayıplarının başladığı nokta; firma düzeyinde daha çok, yeni sabit maliyetlerin ve firmanın yeni üretim düzeyine uyarlanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimler söz konusu olduğunda da yerel yönetim büyüklüğü ile yerel hizmetlerin maliyeti arasındaki ilişkinin, benzer bir grafik oluşturduğu varsayılmaktadır. Belli bir nüfus büyüklüğüne ulaşıncaya kadar, yerel yönetim verimsizlik alanında çalışmaktadır. Kritik eşik aşıldığı andan itibaren kazançlar ortaya çıkmaya başlar. Ancak büyüklük artmaya devam ederse, belli bir noktaya geldiği andan itibaren de kazançlar son bulur ve kişi başına maliyetler artmaya başlar. U şekilli maliyet eğrisinin “0” noktasını nerede gördüğü, kazançların nerede başladığı ve nerede bittiğine ilişkin yerel yönetimler literatüründe çok sayıda çalışma varsa da bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar, ülkeler, ülke içindeki yerel yönetimler, hatta yerel yönetimlerin değişik hizmet alanları bakımından birbirinden farklı düzeyleri göstermektedir. Baldershem ve Rose, tüm ülkeler ve tüm hizmetler bazında her koşulda gerçekleşmesi beklenen ölçek kazançlarını aramayı “Anka kuşunu aramak” olarak nitelendirirken, esasen bu zorluğu vurgulamaya çalışmaktadır.²⁸

Örneğin, Drew vd.’nin, Avustralya Queensland eyaleti için yaptıkları çalışmaya göre, U şekilli maliyet eğrisinin dip noktası 98.000 kişidir.²⁹ Bu eşik aşıldığı andan itibaren yerel kamu hizmetlerinin ortalama maliyetleri yükselmeye başlar. Avrupa Konseyi’nin 21 farklı Avrupa ülkesi genelinde yaptığı çalışmaya göre verimlilik sınırı 40.000 kişidir.³⁰ Capello ve Camagni’nin “kentsel aşırı yüklenme” adını verdikleri bu sınır 55.000 kişidir.³¹ Bikker ve Van der Linde’ye göre Hollanda’da 2005 yılında 49.000 kişi iken, 2014 yılında 66.300 kişi olmuştur.³² Solé-Ollé ve Bosch’un İspanya belediyeleri için buldukları rakam ise 5.000 kişidir.³³ Derksen’in görece eski sayılabilecek farklı çalışmalar üzerinden yaptığı bir derlemeye göre ise “Rossman (1980) Avusturya’da minimum sayının 1.500, Schepers (1979) Lüksemburg’da 3.000 olması gerektiğini söylemektedir. İngiltere Kraliyet Komisyonu (Redcliffe Maud Commission, 1969) ise İngiltere için eğitim barınma ve kişisel hizmetlerden sorumlu bir

28 Harald Baldersheim ve Lawrence E. Rose, “Territorial Choice: Rescaling Governance in European States”, *Territorial Choice. The Politics of Boundaries and Borders* (içinde), Ed:Harald Baldersheim ve Lawrence E Rose, Palgrave MacMillan, London, 2010, s. 1.

29 Drew vd., a.g.m., s. 11.

30 Council of Europe, a.g.e., s. 10.

31 Roberta Capello ve Reberto Camagni, “Beyond Optimal City Size: An Evaluation of Alternative Urban Growth”, *Urban Studies*, 2000, C.37, S.9, s.1489.

32 Jacob Bikker ve Daan Van Der Linde, “Scale economies in local public administration”, *Local Government Studies*, 2016, C.42, S.3, s. 460.

33 Albert Solé-Ollé ve Nuria Bosch, “On the Relationship between Authority Size and the Costs of Providing Local Services: Lessons for the Design of Intergovernmental Transfers in Spain”, *Public Finance Review*, 2005, C.33, S.3, s. 376.

yerel otoritenin alanının en az 250.000 kişiden oluşması gerektiği kanaatindedir.”³⁴ Bish ise araştırmaların yaklaşık %80’inde ulaşılan optimum büyüklük sınırının 10.000 ile 20.000 nüfus aralığında olduğunu belirtmektedir.³⁵ Amerikan kentleri ile ilgili olarak erken sayılabilecek çalışmalardan birisi Gabler tarafından yapılmıştır. Kaliforniya, Illinois, Massachusetts, Michigan, New Jersey, New York, Ohio ve Texas eyaletlerini kapsayan çalışma, ölçek ekonomilerinin 25.000 ile 250.000 nüfusa sahip kentlerde ortaya çıktığını tespit etmiştir. 250.000’lik nüfus eşiği aşıldığında ölçek kayıpları ortaya çıkmaktadır.³⁶

Bu çalışmalar arasında Holzer vd.’nin çalışması, tüm yerel yönetimler düzeyinde geçerli olabilecek bir optimum büyüklük bulma çabası açısından farklılık arz etmektedir. Ülke, siyasal sistem ya da yerel hizmetler ayrımı gözetmeden bir literatür incelemesi şeklinde yapılmış çalışmaya göre, ideal yerel yönetim büyüklüğü 25.000-250.000 kişi arasındadır. Bu sınırların altında ya da üstünde kalan yerel otoriteler, verimsiz olarak değerlendirilmiştir.³⁷

Genel belediye büyüklüğü ile verimlilik ilişkisi yanında, yerel kamu hizmetleri özelindeki çalışmalarda da aynı durum söz konusudur. Örneğin, Bel ve Costas tarafından, İspanya’nın Katalanya bölgesindeki belediyelerde katı atık toplama hizmetlerine yönelik yapılmış bir çalışmada; nüfusu 20.000’in altındaki küçük belediyelerde, sınırlı da olsa belediye büyüklüğünden kaynaklanan kazançlar bulunurken, nüfus 20.000’i geçtikten sonra bu kazançlar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamaktadır.³⁸ Gyimah-Brempong tarafından ABD Florida eyaletindeki belediyelerce sunulan polis hizmetleri için en uygun nüfusu tespiti yönelik araştırma; polis hizmeti için büyüklük kaynaklı kazançların, 50.000 ve üzeri nüfusla başladığını göstermektedir.³⁹ Mouritzen’e göre 1970’li yıllara kadar nüfusu 5.000’in altındaki belediyeler temel halk eğitimi hizmetlerinde verimli değillerdi. Bu yüzden modern toplumun standartlarını karşılayabilecek bir okul sistemi kuramamışlardı.⁴⁰

34 Aktaran Wim Derksen, “Municipal amalgamation and the doubtful relation between size and performance”, *Local Government Studies*, 1988, C.14, S.6, ss. 36-37.

35 Bish, *a.g.e.*, s. 14.

36 L. R. Gabler, “Population Size as a Determinant of City Expenditures and Employment: Some Further Evidence”, *Land Economics*, 1971, C.47, S.2, ss. 130-138.

37 Marc Holzer vd., *Literature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency*, The Local Unit Alignment, Reorganization, and Consolidation Commission (LUARCC), New Jersey, 2009.

38 Germà Bel ve Antón Costas, “Do Public Sector Reforms Get Rusty? Local Privatization in Spain”, *The Journal of Policy Reform*, 2006, C.9, S.1, ss. 1-24.

39 Kwabena Gyimah-Brempong, “Economies of Scale in Municipal Police Departments: The Case of Florida”, *The Review of Economics and Statistics*, 1987, C.69, ss. 352-356.

40 Poul Erik Mouritzen, “The Danish Revolution in Local Government: How and Why?”, *Territorial Choice The Politics of Boundaries and Borders* (içinde), Ed: Harald Baldersheim ve Lawrence E. Rose, Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 23.

Gerek bir ülke içindeki yerel yönetimler düzeyinde gerekse yerel hizmetleri ayrı ayrı analiz eden çalışmalarda, büyüklüğe bağlı maliyet tasarruflarının başladığı alt sınır önemli olmakla birlikte, pek çok çalışma yalnızca üst sınırı bulmaya odaklanmıştır. Optimum büyüklük arayışı olarak da değerlendirilebileceğimiz bu çaba, verimlilik üst sınırını bulma çabasıdır. Çünkü büyüklüğü arttırmak bu noktadan itibaren kazançları ortadan kaldırmaya başlamaktadır. Verimsizliğin başladığı bu noktayı tespit kadar, verimsizliğe yol açan faktörlerin de tespiti ayrıca önemlidir. Yerel yönetim literatüründe büyüklüğe bağlı kazançlarının bitip, kayıpların başladığı bu nokta iki önemli gerekçeye dayandırılır. Bunlar örgütlenme ve kalabalıklaşma maliyetleridir.

Örgütlenme Maliyetleri

Yerel otoritenin büyüklüğü belli bir seviyenin üstüne çıktığında, maliyetlerle ilgili avantajlar ortadan kalkmaya başlayabilir. Bunun en önemli sebebi, örgütte iletişim, kontrol ve koordinasyon sorunlarının başlamasıdır. Büyük örgütler genellikle aşırı bürokrasi üretirler bu ise hizmetlerin üretiminde tıkanıklığa sebep olur.⁴¹ Bu sorunların kendisi doğrudan mali kayıp anlamına geldiği gibi, sorunları çözmek için yeni yatırım yapılması da (yeni örgütsel kademeler oluşturmak ya da yazılım sistemleri satın almak gibi) başka bir mali kayıptır.

Üstelik, örgütler büyürken genellikle üretken tarafta değil, bürokratik tarafta büyürler. Başka bir deyişle, yerel otoritenin büyüklüğü arttıkça, doğrudan hizmet üreten birimlerden daha çok, birimleri yöneten bürokrasi büyür. Örneğin, yerel otorite büyüdükçe çarşı pazar denetimi anlamında daha fazla zabıta gerekir. Ama genellikle zabıta sayısından çok, zabıta biriminin tepe yönetici sayısı artar. Büyüklük artışı sadece personel maliyetlerindeki artış olarak da karşımıza çıkmaz. Aynı zamanda belediye büyüklüğü arttıkça, yeni binalara, ofislere, araçlara ihtiyaç duyulur.

Büyüklüğün daha yüksek maliyetler getirmesinin, kabul edilebilir gerekçeleri de bulunmaktadır. Örneğin, büyüklüğe bağlı olarak hizmet verilen vatandaşların ihtiyaç ve talepleri çeşitlenir. Bu talepleri karşılamak için yeni personeller istihdam etmek gerekebilir. İkinci olarak, büyük belediyeler daha yüksek uzmanlık gerektiren işlemlere sahiptir. Bu nedenle küçük belediyelerle karşılaştırıldığında, daha yüksek maliyetler içeren bilgi sistemleri kullanmak zorunda kalabilirler.⁴²

41 Blom-Hansen vd., "Jurisdiction Size and Local Government Policy Expenditure: Assessing the Effect of Municipal Amalgamation", s. 815.

42 Henrik Christoffersen ve Karsnet Bo Larsen, "Economies of scale in Danish municipalities: Expenditure effects versus quality effects", *Local Government Studies*, 2007, C.33, S.1, s. 79.

Kalabalıklaşma Maliyetleri

Hizmet verilen alanın coğrafi olarak ya da hizmet verilen nüfus anlamında büyümesi, toplam harcamaların zaten artmasına neden olacaktır. Ancak, kişi başına düşen maliyetlerin azalması beklenir. Öte yandan büyüklüğün bizzat kendisi doğrudan maliyet unsuru olabilir. Literatürde kalabalıklaşma maliyeti olarak adlandırılan ilave maliyetler, iki boyutta ortaya çıkabilir:

İlki makro perspektiftir. Bu açıdan, kentlerin büyümesi ya da hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunların parasal karşılığı⁴³ dikkate alınır. Örneğin, artan nüfusla birlikte her gün milyonlarca insan kent içinde sürekli yer değiştirmektedir. Oluşan trafik sıkışıklıkları hem zaman kaybına hem de akaryakıt israfına sebep olmaktadır. Ayrıca yaşanan stres, genel ekonomi üzerinde verimliliğin düşmesine yol açmaktadır. Öte yandan, artan nüfusun en temel ihtiyaçlarından biri konuttur. Artan nüfus, konut kira fiyatlarını arttırmakta, arsa spekülasyonuna sebebiyet vermekte ve spekülatörlerin haksız kazançları yeterince vergilendirilememektedir. Kentsel gelişmenin maliyeti olarak da adlandırabileceğimiz kalabalıklaşma maliyeti, kentsel gelişmenin hesaplanamayan maliyeti ve kentsel gelişmenin hesaplanabilen maliyeti olmak üzere ikiye ayrılır. Hesaplanamayan maliyetlere örnek olarak, stres nedeni ile ortaya çıkan verimlilik kaybı gösterilebilir. Hesaplanabilen maliyetler de kendi arasında, kentsel gelişmenin özel maliyeti ve kamusal maliyeti olarak ikiye ayrılır. Özel maliyetler, kentte yaşayanlar için ortaya çıkan ve kişisel bütçelerine ek yük getiren (ulaşım ücretlerindeki artış gibi) harcamalardır. Kamusal maliyetler ise, kamunun kentle ilgili yapmakla yükümlü olduğu harcamaları arttıran (doğalgaz, kanalizasyon, su gibi artan altyapı hizmeti talebinin belediye bütçelerine getirdiği ek yükler gibi) ilave maliyetlerdir.⁴⁴ Ancak pek çok çalışmada kalabalıklaşma maliyeti mali sonuçlardan uzakta, kentleşmenin negatif bir dışsalılığı olarak tanımlanmakta ve artan nüfusun yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin kalitesini düşürmesi olarak açıklanmaktadır.⁴⁵ Örneğin hızlı nüfus artışına bağlı olarak derslik başına düşen öğrenci sayısının ya da doktor başına düşen hasta sayısının artması kalabalıklaşma maliyeti olarak değerlendirilmektedir.

43 Kentleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik maliyetler çok ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Örneğin, Jakarta'da kirli suların kaynatılması için bir yılda harcanan miktar 50 milyon dolardır. Mexico City'de hava kirliliğinin neden olduğu solunum rahatsızlıklarının ekonomiyeye maliyeti yılda 1,5 milyar dolardır. Bangkok'ta trafik tıkanıklığı nedeni ile yılda bir milyar dolardan fazla akaryakıt israfı ortaya çıkmaktadır. ABD'de ise kalabalıklaşma maliyeti 35-48 milyar dolar arasındadır. Bu ise ülkenin GSMH'nin %2'ine tekabül etmektedir. World Bank, 1996'dan aktaran Ahmet Ulusoy ve Tarık Vural, "Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri", Belediye Dergisi, 2001, C.7, S.12, s. 18.

44 Ulusoy ve Vural, a.g.m., s. 12.

45 Örneğin Bkz. Halil Nadaroğlu, Mahalli İdareler, Beta Yayınevi, 5. B., İstanbul, 1994, s. 42.

İkinci olarak, mikro perspektiften kalabalıklaşmanın ortaya çıkaracağı maliyetlere odaklanılabilir. Bu bakış açısıyla, büyüyen coğrafi alan ya da nüfusun, yalnızca toplam harcamaları değil, kişi başına maliyetleri de arttırdığını görebiliriz. Örneğin, büyük şehirler civarında kalan yerleşim yerlerinin (ilçeler, beldeler ya da köyler gibi), ölçek ekonomisi gerekçesiyle metropoliten alana dahil edilmesi tüm dünyada sık başvurulan bir yöntemdir. Ancak bu yapıldığında, metropoliten alanın merkezinden en uzakta yer alan birimlere bile merkezdeki hizmetlerin götürülmesi gerekmektedir. Örneğin, artık şehrin merkezinde bir yerel yönetim hizmeti olarak sunulan ulaşım hizmetlerinin, bu yeni yerleşim yerlerine de ulaştırılması gerekir. Birimler arası mesafe, bir gün içinde yapılan sefer sayısı, arazinin düz ya da engebeli olması gibi pek çok faktör yeni yerleşim yerlerine düzenlenecek otobüs seferlerini etkiler. Bunlar toplam harcama üzerinde doğrudan etkileri olacak faktörlerdir. Ancak artan büyüklüğün kişi başına maliyetler üzerindeki etkisi tespit edilmeden, ölçek kaybı anlamına geldiği iddia edilemez. Aşağıda böyle bir senaryonun ölçek kayıplarına etkisi örneklendirilmiştir:

Her biri 50 kişilik kapasiteye sahip ve metropoliten alana dahil bir yerleşim yerinden, merkeze, bir seferinde 50 birim maliyet üreten otobüsleri olan bir belediye, bilet fiyatlarını marjinal maliyet esasına göre belirlediğinde, kişi başına 1 birimlik bilet fiyatıyla ulaşım hizmetini yürütebilir. Otobüs her seferinde 50 kişi taşıdığına maliyetler karşılanmış olur. Aynı hattı kullanması gereken ama metropoliten alana dahil olmayan bir belde, bir kararla metropoliten alana eklendiğinde, belediyenin yapması gereken şey otobüs hattını uzatıp yeni beldeyi de içine alacak şekilde bir sefer düzenlemesi yapmasıdır. Burada iki seçenekle karşılaşılır. Mevcut otobüs sayısı arttırılmadan otobüsler kapasitesinin üstünde yolcu bindirilerek sorun çözülmeye çalışılabilir. Bu durum, aslında boyut ekonomilerini ortaya çıkarır. Maliyetler daha fazla kişiye yayılmıştır. Ama bilet fiyatları aynı olduğu için belediyenin kar ettiği bir düzen ortaya çıkar. Ancak bu vatandaşları olumsuz koşullarda seyahat etmeye mahkum eder ve bunun siyasi sonuçları olacağından, belediyeler genellikle bu hatta ilave bir otobüs daha koyarlar. İkinci otobüsün de benzer kapasiteye sahip olduğunu varsayarsak, bu otobüs de 50 kişiyi doldurduğunda marjinal maliyetler kişi başına 1 birimlik seviyede kaldığı için belediyenin herhangi bir zararı söz konusu değildir. Ancak otobüsün tam kapasitesi olan 50 kişiye ulaşamadığı her durumda belediye zarar ediyor demektir. Belediye büyüklük artışı karşısında ya verimsiz çalışmaya devam edecek ya da kişi başına maliyetler arttığı için bilet fiyatlarını yükseltmek durumunda kalacaktır. Başka bir deyişle kalabalıklaşma, coğrafi alan ya da nüfus olarak büyüme anlamında yeni maliyetler üretiyor demektir.

Özetlemek gerekirse, yerel hizmetleri üretmek ve sunmakla yükümlü yerel yönetimlerin büyüklüklerindeki artışa paralel olarak, bazı hizmet alanlarında ya da yerel yönetimin tüm harcama kalemlerinde maliyetlerde azalma beklenebilir. Ancak yapılan çalışmalar göstermiştir ki maliyet kazançları yerel yönetim büyüklüğü belli bir noktaya ulaştığı andan itibaren ortadan kalkmaktadır. U şekilli maliyet eğrisinin dip noktayı görmesinin ardından tekrar yükselişe geçmesinin en önemli sebepleri ise, örgütlenme ve kalabalıklaşma maliyetleridir.

Yerel yönetim büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişki; nüfus üzerinden tanımlanmaya, böylelikle ideal bir yerel yönetim büyüklüğü aranmaya başlandığında, ulaşılan sonuçlar ölçek kazançları olarak nitelendirilemez. Boyut ya da kapsam ekonomisi kaynaklı kazançlar olarak isimlendirmek daha uygun olacaktır. Buna karşın, ideal yerel yönetim büyüklüğünün üst sınırına geldikten sonra kayıpların başlaması ve bunun nedenleri ölçek ekonomisinin gerçek bağlamında tartışılabilir konulardır. Çünkü örgütlenme maliyetleri kaynaklı kayıplar, firma teorisinde de kabul edilmekte, kalabalıklaşma maliyetleri ise aynı firma teorisinin birim başına maliyetler vurgusu gibi kişi başına maliyetler üzerinden temellendirilebilmektedir. Ölçek ekonomisi tezinin yerel yönetim literatüründe bağlamından koparılarak kullanılmasının bir başka açıklaması bu durum kaynaklı olabilir.

Ölçek ve Boyut Kaynaklı Kazançların Yerel Yönetimlerin Tüm Hizmet Yelpazesi Boyunca Mümkün Olduğunu Düşünmek

Dünyanın tüm ülkelerinde, yerel yönetimlerin büyüklükleri yanında, sorumluluk sahaları da birbirinden farklıdır. Bazı ülkelerde sorumluluklar, klasik yerel hizmetler olarak kabul edilen, yol, su, katı atık yönetimi, itfaiye gibi hizmetlerle sınırlıyken, bazı ülkelerde “sosyal refah programlarını da içine alacak şekilde”⁴⁶ geniş boyutlara sahiptir. Hizmetlerin ayrışık yapısı, ölçek etkilerini de belirleyen önemli bir faktördür. Bir yerel yönetim hizmetinde ölçek kazançlarının ortaya çıkması mümkünken, bir diğerinde neredeyse imkansız olabilir. Dolayısıyla başlangıçta, yerel hizmetlerde ölçek kazançlarının “herkese uyan tek bir beden”⁴⁷ yapısında olmadığını vurgulanması gerekir. Tavares’in deyimiyle, “ölçek ekonomisi yerel yönetimler tarafından sağlanan tüm hizmet gamı boyunca tek düze değildir”⁴⁸

46 Michael Keating, “Size, Efficiency and Democracy: Consolidation, Fragmentation and Public Choice”, *Theories of Urban Politics* (içinde), (Ed:David Judge, Gerry Stoker ve Harold Wolman), SAGE Publication, London, 1995, ss. 117-134.

47 Thomas Niaounakis ve Jos Blank, “Inter-municipal cooperation, economies of scale and cost efficiency: an application of stochastic frontier analysis to Dutch municipal tax departments”, *Local Government Studies*, 2017, C.43, S.4, s. 534.

48 Tavares, a.g.m., s. 6.

Yerel yönetimlerin sunduğu hizmet yelpazesinin ölçek kazançları açısından incelenebilmesi için, iki ayrı kategoride değerlendirilmesi gerekir. Bunlar, sermaye yoğun hizmetler ve emek yoğun hizmetlerdir. Sermaye yoğun hizmetler; içme suyu temini, atık su bertarafı, katı atık depolama ve geri dönüşümü gibi hizmetlerdir. Emek yoğun hizmetler ise; katı atıklara yönelik hizmetlerin cadde ve sokak süpürme, toplama ve taşıma aşamaları, sağlık müfettişleri, kütüphane hizmetleri, polis, çarşı pazar denetimi, okul vb. hizmetlerdir. Bu ayırım bir hizmet içindeki yalnızca yoğunluğu göstermektedir. Katı bir kategorik ayırım değildir. Çünkü sermaye yoğun bir hizmet, yalnızca sermaye ile sunulamaz. Mutlaka onda da emek gerekir. Ya da emek yoğun bir hizmet için gereken araç gereç, sermaye kaynaklarından karşılanır. Örneğin, itfaiye hizmetine personel açısından bakıldığında, emek yoğun olarak değerlendirmeye müsaittir. Ancak itfaiye hizmeti yalnızca personelle yürütülemez. Yangına müdahale için, itfaiye araçları başta olmak üzere sermaye yatırımları gerekir. Yerel otoritenin büyüklüğüne, sahip olduğu mali kaynaklara ya da ülkedeki siyasal ve yönetsel sistemin merkez yerel arasındaki görev ve sorumluluk paylaşımına göre bir yerel yönetim içinde bu iki hizmet kategorisi farklı yoğunluklarda bulunabilir. Ancak Avrupa Konseyi'nin bir çalışmasında; yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin sermaye yoğun olmaktan çok, emek yoğun hizmetlerden oluştuğu tespiti yapılmaktadır.⁴⁹ Benzer şekilde Holzer vd., yerel yönetim hizmetlerinin %80'inden fazlasının emek yoğun nitelikte olduğunu belirtmektedir.⁵⁰

Yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların pek çoğunda ulaşılan ana sonuçlardan biri, ölçek kazançlarının sermaye yoğun hizmetlerde ortaya çıkmasının daha olası olduğu şeklindedir.⁵¹ Örneğin, bir atık geri dönüşüm tesisine yeni yatırım yapmak ve yeni makinalar almak suretiyle tesisin kapasitesi artırılabilir. Kapasite arttırımı sonrası bir ton atığın dönüşümünün maliyeti, kapasite arttırımı öncesiyle karşılaştırıldığında daha düşükse, bu durum atık geri dönüşüm hizmetinde ölçek ekonomisinin varlığını gösterir. Sermaye yoğun hizmetlerde yalnız ölçek ekonomisi değil, boyut ekonomileri de bulunur. Bunun sebebi, sabit maliyetlerin daha çok kullanıcıya yayılmasıdır.⁵²

49 Council of Europe, *a.g.e.*, s. 10.

50 Holzer, *a.g.e.*, s. 4.

51 Dollery ve Fleming, *a.g.e.*, s. 9; William F. Fox ve Tami Gurley, *Will Consolidation Improve Sub-National Governments?*, The World Bank: Poverty Reduction and Economic Management Public Sector Governance Group (Policy Research Working Paper 3913), Washington, 2006; Timothy W. Cobban, "Bigger Is Better: Reducing the Cost of Local Administration by Increasing Jurisdiction Size in Ontario, Canada, 1995–2010", *Urban Affairs Review*, 2017, C.55, S.2, s. 466.

52 Bish, *a.g.e.*, s. 14.

Emek yoğun hizmetlerde ölçek ekonomisinin bulunmamasının ana nedeni ise, bu çalışma içinde örgütlenme maliyetleri olarak başlıklandırılan kısımda da belirtildiği gibi, büyüklük arttıkça hizmet talebinin de artması, bunun da yeni personel istihdamını gerektirmesidir. Ayrıca, yerel birimlerin personel sayısı arttıkça bu sistemi denetlemek ve koordine etmek için ihtiyaç duyulan bürokratik üst kadroların da sayısı artmaktadır. “Bir yerel otoritede, sermaye ve emek yoğun hizmetlerin karışımı ikincisine doğru evrildiğinde, ölçek ekonomisinin elde edilme olasılığı azalmaktadır.”⁵³

Yerel yönetim hizmetlerini ölçek ekonomisi çerçevesinde incelerken yapılan bir başka tasnif ise, hizmetleri yatay bütünlüklü ve dikey bütünlüklü hizmetler olarak ayırmaktır. Yatay bütünlüklü hizmetler, farklı yerel otoritelere sunulmalarına rağmen aynı özelliklerdeki hizmetleri içerir. Bu hizmetlerin sunucuları ve kullanıcıları benzerdir. Örneğin, sokakların süpürülmesi ile başlayan ve sokaklar ile evlerden atıkların alınması ile devam edip, atığın depolama alanına boşaltılması ile biten katı atık yönetim zinciri (geri dönüşüm bu sürece dahil değildir) yatay bütünlüklü bir hizmettir. Hizmetten yararlananlar kentte yaşayan tüm vatandaşlardır. Aralarında herhangi bir ayırım yoktur. Hizmet sunucuları da birbirine benzeyen belediyelerdir. Bu hizmetin daha büyük ölçeklerde merkezileştirilmesi, ya da belediye birleşmeleri yoluyla yürütülmesi durumunda, ölçek kazançlarının ortaya çıkması ancak özel koşulların varlığına (işçi çıkarılması, daha uygun koşullarda piyasadan hizmet alınması vb. gibi) bağlıdır. Ancak genellikle bu kazançlar ortaya çıkmadığı gibi, yatay bütünlüklü hizmetlerin boyutlarının büyütülmesi maliyetleri artırır.

Dikey bütünlüklü hizmetler ise ardışık aşamalara sahip, genellikle üretim ve dağıtım gibi iki önemli boyuttan oluşan hizmetlerdir. Bu tür hizmetlere verilebilecek en iyi örnekler su arıtma ya da şehre içme suyu teminidir. Arıtma tesislerinde su arıtılır (üretim) ve tüketicilere boru hatları aracılığıyla dağıtılır. Ayrıca üretim suyun toplanması, havuzlarda bekletilmesi gibi birkaç basamağı da içerebilir. Dikey bütünlüklü hizmetlerin büyük çoğunluğu sermaye yoğun yapıdadır. Dikey bütünlüklü hizmetlerde ölçek kazançlarının ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Örneğin, farklı belediyelerin sahip oldukları atık su arıtma tesislerinden bir tanesinin kapasitesi artırılarak, birden fazla belediyenin sınırları içinde yaşayan vatandaşlara hizmet üretilmeye çalışılabilir. Bu durum üretilen çıktının, yani arıtılan suyun ton başına marjinal maliyetlerini düşürüp ölçek kazançları ortaya çıkarabilir. Ancak üretimden ortaya çıkan kazançlar, dağıtım sistemindeki artan maliyetler nedeniyle ortadan kalkabilir. Özellikle genişleyen coğrafi alan (hizmet verilen

53 Tavares, a.g.m., s. 6.

son kullanıcı ile tesis arasındaki mesafenin artışı), nüfus yoğunluğunun yetersizliği ve ilave dağıtım maliyetleri (borular, su depoları ve dağıtım sisteminin diğer parçalarından oluşan yeni alt yapı ihtiyacı ve bunun işletilmesinden kaynaklanan maliyetler) ölçek kazançlarını ortadan kaldıracabilecek en önemli faktörlerdir.⁵⁴

Bu başlık altında incelenmesi gereken önemli bir başka sorun da boyut ekonomileriyle ilgilidir. Yerel yönetimin sunduğu hizmetlerden, birinde ya da birkaçında ortaya çıkabilecek ölçek kazançları, tüm yerel hizmetler için geçerli olmadığı gibi, bir yerel hizmetin ortalama maliyetlerinde tasarruf sağlayan nüfus büyüklüğü de tüm yerel hizmetler için geçerli olmayabilir. Örneğin, şehre içme suyu sağlanmasında ortalama maliyetleri düşüren yerel yönetim büyüklüğü, itfaiye hizmetleri için uygun büyüklük olmayabilir. Çok sayıda hizmeti aynı anda üreten yerel yönetimler için, kusursuz bir hizmet haritası oluşturmak ve tüm hizmetlerde ölçek ya da boyuttan kaynaklanan kazançlar beklemek büyük ölçüde imkansızdır.⁵⁵ Örneğin, Bodkin ve Conklin tarafından, Kanada'nın Ontario eyaleti için yapılan bir çalışmada, içme suyu temini hizmetinde 150.000 ile 200.000 nüfus arasında verimlilik kazançları bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak nüfusu 10.000'in altında olan belediyeler; yangın ve polis koruması, atık yönetimi, sağlığın korunması, rekreasyon gibi yerel kamu hizmetlerini sahip oldukları nüfusta ucuza sağlayabilmektedir. Bu yerel yönetimlerin bir metropolitan alana dahil edilmesi ya da birleştirilmesi durumunda, söz konusu hizmetler için bu kazançlar ortadan kalkmaktadır.⁵⁶

Yerel Yönetim Büyüklüğü ile Ölçek Ekonomisi Arasındaki İlişkiyi Tespit Etmenin Güçlükleri

Yukarıda, yerel yönetim hizmetlerinde ölçek kazançlarına ilişkin beklentiyi karşılıksız bırakabilecek pek çok neden, gerekçeleriyle ortaya konmuştur. Tüm bu gerekçelerin ortadan kalktığı ve ölçek kazançlarının gerçekten ortaya çıktığı durumlarda bile bu kazançları tespit edebilmek, kendi içinde çeşitli güçlükler içerir. Bu nedenle ölçek ekonomisinin yerel hizmetlerde tespitine yönelik çalışmalar ciddi riskler barındırır. Bu risklerin başlıcaları şunlardır:

54 Wolff, *a.g.e.*, s.8; Fox ve Gurley, *a.g.e.*, ss. 10-15; Mark Callanan vd., "The Risks of Intuition: Size, Costs and Economies of Scale in Local Government", *The Economic and Social Review*, 2014, C.45, S.3, s. 377.

55 Andrew Sancton, *Merger Mania: The Assault on Local Government*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2000, s.166; Brian Dollery ve Lin Crase, "Is bigger local government better? An evaluation of the case for Australian municipal amalgamation programs", *Urban Policy and Research*, 2004, C.22, S.3, s. 269; Callanan vd., *a.g.m.*, s. 377.

56 Ronald G. Bodkin ve David W. Conklin, "Scale and Other Determinants of Municipal Government Expenditures in Ontario: A Quantitative Analysis", *International Economic Review*, 1971, C.12, S.3, ss. 465-481.

a) Yerel otoritenin büyüklüğünde olağan dışı bir gelişme (belediyelerin birleştirilmesi ya da bazı hizmetlerin metropoliten yönetime aktarılması gibi) durumunda, bazı yerel hizmetlerde ölçek kazançları ortaya çıksa bile, bu başka hizmetlerin finansmanında kullanılabilir. Örneğin, atık toplama hizmetlerinin merkezileştirilmesine bağlı olarak, bir ton atığı toplamanın maliyetleri kişi başına azalmış olabilir. Ancak ortaya çıkan bu kazanç, yeni bir geri dönüşüm tesisinin finansmanında kullanılabilir. Ya da tamamen farklı bir hizmeti (park yapımı gibi) finanse edebilir. Bu durumda ölçek kazançlarını izlemek mümkün olmayacaktır. Ölçek kazançları ancak, “kişi başına maliyetlerin düşmesine paralel, yerel vergilerin azaltıldığı durumlarda”⁵⁷ takip edilebilir. Ancak bu da genellikle yapılmaz. Vergiler sabit tutulurken kişi başına maliyetlerin düşmesinden kaynaklanan tasarruf, başka yerel kamu hizmetlerine harcanır.

b) Ölçek ekonomisinin varlığı ya da yokluğu, bazı çalışmalarda, belediye büyüklüğündeki genel değişim bazında incelenmektedir. Yani büyüklük değişimi öncesi toplu maliyetler ile büyüklük değişimi sonrası toplu maliyetler karşılaştırılmaktadır. Başka bir deyişle, cari giderlerdeki değişimler arasındaki farka bakılmaktadır. Bu sağlıklı bir analiz değildir. Ölçek kazançları ya da kayıplarının iyi tanımlanmış belli mal ya da hizmetler özelinde ve kişi başına maliyetler bazında incelenmesi gerekir. Örneğin, Avustralya’da Soul tarafından yapılmış bir çalışma, Dollery vd. tarafından bu gerekçeyle “sağlıksız” olarak nitelendirilmektedir.⁵⁸

c) Yerel hizmetlerin ölçeğinin büyütülmesine bağlı olarak maliyetlerdeki azalma ya da artış hizmet kalitesinden kaynaklanabilir. Yani ölçeğin büyütülmesi maliyetleri aşağı çekmiş, ama hizmet kalitesi arttığı için maliyet avantajı izlenemeyecek duruma gelmiş olabilir. Ya da tam tersi, maliyetlerdeki azalma ölçek ekonomisi kaynaklı değil, doğrudan hizmetin kalitesinin düşmesi sonucu ortaya çıkmış olabilir. Örneğin, eğitim kamu hizmetinden sorumlu olan yerel otorite, bir okulda okuyan öğrenci sayısını arttırmak suretiyle, birim maliyetleri düşürebilir ve ölçek kazançları elde edebilir. Ancak eklenen her öğrencinin eğitim kalitesi üzerindeki etkisi tespit edilmeden, gerçekçi bir değerlendirme yapılamaz. Eğitim kalitesini düşürecek bir büyüklük, maliyetlerde tasarruf sağlasa bile tercih edilmemelidir.

57 Maarten A. Allers ve J. Bieuwe Geertsema, “The Effects of Local Government Amalgamation on Public Spending, Taxation and Service Levels. Evidence From 15 Years of Municipal Consolidation”, *Journal of Regional Science*, University of Groningen SOM Research Institute (14019-EEF), 2016, C.56, S.4, s. 660.

58 Dollery vd, “Optimal Structural Reform in Australian Local Government: An Empirical Analysis of Economies of Scale by Council Function in New South Wales”, s. 476.

Öte yandan, hizmet kalitesini bir değişken olarak analize sokmak oldukça zordur. Bunu yapabilmek için, yerel idarelerin kalite düzeylerine ilişkin verilere ihtiyaç duyulacaktır. Ancak, maliyet rakamlar üzerinden tespit edilebilecek nispeten somut bir veri olmasına rağmen kalite hizmetten yararlanan vatandaşların algılarına ilişkin bir değerlendirmedir. Kamu hizmeti sunumunun kalitesi, farklı belediyeler için farklı anlamlara gelebilir. “Bir şehirde kalite; profesyonellik ve uzun çalışma saatleri ile bağlantılı olabilirken, küçük bir belediyede, vatandaşların kamu otoritesine kişisel teması ve yakınlığı ile alakalı değerlendirilebilir.”⁵⁹ Bu yüzden, ölçek ekonomisi literatürünü oluşturan pek çok araştırma bu yönüyle eksiktir. Örneğin, Bikker ve Van der Linde Hollanda belediyeleri üzerine çalışırken, “belediyeler arasında yerel kamu idaresinin kalitesiyle ilgili karşılaştırılabilir verilerin mevcut olmadığı” bilgisiyle yola çıktıklarını belirtmektedir.⁶⁰ Danimarka’da Christoffersen ve Bo Larsen, belediye birleşmelerinin hizmet kalitesi üzerindeki etkisinin ölçülmesinin mümkün olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında, birleşmelerin kalite üzerindeki etkilerinin ölçülemeyeceği sonucuna varmışlardır.⁶¹ Tavares ise yerel yönetim büyüklüğü ile hizmet kalitesi arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaların, çoğunlukla herhangi bir bulguya ulaşamadığını belirtmektedir.⁶²

Ayrıca bazı hizmetlerin kalitesini o hizmete özgü doğal sınır oluşturur. Bu hizmetler gereğinden fazla büyütüldüklerinde hizmet kalitesi düşer. Örneğin, itfaiye hizmetinin en önemli özelliği, ihtiyaca hızlı cevap verilmesidir. Yakın belediyeler arasında bu hizmetin merkezileştirilmesi, ya da bir belediyenin diğerinden hizmet alması maliyetlerde tasarruf sağlayabilir. Ancak uzak mesafelere ulaşım sorunu ile beraber düşünüldüğünde, tasarrufun bedeli yangınlara geç müdahale etmek olarak ortaya çıkabilir.

d) Ölçek ekonomisinin varlığı ya da yokluğuna ilişkin analizler doğal olarak mali analizlerdir ve işletme maliyetlerinin incelenmesini gerektirirler. Ancak, yerel otoritelerin gerek kullandıkları muhasebe sistemleri gerekse organizasyon şemasındaki adlandırmalardan kaynaklanan farklılıklar, bu maliyetleri izlemeyi zorlaştırır.⁶³ Örneğin, atık yönetim maliyetleri tespit edilmeye çalışıldığında, maliyetlerin bir kısmı doğrudan atık giderleri altında bulunabilirken, bir kısmı planlama, bir kısmı çevre, bir kısmı mühendislik,

59 Reto Steiner ve Claire Kaiser, “Effects of amalgamations: evidence from Swiss municipalities”, *Public Management Review*, 2017, C. 19, S.2, s. 240.

60 Bikker ve Van Der Linde, a.g.m., s. 444.

61 Christoffersen ve Bo Larsen, a.g.m., s. 93.

62 Tavares, a.g.m., s. 11.

63 Byrnes ve Dollery, a.g.m., s. 404.

bir kısmı araç ve ekipman olarak genel yönetim giderleri başlığı altında maliyetlendirilmiş olabilir.

Yerel Yönetim Hizmetlerinde Ölçek Ekonomisi Konulu Çalışmalar

Yerel yönetim hizmetlerinde ölçek ekonomisi tezine yönelik yapılan alan araştırmaları, genellikle karışık bulgular ya da kanıtlar ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalarda ölçek kazançları tespit edilebilmesine rağmen bazılarında tam tersi bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar arasında belli bir ülkeyi, ya da belli kamu hizmetlerini analiz eden çalışmalar çoğunluktadır. Bazı çalışmalar ise daha çok bir literatür incelemesi şeklinde, geçmişte yapılmış çok sayıda çalışmayı aynı tema altında buluşturmuştur. Daha fazla çalışmaya atıfta bulunmaları dolayısıyla bunlardan birkaçının bulguları⁶⁴ aşağıda özetlenmiştir. Sonuçların, yerel yönetim büyüklüğü ile verimlilik arasındaki ilişkinin anahtar kavramı olan ölçek ekonomisi tezine yönelik inancı, en azından şüpheli hale getiren kanıtlar olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Ölçek ekonomisi tezine inancı en fazla besleyen çalışmalardan biri Newton tarafından yapılmıştır. İngiltere örneğindeki 73 farklı çalışmayı analiz eden Newton, yerel yönetim büyüklüğü ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişki olmadığını iddia eder. O'na göre büyük birimler de en azından küçük birimler kadar verimli olabilirler.⁶⁵

Buna karşın Boyne, yine İngiltere'de yerel hizmetlere yönelik ölçek ekonomisi tezini araştıran, en eskisi 1968 en yenisi 1990 tarihli 17 farklı çalışmanın bulguları üzerinden, dört temel yerel hizmet kategorisinde (eğitim, sosyal hizmetler, konutlara yönelik hizmetler, polis ve itfaiye), ölçek ekonomisinin varlığını analiz etmiştir. 17 araştırma içinde eğitim hizmetlerini inceleyen 5 araştırmanın ortalama sonucu, % 33 oranında ölçek ekonomisinin yokluğunu göstermektedir. Hiçbir araştırma, eğitim hizmetleri alanında ölçek ekonomisi tezini doğrulamamaktadır. Sosyal hizmetler alanında bazı araştırmalar ölçek ekonomisinin varlığına işaret ederken, bazıları olmadığını söylemektedir. Ölçek ekonomisinin varlığına işaret eden araştırmalarda ortalama % 20 maliyet kazancından söz edilmektedir. Buna karşın ölçek ekonomisi bulunmadığını söyleyen araştırmalar % 21 oranında ölçek kaybı ortalamasına ulaşmaktadır. Benzer durum, itfaiye ve polis hizmetleri kategorisi için de geçerlidir. 17 araştırmadan 5 araştırmada incelenen bu hizmet alanında; ölçek ekonomisi tezini

64 Tek bir ülkeyi ya da hizmeti inceleyen çalışmalara makale içinde yeri geldikçe değinildiğinden, bu kısımda yalnızca literatür incelemesi şeklindeki toplu çalışmalardan örnekler yer almaktadır.

65 Kenneth Newton, "Is Small Really So Beautiful? Is Big Really So Ugly? Size, Effectiveness, and Democracy in Local Government", *Political Studies*, 1982, C.30, S.2, ss. 190-206.

doğrulayan araştırmalarda ölçek kazançları ortalaması % 40 olarak gerçekleşirken, ölçek ekonomisi olmadığını söyleyen araştırmalarda, ölçek kaybı % 60 olarak bulunmaktadır. İlişkinin ters yönlü olarak tespit edildiği tek hizmet alanı, konutlara yönelik hizmetler ve iskan politikası hizmetleridir. 17 araştırmadan 8'inde incelenen bu hizmet alanında ölçek kazançları ortalaması % 15 olarak bulunmuştur. Buna karşın bu hizmet alanında da ölçek ekonomisinin bulunmadığını söyleyen araştırmalarda bulunan ölçek kayıpları % 5'tir.⁶⁶

Byrnes ve Dollery ise, farklı ölkelerdeki, en eskisi 1959 en yenisi 2001 tarihli 22 çalışmayı değerlendirmiştir. Buna göre 22 çalışmanın % 29'u U şekilli maliyet eğrileri bulurken, % 8'i ölçek kazançlarını, % 24'ü ölçek kayıplarını bulmuştur. Çalışmaların % 39'u ise büyüklük ile kişi başına harcamalar arasında herhangi bir istatistiksel ilişi bulamamıştır.⁶⁷

Holzer vd. tarafından yapılan inceleme, farklı ölkelerden 65 çalışmayı değerlendirmiş ve literatürün ölçek kazançlarına ilişkin çok az kanıt sağladığı belirtilmiştir. Ölçek kazançlarının genellikle 25.000 ile 250.000 nüfus arasında ortaya çıktığı, ancak bu aralıktaki büyüklük ile verimlilik arasındaki ilişiye dair kanıtların zayıf olduğu tespiti yapılmaktadır. Ayrıca 25.000'in altında nüfusa sahip yerel yönetimlerin, uzmanlaşmış hizmetler dışında büyük belediyelerle karşılaştırıldığında daha az verimli olmadığı, buna karşın 250.000 nüfus eşiği aşıldığında verimsizliğe ilişkin kanıtların arttığı değerlendirilmiştir.⁶⁸

Tavares, 52 farklı çalışmayı değerlendirmekte ve hükümetlerin ölçek ekonomisi kaynaklı maliyetlerde tasarruf beklentisinin, sadece iyimser bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Çünkü makalesine konu ettiği çalışmaların büyük bir çoğunluğu, ölçek kazançlarının yalnızca genel idari harcamalar (yerel yönetimlerin seçilmiş meclis üyeleri ile atanmış personeline ödenen ücretler, hizmet üretiminde kullanılan binalara yapılan harcamalar, yerel katılımı sağlamak amacıyla yapılan toplantı ya da referandum faaliyetleri gibi) bazında ortaya çıkmasının mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Yerel yönetimlerin sunmakla yükümlü olduğu hizmetler içinse, ancak yüksek oranda parçalanmış yapıların birleştirilmesinde ölçek kazançlarının ortaya çıkabileceğini belirten Tavares, bu kazançların da ek harcamalar ile dengelenebileceği uyarısını yapmaktadır.⁶⁹

66 Boyne, a.g.m., ss. 217-218.

67 Byrnes ve Dollery, a.g.m., s. 393.

68 Holzer, a.g.e., s. 18.

69 Tavares, a.g.m., s. 12.

Sonuç

Dünyanın pek çok ülkesinde, yüz yılı aşkın bir zamandır yerel yönetimlerde reform tartışmalarının en önemli gerekçelerinden birisi ölçek ekonomisi tezi olmuştur. Özellikle parçalanmış çok sayıda küçük yerel otorite eliyle sunulan hizmetlerin verimsiz olduğu savına dayanarak, farklı yöntemler altında hizmetlerin ölçeği büyütülmeye ya da doğrudan doğruya yerel otoritelerin büyüklüğü arttırılmaya çalışılmıştır.

Ancak verimlilik ile büyüklük ilişkisi üzerine literatürün yakından incelenmesi hem kavramların hatalı kullanıldığını hem de ölçek kazançlarına ilişkin neredeyse sorgulanamaz kabul edilen algının, gerçeği bütünüyle yansıtmadığını göstermektedir. Firma teorisine ait ölçek ekonomisi tezi, yerel yönetimler alanında kullanılırken, orijinal bağlamından koparılarak, yerel yönetimin nüfus ya da coğrafi alan olarak büyüklüğünü arttırmak ve daha fazla nüfusa hizmet vermek suretiyle, kişi başına maliyetleri aşağı çekmek olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, tezin kullanılışındaki yapılan en önemli hata, çıktının üretimden koparılarak, nüfus üzerinden tanımlanmasıdır. Yine bununla ilişkili bir şekilde, yerel yönetimin boyutuna ya da hizmet sunma kapasitesine bağlı olarak ortaya çıkması muhtemel kazançların, ölçek kazançları olarak adlandırıldığı görülmektedir. Kavramların farklı bir çerçevede kullanılması yanında, ölçek kazançları beklentisinin tüm yerel hizmet yelpazesinde ya da tüm yerel yönetim büyüklüklerinde mümkün olduğunu varsaymak bu konuda yapılan diğer yanlış değerlendirmelerdir.

Çalışma, yerel yönetim büyüklüğü ile verimlilik arasında ilişki kurmanın güçlüklerini gösterme amacına yöneliktir. Fakat böyle bir ilişkinin olmadığı ya da olamayacağı iddia edilmemektedir. Somut bazı yerel kamu hizmetleri için, üstelik orijinal bağlamında ölçek ekonomisi mümkün olabilir. Ancak bu, verili bir zamanda, verili bir noktadaki koşullara atıfta bulunur. Bu tür tekil örnekler üzerinden finansal sürdürülebilirlik için ölçek kazançları temelli genellemeler yapmak sağlıklı olmayacaktır.

Kaynakça

- ALLAN AM, Percy, "Why Smaller Councils Make Sense", *Australian Journal of Public Administration*, 2003, C.62, S.3, ss. 74-81.
- ALLERS, Maarten A. ve J. Bieuwe Geertsema, "The Effects of Local Government Amalgation on Public Spending, Taxation and Service Levels. Evidence From 15 Years of Municipal Consolidation", *Journal of Regional Science*, University of Groningen SOM Research Institute (14019-EEF), 2016, C.56, S.4, ss. 659-682.

- BALDERSHEIM, Harald ve Lawrence E. Rose, "Territorial Choice: Rescaling Governance in European States", *Territorial Choice The Politics of Boundaries and Borders* (içinde), (Ed: Harald Baldersheim ve Lawrence E. Rose), Palgrave Macmillan, New York, 2010, ss.1-20.
- BEL, Germà, *Local Government Size and Efficiency in Capital Intensive Services: What Evidence is There of Economies of Scale, Density and Scope?* George State University: International Center for Public Policy, Atlanta Georgia, 2012.
- BEL, Germà ve Antón Costas, "Do Public Sector Reforms Get Rusty? Local Privatization in Spain", *The Journal of Policy Reform*, 2006, C.9, S.1, ss. 1-24.
- BIKKER, Jacob ve Daan Van Der Linde, "Scale economies in local public administration", *Local Government Studies*, 2016, C.42, S.3, ss. 441-463.
- BISH, Robert L., *Local government amalgamations: Discredited nineteenth-century ideas alive in the twenty-first*, C.D. Howe Institute Commentary (The Urban Papers 150), 2001.
- BLESSE, Sebastian ve Thushyanthan Baskaran, "Do municipal mergers reduce costs? Evidence from a German federal state", *Regional Science and Urban Economics*, 2016, C.59, ss. 54-74.
- BLOM-HANSEN, Jens, Kurt Houlberg ve Søren Serritzlew, "Size, Democracy and the Economic Costs of Running the Political System", *American Journal of Political Science*, 2014, C.58, S.4, ss. 790-803.
- BLOM-HANSEN, Jens, Kurt Houlberg, Søren Serritzlew ve Daniel Treisman, "Jurisdiction Size and Local Government Policy Expenditure: Assessing the Effect of Municipal Amalgamation", *American Political Science Review*, 2016, C.110, S.4, ss. 812-831.
- BODKIN, Ronald G. ve David W. Conklin, "Scale and Other Determinants of Municipal Government Expenditures in Ontario: A Quantitative Analysis", *International Economic Review*, 1971, C.12, S.3, ss. 465-481.
- BOVAIRD, Tony, "Efficiency in Third Sector Partnerships for Delivering Local Government Services: The Role of Economies of Scale, Scope and Learning", *Public Management Review*, 2014, C.16, S.8, ss. 1067-1090.
- BOYNE, George, "Population Size and Economies of Scale in Local Government", *Policy and Politics*, 1995, C.23, S.3, ss. 213-222.
- BYRNES, Joel ve Brian Dollery, "Do Economies of Scale Exist in Australian Local Government? A Review of the Research Evidence 1", *Urban Policy and Research*, 2002, C.20, S.4, ss. 391-414.
- CALLANAN, Mark, Ronan Murphy ve Aodh Quinlivan, "The Risks of Intuition: Size, Costs and Economies of Scale in Local Government", *The Economic and Social Review*, 2014, C.45, S.3, ss. 371-403.
- CAPELLO, Roberta ve Reberto Camagni, "Beyond Optimal City Size: An Evaluation of Alternative Urban Growth", *Urban Studies*, 2000, C.37, S.9, ss. 1479-1496.
- CHRISTOFFERSEN, Henrik ve Karsnet Bo Larsen, "Economies of scale in Danish municipalities: Expenditure effects versus quality effects", *Local Government Studies*, 2007, C.33, S.1, ss. 77-95.
- COBBAN, Timothy W., "Bigger Is Better: Reducing the Cost of Local Administration by Increasing Jurisdiction Size in Ontario, Canada, 1995-2010", *Urban Affairs Review*, 2017, C.55, S.2, ss. 462-500.
- COOPER, William W., Lawrence M Seiford ve Kaoru Tone, *Data Envelopment Analysis*, Kluwer

Academic Publisher, New York, 2002.

COUNCIL OF EUROPE, *Relationship Between The Size of Local and Regional Authorities and Their Effectiveness and Economy of Their Action*, Council of Europe: Steering Committee on Local and Regional Democracy (CDLR), 2001.

DELLER, Steven C. ve John M Halstead, "Efficiency in the Production of Rural Road Services: The Case of New England Towns", *Land Economics*, 1994, C.70, S.2, ss. 247-259.

DERKSEN, Wim, "Municipal amalgamation and the doubtful relation between size and performance", *Local Government Studies*, 1988, C.14, S.6, ss. 31-47.

DOLLERY, Brian ve Lin Crase, "Is bigger local government better? An evaluation of the case for Australian municipal amalgamation programs", *Urban Policy and Research*, 2004, C.22, S.3, ss. 265-275.

DOLLERY, Brian ve Euan Fleming, *A Conceptual Note on Scale Economies, Size Economies and Scope Economies in Australian Local Government*, University of New England School of Economics, Armidale NSW, 2005.

DOLLERY, Brian, Joel Byrnes ve Percy Allan, "Optimal Structural Reform in Australian Local Government: An Empirical Analysis of Economies of Scale by Council Function in New South Wales", *Urban Policy and Research*, 2007, C.25, S.4, ss. 473-486.

DOLLERY, Brian, Joel Byrnes ve Lin Crase, "Is Bigger Better ? Local Government Amalgamation and the South Australian Rising to the Challenge Inquiry", *Economic Analysis & Policy*, 2007, C.37, S.1, ss. 1-14.

DOLLERY, Brian, Joel Byrnes ve Lin Crase, "Australian Local Government Amalgamation: A Conceptual Analysis Population Size and Scale Economies in Municipal Service Provision", *Australasian Journal of Regional Studies*, 2008, C.14, S.2, ss. 167-175.

DREW, Joseph, Michael A. Kortt ve Brian Dollery, "Did the Big Stick Work? An Empirical Assessment of Scale Economies and the Queensland Forced Amalgamation Program", *Local Government Studies*, 2016, C.42, S.1, ss. 1-14.

FERGUSON, C. E., *The Neoclassical Theory of Production and Distribution*, Cambridge University Press, London, 1969.

FOX, William F. ve Tami Gurley, *Will Consolidation Improve Sub-National Governments?*, The World Bank: Poverty Reduction and Economic Management Public Sector Governance Group (Policy Research Working Paper 3913), Washington, 2006.

GABLER, L. R., "Population Size as a Determinant of City Expenditures and Employment: Some Further Evidence", *Land Economics*, 1971, C.47, S.2, ss. 130-138.

GYIMAH-BREMPPONG, Kwabena, "Economies of Scale in Municipal Police Departments: The Case of Florida", *The Review of Economics and Statistics*, 1987, C.69, ss. 352-356.

HOLZER, Marc, John Fry, Etienne Charbonneau, Gregg Van Ryzin ve Eileen Burnash, *Literature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency*, The Local Unit Alignment, Reorganization, and Consolidation Commission (LUARCC), New Jersey, 2009.

KEATING, Michael, "Size, Efficiency and Democracy: Consolidation, Fragmentation and Public Choice", *Theories of Urban Politics* (içinde), (Ed:David Judge, Gerry Stoker ve Harold Wolman), SAGE Publication, London, 1995, ss. 117-134.

LADD, Helen F., "Fiscal Impacts of Local Population Growth: A Conceptual And Empirical Analysis", *Regional Science and Urban Economics*, 1994, C.34, ss. 661-686.

- MOURITZEN, Poul Erik, "The Danish Revolution in Local Government: How and Why?", *Territorial Choice The Politics of Boundaries and Borders* (içinde), (Ed: Harald Baldersheim ve Lawrence E. Rose), Palgrave Macmillan, New York, 2010, ss. 21-41.
- NADAROĞLU, Halil, *Mahalli İdareler*, Beta Yayınevi, 5. B., İstanbul, 1994.
- NEWTON, Kenneth, "Is Small Really So Beautiful? Is Big Really So Ugly? Size, Effectiveness, and Democracy in Local Government", *Political Studies*, 1982, C.30, S.2, ss. 190-206.
- NIAOUNAKIS, Thomas ve Jos Blank, "Inter-municipal cooperation, economies of scale and cost efficiency: an application of stochastic frontier analysis to Dutch municipal tax departments", *Local Government Studies*, 2017, C.43, S.4, ss. 533-554.
- PEVCIN, Primož, "The Evidence on the Existence of Economies of Scale in Local Government Units", *EBEEC Conference Proceedings The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the Changed World*, 2017, KnE Social Sciences, ss. 379-384.
- RASMUSSEN, Svend, *Production Economics*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg. 2013.
- SANCTON, Andrew, *Merger Mania: The Assault on Local Government*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2000.
- SOLÉ-OLLÉ, Albert ve Nuria Bosch, "On the Relationship between Authority Size and the Costs of Providing Local Services: Lessons for the Design of Intergovernmental Transfers in Spain", *Public Finance Review*, 2005, C.33, S.3, ss. 343-384.
- SOUTHWICK, Lawrence, "Economies of Scale in Local Government: General Government Spending", *iBusiness*, 2012, C.4, ss. 265-278.
- STEINER, Reto ve Claire Kaiser, "Effects of amalgamations: evidence from Swiss municipalities", *Public Management Review*, 2017, C. 19, S.2, ss. 232-252.
- TAVARES, Antonio F., "Municipal Amalgamations and Their Effects: A literature review", *Miscellanea Geographica-Regional Studies on Development*, 2018, C.22, S.1, ss. 5-15.
- ULUSOY, Ahmet ve Tarık Vural, "Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri", *Belediye Dergisi*, 2001, C.7, S.12, ss. 9-20.
- WOLFF, Garry, *Economies of Scale & Scope in River Basin Management*, The Pacific Institute, Oakland California, 2004.

İnternet Kaynakları:

- TBMM, Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, 08.10.2012, <https://www.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- TDK, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

Edmund Burke'ün İmparatorluk İdeasında Özgürlük, Otorite ve Güven*

Liberty, Authority, and Trust in Burke's Idea of Empire

Richard Bourke

Çeviren

Akif Kemal Koç

Edmund Burke ilk kez parlamento kariyerine başladığı zaman, İngiliz siyasi yaşamı, hem parti üyeliğinin dinamikleri hem de emperyalist politikaların yönlendirilmesinde bir dizi kritik yeniden düzenlemeyle uyum sürecindeydi. Yedi Yıl Savaşları döneminde, yeniden yapılandırılmış bir milis kuvveti vatanseverlik coşkusunun odak noktası haline geldi, Fransa'ya karşı ulusal duyarlılığı birleştirdi ve Jakoben söyleminin ve iştiağının kalıntılarını etkin bir şekilde ortadan kaldırdı. Tory ve Whig arasındaki geleneksel muhalefet ortadan kalkarken, Saltanat ve maiyeti Ülke ile birlikte Pitt-Newcastle yönetimine destek verdi. Fakat bununla birlikte, söz konusu süreçte Old Corps dağıldı, çünkü III. George, hizipsel mücadeleye bir son verilmesi ve hükümette vatansever bir ittifakın başlaması vaadiyle tahta geçti. Ancak, yerel siyasi sahnedeki rekabet ideolojileri ve çıkarları kapsamlı bir şekilde yeniden düzenlenirken, stratejik karasal/kıtasal kampanyalarla paralel olarak bir mavi su politikasının izlenmesi İngiltere'nin Fransa'ya karşı mücadelesini Kuzey Amerika, Karayipler ve Hindistan'a kadar taşıdı. Ticaret, Asya ve Batı Afrika'ya yayılmaya devam etti, ancak ticari avantaj ilkeleri, savaşın başlamasıyla sürekli olarak açık bir çatışmaya girdi. Avrupa'da iktidarın bölünmesi, imparatorluğun önemli ölçüde yeniden bölünmesiyle iç içe geçti ve 1763'te Britanya'nın toprak genişlemesi zirvesine ulaştı. Burke, Rockingham Marquis'ine özel sekreter olarak atandığında, ulusal borç tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştı ve emperyal savunmanın talepleri hiç azalmaksızın artmaya devam etti. İmparatorluğun siyaseti, politik kuruluşun tüm kesimlerini ivedilikle ilgiye çağırırdı. Özellikle, rüşvetten ve küçük çıkarlardan uzak

* Richard Bourke, "Liberty, Authority, and Trust in Burke's Idea of Empire", *Journal of the History of Ideas*, Cilt: 61 Sayı: 3, 2000, University of Pennsylvania Press, ss. 453-471.

durmayı tercih eden Rockingham'lular, emperyalist devlet politikalarını katı siyasi prensiplere dayanarak geliştirmekle mükellef oldular.¹ Grenville'in Pul Yasası'nın hemen ardından, Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal'de elde edilen gelirlerin kontrolünü üstlendiği bir tarihte, Wendover'ın üyesi olarak parlamentoya gelen Burke, partiye hem iktidarda hem de muhalefette hizmet edebilecek ve müstakil ve kapsamlı imparatorluğun karmaşık gerçekliği için yeterli olacak bir emperyal egemenlik doktrinini formüle etmeye karar verdi. Hem İngiltere'de hem de Kıta'da bu soruşturmanın, devrim sonrası siyasi tartışmaların rahatsız edici dünyasına hemen kabul edilmesi, kariyerinin bir bütün ve doğru bir şekilde anlaşılması için gereken vurgu sırasını bozması açısından uzun vadeli bir etkiye sahiptir.

Fransa'daki Jakoben deneyimine karşı, ılımlı hükümetin mutlak bir egemenlik kontekstinde uygulanabileceği koşulların şiddetle irdelenmesi, ilk başta imparatorlukla uygarlığın/inceliğin sürdürülebilir biçimde uzlaştırılması girişiminin bir parçası olarak çağırılan terimlerle ifade edildi. Göreceğimiz gibi, bu girişim, özgürlüğün çıkarlarının kamu gücünün talepleri ile uyum haline getirilebileceği hassas bir koordinasyon süreci içeriyordu. Bu anlamda özgürlük ve otoriteyi karşılıklı olarak sorumlu kılma çabasının, Burke'ün siyasi söyleminin temel tutkusu olduğu söylenebilir. Bu kontekstte sorumluluk, bir yandan devlet ile halk arasındaki optimal yararlı ilişkiyi, diğer yandan ise ulusal egemenlik ve genişletilmiş imparatorluğu tanımlar. Bu makale, Burke'ün on sekizinci yüzyıl siyasi söylem dünyasına müdahalesi çerçevesinde bu ilişkilerin pratik ve teorik olarak keşfini özetlemektedir. Şüphesiz Burke, 1765'te bir zamanlar ideolojik olarak zorlayıcı ve politik olarak uygun olan bir emperyal hükümet teorisi geliştirmek için iyi bir şekilde yerleştirilmişti. 1760'lı yılların başlarında William Gerard Hamilton'ın sekreteri olma kapasitesindeyken, 1694'ten sonra İrlanda'ya ceza yasası getirilmesiyle temsil edilen meşru imparatorluğun yolsuzluğunu incelemişti. Popery Yasalarına İlişkin Araştırmalar (The Tracts Relating to Popery), Dublin'deki İrlanda Parlamentosu'nu alçakça yönetim gerekçesiyle suçlu bulmak üzere yola çıkmıştır. İmparatorluk içindeki bir alt yasama meclisi, zorlayıcı otoriteyi eşitlik ilkelerine ve ortak yarar ilkelerine aykırı olarak kullanmakla suçlanmaktadır.

1 Pozisyonu oluşturma/formüle etme görevi elbette Edmund Burke'e düştü ve "Şimdiki Hoşnutsuzluklar Üzerine Düşünceler" de (Thoughts on the Present Discontents) (1770) yaptığı meşhur ifade doğrultusunda: "önlemler değil, insanlar" amaçlandı., Paul Langford et al. (eds.), *The Writings and Speeches of Edmund Burke* (Oxford, 1981-), II, 241-323. Buradaki "insanlar", "prensip" adamı/insanı olarak tanımlanmaktadır: "Kötü adamlar/insanlar birleştiğinde, iyinin de birleşmesi gerekir".(315). Bu, aralarındaki siyasal bağın, Çiçerocu ideal dostluk anlamında açıkça tanımlandığı yönündeki argümanla ilgilidir: "Belli ki, en büyük topluluklardaki en iyi vatansesverler bu tür bağları her zaman övmüş ve teşvik ettirmişlerdir. *Idem sentire de republica*, temel bir dostluk ve bağlılığı zemini olarak onlarla birlikteydi.... Romalılar bu prensibi harika bir şekilde taşıdılar" (316) (Cicero, *De Amicitia*, 10).

The Popery Laws'da Burke, bize, Hobbes'un operasyondaki doktrinini temsil ederek şunu söyler: Kamu hakkının temelini genel kazançlar değil, özel ilgiler oluşturmuştur. Bu ilgi, İrlanda'daki Protestan kuruluşunun çıkarlarıyla örtüşmüştür. Ülkenin anayasası, Burke'ün görüşüne göre, amaçlarına hizmet etmek için yapılmıştır. Kalıcı bahane olma zorunluluğu ile bir ceza anayasası olağanüstü tedbirleri sıradan devlet maksimlerine dönüştürmeyi başardı. Aleni bir fraksiyonel ilgi bütün kamu yararının radikal biçimde tahribine vesile olmuştur: Yerleşik dinin güvenliği, Katolik toprak sahibinin çıkarının güvenliğine karşı yalvarır konuma getirilmiş, genel iyiliğe karşı kısmi bir iyilik kurulmuş ve temel eşitlik olan "Mother of Justice" askıya alınmıştır.²

Bağımlı bir Krallığın Britanya anayasasının medeni protokollerinden kendisini muaf tuttuğu bu şartlar altında, keyfi bir irade emperyal adaletin yerini alır ve suçlu/mücrim bir hukuk sistemi halkın düşmanı olur. Bununla birlikte, bu düşmanlık, Burke tarafından teolojik ilkelere uygun olarak düşülmez: keyfi hükümet ilahi bir yaptırım olmadan olabilir, ancak halkın rızası biçiminde maddi bir desteğin güvence altına alınması da olası değildir. Bu anlamda rıza, doğal hak üzerine değil, geleneksel görüş üzerine kuruludur ve suçun, yönetilenin yönetene karşı açık düşmanlığında tecelli eden güven ihlaliyle karşılanması muhtemeldir. Bu durumda egemenlik ancak bir fetih aracı olarak korunabilir. Burke'ün, Şubat 1766'da Avam Kamarası'nda Pul Yasası'nın askeri uygulanmasını aptalca olarak kınamasını sağlayan işte bu sezgiydi. Burke, egemen otoritenin haksız/engelsiz biçimde idam edilmesinin/infazının, şayet aşırılıklarla karşı karşıya kalınırsa, "İç Savaş Tiyatrosu'nu açma davetinden"³ biraz daha fazlasını içereceğinden bir faydadan ziyade bir silah olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Burke'ün egemenlikten anladığı şey, prensip olarak mutlak egemenliktir. Fakat bununla birlikte, bu gerçek, eylemini sınırsız ve sorumsuz kılmaya çalışma düşüncesizliğini hiçbir şekilde değiştirmedir. Kuzey Amerika kolonilerindeki politik gerçeklik, otoritenin teorik olarak hesap sorulamaz olmasına rağmen, pratikte "özgür bir toprak görüşünü" barındırması gerektiğini dikte etmiştir.⁴

Böylelikle 1766'nın ilk aylarında Burke, imparatorluğu ve uygarlığı siyasette partner olarak sunmakta zorlanıyordu. Nezaketten/medeniyetten uzakta/nezaketin/medeniyetin en uzak tarafında savaş veya askeri yönetimin iç

2 Edmund Burke, "Tracts Relating to Property Laws" (1764), *Writing and Speeches*, IX, 454-59. Burke'ün Philo'ya "Mother of Justice" referansı için bkz. *De Specialibus Legibus*, VIII, 151.

3 Edmund Burke, "Speech on Stamp Act Disturbances" (Ocak-Şubat, 1776), *Writings and Speeches*, II, 45.

4 Edmund Burke, "Ryder Diaries," *a.g.e.*, de II, 50: "Bir İngiltereli İngiltere'ye boyun eğmek/itaat etmek zorundadır, fakat aynı zamanda özgür ülke fikrine göre yönetilmelidir. İtaat olmaksızın, İmparatorluk olamaz. Özgürlük olmadan ise bu Britanya İmparatorluğu olamaz."

açıcı olmayan sert alternatifleri yatıyordu. Bununla birlikte, medeni siyasetin erdemini korumak pratik bir nedenden ötürü, hükümetin amaçlarını yönetilenlerin görüşüne uydurma meselesiydi. Kuzey Amerika görüşü özgürlüğe yönelmekle birlikte, otorite özgürlük için yerleşik bir özgürlük tadı karşısında eylemini ılımlılaştırmak zorunda kaldı. Bu uzlaşma süreci, Burke için siyasal yargıların en güvenilmez fakat en temel bileşenidir: “İnsanların anlayışı için en tedirginlik verici iş, büyük bir İmparatorluğu bir özgürlük planına göre yönetmektir.”⁵

Burke, Rockingham Yönetimi'nin 1766 tarihli Çözüm Deklerasyonu (Declaratory Resolution) ile ilgili konuşma taslağında, hükümetin görevini özgürlük ilkesini ve birbirlerinin ayrıcalıklarını kısıkanan uzak coğrafyalarda bulunan bir dizi sömürgeyi dikkate alarak emperyal meclisin egemenlik hakkını ihtiyatlı bir şekilde belirlenmiş yerleşik bir anayasanın sınırları çerçevesinde eyleme geçirmek olarak ortaya koymuştur.

“Yüksek yasama otoritesinin sınırsız tabiatından çıkarsanan bu spekülative hak fikri, son derece açık ve yadsınamazdır, ancak açıklanıp kanıtlanıp kabul edildiğinde, bu amaç için oldukça azdır/küçüktür. Bu Hakkın yürütücü, icrai şekilde uygulanması, kullanışsız olabilir, adaletsiz olabilir ve bu hakkı en azından Özgürlük ilkelerine uygun kılan Anayasa'nın dahi Dehasına ve Ruh'una aykırı olabilir. İngiliz İmparatorluğu Anayasası'nın bu Pratik Fikri, parçalarının genel ve göreceli Durumundan çıkarsanmalıdır [...] [Ve] özgürlük ilkelerine göre idare edilmelidir.”⁶

“Spekülative hak fikri”, pratik olasılık kontekstinde kendini göstermekle yükümlüdür ve olasılığın ön değerlendirmesi, transatlantik imparatorluğun koşullara bağlı karakterine atıfta bulunarak inceltilmelidir/ işlenmelidir. Bu özel/ koşullara bağlı karakter, “Parçalarının genel ve göreceli Durumu”, iki coğrafi gerçekliğin, coğrafi boyutun gerçekliğinin ve tarihsel emsalin gerçekliğinin bir birleşimidir. Sonuçta ortaya çıkan durum, batıya doğru Westminster'den —Galler'e, İrlanda'ya ve oradan da Virginia'ya— rasyonel olarak amaca yönelik insan ustalığının ürünü olmayan ve sonuç olarak rasyonel olarak düzenlenmiş emperyal bir anayasaya sindirilmemesi gereken bir dizi siyasi ilişkiden oluşuyordu. Parçaların alt yönetimlere ayrılması—Krallıkların, sömürgelerin, şirketlerin ve İmparatorluğun doğusundaki, sözleşmeli hakların ve fabrikaların—duraksamadan böyle bir alt yönetimi, özerklik ve homojenliğin önemsenmemesi anlamına geliyordu. Bu nedenle imparatorluk, Vali Pownall'ın iddia ettiği gibi, krallıkla bir arada/hemhudut değildi. Aynı

5 Edmund Burke, “Ryder Diaries,” *a.g.e.*, II, 50.

6 Edmund Burke, MS. At Sheffield, BK 6. 126, *a.g.e.*, II, 47.

zamanda bu “büyük ticari çıkarlar” tarafından yönetilen “TEK BÜYÜK DENİZ EGEMENLİĞİ ” olarak anlaşılmamıştı. Her biri ticaret ruhuyla harekete geçen bir “Amerikan” ve bir “Britanya birliği”nin çetin alternatifleri arasında, tercih edilebilir bir seçenek olarak sadakat ve güven duyguları tarafından canlandırılan “gayri resmi” imparatorluk yatıyordu.⁷

1775 Mart'ında, Townsend Görevleri (Townsend Duties), Boston Limanı Beyannamesi (Boston Port Bill) ve Massachusetts Körfezi Düzenleme Yasası (Massachusetts Bay Regulation Bill) tamamen geçtikten/yürürlüğe girdikten sonra bile Burke hala emperyal üstünlüğün dağıtılmış tabiiyet ile uyumluluğu konusunda ısrar ediyordu. Zira O, imparatorluğu çeşitli bölgelerin bir toplamı, birçok parçanın bütünü olduğu gerekçesiyle bir bütün olarak sunmak/göstermek için hala çok çaba harcıyordu. Böyle bir birliktelikte/mecrada, hükümet bir buyruktan ziyade hayır niteliğine sahipti: mükellefiyet, ast olmanın ve imtiyazın karşılıklı bağını ima ediyordu. Ancak böyle bir modelde, “büyük bir imparatorluğu özgürlük planı üzerine yönetmek” mümkün olabilirdi, çünkü yalnızca bu koşullar altında aynı anda iktidar ılımlılaştırılırken özgürlük ehlileştirilebilirdi. Britanya imparatorluğunu oluşturan bölgelerin kapsamı ile Parlamentodaki Tahtın egemen otoritesi arasında ne Konfederasyonun eşitliği ne de Evrensel Monarşi'ye kulluk/tabiiyet benimsememiştir ve bunun sonucu olarak itaat, liberaldi, sadakate zorlama yoktu ve bu nedenle daha dayanıklıydı:

“Belki de Bayım, imparatorluğun münferit bir devletten veya krallıktan ayırt edilebileceği yönündeki fikrimde yanılıyorumdur. Fakat benim fikrim şudur; bir imparatorluk, ortak bir baş altında (bu baş bir Monarch/Hükümdar veya bir Başkan olabilir) toplanmış birçok devletin toplamıdır. Bu tür yapılar da, ast/tabii kılınan kısımların bir çok yerel imtiyaz ve ayrıcalığa sahip olması çok sık görülür (ve kulluğun, kasvetli, soğuk ve ölü tekdüzeliği dışında hiçbir şey bunun olmasını engelleyemez). Bu ayrıcalıklar ve yüce ortak otorite arasında çizgi son derece iyi olabilir. Kuşkusuz, çoğu defa, çok üzücü anlaşmazlıklar ve dargınlıklar da ortaya çıkar. Ancak her imtiyaz, (bu durumda) yüksek otoritenin her zamanki uygulamasından bir muafiyet/serbestlik olmakla birlikte, bunun (yüksek otoritenin) bir inkarı değildir. Aksine bir imtiyaz talebi, aslında doğası gereği (ex vi termini) üstün bir güce işaret etmektir.”⁸

7 Thomas Pownall'ın analizi için bakınız; *The Administration of the Colonies* (London, 1765, 1768). İmparatorluğa ilişkin koloniler üzerine bakınız xiv. Burke'ün *Administration*'a 1768'de yaptığı marjinal açıklamalar için bakınız, Britanya Kütüphanesi baskısı C.60.i.9.

8 Edmund Burke, “Speech on Conciliation with the Colonies” (1775), *The Works of the Right Honourable Edmund Burke* (16 vols.; London, 1826-27) III, ss. 69-70.

Tabii ki, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda imparatorun hakimiyetinin (imperium) “egemenlik” veya “imparatorluk” olarak yorumlanabileceği bir gerçektir, ancak burada irdelenen mesele,—Britanyalıların—anladığı “imparatorluğun” egemen tek bir otoritenin uygulanması değil, çeşitli ast yapıların olduğu bir imparatorluk olduğudur. Cömert bağlılık zamanla alışkanlık haline gelen liberal bir fayda değişimini gerektiriyordu. Fakat bu iyilik alış verişine dayalı alışkanlık beklentisinin bozulması, Burke’ü güvenilir ılımlılık stratejisini biraz aceleyle terk etmek zorunda bıraktı. Bu emperyal yüceliğin terk edildiğini anlamına geliyordu; fakat yine de Kuzey Amerika’daki huzursuz özgürlük ruhunun aradığı şey siyasi bir cömertlik jestiydi.⁹ İlimlılıktan geri çekilme savaşın bir reçetesi idi ve on üç kolonide gerçekleşen fetih savaşı özgürlüğün yıkılmasının kaçınılmaz sonucunu eve taşıdı.¹⁰ Savaşın devam etmesi durumu sömürgeleri fetihden ziyade ayrılığa kadar götürmüş ve zaman içerisinde bunu yeni bağımsız devletlerin egemen bir federasyona dönüştürülmesiyle ayrılık izlemiştir. 1782’nin ikinci Rockingham İdaresi’nde maaş kâtibi olarak göreve başladığında, Burke kendi tahminlerinin sonunda gerçekleştiğini iddia edebilmişti. 1766’dan bu yana art arda gelen İngiliz hükümetlerinin ihtiyatlı yönetim yerine cezalandırıcı önlemler ve emperyal politika yerine askeri tedbirler alması, sömürgecilerden gelen şikâyetlerin kendilerini bir hizipçi olarak cisimlendirmelerine ve bu hizibin silah yoluyla imparatorluk içinde bir imparatorluğa (imperium in imperio) dönüşmesine sebep olacaktır. Ve böylece 1770’lerin ortasından 1783’e kadar Burke’ün retorik enerjileri sürekli olarak fikir ayrılığının hizipe ve hizipin savaşa intikaline karşı konuşlanmıştır.

Koloniler ile ana ülkeleri arasındaki “İç Savaş Tiyatrosu”ndan iki yıl sonra, İrlanda’daki hizipsel düşmanlık/hizipler arası düşmanlık, Burke’e göre bu düşmanlığın askeri çatışmaya bir adım daha yaklaştığının göstergesiydi. Başta bir Fransız işgali tehdidine karşı savunma amacıyla oluşturulan Protestan bir milis olan İrlandalı Gönüllüler (The Irish Volunteers), 1778 yazında Katolik Yardım’ı (Catholic Relief) İrlanda Parlamentosu’ndan geçerken ileri düzeyde bir hazırlık durumundaydı. On beş ay içinde, İrlanda ticaret kısıtlamalarının gevşetilmesi konusundaki görüşler belirlenirken, sayıları yaklaşık 25.000’e yükselmişti. Nitekim 1783’e kadarki bu süreç boyunca Gönüllüler, olayların akışını/temposunu zorlamak için kayda değer başarılar elde etmeye çalıştılar ve siyasetin silahlara indirgenmesine işaret ettiler. Burke kaçınılmaz olarak

9 Burke, *a.g.e.*, III. 126: “Politikada yücelik/cömertlik nadiren en hakiki bilgelik değildir; büyük bir imparatorluk ve küçük akıllar birlikte hastalanır.”

10 Burke, “An Address to the King” (1777) Works, IX, 192 : “Efendim, tahtınız, [...] yabancı paralı askeri birlikler tarafından temin edilen ve düzenli ordular tarafından güvence altına alınan koşulsuz teslimiyet ve pasif itaate dayanamaz. Bunlar muhtemelen diğer tahtların temeli olabilir fakat: sizin tahtınızın ancak yıkımı olur.”

1760'ların başındaki Whiteboy rahatsızlıkları sırasında İrlanda'da ortaya çıkan aynı zulüm ruhunun müzakereleri domine edeceği korkusu ile endişelenmeye başladı.¹¹ Bu önsezi/hissikablelvuku, Burke'ün İrlandalı hoşnutsuzluklarına dair özgün anlayışının doğası göz önüne alındığında neredeyse hiç şaşırtıcı değildir. Yasanın diskalifiye aracı olarak kullanıldığı durumlarda, bir ülkenin anayasasının bu tür dışlanma ilkelerine dayandığı durumlarda, örgütlü toplum örgütlü düşmanlığa dönüşür.

Bu nedenle, —reform, bağımsızlık ve serbest ticaret için çalışan, propaganda yapan— Henry Flood, Henry Grattan ve Gönüllüler Burke'ün idrakinde, düşmanlığın ve bölünmenin potansiyel habercileri olarak karşılık buldu. Katolik özgürlüğü reddedilirken, İrlanda'nın imparatorluğun içindeki devri ve temsil reformu gibi bölünmüş devlet politikaları tutarlı bir şekilde iletilemedi. Yasama bağımsızlığı ve Parlamento reformu için yapılan kampanyalar, Burke tarafından ancak Katolik yardımının düzenlenmesi şartıyla müsamaha edilebilirdi. Reforme edilmemiş bir anayasa çerçevesinde uygulanacak otorite devri, yasal haklardan mahrum etme ve baskıya ehliyet verilmesi konusunda cesarete yol açar. Çünkü Burke, hakkaniyet ve çoğunluğun mutluluğunun, kendi ana vatanının kabalistik politikaları tarafından teşvik edilme ihtimalinin düşük olduğunu ve «onun daha iyi bulduğu, ikinci ülkesi» tarafından hiç değilse ölçülü, makul tedbirler ile hakkaniyet ve çoğunluğun mutluluğunun tesis edilebileceğini düşünüyordu.¹² Bu nedenle İngiltere ve İrlanda arasındaki bir siyasi Birlik, ayrılıktan daha tercih edilebilir bir seçenek olarak görünmektedir.¹³

Fakat Birlik beklentisi, 1783 Kasım'ında, İrlanda Gönüllüleri Ulusal Sözleşmesi vatandaşlık hakkı reformu için baskı yapacak gibi görüldüğü için daha da yaklaştı. Fox-North İdaresi bünyesindeki bilgilendirilmiş kanaate göre, Protestanlığın daha da serbest bırakılması tam İrlanda bağımsızlığını teşvik eden sebep olarak hesaplanmıştır. Netice olarak Konvansiyon bir fiyasko ile sonuçlandı ve kriz önlendi. Her şeye rağmen, Amerika'daki ayrılmanın küçük düşürücü gerçeğiyle birleştiğinde İrlanda'daki ilişkilerin kritik gelişimi, Burke'ün 1783'te Fox'un Doğu Hindistan Yasası'na dair savunusuna özel bir avantaj sağladı: “Eğer Hindistan'ı idare etmenin bazı yöntemlerini iyi anlayamazsak, bu durum zorunlu olarak Büyük Britanya'yı kötü yönetmenin de bir yolu

11 Burke'ün İrlandalı Gönüllülere verdiği yanıt için bakınız, Connor Cruise O'Brien, *The Great Melody: A Thematic Biography of Edmund Burke* (London, 1992), 178ff.

12 Henry Grattan Jr'in *Memoirs of the Life and Times of the Rt. Hon. Henry Grattan* (London, 1839-46), II, 36 eserinden rapor edildi.

13 Burke'ün İrlanda ile politik birliğin imkanı üzerine Samuel Span'a 23 Nisan 1778'de yazdığı mektup için bakınız, *The Correspondence of Edmund Burke*, ed. Thomas Copeland ve diğerleri (10 vols.; London, 1958-78), III, 434.

haline gelecektir ve nihayetinde onların ebedi ayrılıkları için bir zemin hazırlanmış olur.”¹⁴ Fox Yasası Burke’ün bakış açısına göre, Güneydoğu Asya’daki ticari bir tiranlığın tüm görünümünü yok etmek için tasarlanmıştı. Başka bir deyişle yasanın amacı, Hindistan işlerinin idaresini ticari bir yönetimden adli bir yönetime dönüştürmek, aynı zamanda Parlatmentonun Doğu Hindistan Şirketi’ne vermiş olduğu hükümet güveni yetkisinden de siyasi olarak sorumlu kılmaktı. Burke, bu görevin yerine getirilmemesindeki başarısızlığın, daha önce Amerika’yı götürdüğü gibi Hindistan’ı da isyana götüreceğini iddia etmiştir. Sonunda başarısızlık Yasa’nın mağlubiyetiyle geldiğinde, Fox-North koalisyonu iktidardan süpürüldü ve Burke, Warren Hastings’e yönelik görevi kötüye kullanma suçlamasına başladı. Burke’ün nihayet 1788 yılında görevi kötüye kullanma suçlamasını başlatan emperyal adaletin yolsuzluğuna dair söylevi, Hastings’i en kötü olarak bilinen Verres rolüne yerleştirerek Çiçerocu hitabetin tüm karakteristiklerini sergilemişti. Duruşmaların ilk gününde Burke tanıdık bir şikayete geri döndü: “diğer tüm Ülkelerde, bir Milletler Topluluğu olarak hareket eden bir siyasi kurum ilk önce yerleşmiştir ve ticaret, siyasi iktidarın edindiği korumanın gerekli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.” Ancak Hindistan’da bu düzen zorlayıcı şekilde tersine çevrildi: “Şirket anayasası ticarete başladı ve İmparatorluk’ta sona erdi.”¹⁵ Fakat şirket otorite ve ticaretin farklı hedeflerini tek bir bedende birleştirirken, aynı zamanda tüm siyasi kısıtlamalardan da belirgin biçimde muaf kalmıştır. Hem yurt içinde hem de yurt dışında yaygın bir “yoldaşlık ruhu” (esprit du corps) tarafından ihya edilen Şirket, kendisini hesap sorulamaz hale getirecek her şeye sahipti.¹⁶

Hem adalet idaresinden hem de gelirin yönetiminden sorumlu olduğunu iddia eden ticari bir bürokrasinin varlığı, Burke’e göre uygar hükümetin yerleşmiş tüm prosedürlerinin yoldan çıkmasıdır. Bu bürokrasi yargıyı yürütme gücü ile birleştirmiştir ve hükümetin kamu yararlarını ticaretin özel avantajlarıyla eşitlemiştir. Ancak, bu yoldan çıkma kurumsal bir ruhun temelleri üzerine oturtulduğunda, umulduğu/beklendiği gibi kendi kendini düzeltmeye de karşı durmaktaydı:

“Hindistan’daki İngiliz Milleti, birbirini takip eden bir sürü memur için bir seminerden başka bir şey değildir. Onlar bir atanan görevliler milletidir. Onlar bir Cumhuriyettir, hahsız bir Milletler Topluluğudur. Onlar tümüyle hâkimlerden oluşan bir devlettir. Bunun sonucu, aslında ofisinin gücüne karşı dengeyi kontrol edecek, izleyecek, denetleyecek hiç insan olmamasıdır. Her ne olursa olsun üzerinde hiçbir düzeltme yoktur. “Bunun sonucu olarak, Sulh

14 “Speech on Fox’s India Bill” (1783), *Writings and Speeches*, V, 383.

15 “Speech on Opening of Impeachment” (15-19 Şub. 1788), *Writings and Speeches*, VI, 283.

16 a.g.e., VI, 286.

Hâkimleri Krallığı olarak burada, onlara ortak bir çıkarı paylaştıklarını düşündüren ve ayrı ayrı hem onları gönderen ülkeden hem de içinde buldukları ülkeden gelen ortak çıkarları olduğunu düşündüren birlik ruhu Yoldaşlık Ruhu (Esprit du Corps) sağlamdır...¹⁷

Ticari bir tekel, hükümetin işleyişinin etkili bir şekilde altüst edildiği bir siyasal tekele dönüşmüştü: kamu yararına duyulan kaygı yerini ticari yarar arayışına bırakmıştı ve bunun sonucu olarak özel menfaat, idarenin yargı ve siyasi organlarının yetersiz bir şekilde ayırt edildiğini göstermişti. Siyasi bir tekel olarak, Doğu Hindistan Şirketi hem kamuoyu hem de siyasi denetimin kısıtlarından kurtulmuştu. Sonuç olarak, görevlerinin iradesinden daha öteye genişlemeyeceği kabul edildi. Burke, gördüğümüz gibi, bağımsızlığın hukuکی olarak sorumlu olmadığını kusursuz şekilde kavramıştı/anlamıştı. Ancak burada, tanım gereği, sergilenmiş olan egemenlik hakkına ilişkin nihai bir iddiası bulunmayan sözleşmeli bir Şirket, çok daha fazlası varmış gibi davrandı. Sözleşmeli imtiyazlarını keyfi bir hükümet haline getirmiştir. Ticarette başlayıp imparatorlukta son bulan imparatorluğun kendisi incelemeyen muaf tutulmuştu. “Her Ülkedeki yüce güç yasal olarak ve herhangi bir şekilde herhangi bir eylemi için cezai kovuşturmayaya tabi değildir.”¹⁸ Fakat tahtın serbestiyetine verilen güç, yasal olarak (de jure) yüce değildi. Her iki durumda da, egemen otorite, normalde Doğu Hindistan Şirketi'nin yetenekli olduğunu gösterdiği sınırsız yürütme eyleminde kendini şımartmaya meyillidir. Burke şu sonuca varmıştır: “Yüce iktidarın özünde olan hesap sorulmaz/hesaplanmayan karakterin keyfi iktidar ile karıştırılmasından tüm bu fikir karışıklıkları doğmuştur.”¹⁹ Mutlak egemenlik, sadece politik despotizmden ibaret değildir, tam da bu duruma yaklaşan/tekabül eden otorite, tatbikatını ılımlılaştıran bütün pratik koşullardan muaf bir alt devlet idaresidir.

Bölge içindeki bir alt kuruluş, imparatorlukta hükümetin yetkilerini kullanmak için büyümüşü. Bu süreçte, yasal alt yönetimi, faaliyetleri etkin siyasi kontrolün sınırlarının ötesine yayıldıkça pragmatik olarak önemsiz hale geldi. Girişimleri, açıkça görünüyordu ki, Parlatmentonun otoritesinden sıyrılmaya başlamıştı. Ancak aynı zamanda Bombay veya Kalküta perspektifinden bakıldığında, Şirketin kendi otoritesi neredeyse tamamen hareket özgürlüğü kullanma yeteneğine sahipti. Özgürlüğü bu anlamda mutlak hale geldi. Hükümete empoze edilen görüşün getirdiği geleneksel kısıtlamalardan tenzih edilmiştir. Ne de olsa Şirket, işlerini «Halksız Milletler Topluluğu» modeliyle yürütmeye başlamıştı. Bununla birlikte, tüm toplumu yönetilenlerle birlikte

17 *a.g.e.*, VI, 285-86.

18 “Speech on Opening of Impeachment,” *op. cit.*, VI, 351.

19 *a.g.e.*, VI, 352.

küçümseyen—tüm sözleşmeleri ve bağış ilişkilerini askıya alan—bir hükümet bizatihi kendisine savaş ilan eder.²⁰ 1783'te, Burke'ün Şirket memurlarının davranışlarına karşı şikayeti, kurumsallaşmış izolasyon duruşlarına odaklanmıştı: “Genç erkekler (neredeyse çocuk sayılabilecek) orada, toplum olmadan, yerliler ile sempati kurmaksızın orayı yönetiyorlar.”²¹ Burke'e göre siyasetin belirli bir siyasi iş bölümünü gerektirdiği barizdi. Bununla birlikte, asıl mesele bu bölünmenin çatışmaya dönüşmemesi durumunda, hükümetin bir anlamda topluma uygun olması, halkın davranışlarıyla uyumlu olması gerektiğidir: “Her yaşın kendine özgü davranışları vardır ve politikaları bu davranışlara bağlıdır.”²²

Son tahlilde, Burke, tutumları ahlakın ve ahlaki yasaların temeli olarak görmüştür. Bu bağlamda, pratik akıl, yöneticilerin yönetilenlerin görüşü üzerine yaşamaya mecbur olduğunu belirtirken, basit çıkarım/tümevarım, tutumların/tavırların, görüşlerin/fikirlerin hakemi olarak hareket ettiğini gösterir. Bu nedensel yörünge tabiiyetin hissi hakikatini açıklamaktadır. Bu durum Burke'ün, bir soyut haklar sistemi yerine bir güven bağı, rasyonelleşmiş adli ilişkiler sistemi yerine ilgi ve duyarlılık ilişkisi olarak yükümlülüğün/sorumluluğun önemini kavrayışını açığa çıkarır. Sonuç olarak, siyasi otoriteye boyun eğmenin koşulları entelektüel olarak ödevlerin matematiksel kesin bir hesabı ile teşrih edilemez. Nitekim, genel olarak ahlaki ve politik eylem, metafiziksel taahhütlerden ziyade amaca yönelik intibakın ürünü olarak doğru bir şekilde anlaşılmalıdır. Burke'un 1757'deki Doğal Toplumun Savunusu'nun (Vindication of Natural Society) Önsözünde sorduğu gibi, “eğer bütün ahlaki Görevlerin ve Toplumun Temellerinin Pratiği, esbaplarıyla, her bir bireye açık ve net bir şekilde göstermesine dayansaydı, Dünya ne hale gelecektir?”²³

Sadece rasyonel hesaplama dayanamak erdem olsaydı, davranış normları motive edici ilkelerden mahrum kalırdı. Benzer şekilde, eğer toplum uyum için kendi yararına dair objektif bir hesaba güvenirse, başkalarıyla toplum oluma motivasyonu etkili bir şekilde yok olacaktır. Son olarak, bu faydaya ilişkin yargının bireysel bir hak ve bu hakkın tabiatın devredilemez nitelikte bir armağanı olduğu durumlarda, sosyal özgürlükler savaş haklarına dönüşür ve yozlaşır.²⁴ Doğal özgürlük, yapay otoriteye karşı meşru bir iddia/mazeret haline getirilir ve sivil toplum, nereden geldiği bilinmeyen ve varsayılan rasyonel iradelerin çatışan tutkuları arasında her iki taraf için de yıkıcı

20 *a.g.e.*, VI, 469-470.

21 “Speech on Fox’s India Bill”, *Writings and Speeches*, V, 402.

22 *Thoughts on the Cause of the Present Discontents* (1770), *Writings and Speeches*, II, 258.

23 *A Vindication of Natural Society* (1756,1757), *Pre-Revolutionary Writings*, ed. Ian Harris (Cambridge, 1993), 11.

24 Sosyal özgürlük ile haklar savaşı arasındaki ayrım için Burke'ün Kasım 1789'da Charles-Jean-François Depond'a gönderdiği mektuba bakınız, *Correspondence*, IV, 42-48.

olan bir mücadele sahnesine dönüşür. Bununla birlikte, bu kontekstte rasyonellik, kendisini, toplum için güvenilir ve uygun hale getirebilecek sağlam ilgi alanlarından ve bağılıklardan yoksun olan tutkunun bir mazereti olarak işlev görmektedir. Pratik akıl, entelektüel ustalığa yönelik dürtü tarafından çözülmüştür, muhakeme gurur tarafından mesken tutulmuştur: “kendi Zayıf yönlerinden, Yaratılıştaki alt Rütbesinden ve muhayyilesinin bazı konular üzerinde gevşek kalması tehlikesinden kısıtlanmayan bir akıl en mükemmel ve en saygıdeğer olan her şeye çok makul şekilde saldırabilir.”²⁵

Teorik akıl, gayretlerini pratik faaliyet dünyasına, başarının kıstası olarak soyut gerçeklik ile yönlendiririrse, kaçınılmaz sonuç bir yıkım politikasıdır. Artık istihbarat vakalara atıfta bulunmadan faaliyete geçecek, yargı artık şartlara bağlı olmayacak ve spekülasyon toplumdaki ahlaki düşüncenin düşmanı olarak ortaya çıkacaktır. Burke için, alışkanlığın yaşamına aklın imparatorluğunu empoze etme çabası, kanaat ve ilgi gibi sosyal yeteneklerin tutku ve heves tarafından dengesizleştirilmesi ile son bulur. Bu, toplumdaki saygıdan kaynaklanan itaat hareketini engelleyen ahlaki bir muhalefet/karşı koyma kültürünü teşvik eder. Aynı zamanda otoriteye tüm saygı/hürmeti yok edecek bir kiliseyi devletten ayırma siyasetini teşvik eder. İnsan ilişkilerinde bir tür ölümcül kavgacılığa ehliyet verir ve bu ehliyetle tecrübe geleneğin yerini alırken şehvet, insanlığın sosyal erdemlerini ve yüce gönüllülüğü/cömertliği ortadan kaldırır. Nihayetinde, geçer akçe olarak onur ve dolayısıyla daha iyisini yapma/öykünme hedefleri küçük düşürülür ve saptırılır.

1790'lar boyunca Burke, doğal hak doktrinini siyasetteki bu spekülatif tarzın ana ürünü olarak ele almıştır. Bununla birlikte, doktrin kendisi, biraz daha eski bir coşkunun tüm belirtilerini taşıyordu. “Bu” Burke'un 1792'de belirttiği gibi, “ilk galeyanın/heyecanın sıcağında, tüm Kuruluşları, tüm disiplinleri, tüm Dinselliği ve aslında tüm Sivil düzeni reddeden İnsan Hakları'nın yeni fanatik Din'idir. Bu yeni fanatik din muzaffer olacak ve kilisenizi yere sererek, tüm saygınlıklarınızı/ayrımlarınızı yok edecek ve tüm mülkiyetinizi müzayedeye çıkaracak ve sizi yeryüzüne dağıtacaktır.”²⁶ Ona göre, David Hume ve Josiah Tucker'ın da kendisinden önce belirttiği gibi, kiliseyi devletten ayırma fanatizmi esasen coşkunun sürükleyici küstahlığı adabı/tavırları yozlaştırırken, Vicdan, dindarlık/takva bahanesiyle gurura kendisini teslim etmeye başladığında, İngiliz İç Savaşı'nın sekteryanları/tarikatçıleri arasında kök salmıştı.

25 a.g.e., 10-11.

26 “Letter to Richard Burke, Esq.” (19 Şubat, 1792), *Writings and Speeches*, IX, 647.

Hume'un, İngiltere'nin Tarihi (History of England) eserinde meseleyi gösterdiği gibi, "Üstün rehberlik tevekkül eden aziz, tam özgürlükle tüm arzularını tatmin etmek için iki yüzlü sahte bir dindarlık görünümünün ardına gizlenmişti"²⁷ Hume'un ifade ettiği, zamanla "tüm ahlak bağlarını bertaraf edip gevşeten ve doğal olarak insan zihnine bağlı olan bencillik ve hırs için tüm olanakları ve hatta onayı veren" bu kayıtsız/ilgisiz tevekkül eylemiydi. Dini merasim ve şatafatın dışsal yardımını olmadan, kendinden geçmiş ibadet, bireyi kendi iç dünyasına mahkum eder. Adanmışlık/fedakarlık, kendine-adanmışlık durumuna yaklaşmaya başladı: Hume'un belirttiği gibi "iki yüzlü dindarlık coşkusu", gerçekte çıplak hırsın daha fazla öne sürülebileceği bir hile idi. Coşkulu bir kişinin dine manevi hac yolculuğu, duyulardan hiçbir şey ödünç almadığı için, o Kutsal olan ile kuracağı içsel birliktelik için toplumla olan genel ilişkisini terk etmiştir. Dini hayat, süslemelerin kullanılması ve din işlerinin idaresinde hiyerarşik düzenin benimsenmesini zamanla yok saymaya —ve nihayetinde eleştirmeye— başlamıştır ve sonuç olarak tüm kilise müesseseleri pahasına, birey kutsallaştırılmıştır. Sosyal ve kurumsal olarak biçimlendirilmiş öykünmenin dış desteklerinden yoksun ahlaki yaşam, manevi gurura dönüşerek yozlaşmıştır.

Ayrılıkçı terkip Hume için "prensip" temeline bağlı oluşturulan partililerin kalıcı ve yıkıcı bir örneğini oluşturmak olarak anlaşılmıştır: işbirliği olumlu ilgi ya da sevgiye nazaran daha çok doktrininin soyut ilkeleri tarafından belirlendi.²⁸ Başlangıçta teolojik ihtilaflardan oluşan bu tür partiler hızlı bir şekilde zulüm ruhu tarafından canlandırıldı ve bu partilerin hizipleşmeye gitmesi yasanın yıkılmasını ve insancıl davranışların bastırılmasını sağladı. Fakat esinsel mezheplerde gizli olan tehlikeler genelde "partilere içkin olan prensiplerden" kopyalanmıştır. Bu kategori, hükümetin spekülative ilkeleri temelinde oluşturulan partileri de dahil etmek için alındı. Hume, böyle bir ilkenin meşru direniş doktrini biçimini aldığını ileri sürdü. Fakat bu doktrin ifadesini/dışavurumunu politik birlik biçimlerinde bulduğunda, kaçınılmaz eğilimi, sivil otoriteye olan tüm saygıyı şu şekilde yerinden oynatmaktı:

27 David Hume, *The History of England, From the Invasion of Julius Caesar to the Revolution of 1688* (6 vols.; London, 1778), V, 493-94.

28 David Hume, "Of Parties in General" (1741), *Essays Moral, Political, and Literary*, ed. Eugene F. Miller (Indianapolis, 1985, 1987), 60. Ayrıca sırasıyla bakınız; "Of Parties of Great Britain" (1741), ve "Of the Coalition of Parties" (1758), *a.g.e.*, 64-72 ve 493-501. Hume'un temas ettiği noktalar, Burke'ün *Thoughts on the Present Discontents of 1770* 'de parti hakkındaki tartışması ile ilişkilidir ancak yine de dikkatle ayırt edilmelidir (yukarıda not 1'e bakınız). Burke'ün argümanı III. George'un tahta geçişinden sonra Whig siyasetinin çok farklı bir dönemi ile ilgilidir. Hume için Parti burada bir fraksiyonu ima etmektedir. Burke ise, parti ile, anayasanın müdafaası için kurulan bir ittifakı ifade etmeyi amaçlamaktadır.

“Şayet, herhangi bir durumda, gerçeği halktan gizlemek övgüyü hak eden bir şeyse; direniş doktrinin böyle bir örneği desteklediğini ve tüm spekülâtif akıl yürütücülerin bu ilkeyi göz önüne alarak; her hükümet türünün yasalarla kendilerine kural olarak koydukları aynı temkinli sessizliği gözlemlemeleri gerektiği itiraf edilmelidir. Hükümet, insanların öfkelerini ve adaletsizliğini dizginlemek için kurulur; ve daima, kuvvete değil, düşünceye dayandığı için, bu spekülasyonlar yoluyla, çoğunluğun otoriteye borçlu olduğu saygıyı zayıflatmak ve onların yurttaşlık görevlerinden serbest olabilecekleri zaman bu durumun meydana gelebileceğini onlara önceden bildirmek tehlikelidir. İnsanın bilimsel olarak incelenmesi ehliyetini kısıtlamanın imkânsız olarak mı kabul edilmesi gerekir, itaat doktrininin tek başına telkin edilmesinin gerektiği ve nadir olan istisnalardan ya çok nadiren ya da hiçbir zaman popüler akıl yürütmelerde ve söylemlerde bahsedilmemesi gerek diye mi kabul edilmelidir. Ya da insanoğlunun bu ihtiyatlı/sağduyulu rezerv tarafından evrensel olarak aşağılık bir kölelik durumuna düşürülmesinde bir tehlike var mıdır? İstisna gerçekten meydana geldiğinde önceden beklenilmemesine ve vurgulanmamasına rağmen onun doğası gereği tüm şüpheyi ortadan kaldırmak ve ne kadar büyük olursa olsun genel uyum ilkesinin öğretilmesiyle empoze edilen baskıyı alt etmek için son derece açık ve tartışılmaz olması gerekmektedir.”²⁹

Burke, Amerikan krizi sırasında Hume'un History'sinin bu pasajına aşınaydı.³⁰ Ancak Fransa'daki Devrim'den hemen sonra kendisini Hume'un iddialarını kendi karakteristik gücüyle bastırmaya mecbur hissetmişti.

1790 yılının Mart ayına gelindiğinde, Avam Kamarası'ndaki Fox'un Test ve Şirket Yasalarının Kaldırması Önergisi (Fox's Motion for the Repeal of the Test and Corporation Acts) hakkındaki tartışmalar sırasında, Burke, Robinson, Palmer, Priestley ve Price'in elindeki doğal hak ilkelerinin kilisenin güvenliğini ve dolayısıyla genel olarak toplumun güvenliğini tehlikeye attığı sonucuna varmıştı.³¹ Price'in Ülke Sevgimiz Üzerine Söylev'inin (Discourse On the Love of our Country) yayınlanmasıyla birlikte, doğal hak ilkeleri direniş doktrininin hizmetine sunuluyordu. Ancak Hume'u takip eden Burke, direnişin siyasette bir eylem prensibi değil, aksine bir istisna olduğunu savundu. Bu, olağanüstü bir provokasyonun ortasında mecbur kalınan ancak yine de kolaylıkla seçilmeyen bir zorunluluk halidir: “İtaatin sona ermesi ve direnişin başlaması gereken spekülâtif sınır çizgisi soluk ve belirsizdir ve kolayca

29 David Hume, *The History of England*, V, 544.

30 Burke 1772 gibi erken bir tarihte bu noktaya zımnen değinmiştir. Bakınız, “Speech on the Acts of Uniformity” (1772), *Works*, X, 17.

31 Bakınız, *The Parliamentary History of England* (London, 1816), XXVIII, cols. 434-41.

tanımlanamaz.”³² Kamunun otorite görevlerini bir dizi tespit edilebilir tanımlamaya maruz bırakma girişimi, siyasette rasyonalizm lehine bir varsayımdır: gördüğümüz gibi, tek geçerli/tutarlı dayanağı yerleşik kullanım ve pratikte yattığı zaman hükümete akılla dayanak sağlanabilir. Ancak, siyasi yargının saf akıl için sağduyuyu terk etmeye zorlandığı durumlarda, siyasi toplumun duygusal bağları çözülür.

Vindication’da Rousseau ve Bolingbroke’a yapılan parodik saldırılar çoktan Burke’e spekülâtif politik muhakemeye duyduğu tiksintiyi gösterme fırsatı verirken, olayların art arda gelmesi —1760’ların ortasındaki Amerikan krizi, 1772’deki Homojenlik Yasaları hakkındaki tartışmalar ve 1780’lerin başındaki Temsil Reformu için yapılan ajitasyonun—tümü onu saldırılarını yenilemeye zorladı. Fakat 1790’larda teorik soyutlamalara yapılan saldırı, Burke’e göre, ana pratik amacı Avrupa’daki eski rejimin uygar siyasetinin mutlak anlamda yıkımına bağlı olan devrimci doktrinler karşısında yeni bir aciliyet kazandı. Bu nedenle, son yıllarında, Fransa’da ilerlemekte olan siyasette bir devrim ve Avrupa’ya doğru gelişen devrimci savaşa birlikte, Burke, özgürlük, otorite ve pratik aklın, özel bir dikkatle karmaşık ve girift dinamikleri dikkate almak için geri döndü. Millet Meclisi’nin elindeki hükümet teamül/ emsal otoritesinden mahrum edildi; toplum, doğal özgürlüğün ilk durumuna kadar ayrıştırıldı; sosyal ve politik kısıtlamaların ötesinde faaliyet gösteren egemenlik despotik hükmün tüm özelliklerini üstlendi. Ancak, Burke’e göre zaten 1790 yılında önceki yıldan bu yana yaşanan olaylar, ahlaki ve politik safsataya sağduyunun feda edilmesinin ölümcül sonuçlarını açığa çıkarmıştı:

“Özgürlüğün bireylere faydası, onlara hoşlarına giden şeyleri yapma imkanı sağlamasıdır; yakında şikayete dönüşebilecek tebrikleri riske atmadan önce, insanları ne yapmanın mutlu edeceğini de görmeliyiz. Sağduyu, insanlar kendi başlarına, izole vaziyette, başkalarından ayrı oldukları zaman mümkündür, fakat özgürlük, insanlar kitleler halinde hareket ettikleri zaman, iktidardır/güçtür. Akıselim insanlar, fikirlerini ortaya koymadan önce, gücün nasıl kullanıldığını gözlemleyeceklerdir...”³³

Bu taahhüt kontekstinde Burke, Fransa’da gücün gerçekte kullanım şeklini gözlemlemek üzere, pratik aklın geçmişten doğrudan iletilen koşullara atıfta bulunarak insan çıkarına dair fırsatları/imkanları maksimize için ne kadar çaba sarf ettiğini daha fazla vurgulamak üzere bir kez daha yola çıktı.

Bununla birlikte, imkânın muhakemesi, arzu edilen sonuçlar ve mevcut olanaklar arasında makul bir uzlaşma sürecini gerekli kılar. Bu muhakeme,

32 Reflections on the Revolution in France (1790), *Writings and Speeches*, VIII, 81.

33 a.g.e., VIII, 59.

başka bir deyişle, olasılıklarla ilgili bir tercihler durumudur ve dolayısıyla bir risk meselesidir. Burke'ün Kasım 1789'da Depont'a anlattığı gibi "Ahlakın ya da onurun ya da ortak liberal duyarlılık veya hislerin, herhangi bir yan bir unsurunun feda edilmesinin istendiği her yerde, kişinin buna değer olduğuna oldukça emin olması gerekir. Orantılı ve referanslı olmadıkça iyi hiçbir şey yoktur."³⁴ Risk unsuru "oran" olarak değer tahmininde ve pratik gerçeğe "referans" ile bulunur. Ancak, politikadaki en büyük tehlike, pratik aklın kendisinin tehlikeli doğasını anlamasındaki başarısızlıktan kaynaklanmaktadır: yani, tehlike tecrübenin sağlam derslerinin siyasi aklı teorik akla tabii kılmak için aldatıcı olasılıkları kesin maskesine büründürmek, politikayı bir ilk prensipler bilimine indirgemek için, tecrübenin sağlam/hayat veren derslerini terk etmenin sonsuz cezbediciliğinden kaynaklanmaktadır. Görüldüğü gibi, hükümeti a priori bir prensip üzerine kurmaya yönelik felsefi ihtiras, gelenek ve sadakat işleyişiyle düzenlenmiş herhangi bir alt yönetim sistemini oluşturan bağları çözmek için bir reçetedir. Sivil toplumun bağları bir kez koptuğunda, birey özel çıkarına danışma özgürlüğüne sahip olur, ve akıl suretindeki bu özel çıkarlarına danışma iştahı vasıtasıyla, politik davranışın hakimi olur. Hükümet dağılır, egemenlik hakkı bir silah yarışmasına tabi tutulur/bırakılır ve toplum doğanın orijinal haklarına geri döner. Bir kamu kurumu ve bir sosyal tutku olarak güven bozulur ve imha edilir.³⁵

Bu şekilde, orijinal, sözleşmesiz insanın tutkuları, Burke'e göre güvenin, sadakatin ve mensubiyetin/tabiiyetin sosyal ve politik erdemleriyle mutabakata varamayacaktır. Herkesin kendi davasında aktör ve kendi durumunda hakim olduğu, medeni olmayan/vahşi doğanın spekülative haklarına başvurma, sosyal bağımlılık ve benzeşme pahasına savaştan iradeler yarışmasına geri dönmeyi içerir. İntikam adaletin, bencillik saygının yerini alır ve büyülenme dürtüsü izzetinefsin yerini alır. Hiç kimse artık kendisini bir başkasının gözünden değerlendirmez ve sonuç olarak toplum, kendini arayan bireylerin rekabet eden hırslarıyla parçalarına ayrılır. Devrimci Fransa, kendisini radikal bir mirastan mahrum bırakma sürecine adanmıştır. Modern Avrupa'nın medeni davranışları ve politik gidişatı miras alınan feodal sadakat duygusu, devrimin eşitleme projesi tarafından çoktan reddetmişti:

"Sadakatin eski feodal ve centilmen/şövalyevary ruhunun, kralları kordudan kurtararak, hem kralları hem de tebaalarını tiranlık tehlikesinden kurtardığı, insanların akıllarından silinirse, önleyici cinayet ve önleyici el

34 Charles-Jean-François Depont'a Mektup, Kasım 1789, *Correspondance*, VI, 47.

35 Bir insan tutkusu olarak güven ile insan aksiyonunun bir kipi olarak güven arasındaki ayrım için bakınız, John Dunn, "Trust and Political Agency", *Interpreting Political Responsibility* (Cambridge, 1990), 26-44.

koyma ve sadece kendi onuruna değil aynı zamanda ona itaat etmek zorunda olanların da onurlarına dayanan, tüm iktidarın politik kodunu oluşturan gaddar ve kanlı maksimleri vasıtasıyla komplolar ve suikastlar gerçekleşecektir. Tebaalar prensipleri nedeniyle isyancı olduklarında Krallar politika gereği tiran olacaktır.”³⁶

Sadakat tükenmeye doğru gidiyordu ve ölümüyle birlikte bilinen tüm sosyal müzakere ve uzlaştırma enstrümanları/araçları, boyun eğmez bir güçler rekabeti karşısında çökecektir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, devrimci toplum, Burke’ün Kısa İngiliz İngiliz Tarihi’nde tarif ettiği erken Avrupa tarihinin askeri toplumlarından çok daha vahşi bir sorundur/meseledir. Burada, aslında bize Alman kabileleri arasında: “şefin, yaşta üstünlük ve değere işaret eden Kıdemli, Lord ve benzeri sıfatlara sahip olduğu olduğu ve onun takipçilerinin ise tevekkül ve bağlılık ifadeleri olan Ambacti, Comites, Lewds, Vassals ve diğer sıfatlarla sahip olduğu söylenir. Bu, Avrupa’nın antik halkı arasında ilk sivil ya da daha doğrusu askeri hükümetin kökeni idi ve bu, silahları veren ya da gençlere ve ona şövalyelik nişanı veren kişi ile silahları alan ve şövalye ilan edilen kişi arasında zorunlu olarak yaratılan hısımlıktan/ dostluktan neşet etti...”³⁷

“Avrupa’nın eski halkı” arasındaki hükümet burada bağımlılık ve müşterilik ilişkisinin doğal ürünü olarak sunulmaktadır: ücretsiz bir teslim sözleşmesi üzerine kurulan emir altına alma ile, tabiiyet/sadakat ödevinin ilkel bir versiyonu komiteler arasında yerleştirildi. Burke, bu bağıllığın/itaatin “doğamızdaki iki ilke” ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır: Bir yandan hırs, diğer yandan hayranlık, her ikisi birlikte eşitsizliğin bağımlılık temelinde iyileşmesini sağlar.³⁸ Zaten Felsefi Soruşturmalar’da (Philosophical Enquiry) —burada “taklit” olarak adlandırılan— hırs ve hayranlık, sempati ile birlikte toplumun “zincirindeki üç ana bağlantı” olarak ortaya çıkmıştı. Hırs vasıtasıyla, insanlar, zafer ve şeref ruhu içinde bir hayranlar topluluğu önünde kendilerine “şöhret kazandırmaya/kendilerini «göstermeye» çalışırlar. Buna karşılık hayranlık taklit için teşvik olur: «Bu, davranışlarımızı, düşüncelerimizi, yaşamlarımızı oluşturur. Toplumun en güçlü bağlantılarından biri olarak hayranlık; tüm insanların kendilerini kısıtlamaksızın

36 *Reflections in Writings and Speeches*, VIII, 129.

37 *An Abridgement of English History*, Works, X, 330.

38 a.g.e., X, 331. Bu mevzu üzerine Adam Smith’in Burke ile bir karşılaştırması için bakınız, Donald Winch, *Riches and Poverty: An Intellectual History of Political Economy in Britain, 1750-1834* (Cambridge, 1996), ch. 7.

ve birbirlerine ram ettikleri/boyun eğdikleri ve herkes için son derece onur verici olan karşılıklı bir uyum türüdür.”³⁹

Sakson otoritesine olan geleneksel bağlılık, talip olunan onurun büyük olduğu, insan muamelesinin bu temel ilkesinin yalnızca en temel örneğidir. Modern Avrupa'nın genişletilmiş bölgesel monarşileri arasında, zaman geçtikçe şartlara göre yumuşatılan aynı onur ilkesi, kıskançlık ya da hınç olmaksızın insani tutku ile seküler otoriteyi uzlaştırdı. İrlanda ve Hindistan'da ve Amerikan sömürgeleriyle ilişkilerinde, Burke'ün her bir vakayı daha sonra anladığı gibi, onur ilkesinin nasıl açıkça bozulduğunu veya yok edildiğini gördük. Fakat Fransa'da onurun yıkımı bir aşama daha ileriye taşındı. Hükümette devrim davranışlarda/görgü kurallarında bir devrim eşlik etti. Ahenk ve nezaket zail olacak, saygıya inanç yitirilecek ve sonuçta saygınlık ortadan kaybolacaktır. Toplumu mahvederek/çözerek, devrim aynı zamanda erkekleri ve kadınları toplumu yeniden inşa etme araçlarından da mahrum bırakacaktır. Böyle bir siyasi otorite, hükümetin dağılmasıyla ortadan kalkmayacak; “öyle ya da böyle, iktidar, görgü ve görüşlerin yok olduğu şoktan kurtulacaktır.”⁴⁰ Ancak, egemenlik, toplumun lağvedilmesiyle orantılı olarak despotik olacaktır.

Onur aklın başarısız olduğu yerde, özgürlüğü medenileştirirken aynı zamanda otoriteyi ılımlılaştırmada başarılı olur. Onurun harekete geçmesiyle toplum ve adalet eşitsizliğin ortasında gelişir. Kıskançlık azaltılır, kibir hafifletilir ve eşitlik saygıya teslim olur/riayet eder. Esas haklar ve özgürlükler karşılıklı yararlar ve güvenliklere yol açar. Fakat soyut haklar topluma düşmanken/ters iken, aristokrasi toplumun desteği için esastır. Burke'e göre, düzenlerin ayrılması, üstün zümrenin ziynetleri onurun geçerliliğini sağlama alırken, sosyal itibarın gerekli eşitsizliğini tekrarlar: toprak sahiplerinin servetinin güvenliği, bağımsızlığı garanti ederken; bağımsızlık iyi niyetleri kolaylaştırır, iyi niyet erdemın ön koşulu olarak hareket eder ve erdem onurun saygınlığını sürdürür. Başka bir deyişle, zaruret hayırseverliği zayıflatsa da, erdem/fazilet için zayıf bir destektir.

Bu tartışma zinciri elbette klasik şeklini Cicero'nun *Laelius De Amicitia*'sından almıştır. Burada, Burke'ün açıkça 1769'da ve tekrar 1770'de iddia ettiği gibi, “dürüst birlik” ya da dostluğun, iç ya da emperyal krize karşı en kesin savunma olduğunu belirttiğini öğreniyoruz.⁴¹ Yerleşmiş bir anayasa

39 *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, ed. James T. Boulton (Oxford, 1987), 49.

40 *Reflections, Writings and Speeches*, VIII, 129.

41 *Observations on a Late State of the Nation (1769)*, *Writings and Speeches*, II, 215. “dürüst birliğin gerekliliği” üzerine Burke'ün şu eserine bakınız: *Thoughts on the Cause of the Present Discontents (1770)*, *Writings and Speeches*, II, 320.

aşırı yenilikle tehdit edildiğinde “iyi adamlar” atalarının siyasal pratiğini savunmak için birleşir.⁴² Ancak bu saygıdeğer birleşme, sadece ciddiyet erdemiyle meşgul olmaya müsait “optimi viri” ye uygundur. Bununla birlikte, bu özgürlük, ihtiyaç yokluğunda ortaya çıkan kendine hakim olma türleri tarafından koşullandırılır: “dostluk, ihtiyaçtan [indigentia] değil, tabiattan [natura] doğar.”⁴³ İhtiyaçtan bağımsızlık, cömertliği, hesapların kesin ve sağlam bir şekilde gösterilmesi kısıtlarından kurtardığı ölçüde önemlidir: “Zira sınıfımızın erkekleri iyiliklerini [beneficium] çıkar gütmekten sadece tanrı vergisi kibarlıklarından [liberalitatem] dolayı yaptıkları, karşılık beklemeksizin cömert [benefici] ve liberal [liberales] oldukları için, kazanç umudundan etkilenmeksizin, tüm kar sevginin kendisinde olduğu için dostluğun arzalandığına inanırlar.”⁴⁴ Yoksulluk bir anlamda özgürlüğün düşmanı olsa da, kendine sahip olmak/vakarlı olmak için ihtiyaç duyulan cismani kapasite iyi niyetin devamlılığını garanti eder: “bir insan kendisine ne kadar güvenir ve bu güveni erdem ve bilgelik tarafından ne kadar takviye edilirse, kimseye muhtaç olmaz ve sahip olduklarını kendisinin olarak düşünürse o ölçüde dostluk aramaya ve beslemeye en açık kişi olur.”⁴⁵

Ancak en önemli nokta, iyi niyetin, basitçe kibar bir topluma enjekte edilmiş, gözden çıkarılabilir bir aksesuar olmamasıdır. Aslında bu genel olarak kamu düzeninin bir ön şartıdır: “Eğer iyi niyet bağı [benevolentiae coniunctionem/sevgi bağı] evrenin dışına çıkaracak olursanız, hiçbir ev ya da şehir ayakta kalmaz, hatta tarlaların sürülmesi bile olanaksız hale gelir.”⁴⁶ Burke’ün gözünde, iyiliğin geliştirilmesi “kibar bir ruhu” koruma altına alan görgünün muteber oluşunun bir sonucuydu: bu sebeple, “Omnes boni nobilitati semper favemus”(İyi adamlar olarak bizler her zaman asillikten yana oluruz).⁴⁷ Ancak, başlangıçta bir iyi niyet bağı olmadan, böyle bir kibarlığın ve nezaketin kendileri tarafından gerçekleştirilme şansı olamazdı. Ne var ki, en temel iyi niyet alışverişi, karşılıklı ihtiyaç temelinde kendisini ifade etmek için yer bulamazdı. Temel ödev ve yükümlülükler, yaşam üstünlük uğraşı için verilen bir mücadeleye döndüğü için anlamlarını yitirir. Başka bir deyişle, toplum, saf fayda ilişkileri ölümcül bir kargaşa ve anlaşmazlık biçiminde yozlaşmayacaksa, iyiliği zorunlu kılar.

42 Cicero, *Laelius De Amicitia*, esp. XI-XIII.

43 Cicero, *De Amicitia*, VIII, 27.

44 a.g.e., IX, 31.

45 a.g.e., IX, 30.

46 a.g.e., VII, 23.

47 “Bir centilmenin ruhu” üzerine bakınız, Edmund Burke, *Reflections, in Writings and Speeches*, VIII, 130. “İyi adamlar olarak bizler her zaman asillikten yana oluruz” maksimi üzerine bakınız, (Cicero, *Pro Sestio*) ayrıca bakınız, a.g.e., VIII, 188.

Bu şema doğrultusunda, sözleşme ve fayda ilişkileri arasında ortak noktalar vardır: sevgi bağı önceden var olmadan, hiçbir eylem biçimi sosyal olarak uygulanabilir değildir. Bu sebeple Burke, katı adalet yükümlülükleri, faydalanmanın eksik yükümlülüklerinden açıkça ayırt edilebilir olmasına rağmen, adalet, son tahlilde kamu tarafından onaylanmış bir fayda şekli olarak anlaşılmaktadır: “sivil toplum, bir faydalanma kurumudur ve hukukun kendisi sadece kural olarak hareket eden bir fayda şeklidir.”⁴⁸ Toplumda etkin bir ilke olarak faaliyet gösteren iyilik olmazsa adalet, açgözlülüğten ayırt edilemez hale gelecektir ve faydacı değişim böylece hırs ve vahşiliğe dönüşecektir. İyilik, asaletin ruhu tarafından işlendiğinden, Burke, ticari çıkarların medeni davranışlarla uyuşmasının toplumun yapay kurumlarında bu ruhun yeniden şekillendirilmesiyle sağlandığını varsayabilirdi. Bu yeniden şekillendirme, kalıtsal ayrımın yaygın özelliği olarak katı bir gerçekliğe sabitlenerek” primogenitür” şeklini aldı.

Böylece, mülkiyetin, erdemin ve benzeşimin güçlü etkileşimi ile toplumun sürekliliği güvence altına alındı. Mackintosh, *Vindiciae Gallicae*'da “ticaretin modern dünyayı liberalleştirmedeki önemli etkisine” dikkat çekse de,⁴⁹ Burke, bu ticaretin, mutlaka ona öncülük eden bir liberal düşünce ve öğrenme kültürünün koruması altında gelişebileceği sonucuna varmıştı.⁵⁰ Gördüğümüz gibi, bu kültürün, hangi özelliğinin nezaket için olduğu ve hangi özelliğinin dinin ahlaka verdiği destekten türediği ortaya çıktı. Nezaketin yardımı olmaksızın, ticaret, adaletin çöküntüye uğramasıyla birlikte yok olacaktır. Bir başka deyişle, itaat özgürlük tutkusunu yumuşatarak adaletin güvenliğini sağlar. Hayranlıkla ve tutkuyla oluşmuş kolay elde edilen itaat olmadığında, mülkiyet kıskançlık ve adaletsizliğe kurban gider; tutkunun hayranlığa dayandığı karşılıklı uyum olmadan, otorite mükemmel bir despotizm yaratır. Bu şekilde, özgürlük ve otoritenin birbirini insan etkinliğinin her iki ucu arasında hayati ve etkili bir araç olarak hareket eden güven ile iyileştirdiği görülebilir.

Toplumun korunması için itaat ve imtiyaz ilişkilerinin eşit güçte uygulanması ile İngiliz İmparatorluğu'nu oluşturan siyasal egemenlik ve sömürge topluluklarının yapısı korunmuştur. Britanya'nın kendi egemenlik hükümleri,

48 *Reflections in Writings and Speeches*, VIII, 109. Adalet ile cömertlik arasındaki fark için Burke'ün konuya dair değerlendirmesine bakınız, *Thoughts and Details on Scarcity* (1795) in *Writings and Speeches*, IX, 130.

49 James Machintosh, *Vindiciae Gallicae* (Dublin, 1791), 62.

50 *Reflections in Writings and Speeches*, VIII, 130.

bir bütün olarak imparatorluğa uygulanma hükümleriyle aynı değildi ve bir bütün olarak imparatorluk tek tip, sınırlayan ve düzenleyen bir yargı sistemine tabi değildi. Bunun yerine itaat; çok çeşitli, informal ve koşula bağlı idi. Ancak, onun koşula bağlı oluşu, onun için mükemmel bir avantajdı: sömürge, bu hesaba bağlı olarak, güvene dayanıyordu ve güven, duygusal bağlarla sürdürülüyordu. Son tahlilde, emperyal egemenliğin başarılı bir şekilde uygulanmasına olanak sağlayan şey iyi niyetti.

Fakat aynı zamanda, Amerikan içişlerinin yönetiminde acımasız bir ben-cillik tarafından ihlal edilen, Hindistan'da ticari bürokrasinin işleyişiyle imkânsız hale getirilmiş olan aynı zamanda İrlanda'da sömürge "garnizonu"nun yönetimiyle küçük düşmüş olan, kesinlikle iyi niyetin kendisiydi. Geniş bir İmparatorluk tıpkı ulusal egemenliklerde olduğu gibi, adaleti insanlar(erkekler/not men)üzerinden değil, yasalarla idare ettiği ölçüde medeni sayılabilir. Bununla birlikte, bir hukuk devletinde, özgür bir anayasa altında, ayrıcalıkların ve imtiyazların adil bir şekilde sağlanması, bir sadakat çözücüsü (solvent of fidelity) gerektirir. Otoriter bir baskı yetkisi, özgürlüğe olan inancı azaltırdı; özgürlüğün inancının yitirildiği yerde, otorite, politik baskı araçlarına başvurmak zorunda kalır. Bu nedenle, egemenlik, mutlak bir otoriteyi yasal bir hak olarak açıkça ima ederken, bu hakkın kullanılması, kamu yararı için büyük ölçüde menfaatin sağlanmasının politik itaatin tescili olduğunu, öngören eksik bir mükellefiyetin faydasından mahrum edilemezdi.

Yerel Seçimlerin Ardından: Total Siyaset Çağında Muhafazakâr Siyaset ve Geleceği

*After Local Elections:
Conservative Politics and its Future in the Age of Total Politics*

Şükrü Mutlu Karakoç*

Özet

Türkiye siyaseti, Nisan 2017 Anayasa reformu ve Haziran 2018 başkanlık - parlamento seçimlerinin ardından yeni bir siyasal döneme girmiştir. Bu dönemde iktidar ilişkileri ve siyasi rekabet önceki döneme göre daha farklı siyasal dinamik, yöntem ve süreçlerle gerçekleşmektedir. Bu çalışma bu yeni dönem içerisinde yapılan 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri perspektifinden hareketle, muhafazakâr siyasette ve bu siyasetin ana temsilcisi olan AK Parti siyasetinde yaşanan siyasal değişimi kavramsal olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada muhafazakâr siyasetin 2002'den bu yana toplum ve norm temelli siyaset paradigmasından lider ve otorite temelli siyaset paradigmasına uzanan bir siyasal değişim geçirdiği öne sürülmektedir. Her iki siyasal paradigmayı biçimlendiren siyasal ilkeler analiz edilmektedir.

Total Siyaset Çağına Giriş

Türkiye siyaseti, Nisan 2017 Anayasa reformu ve Haziran 2018 başkanlık - parlamento seçimlerinin ardından adına "total siyaset çağı" diyebileceğimiz yeni bir siyasal döneme girdi. Bu yeni dönem, Türkiye için bürokratik vesayetın sona erdiği, kimlik siyasetinin ve kimliksel grupların öne çıktığı, siyaset - toplum ilişkisinin hayli geçişken hale geldiği, iktidar mücadelesinde sivil toplum - siyasal alan - iktidar alanı arasındaki etkileşim süreçlerinin belirleyici olduğu, yine siyasi rekabette sosyo-politik grup davranışlarının ve gruplar arası ittifak ilişkilerinin önem kazandığı, yeni, çok yönlü, çok boyutlu ve çok aktörlü bir siyasal evreni ifade etmektedir.

*Dr., Siyaset Bilimci, smkarakoc@gmail.com

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 95, Yaz 2019, ss. 213 - 225.

Bu yeni siyasal evren içerisinde, 31 Mart'tan 23 Haziran'a uzanan bir seçim maratonunun ardından Türkiye 2023'e kadar yerel bölgeleri yönetecek siyasi kadroları yeniden belirledi. Türkiye'de yeni siyaset sahnesinde yapılan ilk yerel seçimdi bu. Siyasi rekabeti, iktidar ilişkilerini ve seçim süreçlerini genel olarak siyasi partiler arasında geliştirilen ittifak ağlarının belirlediği bu yeni dönemde, seçmen tercihleri ilk kez farklı bir formülle sisteme yansıdı. Sonuçlar da tıpkı bu yeni formül gibi alışılmışın dışında bir yerel yönetim tablosu çıkardı karşımıza. Hemen tüm partiler için sürpriz sonuçlar vardı kuşkusuz ama belki de en kritik sonuçlar muhafazakâr siyaset yakasında ortaya çıktı.

Ağırlıklı olarak AK Parti tarafından temsil edilen muhafazakâr siyaset, sandıktan çıkan genel oy oranında bir düşüş yaşamasa da, aralarında İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Adana ve Mersin'in bulunduğu kritik ve büyük kentlerin çoğunu kaybetti. 1994'ten beri yönettiği İstanbul ve Ankara'yı 25 yıl gibi uzun bir dönemin ardından CHP'ye kaptırdı. Bu kritik sonuçlar etrafında 2019 yerel seçimlerinin, muhafazakâr siyaset açısından tarihsel bir dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu seçim sonuçlarının, muhafazakâr siyasetin genel olarak son yirmi yıllık tarihi ve gelecek vizyonu açısından kritik bir önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Muhafazakâr Siyasetin Kimliği ve Tarihi

Muhafazakâr siyasetin sivil toplum alanındaki sosyolojik tabanı, belli bir politik kaynak birikimine ve önemli bir toplumsal ağırlığa sahip olan İslami muhafazakâr gruplardan oluşmaktadır. Muhafazakâr siyasetin 2002'den bu yana siyasal alan ve iktidar alanındaki ana temsilciliğini ise AK Parti yapmaktadır. Dolayısıyla 2000 sonrası itibarıyla muhafazakâr siyasetin, İslami muhafazakâr gruplar ile AK Parti arasındaki ilişki ve etkileşim etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

İslami muhafazakâr gruplar ile AK Parti arasındaki ilişki ve etkileşim tarzının tarihi seyrine bakıldığında işaretlenmesi gereken ilk nokta, bu siyasal ilişki 17 yıl boyunca "iktidar yılları"nın parıltısı altında şekillenmiştir. İkinci kritik nokta ise, 17 yıllık bu iktidar atmosferi içerisinde muhafazakâr siyaset, genel hatlarıyla iki farklı dönem etrafında biçimlenmiştir. Bu iki dönemi tanımlayan ve dolayısıyla birbirinden ayıran temel unsur ise, kuşkusuz bu dönemlere damgasını vuran iki farklı siyaset tarzı (iki farklı "siyaset paradigması")dır. Öncelikle bu iki dönemi "2002-2013 arası" ve "2016 sonrası" şeklinde kavramsallaştırmak mümkündür.

Muhafazakâr Siyaset ve Birinci Dönem: Toplum ve Norm

Bu çerçevede 2002-2013 arasındaki ilk döneme bakıldığında, burada muhafazakâr siyasetin, genel olarak *toplum ve norm temelli* bir siyaset tarzına yaslandığı söylenebilir. Toplum ve norm temelli bu siyaset tarzının bu dönemde beş temel siyasal ilke üzerinde şekillendiğini söylemek mümkündür.

Toplumsal Temsil ve Rıza

İlk olarak bu dönemde muhafazakâr siyaset, genel olarak “toplumsal temsil ve rıza” eksenli bir ilke etrafında biçimlenmiştir. Bu ilke etrafında AK Parti, öncelikle “milli irade” kavramı üzerinden toplumu, siyasetin ana zeminini, temel meşruiyet ilkesi olarak işaretlemiştir. Buradan hareketle AK Parti yönetim kadroları ve kurumsal teşkilat yapısı, açıkça toplumsal rıza eksenli bir siyaset çizgisinde, toplumun kalbine dokunmayı / nabzını tutmayı önemseyen; toplumsal eğilimler ve talepleri referans olarak alan “kurumsal bir ortak akıl” prensibiyle şekillenecektir. Bu bağlamda siyasal talep, öncelik, sorun, hedef ve vizyon tayini konusunda partinin temsil ettiği sosyal çevrelerin duyarlılıkları öncelikli bir konum taşıyacaktır. Dolayısıyla bu dönemde AK Parti siyaset akli da, siyasi kadroların parti liderlik yapısı ile “toplumsal alan dolayımı, toplumsal eğilimler referanslı ve dolayısıyla toplumsal dinamizm üzerinden” kurdukları bir siyasal ilişki etrafında biçimlenecektir. Bu vizyona uygun olarak AK Parti liderlik yapısı hem temsil ettiği sosyal grupların hem de geniş toplumsal kesimlerin temel talep, tepki, algı, öncelik ve tercihlerine duyarlı; bunları karar ve politika süreçlerinde dikkate alan; toplumsal gerçekliğe nüfuz etmeye büyük önem atfeden, karşılıklı ilişki, etkileşim ve pazarlığı önemseyen, kuşatıcı bir karakter sergileyecektir. Dolayısıyla bu siyaset tarzı, toplumla ilişkisini inşa ve mobilizasyon yerine temsil, rıza ve etkileşim bağlamında gerçekleştirmeye özen gösterecektir.

Kadronun Dinamizmi

Muhafazakâr siyasetin 2002-2013 aralığında toplum ve norm temelli siyaset tarzını biçimlendiren ikinci siyasal ilke, parti içi “yatay iktidar dağılımı”dır. Bu dönemde AK Parti yönetim anlayışının güç, inisiyatif ve sorumluluğun üst yönetim kadrosu arasında yatay ve orantılı bir şekilde dağılımıyla şekillendiği söylenebilir. Bu doğrultuda, parti karar ve politika süreçlerinde, seçim kampanyalarında liderle birlikte siyasi ve toplumsal karşılığı güçlü, kurucu kadro profillerinin etkili ve belirleyici rol üstlendiği; parti yönetiminde kurumsal bir ortak iradenin öne çıktığı ifade edilebilir.

Dolayısıyla partinin kurumsal söylem, vizyon, ilke, değer ve politikalarında liderle birlikte, toplumsal ağırlığı bulunan bu kurucu kadronun geliştirdiği ortak akıl tanımlayıcı rol üstlenecektir. Bu noktada, parti yönetim kadrosu ile lider arasındaki ilişkinin, “eşitler arasında birinci” ilkesi etrafında biçimlendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca parti içi iktidar örgüsünün de “gücün karşılıklı dengelenmesi”, “karşılıklı uyum” fikri üzerinden tanımlandığı öne sürülebilir.

Kurumsal Özerklik

2002-2013 döneminde muhafazakâr siyasetin siyaset tarzını kuran üçüncü ilke, “kurumsal özerklik”tir. Bu dönemde AK Parti yönetimi, sivil toplum, medya, ekonomi ve kültür alanlarının siyaset karşısında görece özerk bir şekilde konumlanmasına ve işlemesine olanak veren bir siyasal atmosferin taşıyıcılığını yapacaktır. Bu kapsamda sivil toplum, ekonomi sektörü, medya ve kültürel piyasa genel olarak kendi kurumsal dinamikleri, inisiyatifleri, kendi öncelik, ilke, norm ve gündemleri, kendi söylem, yaklaşım, üslup, vizyon ve programları etrafında, kurumsal özerklik çizgisinde hareket edecektir. Bu özerk kurumlar, genel olarak yumuşak, esnek ve karşılıklı bir ağ üzerinden siyaset kurumuyla bağlantı, ilişki ve etkileşim geliştirecektir.

Normatif Düzen

2002-2013 hattında muhafazakâr siyasetin toplum ve norm temelli siyaset tarzını biçimlendiren dördüncü ilke “gelişmiş normatif düzen”dir. Devlet mekanizmasının ve kamu yönetim süreçlerinin hukuki kurallar etrafında düzenlenerek buralardaki işleyişin, hukuk kurallarına dayalı olarak normatif bir çerçeveye kavuşturulması, bu dönemde AK Parti yönetimi için önemli bir politik gündem oluşturmuştur. Bu politik gündem etrafında, muhafazakâr siyaset, kamu yönetim aygıtları içerisindeki iktidar ve güç ilişkilerinin demokratik hukuk mevzuatı çerçevesinde kurumsallaştırılması arayışı ile tanımlanacaktır. Ayrıca muhafazakâr siyaset, devlet aygıtının hukukun üstünlüğü etrafında sınırlandırılarak, hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesi hedefiyle öne çıkacaktır. Böylece muhafazakâr siyaset için, toplum ve bireylere daha öngörülebilir, istikrarlı, adil ve güvenli bir yönetim mekanizmasının sunulması temel bir siyasal misyon olarak belirlemiştir. Aynı şekilde, toplumsal / bireysel hayatın, ilişkilerin, sorunların ve sosyal gerçekliğin hukuki kurallara dayalı normatif bir düzen içerisinde kurulması, ilerlemesi, ele alınması, tanımlanması ve çözüme kavuşturulması, parti siyaset vizyonunun önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Söylem ve Politika Uyumu

2002-2013 döneminde muhafazakâr siyasetin toplum ve norm eksenli siyaset tarzını şekillendiren beşinci ve son ilkeyi “söylem ve politika uyumu” olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Bu dönemde muhafazakâr siyaseti temsil eden AK Parti iktidarı, ekonomi, özgürlükler, muhafazakâr misyonun temsili, devlet teşkilatı, Kemalizm, dış politika, güvenlik ve Avrupa konularında birbiriyle uyumlu, tutarlı, kuşatıcı bir söylem ve politika profili sergilemiştir. Bu kapsamda ekonomi alanında serbest piyasa koşulları ve küresel piyasa normları çerçevesinde bir söylem ve politika izleyerek yabancı sermaye ve finans kurumlarını ülkede yatırıma teşvik eden güvenli ve istikrarlı bir siyasal ortam oluşturmuştur. Ayrıca Parti, temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi, güvenlik ve terör sorununun sivil siyaset araçlarıyla çözüme kavuşturulması yönünde bir söylem ve politika geliştirirken; devlet teşkilatının demokratikleştirilmesi, sistem üzerindeki Kemalizm temelli ideolojik baskının normalleştirilmesi lehinde tutarlı bir söylem ve politika izlemiştir. Yine AK Parti yönetimi, dış politikada Avrupa ve Amerika ile yakın, Ortadoğu ile dengeli ilişkiler kurmaya önem vermiştir. Sonuçta geniş bir alana yayılan söylem ve politikalar arasındaki bu uyum ve tutarlılık, AK Parti'nin toplum karşısındaki sahiciliğini, güvenilirliğini ve etkinliğini sürekli olarak olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca bu uyum ve tutarlılık, muhafazakâr çevre nezdinde, AK Parti'nin muhafazakâr dava ve misyonunun taşıyıcılığına olan kanaati sürekli olarak pekiştirmiş; parti ile muhafazakâr taban arasındaki ilişki ve etkileşimin sürekli canlı kalmasına imkan vermiştir.

Muhafazakâr Siyaset ve Geçiş Dönemi: Toplumsalın Meşruiyet Kaybı

Ne var ki, 2013'ün ortaları itibarıyla başlayan ve 2016'ya kadar uzanan, Gezi olayları, 17-25 Aralık 2013 operasyonları, Haziran-Kasım 2015 hendek siyaseti - çözüm sürecinin sonu ve 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi gibi ağır sosyo-politik gelişmeler, Türkiye'de bir taraftan genel olarak toplumsal alanın meşruiyet kaybına yol açmış; diğer taraftan muhafazakâr siyaset üzerinde ağır bir baskı oluşturmuştur. 2016 sonrası siyaset sahnesinin ana zeminini oluşturacak bu siyaset dışı gelişmeler, muhafazakâr siyasetin siyaset anlayışında klasik dengeleri yıpratmış; bu bağlamda AK Parti'nin toplumla ve İslami-muhafazakâr gruplarla kurduğu dinamik temsil ilişkisinin ritmini; karşılıklı ilişki ve etkileşim formasyonunu bozmuştur. Dolayısıyla 2015'in ortalarından başlayarak 2016'da somutlaşan süreçte, muhafazakâr siyasetin yukarıda çerçevesini tanımlamaya çalıştığımız toplum ve norm temelli siyaset tarzında bir

dönüşümün ortaya çıktığını ve siyaset yapma biçimiyle ilgili yeni bir döneme geçildiğini söylemek mümkündür.

Muhafazakâr Siyaset ve İkinci Dönem: Liderlik ve Otorite

2016 sonrasını tanımlayan bu ikinci dönemde muhafazakâr siyasetin, yukarıda işaret edilen sosyo politik gelişmelerin baskısı altında (bu ağır gelişmelere bir karşı cevap olarak) *liderlik ve otorite temelli siyaset* tarzına geçiş yaptığı öne sürülebilir. Söz konusu bu yeni siyaset tarzının, ilk döneme hakim siyaset anlayışında belirleyici olan siyasal ilkelere yaşanan kritik dönüşümlerle biçimlendiği söylenebilir. Dolayısıyla muhafazakâr siyasetin 2016 sonrasında belirginleşen lider ve otorite temelli yeni siyaset tarzında, zamanla gelişen beş yeni siyasal ilkenin tanımlayıcı olduğunu öne sürmek mümkündür.

Toplumsal Delegasyon ve İkna

Bu yeni dönemde muhafazakâr siyasetin, ilk olarak *toplumsal delegasyon ve ikna* eksenli bir ilkeye doğru eğilim geliştirdiği öne sürülebilir. Bu eğilim açıkça, yukarıda belirtilen Gezi olayları, 17-25 Aralık süreci, hendek siyaseti ve FETÖ darbe girişiminin oluşturduğu siyasal atmosferin bir sonucudur. Zira bu gelişmeler, toplumsal alan ve dolayısıyla dini muhafazakâr grupların kamusal etki, nüfuz, meşruiyet kapasitesini yaralamış, zayıflatmış; toplumsal alanın, siyasal alanı ve oradaki parti yönetimini etkileme / baskılama / yönlendirme imkan ve gücünü genel olarak sınırlandırmıştır. Öbür yandan siyasetin ve partinin “toplumsal alan ve İslami muhafazakâr çevre” üzerinde etkisi ve belirleyiciliği genişlemiştir. Sonuçta söz konusu ağır politik gelişmeler, dini muhafazakâr grupları hem bir “siyasi dava hareketi” olarak partiyi hem de ülkede tesis edilen siyasi düzeni / istikrarı koruma arayışı etrafında “parti merkezli” söylem, program ve politikalara doğrudan eklemleme ve uyum gösterme davranışına sevk etmiştir. Bu ortam, parti tarafından geliştirilen “partiyle uyum” yönlü söylem ve yaklaşımların da muhafazakâr çevre arasında kolaylıkla kabul görmesine olanak vermiştir. İşte bu ortamda muhafazakâr siyaset içerisinde toplumsal delegasyon ve ikna eksenli bir siyasal eğilimin belirginleştiğini söylemek mümkündür. Bu ilke etrafında, İslami muhafazakâr çevre, siyasal talep, sorun, öncelik, söylem, karar, vizyon tayini konusunda geriye çekilirken, parti yönetim yapısı toplum adına tek başına öne çıkma seyri geliştirecektir. Burada parti, bir taraftan söz konusu siyasal talep, öncelik, sorun, söylem ve karar tayini süreçlerinde tek başına daha etkin ve rahat bir inisiyatif üstlenirken, diğer taraftan tayin edilen talep, öncelik ve sorunlar konusunda toplumun ikna edilmesine öncelik veren bir çizgiye yönelecektir. Bu noktada

parti, temsil ettiği sosyal grupları aşan, güçlü, etkin, rahat ve egemen bir siyasi tavır geliştirecektir. Dolayısıyla bu siyaset tarzı içerisinde AK Parti siyaseti, toplumsal alanla ilişkisini etkin temsil ve etkileşimden daha çok, inşa, ikna ve yönlendirme bağlamında geliştirme eğilimine kayacaktır. Başka bir ifadeyle temsil ve inşa arasındaki denge ikinci lehine değişme seyrine girecektir. Bu durum, zamanla AK Parti'nin toplumsal alandaki hassasiyet, talep, beklenti ve yaklaşımlarla ilişkisinin yıpranmasına taş döşerken; söylem ve yaklaşım olarak toplumsal gerçeklikten kopuş yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu yıpranma ve kopuş, partinin siyasi dil ve söylemlerinde “makro ifadeler”in, “kaba imgeler”in, “meta-kavramlar”ın ve “özensiz cümlelerin” yaygınlık kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Liderlik Karizması

2016 sonrası muhafazakâr siyasetin liderlik ve otorite temelli siyaset tarzını biçimlendiren ikinci ilkeyi *liderlik karizması ve yoğunlaşmış iktidar* olarak ifadelendirmek mümkündür. Bu dönemde yine yukarıdaki siyaset dışı gelişmelerin, parti üzerinde oluşturduğu ağır baskının, AK Parti üst yönetim kadrosu ve teşkilatı içerisinde “liderlik karizması”nı (gündelik kullanımıyla “reisçiliği”) bir siyasal dinamik olarak öne çıkardığı; gücün liderlik makamı etrafında yoğunlaştırılması yönünde bir eğilimi canlandırdığı söylenebilir. Bu durum açıkça, partide güç, inisiyatif ve sorumluluğun lider etrafında ve lidere referansla tanımlandığı yeni bir siyaset anlayışını besleyecektir. Bu doğrultuda, kuruluş yıllarından itibaren partide güçlü toplumsal karşılığı bulunan kurucu kadrolar, genel olarak parti üst yönetimindeki ve karar süreçlerindeki etkin konumlarını kaybedecek; onların yerini genel itibarıyla siyasete ve topluma “liderlik karizması” üzerinden yaklaşan yeni kadrolar alacaktır. Parti merkez yönetiminde yaşanan bu dönüşüm aynı şekilde yerel teşkilatlara da uzanacak, oralarda da siyaseti “liderin gücü” olarak kavrayan kadrolar görev üstlenecektir. Böylece parti yönetim ve teşkilat yapısı, bütün gücünü, meşruiyetini, varlık sebebini liderden, liderle kurduğu ilişkiden alan yeni kurumsal kadrolarla biçimlenme eğilimi geliştirecektir. Bu noktada parti içi iktidar örgüsünün, “gücün liderde yoğunlaşması ve yine liderden dağılması” fikri üzerinden tanımlandığını öne sürmek mümkündür. Sonuçta parti siyaset kadroları için, toplumsal alan ile lider dolayımı, lider öncelikli, lider eksenli ilişki kurma eğiliminin kritik hale geldiği söylenebilir. Bunun doğal uzantısı olarak parti kurumsal söylem, vizyon, sorun, ilke, program ve politikalarının en temelde liderlik karizması üzerinden biçimlenmeye, tanımlanmaya başladığı ifade edilebilir.

Parti içerisinde oluşan bu yeni anlayışın, bu dönemde muhafazakâr siyaset hareketinin önüne küçümsenmeyecek bir “hesap” çıkardığını söylemek mümkündür. Her şeyden önce liderlik karizmasına dayalı bu yeni anlayış, muhafazakâr siyaset içerisinde hızlı bir kadro yenilenmesine ve sonuçta toplumsal etkisi / iletişimi yüksek, söylem - siyaset üretme kapasitesi geniş ve siyasal deneyimi güçlü kadroda bir daralma yaşanmasına yol açacaktır. Diğer taraftan bu durum, yeni yönetim ve teşkilat kadroları içerisinde toplumsal ilişkide lidere odaklanma; söylem-siyaset hattını liderin siyasal duruşunun gerisine kurma yönelimine zemin sunmuştur. Bu yönelim etrafında genel olarak parti yönetim kadrolarının ve teşkilatın toplumsal talep ve eğilimlere, toplumsal gerçeklik ve sorunlara etki, nüfuz kapasitesinde bir daralma; toplumsal etkileşim refleksinde zayıflama görüntüsü öne çıkacaktır. Bu bağlamda genel olarak parti siyaset / teşkilat kadroları içerisinde toplumsal değişim, eğilimler ve sorunların tespit, analiz ve nüfuzu için etkin bir inisiyatif almak yerine; toplumsal eğilim ve sorunlara “lidere uyum” ve “lidere yakınlık” odaklı yaklaşan bir siyasal kültür ağırlık kazanmıştır. Başka bir ifadeyle parti kadrolarının toplumsal alanla ve sorunlarla ilişkisi en temelde “liderin etkisi, gücü ve iletişimine dayalı / bağlı” hale gelmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak da yerel teşkilatlarda rehabet, hantallaşma ve konfor eğilimi kendini gösterecektir. Sonuçta parti içerisinde deneyimli kadro daralması ve yeni kadronun toplumsal ilişkide liderin gerisine çekilme eğiliminin muhafazakâr siyaset açısından bir söylem, ilke, siyaset daralmasına ve dolayısıyla siyasal etki - nüfuz zayıflamasına, bir “alan kaybına” yol açtığını ifade etmek mümkündür. İlk dönemde öne çıkan sivil toplum, serbest piyasa, dengeli büyüme, evrensel normlar, temel özgürlükler, siyasal katılım, demokratikleşme, hukuk devleti, şeffaflık, adalet, toplumsal barış, kamu reformu gibi son derece geniş söylem, ilke ve siyaset yelpazesinin, bu dönemde görece daralma seyri- ne girdiği söylenebilir. Bu noktada, söylem ve siyaset yelpazesinin genel olarak “yerlilik, millilik, dava, beka” kavramlarıyla sınırlı bir çerçeveye yerleştiği belirtilebilir. Bütün bu söylem - siyaset ve etki - nüfuz daralmasınının, AK Parti siyasetinde, parti ile toplumsal eğilimler arasındaki makasın açılması yönünde ağır bir basınç oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan gelinen noktada liderin, liderciliğin ve liderlik makamında somutlaşan dava olgusunun, parti / hareket içi iktidar mücadelesinde bir güç kaynağı, bir kaldıraç noktası olarak kullanıldığı da ifade edilebilir. Ayrıca kimi parti kadrolarının geliştirdiği siyasi söylemlerde, açıklamalarda, seçim kampanyalarında kullanılan dil, üslup ve yaklaşımın özen, hassasiyet, incelik kalitesinin hayli zayıfladığı; müstağni ve mütehakkim hale geldiği de belirtilebilir.

Kurumsal Hegemonya

2016 sonrası muhafazakâr siyasetin liderlik ve otorite temelli siyaset tarzını biçimlendiren üçüncü ilkeyi *kurumsal hegemonya* olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Bu dönemde siyaset alanının sivil toplum, sivil gruplar, medya, ekonomi, bürokrasi ve kültür alanları üzerinde ağırlığının ve belirleyiciliğinin görece arttığı; bu alanların siyaset karşısında kurumsal özerkliklerinin aşındığı ve bu alanlar üzerinde siyaset lehine kurumsal bir hegemonyanın oluştuğu söylenebilir. Bu kapsamda sivil toplum, medya, ekonomi kurumları ve kültürel pazarın (dağıtım ve satış ağları) genel olarak kendi durum, gündem, konum, dinamik, öncelik ve yaklaşımlarının biçimlenmesinde, siyasetin etki, ağırlık ve belirleyiciliği öne çıkacaktır. Böylece bu kurumsal alanların, siyasetle ve siyasetin dinamikleriyle (siyasetin söylem, öncelik ve yaklaşımlarıyla) uyumlu hale getirilmesine yönelik bir dalga gelişecektir. Bu kurumsal hegemonya sürecinde, söz konusu alanlar içerisinde genel olarak siyasal alana ve liderlik karizmasına eklemelenme yönünde bir eğilimin belirginleştiği söylenebilir. Bu alanlar içerisinde siyasal alana, özellikle de liderlik karizmasına ve liderlik gücüne eklemelenen aktörlerin, buldukları alan içerisinde “küçük lider adacıları, şubeleri, lider simülasyonları” oluşturduklarını söylemek mümkündür. Buralarda liderin gücüne eklemelenen söz konusu aktörler, kendilerine lider adına hareket eden, lider adına konuşan, lider adına karar veren (“racon kesen”) bir konum geliştirecektir. Bu çerçevede lider adına hareket eden sivil kuruluşlar, parti teşkilatları, medya aktörleri, politika danışmanları ve bürokrasi makamları; sivil toplum, medya, kültür ve bürokrasi üzerinde, kendi kurumsal güç kapasitelerinin, kendi özgül ağırlıklarının çok üzerinde ve ötesinde bir siyasal güç ve operasyonel etkinlik sergileyecektir. Diğer taraftan siyaset temelli bu kurumsal hegemonya sürecinin biçimlenmesinde, yer yer, farklı alanlarda (siyaset/kamu, sivil toplum, ekonomi vs.) birden fazla görevin aynı isim tarafından üstlenilmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Politik bağlantılar üzerinden değişik alanlarda farklı görevler / inisiyatifler üstlenen isimlerin, bu alanların siyaset öncelikli olarak, siyasetin öncelikleri ve beklentileri temelinde şekillenmesine katkı sağladıkları ifade edilebilir. Sonuçta siyaset lehine gelişen bu kurumsal hegemonya süreci, tersten bir dalgayla, AK Parti siyasetini, toplumsal alan, oradaki eğilimler, değişim, talep, tepki ve hassasiyetlere temas, nüfuz, etki ve temsil kapasitesi açısından zayıflatan bir etkiye yol açmıştır. Zira bu kurumsal hegemonya, (özellikle medya, sivil toplum kuruluşu, kültürel pazar bağlamında) söz konusu kurumların toplum – siyaset arasında karşılıklı etkileşimi canlı tutma konusunda oynadığı “dinamik aracı” rolünü siyaset lehine bozmuş; bu kurumları siyasal etkileşim aracı olmaktan uzaklaştırarak, siyaset lehine

propaganda ve yönlendirme aracı olma özelliğiyle öne çıkarmıştır. Dahası bu kurumsal hegemonya, AK Parti siyasetinde derin bir kontrol - etki hissi ve rehaveti, ağır bir “kafa konforu” oluşturmuş; bu his, rehavet ve konfora bir yandan AK Parti'nin toplumla olan hayat bağlarını her geçen gün, yavaş yavaş zayıflatan bir etki gösterirken diğer taraftan AK Parti siyaseti'nin toplumsal kesimlerin kendisinden uzaklaşmasını, toplum nezdindeki algısının aşağı çekilişini fark etmesine de engel olmuştur.

Normatif Esneklik

Muhafazakâr siyasetin 2016 sonrası liderlik ve otorite temelli siyaset tarzını biçimlendiren dördüncü ilke *normatif esneklik* ve *otoritenin istisnailiği* olarak ifade edilebilir. AK Parti iktidarının hakim olduğu bu dönemde, yukarıdaki siyaset dışı gelişmelerin oluşturduğu siyasal koşullar ve bu koşullarda dizayn edilen başkanlık temelli yönetim sistemi etrafında, devlet mekanizmasının ve kamu yönetim süreçlerinin kapsamlı ve incelikli bir hukuki kurallar manzumesi içerisinde yürütülmesi konusunda bir esneklik, yavaşlama ve ağırlaşma eğiliminin öne çıktığı söylenebilir. Bu kapsamda yine kamu kurumları ve yargı süreçlerindeki işleyiş ve ilişkilerin hukuk kurallarınca tanımlanan daha normatif ve adil bir çerçevede gerçekleşmesi / denetlenmesi konusunda bir yıpranmanın belirginleştiği; buralarda kurum otoritesi lehine bir “istisnailik alanı” oluşumunun ağırlık kazandığı ifade edilebilir. Sistem gereği gücün genel olarak başkan ile bürokrasi arasında dağıtıldığı bu dönemde, kamu kurumları ve yargı makamları içerisindeki işleyiş ve süreçlerde, genel itibarıyla normatif düzeni yıpratıcı / yavaşlatan kişisel, istisnai, makamın gücüne dayalı tasarruf ve yetki kullanımlarının belirginleştiği öne sürülebilir. Dolayısıyla bu dönemde kamu yönetim aygıtları içerisindeki iktidar ve güç ilişkilerinin demokratik hukuk mevzuatı çerçevesinde kurumsallaştırılması arayışının durağanlaşma eğilimine girdiğine işaret edilebilir. Ayrıca devlet aygıtının ve kurumların hukukun üstünlüğü etrafında sınırlandırılarak, hukuk devleti ilkesinin geliştirilmesi ve şeffaflaşma politikaları zayıflama seyri izleyecektir. Kurumsal otoriteye “istisna yaratma ayrıcalığı tanıyan” ve “istisnai bir alan açan” bu normatif esneklik durumu, “proje, operasyon, komplo, güvenlik” gibi argümanlar üzerinden hem politik olarak meşrulaştırılacak hem de sürekli olarak yeniden üretilecektir. Sonuçta bu durum, toplum ve bireyler adına daha istikrarlı, adil, erişilebilir, öngörülebilir, güvenli bir kamu yönetimi ve yargı mekanizmasının yerleştirilmesi arayışını sekteye uğratacaktır. Aynı şekilde, toplumsal / bireysel hayatın, ilişkilerin, sorunların ve sosyal gerçekliğin ortak kurallara dayalı, daha normatif bir düzen içerisinde kurulması, ilerlemesi, ele alınması, tanımlanması ve çözüme kavuşturulması

gibi, bir arada yaşamanın temel koşulları arasında yer alan bir konuda mesafe almayı zorlaştıracaktır.

Çift Dilli Siyaset: Söylem ve Politikada Çatallanma

2016 sonrası muhafazakâr siyasetin liderlik ve otorite temelli siyaset tarzını biçimlendiren beşinci ve son ilke, “söylem ve politikada çatallanma” olarak kavramsallaştırılabilir. Bu dönemde muhafazakâr siyaseti taşıyan AK Parti iktidarının, özellikle ekonomi, dış politika, Batı ile ilişkiler, Kemalizm, yargı, kentsel mimari konularında söylem - politika çatallanması olarak görülecek bir profille öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda ekonomi alanında bir taraftan yerlilik ve millilik temelinde küresel piyasa normlarını, yabancı sermaye ve finans kurumlarını olumsuzlayan, sert bir ekonomi söylemi geliştirilirken, diğer taraftan yabancı sermaye, firma ve finans kurumlarıyla ilişki ve işbirliğine dayalı politik tutumlar izlenmiştir. Yine bir taraftan AK Parti’ye yakın entelektüel çevreler Kemalist siyasi kimliği, bu kimlikle irtibatı genel olarak olumsuzlayan bir söylem izlerken, diğer taraftan parti çevresinde Kemalizm temelli ideolojik tutumları ve Kemalist kimlikle irtibatı olumlu seyirde tutan politik eğilimler varlık bulmuştur. Ayrıca bu dönemde AK Parti çevrelerinde, bir yandan Avrupa ve Amerika evrenini ve buralardaki kurumlarla irtibat geliştirilmesini genel olarak olumsuzlayan sert bir söylem kullanılırken, diğer yandan bu ülke yönetimleriyle samimi ilişki görüntüsüne önem veren bir politika izlenmiştir. Aynı şekilde, yargı alanında açık bir şekilde adil yargılama söyleminin altı çizilirken, uygulamada genel itibarıyla kamuoyunu rahatsız eden yargılama süreçleri öne çıkmış; kentsel mimari konusunda sürekli olarak yatay mimari söylemi vurgulanırken, uygulamada genel itibarıyla dikey mimarinin hakimiyeti yaygınlaşmıştır. Sonuçta söylem ve politikalar arasındaki bu çatallanma; tavır ve tutumlardaki geçişleri topluma tam olarak izah edememe hali, AK Parti’nin toplum karşısındaki sahiciliğini, güvenilirliğini ve etkinliğini büyük oranda aşındırmaya başlamıştır. Ayrıca bu çatallanma ve tutarsızlık sorunu, muhafazakâr çevre nezdinde, AK Parti’nin inandırıcılığını zedelemiş; parti ile muhafazakâr taban arasındaki dinamik ilişki ve etkileşimi yıpratmış bir etki oluşturmuştur.

Muhafazakâr Siyaset ve 2019 Yerel Seçimleri

Muhafazakâr siyaset ve AK Parti, 2016 sonrasında somutlaşan (ve yukarıda özetlenen) liderlik - otorite temelli siyaset tarzı içerisinde 2019 yerel seçim sürecine girdi. Sahaya sürülen ve olumlu etkiye sahip en büyük kampanya argümanları, liderlik karizması, önceki dönemlerde yapılan büyük icraatlar ve

büyük şehir adaylarının nitelikli, sempatik profilleriydi. Ne var ki bu etkili argümanlar, AK Parti siyasetinin 2016 sonrası ana zeminini oluşturan (ve temel hatları yukarıda belirtilen) siyaset tarzının üzerine çıkarak, beklenen büyük etkiyi üretme konusunda yetersiz kaldı. Yerleşik siyaset ve iktidar tarzı etrafında AK Parti açısından seçim sürecinde ortaya çıkan en büyük sorun, partinin hitap ettiği / etkilemeye çalıştığı geniş toplumsal kesimlerle (o kesimin eğilim, talep, tepki ve öncelikleriyle) arasında, nispeten büyük bir makasın oluşması; partinin geniş toplumsal kesimlere dokunma ve nüfuz etme konusunda zorlanması; seçimleri kazanmak için gerekli etkinliği sahaya taşıyamamasıydı.

Bu durum, partinin seçim kampanyasında kullanılan söylem, reklam ve tanıtım araçlarındaki derin ikilem ve karmaşada açıkça kendini göstermekteydi. Zira kampanyada bir taraftan toplumla “beka, terör, terörist, ihanet, komplo” gibi kavramlar üzerinden sert ve dışlayıcı bir ilişki dili kurulurken diğer taraftan “aşk, sevgi, gönül, muhabbet, hizmet” gibi hayli yumuşak ve kuşatıcı kavramlara tutunulmaktaydı. İki siyasi dil arasında kapanması güç bir “boşluk” vardı. En kötüsü de kampanyada “suç, suçlu ve terör” ile “kimi seçmen kesimleri” arasındaki çizginin belli noktalarda kaybolmaya yüz tutmasıydı.

Kampanya, toplumsal durumun ne olduğu ve bu durumdan hareketle hangi gelecek hikayesine, hangi etkin tanıtım araçlarına başvurulacağına tespiti açısından büyük handikaplar taşıyordu. İstanbul özelinde, seçilen ana slogan ve o sloganın dayandığı seçim şarkısı bu büyük handikap yumağının özeti gibiydi: “Bizimkisi bir aşk hikayesi...”

Evet, İstanbul’da toplumun geniş kesimlerine dokunmak için etkili bir aşk şarkısı seçilmişti. Ancak işin kötüsü, şarkının hüznü ve ayrılığa yazgılı (sonu ayrılıkla biten) bir aşk hikayesini anlattığı gerçeği göz ardı edilerek... Bu, daha seçimden önce ayrılığa ve ayrılık sonrasına hazırlanmak gibi bir şeydi. Şaka gibi bir şey:

“Ne güzeldi değil mi yaşadıklarımız

Ne güzeldi

Artık ne sen ne de ben

Bulamayız o günleri

Bazen düşünüyorum da

Bende yanlış bir şeyler vardı galiba diyorum

İkimiz de kıymetini bilemedik bir şeylerin”

...

Sonuç: Muhafazakâr Siyasetin Geleceği

Seçim sonrası itibarıyla AK Parti ve dolayısıyla muhafazakâr siyaset, iki farklı seçenek ve iki farklı yönden oluşan kritik bir kavşağın önünde duruyor: Muhafaza ve Reform.

AK Parti özelinde muhafazakâr siyasetin önündeki ilk ve kolay olan seçenek, muhalefetin iktidar ilişkilerinde kazandığı yeni mücadele alanları üzerinden geliştireceği olası politik tahriklere kapılarak, sertlik yanlısı bir politika izlemek ve 2016'dan beri takip edilen yerleşik siyaset tarzını sürdürmektir. Bu seçenek, partinin içe dönük her hangi bir kurumsal özeleştiriyi bir kez daha öteleyerek, konjonktürel ve taktiksel hamleler etrafında mevcut politik durumunu pekiştirmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla mevcut politik durumun ve kaybettiren siyaset tarzının sürdürülmesinin AK Parti'nin karşısına ileriye dönük ağır maliyetler çıkarabileceğini söylemek mümkün. AK Parti'nin geniş toplumsal kesimlerle arasındaki ilişki ve etkileşimin giderek yıpranması; etki, nüfuz, temsil kapasitesinin gittikçe zayıflamaya devam etmesi bu ağır maliyetlerden biri olabilir. Maliyet hanesine yazılabilecek başlıklardan bir diğeri ise, muhafazakâr siyaset içerisinde bir süredir konuşulmakta olan, farklı bir parti etrafında bölünme sürecinin hızlanması olarak işaretlenebilir.

AK Parti bağlamında muhafazakâr siyasetin önündeki ikinci ve zor olan seçenek ise kurumsal reform ve yenilenmedir. 2016'dan bu yana izlenen siyaset tarzının, o siyaset tarzını biçimlendiren temel ilkelerin tekrar gözden geçirilerek, yeni bir siyaset tarzının ("siyaset paradigmasının") geliştirilmesi, söz konusu kurumsal reformun ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bürokratik vesayetin olmadığı yeni bir siyasal ortamda, tarihi kökenlerine uygun yeni bir vizyon, yeni bir hikaye, yeni bir söylem, yeni ilkeler manzumesi etrafında geniş toplumsal gruplarla, sivil kurumlarla yeni bir bağlantı, yeni bir temsil ilişkisi ve etkin bir iletişim örgüsü geliştirmek, AK Parti siyaseti için geleceğe yönelik önemli bir adım olabilir. Bu çerçevede parti yönetim sisteminin, teşkilat yapısının, siyasal ilkelerinin ve temsil ilişkisinin güçlendirilmesi, hem AK Parti'nin toplumsal karşılığının güçlenmesi için hem de muhafazakâr siyaset içerisinde seçim öncesinde konuşulmaya başlayan bölünme sürecinin daha yapıcı ve toparlayıcı bir zeminde değerlendirilebilmesi için fırsat sunabilir.

Muhafazakâr siyaset, Türkiye siyasetinin yakın ve orta ölçekli geleceğini derinden etkileyecek kritik bir tarihsel eşikte duruyor. Ve gözler onun üzerinde. O, bunun ne kadar farkında, bunu zamanla göreceğiz.

Haricîler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması

Outsiders Studies in the Sociology of Deviance

Tuğrulhan Karaduman*

Howard S. Becker, *Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, Heretik Yayınları, çevirmenler: Şerife Geniş, Levent Ünsaldı, Ankara, Kasım, 2013. ISBN:9 786 058 600 850.

Howard S. Becker'in, Kasım 2013 yılında piyasaya çıkan kitabının adı, "*Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*"dır.

Howard Saul Becker (1928-) Chicago doğumlu. Amerikalı sosyolog, yazar, caz müzisyeni, fotoğrafçıdır. 1949 yılında Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji alanında master, 1951 yılında doktora derecesi almıştır. 1965-1991 yılları arasında Northwestern Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörlüğü görevini yürütmüştür. 1991 yılından itibaren bu görevi 1999 yılında emekliliğini alacağı Seattle'daki Washington Üniversitesi'nde sürdürmüştür. Birçok başka üniversitenin yanında çeşitli araştırma enstitü ve merkezlerinde sosyoloji ve müzik başta olmak üzere çeşitli alanlarda görevlerde bulunmuştur. Becker'in yayımlanmış kitapları arasında "*Writing for Social Scientists* (1986)", "*Telling About Society* (2007)" ve "*Doing Things Together: Selected Papers* (1986)" yer almaktadır.¹

Tanıtımını yapacağım kitap ve eserin hakkında bilgi verdikten sonra, eseri tanıtmak istememdeki temel amacımı da ifade etmek isterim. Öncelikle yazarın, kendi yaşamı sürecince sosyolojiyle ilgili olayları engin sosyoloji birikimi ile bütünleştirerek anlatması nedeniyle ortaya çıkan eserin; okunmasını, anlaşılmasını ve incelenmiş olmasını istemiş olmamdan kaynaklanmaktadır.

Bu eseri tanıtmamdaki diğer amacım ise Howard S. Becker'ı tanımak ve tanıtmak, bir akademisyen ve bilim adamı insanı olarak onun bireysel özelliklerine ve çalışma yöntemlerine dikkat çekerek, neden Howard S. Becker'in okunduğu ya da sosyoloji çalışmaları ile ilgili bilgilerin neden Howard S. Becker'ler tarafından yazıldığına dikkat çekmek olsa gerek.

Kitap; "Önsöz" ve "Teşekkür" bölümünü müteakip, "*Outsiders (Hariciler)*"(25-46), "*Sapkınlık Türleri: Ardışık Model*" (s.46-63), "*Esrar Kullanıcısı*

¹ "Howard Saul Becker", *Ayrıntı Yayınları* web sayfası, <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kisi/howard-saul-becker/344>

Olarak” (s.67-84), “Esrar Kullanımı ve Denetim” (s.85-106), “Sapkın Bir Grubun Kültürü: Dans Müzisyeni” (s.107-130), “Sapkın Bir Meslek Grubunda Kariyerler: Dans Müzisyeni”(s.131-150), “Kurallar ve Kuralların Dayatılması ” (s.151-178), “Ahlak Girişimcileri” (s.179-197), “Sapkınlık Çalışmaları”(199-212), “Etiketleme Kuramını Yeniden Düşünmek” (213-244) olmak üzere 10 bölümden müteşekkildir. Ayrıca eserde, “Kaynakça” da (244-248) belirtilmiştir.

Birinci başlık olan “Hariciler” (*Outsiders*) bölümünde, Hariciler mefhumuna yer verip, Hariciler mefhumunun işaret ettiği süreç ve durumlara yani; kural ihlal etme ve kural dayatma süreçleri neticesinde bazılarının kural çiğneyenler, bazılarının ise kural dayatanlar haline geldiği durumlara açıklık getirmeye çalışmıştır. İlerleyen sayfalarda, sapkınlığın tanımına ilişkin yaklaşımlara değinmiş, kuralları ihlal edenlerin kimler olduğunu ve bu davranışların nedenlerini anlamak üzere, ihlalcilerin kişiliklerini ve yaşam şartlarını incelemeye almıştır.

Hariciler ve Sapkınların aynı davranışları sergilediklerinden dolayı, kuralları çiğneyenlerle benzer bir kategoride olduğunu, sapkınlık ve hariciliğin, kural koyanlar ile kural çiğneyenler arasındaki etkileşimin sonucunda ortaya çıktığını belirtmiştir. Yazar’a göre “Sapkınlık, toplum tarafından yaratılmıştır. Sapkınlığın nedeni ise, sapkın içinde yaşadığı toplumsal durumlardan ya da bu davranışlara sebep olan “toplumsal etkenlerden” kaynaklanmaktadır. Toplumsal gruplar, ihlal edilmesi sapkınlık olarak tanımlanan kurallar koyarak sapkınlığı yaratmıştır.”

“Sapkınlık Türleri: Ardışık Model” adlı ikinci bölümde yazar, sapkın davranış türlerine yönelik dörtlü bir gruptan bahsedip, bunları açıklamaya yer vermiştir. Bu gruplar: “İtaatkâr, mesnetsiz suçlanan, pür sapkın ve gizli sapkın”-dır. Ardışık model ile eş zamanlı model arası farka değinmiş, sapkın davranış biçimlerinin ardışık modellerini geliştirmede işe yarayacak kavram olarak “kariyer” olduğuna dikkat çekmiştir.

Üçüncü, Dördüncü, Beşinci ve Altıncı bölümlerde yazar, Sapkınlığı kariyer yaklaşımı çerçevesinde çalışmanın bize sunacağı olasılıkları değerlendirip, ardından belli bir tür sapkınlığı esrar kullanıcıları ve dans müzisyenleri örnekleri ile bize sunmaya çalışmıştır.

Yazar’a göre, kişi belirli aşamalardan geçerek esrar kullanıcısı haline gelir. Bu aşamalardan ilki “tekniki öğrenmektir”, ikincisi “etkileri algılamayı öğrenmek”, üçüncüsü ise “etkilerden keyif almayı öğrenmektir”.

Becker, sapkın davranışa devam edebilmek için tüm bu evreleri geçmenin yanı sıra bu davranışı uygunsuz ilan eden toplumsal güçlerle de mücadele

etmek gerektiğini belirtmiştir. Toplumsal güçlerin ise esrar içen kişilere yönelik uygulamış oldukları denetim türleri şunlardır:

1. *Maddenin arzını ve maddeye erişimi sınırlandırma yolu ile denetim*
2. *Kullanıcı olmayanların, kişinin madde kullandığını öğrenmelerini engelleme zorunluluğu üzerinden denetim*
3. *Davranışı gayri ahlaki olarak tanımlama yoluyla denetim*

“Kurallar ve Kuralların Dayatılması” adlı yedinci bölümde yazar, bu iki harici grubu örneğinden sonra, kuralları koyan ve dayatan insanların üç önemli koşulundan bahsetmiştir. Bunlar:

1. *Girişimcilik*
2. *Kuralın ihlalini isteyenler, gerçekleşen ihlali kamuya duyurması gerekir.*
3. *Kişisel çıkarlar.*

Yazar’a göre, kuralların uygulanması seçicidir, bu da kuralları uygulayan kişiye, zamana, duruma bağlı olarak farklılık göstermektedir. Kuralların dayatılması için kamusal hale getirilmesi gerekir ki, bu bağlamda da Becker, Esrar Vergi Yasası’nın çıkarılma sürecini ele almıştır.

Kitabın sekizinci bölümü ise “Ahlak Girişimcileri” başlığı altında hazırlanmıştır. Bu bölümde Becker, ahlak girişimcilerini “kural koyanlar” ve “kural uygulayanlar” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kural koyanları ahlak savaşçıları olarak nitelendirirken, kural uygulayanları profesyonel yasa uygulayıcıları olarak ele almıştır.

Dokuzuncu başlık olan “Sapkınlık Çalışmaları”nda yazar, sapkın davranışa ilişkin bilimsel çalışmaların yetersiz olduğuna değinmiştir.

“Etiketleme Kuramını Yeniden Düşünmek” adlı onuncu bölümde yazar, etiketleme eylemini, sözde sapkınların eylemlerinin tek açıklaması olarak düşünülmesinin yanlış olacağını belirtmiştir. Ayrıca, etiketlenme kuramı ismine ilişkin memnuniyetsizliğini belirtip, “etkileşimci sapkınlık kavramı” adını kullanmıştır. Sosyologların çalıştığı şeyin toplum olduğu düşüncesine katılmayıp, kolektif eylem olduğunu belirtmiştir. Yazar’ın her defasında Everett Hughes’den bahsetmesi, onun için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu bu konuda belirtir.

Amerikalı sosyolog Howard S. Becker’in “Outsiders” (Hariciler) adlı çalışması, sapkınların kendilerini sapkın olarak etiketlemesinin, haricilere karşı tutum ve algılarını incelediği kadar sapkınlık etiketinin oluşumunu da toplumsal bağlamıyla ele aldığı için oldukça önemli bir çalışmadır.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi amaç bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri liberal perspektifle disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak teorik konulara veya güncel olaylara dair özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise amaçları arasında belirtilen hususları içeren sosyal ve beşerî bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Liberal Düşünce Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Etik Kurallar

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Liberal Düşünce Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve Word dosyası şeklinde (doc ve docx uzantılı) yaziisleri@liberal.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

E-posta ile iletilen makalelere 7 gün içinde ulaştığı bilgisi verilir. Bu süre zarfında yanıt gelmemesi halinde e-posta dergiye ulaşmamış demektir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 10000 kelimeyi geçmemelidir.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 800 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtım yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli altbaşlık kullanılmalıdır. Giriş, Altbaşlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altbaşlıklarda rakam kullanılmamalıdır.

Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Yazar veya yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Tek yazarlı:

Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

Çok yazarlı:

James D. Gwartney ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016, s. 153.

Derleme:

Kenan Çağan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 54.

Çeviri:

Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016, s. 98.

b. Tez örneği: Salih Zeki Haklı, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014, s. 150.

c. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örneği:

Atilla Yayla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, s.182.

Çeviri makale örneği:

Leigh Jenco, "Serbest Otobanlar", *Liberal Düşünce*, çev.: Mehmet Doğan, Ankara 2015, sayı: 78, s. 178.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

e. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı, kaynak kitap ise italik a.g.e., makale ise a.g.m. ve sayfa numarası yazılır. Aynı yazar için daha önce gösterilen kaynaktan sonra başka bir kaynağına atıf yapılmışsa ve ilk gösterilen kaynağa tekrar atıf yapılacaksa yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Yayla, *a.g.e.*, s. 150.

Yayla, *Siyaset Bilimi*, s. 140.

f. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır. Yazar sayısı ikiden fazlaysa birinci yazar isminden sonra "ve diğerleri" denilmelidir.

g. İnternette yer alan kaynaklardan yapılan alıntılarda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılar, başlığı tırnak içinde, yayının adı italik ve asıl yayın tarihi ile erişim tarihi ve bağlantı adresi belirtilerek kullanılmalıdır.

Örnek:

Güngör Uras, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketi", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan bir yayın ise bağlantı adresi dışında sayfanın adı belirtilmelidir.

Örnek:

Ünsal Çetin, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu>

İnternet kaynağı yazarı anonim, haber veya rapor ise, kaynak makale başlığından sonra belirtilmeli ve italik yazılmalıdır.

Örnek:

"Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", *BBC*, 13 June, 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Kaynakça

Metnin sonunda makalede kullanılan kaynakları gösteren kaynakça bölümü bulunmalıdır.

a. Kitap: Alfabetik sıralı, yazar-yazarların soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı ve soyadı, yayınevi, baskı yeri ve tarihinin yazılması gerekmektedir.

Tek Yazarlı:

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B. Berat Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2016.

Çok Yazarlı:

GWARTNEY, James D. ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016.

Derleme:

ÇAĞAN, Kenan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yay., Ankara 2008.

Çeviri:

VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016.

Tez Örnek:

HAKLI, Salih Zeki, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014.

b. Makale: Yazar soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası sayfa aralığının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örnek:

YAYLA, Atilla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 181-184.

Çeviri makale örnek:

JENCO, Leigh, "Serbest Otobanlar", Çev.: Mehmet Doğan, *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 178-179.

c. İnternet kaynaklarının Kaynakçanın en altında "İnternet" başlığı altında alfabetik sırayla yer alması gerekmektedir.

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılarda;

URAS, Güngör, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan yayınlarda;

ÇETİN, Ünsal, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu/>

İnternet kaynağının anonim yazar, haber veya rapor olması durumunda;

BBC, "Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", 13 June 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Özgür Toplumun İslamî Temelleri

Derleyen: Nuh El Harmouzi & Linda Whetstone

Çeviri Editörü: Hakan Şahin

ISBN: 978-605-9823-48-7

1. Baskı, Ağustos 2019

İslam hem kendi geleneksel topraklarında hem de Batı'da hızla geliyor. Batıda ise İslam'a karşı korku ve şüpheyile karışık yaklaşımlar mevcut. Ancak İslam'a ve özellikle onun siyasî sistemlerle ve iktisatla ilişkisine dair yaygın bir bilgi eksikliğinin olduğunu söylemek mümkün.

İslam özgür bir toplumla ve serbest bir ekonomiyle uyumlu mudur? Çoğunluğu Müslüman olan pek çok ülkenin serbest bir ekonomiye ve özgürlükçü bir siyasî sisteme sahip olmadığı gerçeği İslam'ın siyasî ve iktisadî özgürlüklerle uyumlu olmayışının sonucu mudur yoksa birtakım talihsiz tarihî olaylar sebebiyle midir? Geçmişteki kolonyalizmin İslamî aşırılıkların ortaya çıkışında rolü nedir? İslam iktisadî, siyasî ve dinî hayatta özgürlüğe ilişkin esasen ne söylemektedir?

Muhtelif Müslüman akademisyenler tarafından kaleme alınmış makalelerden derlenen bu kitap, yukarıda sıralanan hayatî sorulara önemli ölçüde ışık tutmaktadır. İslam'ı daha iyi anlamak isteyen Batı'daki kimseler için önemli bir kaynak olan bu makaleler, aynı zamanda, Müslüman ülkelerde kendi siyasî sistemlerinin ve iktisat politikalarının gelişimine katkıda bulunanlar için de yararlı olacaktır.

Türk Siyasetini Anlamak

Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme

Tanel Demirel

ISBN: 978-605-9823-49-4

1. Baskı, Eylül 2019

Siyasal analizin analizi ilginç ve ilginç olduğu kadar da zor bir konu. Tanel Demirel, bu zorlu meseleyi ele alıyor ve Türk siyasal hayatını incelemeye çalışan çeşitli yaklaşımlar üzerinde duruyor. Kitap bu yaklaşımların, hangi sebeplerle tercih edilmiş olabilecekleri ve nasıl algılanıp yorumlandıkları sorularına cevap aradığı gibi, her bir yaklaşımın yaptığı katkılar üzerinde de duruyor. Türk siyasal hayatı analizlerinin analizini, tarihsel ve siyasal arka planı ihmal etmeden yapmaya çalışıyor. Kitapta ağırlıklı olarak Türk siyaseti analizleri üzerinde durulmakla birlikte, akademik düşünce dünyamızın kronik sorunlarına da temas edilmekte. Zira düşüncenin anlaşılması için bağlamın da anlaşılmasının gerekli olduğu görüşü eserin temel çıkış noktalarından biri. Klişeleri sorgulayıcı tutumu, objektif olma çabası, tartışmayı açmayı amaçlayan dil ve üslubu ve örneklere dayalı anlatımı ile ufuk açıcı bir çalışma.

Siyaset Bilimi

Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler
Kudret Bülbul

ISBN: 978-975-2500-66-2

1. Baskı, Eylül 2019

Prof. Dr Kudret Bülbul'ün çalışması, kapsamı, yöntemi, dili ve beslendiği kaynaklar açısından siyaset bilimi literatürüne yeni bir soluk getirecek niteliktedir. Yazar çalışmasında, siyaset biliminin kökenlerini sadece Batı'da aramayıp, okuyucuya daha geniş bir evrenden beslenme fırsatı sunmaktadır. Yazarın izlediği, somut ve pratik olanı önceleme, soyut ve teorik olanı daha sonraya bırakma yöntemi, konuları daha rahat anlaşılabilir hale getirmektedir. Bülbul çalışmasında, siyasetin mekanizması, siyasal kurumlar, kavramlar ve ideolojiler gibi siyaset biliminin temel konuları yanı sıra, yeni, farklı ve güncel tartışmaları da konu edinmiştir. Eserde, siyasal idealler ve varsayımlar bağlamında Batı siyaset bilimi kitaplarında pek yer almayan adalet kavramına, sosyal bilimlerin bütün alanlarını kapsayan geleneksellik, modernite, postmodernite tartışmasına yer verilmiştir. Yine çalışmadaki

- Küreselleşme-ulus devlet,
- Kimlik, kültür, siyaset,
- Tarihin Sonu, Medeniyetler Çatışması,
- İslam ve siyaset,
- Güvenlik, özgürlük, siyaset,
- Küresel güvenlik

gibi güncel konular, eseri günümüz dünyasını anlamak açısından da anlamlı kılmaktadır.

Eser, mevcut içeriğiyle, klasik siyaset bilimi kitaplarının sınırlarını aşarak, düşünce kitabı tadında, farklı gerekçelerle başvurulabilecek çok yönlü bir kaynak kitaba dönüşmüş durumdadır.

Yirmi Birinci Yüzyılda Çatışma Çözümü

Richard Jackson - Jacob Bercovitch

Çeviren: Hayrettin Özler

ISBN: 978-975-2500-67-9

1. Baskı, Ekim 2019

Jacop Bercovitch ve Richard Jackson bu kitapta çatışma çözümü literatüründe hem geleneksel yaklaşımlar olarak adlandırılan hem de son yıllarda gelişen daha yeni yöntemlerin izini sürmeyi amaçlamaktadır. Yeni çatışma çözümü yaklaşımlarının gelişmesinin ardında özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası arenada yaşanan büyük dönüşüm yatmaktadır. Bu dönüşümün çatışma bağlamında ayırt edici niteliği devletlerarası savaşlardan çok daha vahim olan iç çatışmalar, terör ve etnik şiddette görünen artıştır. Neden ve ne zaman başladığı konusunda bile zlaşılamayan bu yeni savaşları bitirmek hakikaten farklı bir bakışı ve yaklaşımı gerektirmektedir. Şiddeti sonlandırma veya düşmanlıkları azaltma önceliğinde tasarlanmış olan önceki yöntemlere göre, yeni yöntemler çatışmanın temel meseleleri ve yapıları üzerinde daha kapsamlı ve kapsayıcı bir odaklanmaya sahiptir. Bu yeni yaklaşımlar, sadece çatışmaları yönetmekten öte daha temel ve altta yatan sorunların çözümü ile ilgilidir.

Yanlış Bilinen Kapitalizm

Robert P. Murphy

Çeviren: Burak Ertaştan

ISBN: 978-605-9823-47-0

1. Baskı, Ağustos 2019

Ekonomik faaliyetlere katılmak günlük hayatın bir parçası; ancak iktisadi açıdan neyin doğru olduğuna dair yaygın kanaatlerin çoğu yanlış. Keynesyen eğitimciler ve piyasa karşıtı medya dünyayı doğru zannedilen yanlışlarla dolduruyor. Profesör Robert Murphy *Yanlış Bilinen Kapitalizm* kitabında bu mitlere tek tek meydan okuyor:

- Kapitalizm, ırkçılığı bertaraf eder, çevreyi geliştirir ve özgür toplumun nüvesini oluşturur.
- Ucuz ithalat, istihdamı geriletmez.
- "Hırsız patronlar" esasen fakirlere yardım etmiştir (hem de devletlerin edemedi kadar)
- 1980'ler "açgözlülük onyılı" değildi.
- Sporcular, aldıkları yüksek ücretleri hak ederler.
- Büyük Buhran'a kapitalizm sebep olmadığı gibi, krizin ilacı da Yeni Düzen [kanunları] değildi.

Modern Mikroekonomiye Giriş

A. Yasemin Yalta- A. Talha Yalta

ISBN: 978-975-2500-65-5

1. Baskı, Ağustos 2019

Modern Makroekonomiye Giriş

A. Talha Yalta- A. Yasemin Yalta

ISBN: 978-975-250-064-8

1. Baskı, Ağustos 2019

İktisat Öğrenmenin En Kolay Yolu!

- Türkiye odaklı güncel ve modern içerik
- Örneklerle yalın ve basit konu anlatımı
- Klasik sorular, test soruları, haber analizleri
- Toplam 300'den fazla çözümlü soru
- 100'den fazla açıklamalı şekil ve tablo
- Ekonomi terimlerinin İngilizce karşılıkları

A. Yasemin Yalta, Hacettepe Üniversitesi'nde; A. Talha Yalta, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nde ekonomi profesörüdür. Her iki yazarın mikroekonomi, makroekonomi, finans, uluslararası ekonomi ve ekonometri alanlarında çok sayıda bilimsel çalışması; saygınlık derecesi yüksek yabancı dergilerde basılmış onlarca makalesi ve Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmış olan e-kitap, çeviri ve monografı bulunmaktadır.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

